PONTICA

XVIII



MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1985

XVIII

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979
Vol. XIII	1980
Vol. XIV	1981
Vol. XV	1982
Vol. XVI	1983
Vol. XVII	1984
Vol. XVIII	1985

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil : **A. V. RĂDULESCU**

Secretari științifici :

L. BUZOIANU
C. CHERA

SUMAR

SOMMAIRE

ETUDES ET COMMUNICATIONS

STUDII ŞI COMUNICĂRI

GLICHERIE CARAIVAN

— Sedimentarea litorală în zona Cap Midia — Cap Ivan 9
— Littoral Sedimentation In the Area Cape Midia — Cape Ivan . . 9

M. BRUDIU

— Descoperiri paleolitice şi epipaleolitice pe teritoriul comunei Lumina (jud. Constanţa) 13
— Découvertes paléolithiques et épipaléolithiques sur le territoire du village de Lumina (dép. de Constantza) 13

PUIU HAŞOTTI

— Noi descoperiri privind plastica culturii Hamangia 25
— Nouvelles découvertes concernant la plastique de la culture Hamangia , , ... 25

PUIU HAŞOTTI

— Noi cercetări arheologice în aşezarea culturii Hamangia de la Medgidia — „Cocoaşe“ 35
— Nouvelles récherches archéologiques dans la sitte de la culture Hamangia à Medgidia — „Cocoaşe“ 35

PETRE ALEXANDRESCU

— Histria în epoca arhaică 41
— Histria in archaischer Epoche 41

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU

— Observaţii privind importul amforelor ştampilate în sud-estul Dobrogei , , ... 55
— Studies Regarding The Import Of Stamped Amphoras in South-Eastern Dobrudja 55

VALERIU SÎRBU

— Ștampile de amfore inedite de la Callatis 75
— Marques inédites d'amphores grecques de Callatis 75

ELENA BÂRLĂDEANU

— Statuete de teracotă dintr-un complex funerar descoperit la Callatis 85
— Terra-cotta Statuettes From A Tomb Discovered In Callatis . . . 85

FLORIN TOPOLEANU

— Un mormînt de epocă elenistică descoperit la Făgărașu Nou (com. Topolog, jud. Tulcea) 99
— Un tombeau de l'époque hellénistique découvert à Făgărașu Nou (commune Topolog, dép. de Tulcea) 99

MARIAN NEAGU

— Monede thasiene descoperite la Ulmu (jud. Călărași) 107
— Monnaies thasiènnes découvertes à Ulmu (dép. de Călărași) . . . 107

ALEXANDRU AVRAM, OCTAVIAN BOUNEGRU, COSTEL CHIRIAC

— Cercetări perieghetice în teritoriul Histriei (I) 113
— Archäologische Erkundungen im Territorium von Histria 113

CRISTIAN MATEI

— Cercetări perieghetice pe malul de sud al lacului Tașaul 125
— Archaeological Research On the Southern Shore Of the Tașaul Lake 125

MIHAI IRIMIA

— În legătură cu unele tegule ștampilate descoperite la Izvoarele (jud. Constanța) 141
— Im Zusammenhang mit einigen bei Izvoarele (Kreis Konstanza) aufgefundenen gestempelten *tegulae* 141

CONSTANTIN C. PETOLESCU

— Inscripții pe *mortaria* din Dacia (II) 157
— Inscriptions sur les *mortaria* provenant de Dacia 157

Z. COVACEF

— Arta funerară în Dobrogea romană (I) 173
— Die Grabsteinkunst in der römischen Dobrudscha (I) 173

CRIȘAN MUȘETEANU, DAN ELEFTERESCU

— Teracote de la Durostorum reprezentînd-o pe Venus 185
— Terra-cotta From Durostorum Representing Venus 185

RADU FLORESCU

— Monumente tomitane de școală constantinopolitană 193
— Tomitanische Monumente konstantinopolitanischer Schule 193

CONSTANTIN CHERA, VIRGIL LUNGU

— Un complex funerar inedit de la Tomis 203
— Ein neu aufgefundener Grabkomplex von Tomis 203

VIRGIL LUNGU, CONSTANTIN CHERA

— Un mormînt în plăci de calcar, de epocă romană, de la Tomis . . 215
— Ein römisches Grab aus Kalksteinplatten von Tomis 215

ION BARNEA

— Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II) 235
— Unveröffentlichte byzantinische Siegel aus Dobrudscha (II) . . . 235

CRISTINA OPAIȚ

— Unele considerații privind vasele de sticlă din burgul roman tîrziu de la Topraichioi (jud. Tulcea) 249
— Betrachtungen, die Glasgefässe aus dem spätrömischen Burgus von Topraichioi betreffend 249

GHEORGHE DUMITRAȘCU

— Intelectuali români din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic 259
— Romanian Intellectuals And Dobrudja Before 1878. A Statistical Study , , , , ... 259

ANNA-MARIA DIANA

— Scriitori străini și Dobrogea (sec. XIX) 277
— Ausländische Schriftsteller und die Dobrudscha 277

STOICA LASCU

— Din istoricul industriei românești a materialelor de construcție — Fabrica de ciment de la Cernavoda (1899—1944) 285
— Daten, die Geschichte der rumänischen Industrie für Baumaterialien — die Zementfabrik von Cernavoda (1899—1944), betreffend . . . 285

STOICA LASCU

— Aspecte privind prezența organizatorică a partidelor burgheze în județul Constanța (1918—1938) (II) 307
— Betrachtungen, die organisatorische Anwesenheit der bürgerlichen Parteien im Kreis Konstanza (1918—1938), betreffend (II) 307

STOICA LASCU

— Aprecieri privind situația social-economică a județului Tulcea în lumina unui Raport al Prefecturii din anul 1928 327
— Betrachtungen, die sozial-ökonomische Lage im Kreis Tulcea, im Lichte eines Berichtes der Präfektur aus dem Jahre 1928, betreffend 327

NICOLINA URSU

— Documente de arhivă și presă despre refacerea economică a județului Constanța (1944—1948) 337
— Documents d'archive et de la presse concernant le redressement économique du département de Constantza (1944—1948) 337

EMILIAN POPESCU

— Louis Robert 351

LISTA PRESCURTĂRILOR 355

SEDIMENTAREA LITORALĂ ÎN ZONA CAP MIDIA-CAP IVAN

GLICHERIE CARAIVAN *

1. INTRODUCERE

Pe baza elementelor geomorfologice, sedimentologice și dinamice, litoralul românesc poate fi divizat în două unități distincte, și anume : (I) unitatea septentrională, de la brațul Musura la cap Midia, și (II) unitatea meridională, de la cap Midia la Vama Veche.

La sud de Gura Buhazului, în configurația țărmului apare primul promontoriu cu faleză activă, care întrerupe monotonia țărmului jos, nisipos (capul Midia).

Sectorul litoral cuprins între capul Midia și capul Ivan face parte din categoria țărmurilor barieră complexe, fiind reprezentat printr-o zonă largă de plajă, formată prin alipirea succesivă a mai multor cordoane litorale și zone mlăștinoase.

Aspectele sedimentologice ale formării acestui țărm acumulativ prezintă, considerăm, interes în cercetările arheologice legate de evoluția portului medieval Caraharman (Vadu). Întrucît navigația medievală avea un caracter costier, apare utilă cunoașterea ritmului de colmatare a litoralului. Intrarea ambarcațiunilor în zona portuară avea loc, probabil, pe la nord de promontoriul Midia. Acesta constituie desigur, un loc foarte periculos pentru navigație datorită stîncilor submarine (șisturi verzi, cu stratele în poziție verticală).

În cursul cercetărilor noastre periodice pe plaja cuprinsă între capul Midia și capul Ivan, am descoperit, de altfel, vestigii materiale ale ambarcațiunilor de lemn naufragiate.

---

* Institutul de geologie și geofizică, Laboratorul de geologie marină Constanța.

2. OBSERVAȚII SEDIMENTOLOGICE

Sectorul de litoral cuprins între capul Midia și capul Ivan a beneficiat de un aport substanțial de material sedimentar. S-a format astfel, o succesiune de cordoane litorale separate prin zone mlăștinoase. Plaja cuprinsă între cele două promontorii are o lungime de circa 2 200 m, o lățime variind între 150—400 m, iar amplitudinea pînă la 3 m. Se cunosc, de asemenea, urmele estompate de vegetație ale unor aliniamente de cordoane litorale separate de japșe, mai vizibile spre extremitatea nordică a plajei.

Fauna de moluște. Analiza faunei de moluște din sedimentele de plajă, pe un profil cuprins între faleza inactivă și linia țărmului indică modificarea frecvenței relative a diferitelor specii. Astfel, asociația de moluște din sedimentele primului cordon litoral atașat țărmului este dominată de cochiliile de Mytilus galloprovincialis Lmk, urmate de Donax trunculus julianae L. și Ostrea edulis taurica (Siem), ilustrînd existența substratului dur, stîncos, reprezentat aici prin calcarele dolomitice jurasice. În cadrul celui de-al doilea cordon litoral, exemplarele de midii de stîncă devin mai rare, formele dominante fiind cele de Cardium edule L. și Spisula subtruncata triangula Ren., situație care se menține și la cel de-al treilea cordon fosil. Aici, asociația de moluște este suplimentată cu cochilii de Chione gallina corrugatula Nev., Cyclope neritea L. În zona foreshore a plajei, asociația de moluște este dominată de Mya arenaria L., urmată de Cardium edule și Chione gallina, forme adaptate substratului nisipos fin.

Parametrii texturali. Media are valori cuprinse între 0,60 phi și 2,60 phi. Cele mai grosiere sedimente sînt cele din primul cordon litoral și din zona foreshore actuală. Celelalte două cordoane sînt formate din nisipuri mai fine.

Deviația standard inclusivă ($\sigma_{I\varphi}$) indică o sortare slabă ($\sigma_{I\varphi}$ = 0,60—0,90) a depozitelor din al doilea și din al treilea cordon litoral, în timp ce la sedimentele din primul cordon litoral și din zona foreshore, sortarea este foarte slabă.

Asimetria grafică inclusivă (Skewness, S_{kI}) a curbelor de distribuție are numai valori negative, mai accentuate în dreptul cordoanelor fosile, datorită prezenței unei populații grosiere (cochilii de moluște).

Boltirea (Kurtosis, K_G) curbelor de distribuție are caracter platicurtic la sedimentele din extremitățile plajei și valori foarte leptocurtice la depozitele din cordoanele doi și trei. Aceasta indică existența unei populații periferice de particule, delimitînd o populație centrală bine sortată.

Compoziția mineralogică. Componenții principali ai sedimentelor de plajă din zona cap Midia-cap Ivan sînt : cochilii de moluște, testuri de foraminifere și ostracode, cuarț și feldspați, mice, fragmente litice și minerale grele. Fragmentele de cochilii de moluște sînt cele mai

reprezentative (23,71%), alături de cuarț și feldspați dînd nota caracteristică acestor sedimente de plajă.

Mineralele grele participă în proporție de 2—9%, fiind mai frecvente în dreptul cordoanelor fosile. Micele sînt slab reprezentate. Asociația de minerale grele este dominată de granați, urmați de amfiboli și priroxeni-minerale opace-epidot și zoizit-staurolit, cu variații nesemnificative de la un cordon litoral la altul.

3. INTERPRETAREA REZULTATELOR

Primul cordon litoral atașat țărmului considerăm că s-a format spre sfîrșitul regresiunii fanagoriene (aproximativ sec. IV—V e.n.) Celelalte cordoane s-au atașat țărmului în condițiile creșterii lente a nivelului mării (transgresiunea nimfeană).

Sedimentele de plajă formate în tot acest timp sînt reprezentate prin nisipuri fine cu sortare slabă ; asimetria este slab negativă, iar boltirea foarte leptocurtică. Depozitele din cordoanele litorale aparțin unor perioade de staționare a nivelului mării, fiind formate din două populații distincte : una bine sortată, reprezentată prin particule fine terigene și o alta cu fragmente grosiere de cochilii.

Cochiliile de moluște sînt bogat reprezentate în primul și al doilea cordon fosil, precum și în zona foreshore a plajei. Acumularea cochiliilor are loc, de obicei, în timpul furtunilor cînd, datorită portanței lor ridicate, ajung pînă la linia dunelor.

Mineralele grele, puțin frecvente în cordoanele litorale, indică influența factorului eolian.

Asociația de minerale grele, constantă pe profilul plajei, dovedește persistența aceleiași surse de material terigen.

Caracteristicile geomorfologice și sedimentologice ale ambiantei de plajă studiate permit clasarea acesteia în tipul „ridge and channel" (Shepard, EP., 1963).

4. BIBLIOGRAFIE

Caraivan Gl. (1982) *Studiul sedimentologic al depozitelor din zona de plajă și a șelfului intern din fața țărmului românesc între Portița și Tuzla.* Rezumatul tezei de doctorat.

Panin N. și al. (1979—1985) *Studiul geodinamic al litoralului românesc al Mării Negre.* Rapoarte de etapă. Arhiva I.G.G.

Shepard F. P. (1963) *Submarine Geology,* 2nd. Ed. Harper and Row Publ., New York, 557 p.

LITTORAL SEDIMENTATION IN THE AREA CAPE MIDIA — CAPE IVAN

GLICHERIE CARAIVAN

Abstract

The beach area between Cape Midia and Cape Ivan matches the category of barrier shores. The clogging of the ancient bay took place by conveyance of the littoral alluvial deposits protected by the green shale cliff spur at Cape Midia. Beginning with the Nimphean Transgression the sedimental ballance of the littoral area becomes clearly positive, so that the sea-wall remains more and more remote in the dry land as new littoral belts attach. An important part in their formation was played by the eolian factor, under the circumstances of pulsatory littoral alluvial deposits contribution. The geomorphological aspects of the studied beach area as well as the sedimentological characteristics of the littoral deposits permit the cataloguing of the respective formations in the category „ridge and channel".

DESCOPERIRI PALEOLITICE ŞI EPIPALEOLITICE PE TERITORIUL COMUNEI LUMINA, JUDEŢUL CONSTANŢA

M. BRUDIU

A trecut peste o jumătate de secol de cînd N. N. Moroşan, în 1928, descoperea dovezi paleolitice în peştera de la Topalu [1]. Ulterior, I. Băncilă a deschis seria descoperirilor de locuiri paleolitice în aer liber prin semnalarea prezenţei unui silex paleolitic în zona litoralului Mării Negre, la Capu Midia [2].

În perioada postbelică cercetările arheologice privind epoca paleolitică au pus în evidenţă alte noi locuiri [3]. Descoperirile cunoscute pînă acum aparţin paleoliticului mijlociu, culturii musteriene, iar una dintre zonele cele mai intens locuite a fost în apropierea litoralului Mării Negre. Cu prilejul săpării, la începutul deceniului al şaselea, a vechiului traseu al canalului Dunărea-Marea Neagră, au fost scoase la lumină şi piese litice în zona terasei inferioare dintre Năvodari şi Mamaia Sat, denumită „Peninsula". Săpături sistematice, însă, în această zonă au întreprins abia în 1970 Al. Păunescu, Florea Mogoşan şi Marin Cârciumaru, care au obţinut rezultate deosebit de importante, datorită caracterului interdisciplinar al cercetărilor întreprinse [4].

În vara anului 1982, am efectuat cercetări perieghetice în aceeaşi zonă, unde am descoperit alte locuiri paleolitice precum şi epipaleolitice. Aceste descoperiri se află pe teritoriul comunei Lumina, în apropierea micului golf al lacului Siutghiol, mai exact, pe latura vestică a

[1] N. N. Moroşan, în Acad. Română, Mem. sect. ştiinţifice, sect. III, t. V, mem. 3, 1928—1929, p. 91—106.

[2] I. Băncilă, în Bul. soc. studenţilor în ştiinţele naturale din Bucureşti, V—VII, 1934, 31, p. 137, 140, apud. Al. Păunescu, Florea Mogoşan şi M. Cârciumaru, în Pontica, 5, 1972, p. 11.

[3] Karel Valoch. *Gissement du pléistocène supérieur à Mamaia sat sur la côte de la Mer Noire, R. P. Roumanie,* în La prehistoire (Problèmes et tendences), Paris, 1968 ; Al. Păunescu, Fl. Mogoşan, M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 11—28.

[4] Al. Păunescu, Fl. Mogoşan, M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 11—28.

zonei numită „Peninsula", care se găsește în partea de nord a acestui lac. Întrucît tot în această zonă a peninsulei a fost identificată și cercetată, de către cercetătorii amintiți mai sus o locuire musteriană, în 1970 [5], care se află pe latura estică, vom denumi-o pe aceasta „Peninsula I", urmînd ca celelalte două locuiri descoperite de noi să fie denumite „Peninsula II" și „Peninsula III".

Locuirea „Peninsula II" se află în partea de nord a carierei de calcar din apropierea șoselei pietruite Lumina-Peninsula. Terenul este un platou de terasă, iar materialul litic apare la suprafața solului actual. Făcînd observații asupra arăturii am constatat că orizontul A al solului nu este prea gros, fapt dovedit de solul B, de culoare galben-maronie, care a fost antrenat de plug, la suprafață.

Au fost culese peste 150 piese de silex, reprezentînd unelte, așchii din debitajul de atelier, nuclee și bolovani din silex. Am constatat că materialul este răspîndit pe o suprafață de 1,5 ha.

Analiza tipologică a uneltelor din silex descoperite în așezarea Peninsula II ne arată că acolo au fost trei locuiri, una în perioada paleoliticului mijlociu-musterian, alta din paleoliticul superior-aurignacian și alta în epipaleolitic-tardenoasian.

LOCUIREA MUSTERIANĂ

Materia primă folosită pentru realizarea uneltelor este silexul de culoare cenușiu-gălbuie, uneori cu pigmentație albă ; se întîlnește și silex cu o nuanță cenușiu-albastră. Bulgării de silex se găsesc și în prezent pe faleza lacului Siutghiol, acolo unde apa erodează depuneri jurasice ajunse la zi. Peste aceste depuneri se află depozitul de loess cuaternar, fapt observat atît în unele deschideri naturale, cît și în deschideri prilejuite de săparea vechiului canal Dunărea-Marea Neagră, precum și după aceea.

Această locuire se află spre sud, la o distanță de peste 1 km de locuirea musteriană cercetată în 1970 de Al. Păunescu, Fl. Mogoșan și Marin Cârciumaru.

Din punct de vedere al tehnicii debitajului, inventarul locuirii musteriene de la „Peninsula II" se prezintă astfel : predomină piesele non Levallois, acestea avînd talonul drept (lisse) la un număr mai mare de piese, în timp ce talonul fațetat se întîlnește la un număr mai redus de piese. Concoidul percuției este marcat la majoritatea pieselor. Pe suprafața ventrală bulbul de percuție poartă urma unei așchii subțiri, tip solz, desprinsă ca urmare a folosirii unui percutor dur (fig. 1/5 ; fig. 2/6). O altă categorie de așchii sînt cu talonul fațetat, purtînd de asemenea, un concoid marcat și bulbul de percuție cu desprinderea unei așchii solzoase la detașarea de nucleu (fig. 1/3).

Așchiile de tip pseudo-Levallois sînt, numeric, mai puține, și prezintă aceleași caracteristici la talon ca și cele non Levallois.

[5] *Idem*, p. 23.

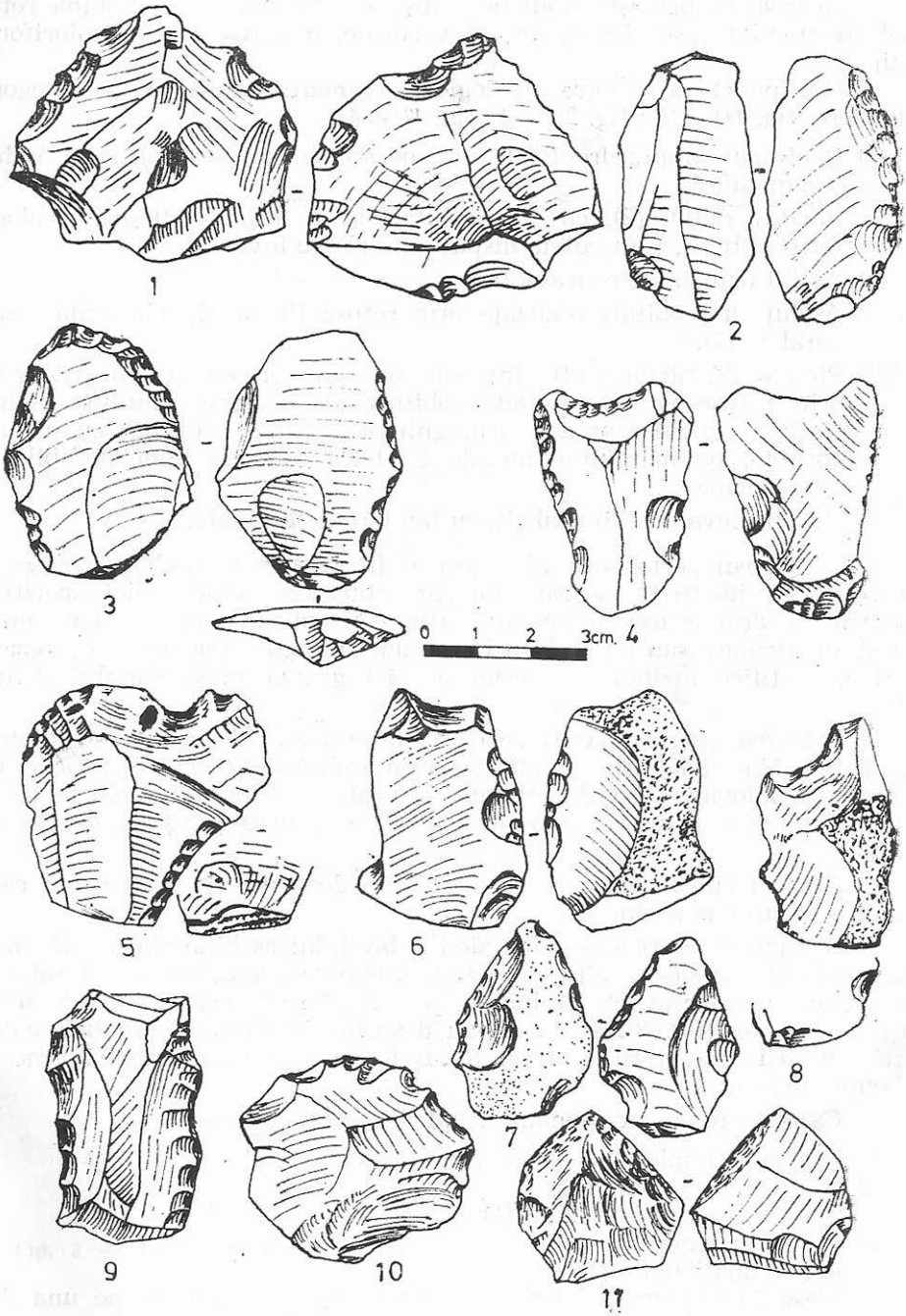


Fig. 1 — Com. Lumina: piese litice musteriene, de la „Peninsula II".

În ceea ce privește tipul de retușe se observă că predomină retușele denticulate „surélévé", uneori verticale, mai rar de tip scaloriform atipice.

Din punct de vedere tipologic se remarcă următoarele categorii de piese (fig. 1/1—10 ; fig. 2/1—6 ; fig. 4/1—4) :

9 Racloarul simplu drept (2), unul pe aschie lamelară, altul pe aschie fragmentară.

17 Racloar dublu (2), cu retușe bifaciale de diferite tipuri : scaloriforme, oblice, denticulate dispuse direct sau invers.

40 Aschii trunchiate concav (2)

42 Aschii cu scobituri realizate prin retușe fie de tip clactonian, sau paralele (3).

113 Piesele denticulate (4) sînt cele mai numeroase și sînt realizate prin retușe adînci, creînd scobituri pe marginea multor aschii. Hachoir, piesă aproape triunghiulară, fiind retușată cu retușe abrupte, pe marginile laterale cu baza retușată bifacial, oblic și à face plane.

Nucleu Levallois bifacial (1), cu fațetarea marginală.

Caracterul perieghetic al descoperirii, precum și numărul redus al pieselor nu justifică, pentru moment, obținerea unor indici specifici, pentru încadrarea acestui inventar litic. Cu toate acestea, prezența unor piese denticulate sau cu scobituri, precum și lipsa altor tipuri reprezentative, justifică atribuirea acestei așezări grupei musterianului denticulat.

Locuirea „Peninsula III", se află la sud-vest de cariera de piatră, pe pantă. Materialul litic se află pe o suprafață de 2 500 m^2. Alături de numeroși bolovani și aschii clivate natural, au fost găsite cîteva piese amenajate prin retușare, precum și nuclee amorfe și aschii de decorticare.

Au fost culese 32 piese rezultate din debitajul de atelier din care nouă cu retușe de prelucrare.

Din punct de vedere al tehnicii debitajului aschiile sînt de tip non Levallois și pseudo-Levallois. Talonul aschiilor drept, diedru și fațetat, iar concoidul marcat. Pe bulbul de percuție se observă negativele unor aschii solzoase (fig. 3/1,4) care s-au desprins în timpul percuției, datorită folosirii percutorului tare. Retușele sînt de tipul scaloriforme și abrupte mărunte.

Ca piese tipice menționăm următoarele : (fig. 3/1—9).

10 Racloare simple (2)

30 Racloar transversal (1).
Cuțit trunchiat denticulat (1)

42 Aschii cu scobitură (3)

43 Aschii denticulate (1)
Piesă în secțiune triunghiulară cu retușe scaloriforme pe una din muchii.

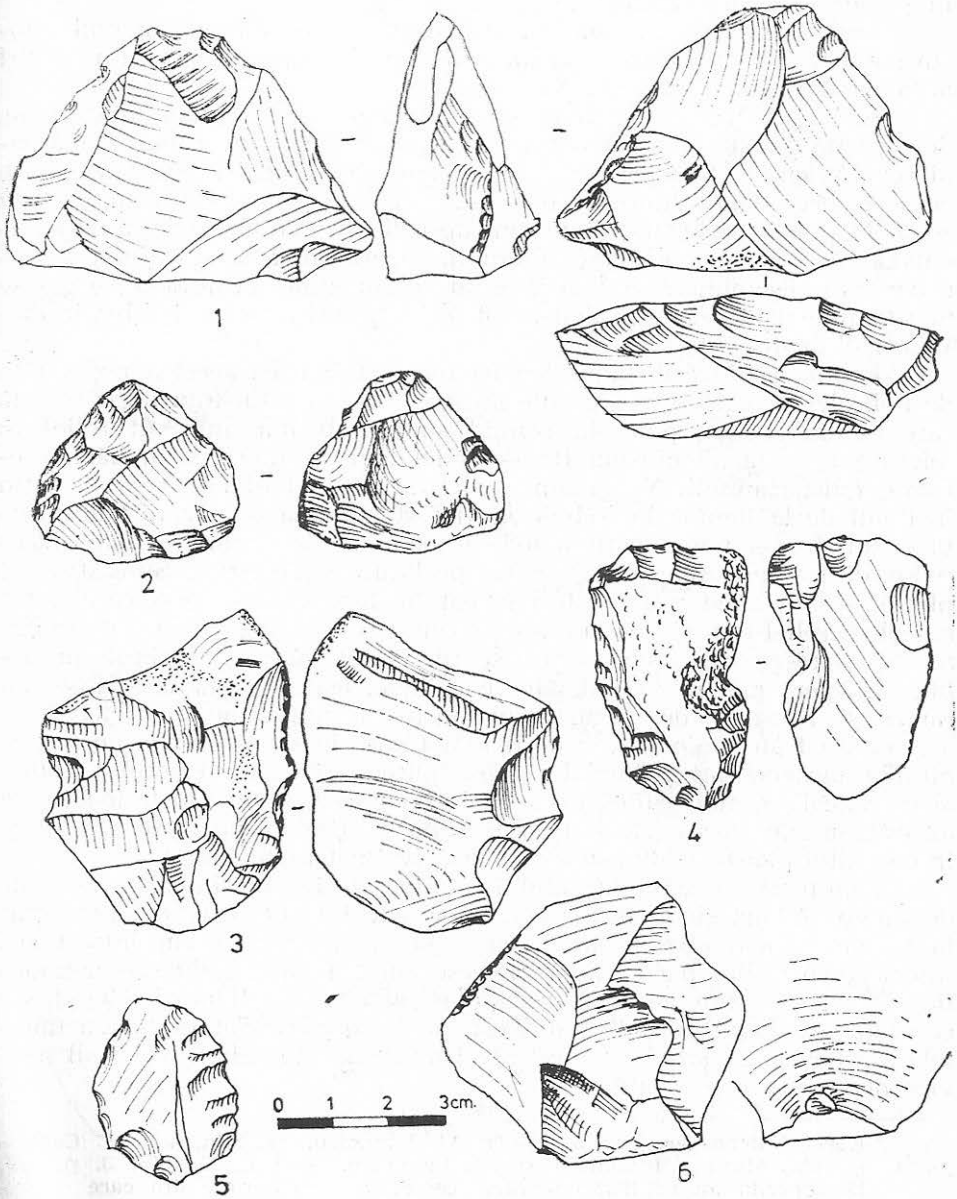


Fig. 2 — Com. Lumina: piese litice musteriene de la „Peninsula II".

BIBLIOTECA MUZEU
DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

După specificul utilajului litic și această locuire poate fi integrată în grupul așezărilor musteriene cu piese denticulate.

Pînă în prezent în zona lacului Siutghiol se cunosc mai multe locuiri musteriene, și anume : la Mamaia Sat (la nord de lac), trei locuiri la Peninsula și una la Ovidiu-Nazarcea [6].

În sfîrșit, mai putem consemna prezența altei locuiri musteriene, descoperită la sud de Năvodari, pe traseul vechiului canal Dunărea-Marea Neagră [7]. Prin urmare, se cunosc șase locuiri musteriene în această parte a litoralului Mării Negre. Cercetările anterioare din această zonă au pus în evidență locuiri musteriene aparținînd faciesului denticulat, unele dintre ele avînd o situație stratigrafică ce a permis o cercetare interdisciplinară, care a precizat că „uneltele musteriene se găsesc *in situ* numai în cel de-al doilea sol fosil" [8], atribuit etapei interglaciare $Würm_1$-$Würm_2$.

Faptul că dovezile unor locuiri foarte vechi, ca acestea prezentate de noi, aici, se află într-o poziție stratigrafică cu totul alta decît cele la care ne-am referit, pune în primul rînd problema unui alt relief în microzona de la „Peninsula II" — relief care a suferit schimbări ulterioare musterianului. Ne gîndim la faptul că platoul cu versanți puțin înclinați de la Peninsula trebuie să fi fost altădată o suprafață accidentată, sub forma unor spații netede intercalate de creste recifale calcaroase, dintre care mai apar și astăzi pe latura sud-vestică. Spre sfîrșitul pleistocenului acest relief a fost înecat în depozitul de loess care a dat netezime reliefului, și pe care s-a dezvoltat solul holocenic. Unele dintre aceste suprafețe ale rocii calcaroase fiind mai înalte au primit, probabil, un aport mai mic de depunere eoliană, astfel încît, dacă acolo au rămas și resturile de locuire umană (în primul rînd material litic) acestea au fost refolosite, cu mult mai tîrziu, în epipaleolitic, de comunitățile tardenoasiene. Numai așa ne putem explica, în stadiul actual al cercetării, că mărturiile de viață ale unor comunități musteriene, care au trăit în apropierea falezei lacului Siutghiol (Peninsula I), se află acum în depozitul pleistocenului superior, la cîțiva metri adîncime [9].

Faptul că în zona litoralului s-a manifestat un intens proces de depunere eoliană și de formare a unor soluri fosile, este evident. Dar, la fel de evident este și faptul că acest proces a cunoscut întreruperi sau perturbări din partea altor procese cum ar fi deflația sau denudația — procese care au fost sesizate în analizele palinologice cînd s-a constatat că numai al doilea sol fosil de la Mamaia Sat păstrează uneltele musteriene *in situ* [10], primul nivel musterian in primul sol fosil neavînd depunerea conservată.

---

[6] Karel Valoch, *op. cit.*, p. 11—28 Al. Păunescu, Fl. Mogoșan, M. Cârciumaru, *op. cit.*, Marin Cârciumaru și Al. Păunescu, SCIVA, 27 1976, 3, p. 527.

[7] Descoperită tot în 1982 cu ocazia cercetării unei cariere din care se excava lut. Au fost descoperite mai multe așchii, cîteva cu retușe și cu caracter denticulat, care se aflau la partea superioară a solului fosil la adîncimea de aproximativ 6 m.

[8] Marin Cârciumaru și Alexandru Păunescu, *op. cit.*, p. 432—443.

[9] Al. Păunescu, Florea Mogoșan și Marin Cârciumaru, *op. cit.*, p. 23.

[10] Marin Cârciumaru și Al. Păunescu, *op. cit.*, p 342—343.

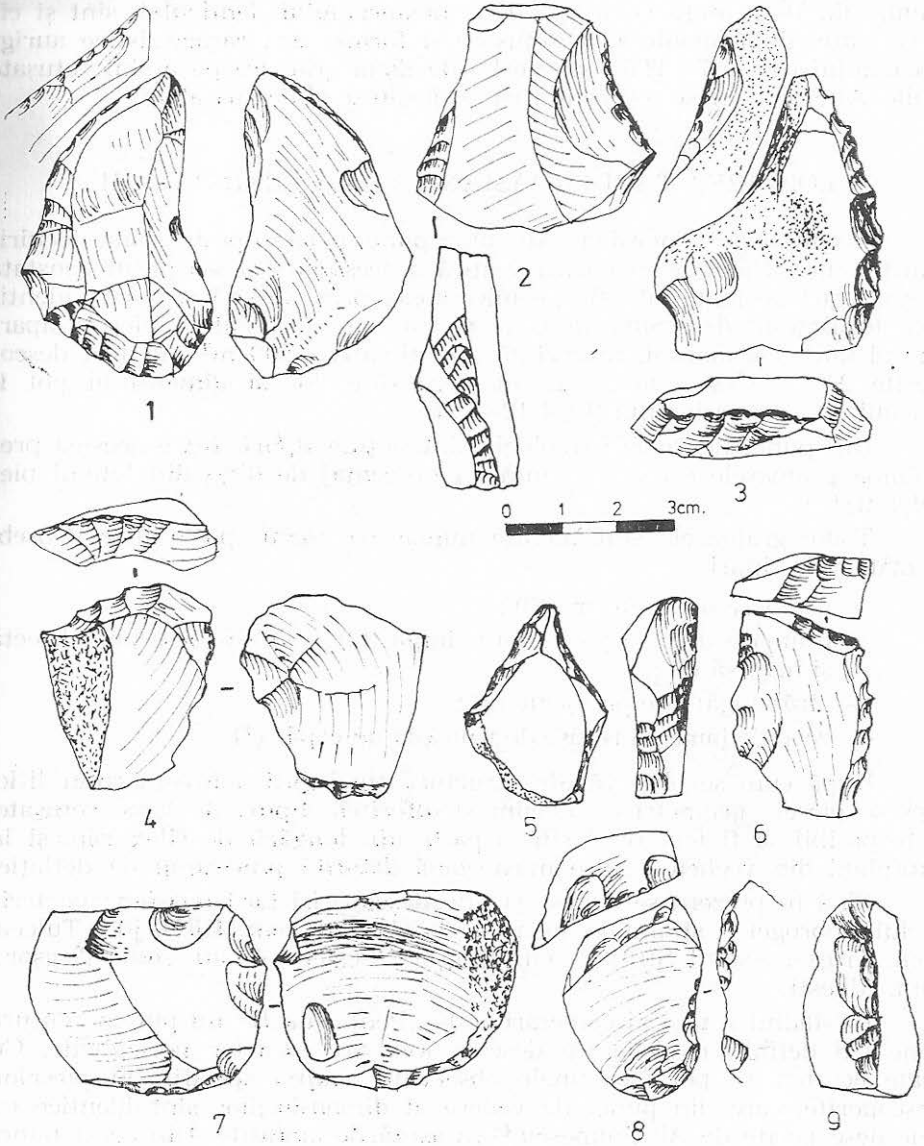


Fig. 3 — Com. Lumina: piese litice musteriene de la „Peninsula III".

LOCUIREA AURIGNACIANĂ DE LA PENINSULA II

Între piesele litice descoperite în cercetarea perieghetică de la Peninsula II în afara celor specifice musterianului denticulat, sînt și cîteva, care, după meniera de retușare și formă, sînt caracteristice aurignacianului (fig. 4/7—11). Este vorba de două gratoare pe așchii retușate oblic. Alte două piese reprezintă lame cu retușe oblice paralele.

LOCUIREA TARDENOASIANĂ DE LA PENINSULA II

Locuirea tardenoasiană se suprapune parțial peste zona locuirii musteriene, și anume în partea vestică a acesteia. Nu s-a putut constata concentrări de material litic pe microzone, prin care să se poată identifica locuințe-atelier. Suprafața, de pe care au fost culese piesele aparținînd tardenoasianului, reprezintă aproximativ 1 500 m^2. Au fost descoperite 20 de piese, care, prin maniera retușelor și dimensiuni pot fi atribuite tardenoasianului (fig.4/12—19).

Din punct de vedere tipologic sînt puține tipuri. Între acestea predomină gratoarele care reprezintă un procentaj de 60% din totalul pieselor tipice.

Toate gratoarele sînt lucrate numai pe așchii, putîndu-se deosebi următoarele tipuri :

— gratoare unghieforme (3) ;
— gratoare diverse pe așchii : simple (3), duble în retușare directă și inversă (2) ;
— străpungătoare pe așchie (2) ;
— corp de lamă cu retușe de uzură la un capăt (1).

După cum se observă din structura tipologică a inventarului litic, lipsesc piesele geometrice, precum și diferitele tipuri de lame retușate. Este posibil să fi fost refolosită o parte din bulgării de silex rămași la suprafață din vechea locuire musteriană datorită procesului de deflație.

Pînă în prezent se cunosc și alte descoperiri tardenoasiene pe teritoriul Dobrogei [11], și anume, în nord : la Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea, com. Tîrgșor ; satul Straja, com. Tîrgșor ; Peștera Adam, com. Tîrgșor ; com. Albești.

În stadiul actual al cercetărilor la „Peninsula II" nu putem contura concluzii definitive, deoarece descoperirea are caracter perieghetic. Cu toate acestea, se pot face unele observații asupra specificului pieselor descoperite, care din punct de vedere al dimensiunilor sînt identice cu cele descoperite de Al. Păunescu [12] în așezările amintite. Din acest punct de vedere, atragem atenția că materialele tardenoasiene din toate descoperirile de pînă acum din Dobrogea se deosebesc de cele din locuirile

[11] Al. Păunescu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 507—526.
[12] *Idem*, fig. 1 și fig. 3.

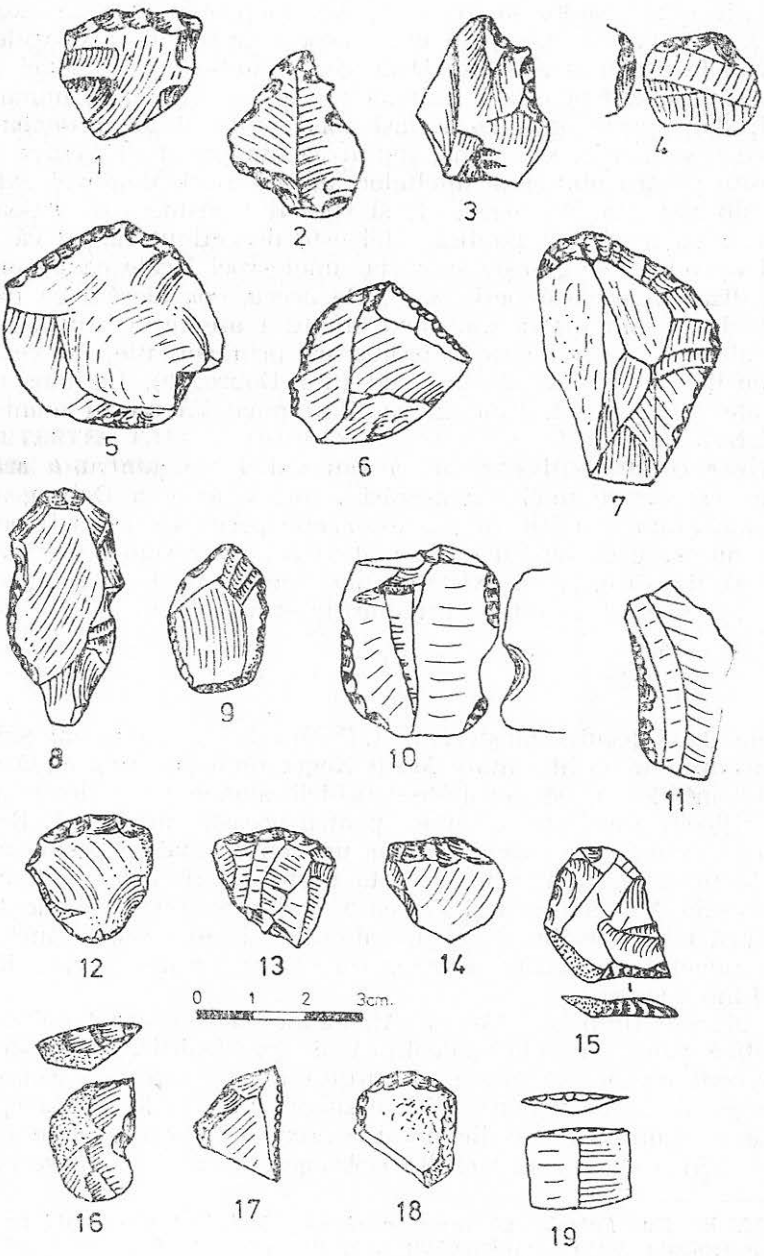


Fig. 4 — Com Lumina, piese litice musteriene: 1—6; piese litice aurignaciene 7—11; piese litice tardenoasiene: 12—19.

tardenoasiene din sudul Moldovei, unde microlitizarea este excesivă [13]. Dacă avem în vedere acest din urmă aspect ar trebui să considerăm că între grupele tardenoasiene din Dobrogea și sud-estul Moldovei n-a fost nici o legătură. Există însă un alt factor care confirmă nu numai aceste legături, dar apartenența la același fond cultural al tardenoasianului vest-nord-vest pontic, și anume, faptul că din punct de vedere al rocilor folosite pentru obținerea uneltelor, în sud-estul Moldovei există atît silexul alb-mat din Dobrogea, cît și silexul translucid de culoare gălbuie din zona nord-vest pontică. Mai este de reținut faptul că în sud-estul Moldovei nu se găsește silex, iar unele roci locale ca jaspul a fost puțin utilizat în această perioadă [14]. De aceea, considerăm că microlitizarea uneltelor din piatră din zona amintită are drept cauză lipsa rocilor locale care se pretează la prelucrare prin percuție, iar cele aduse de grupurile umane fie dinspre sud (din Dobrogea), fie dinspre nord și mai ales dinspre est, fiind în cantități mici, impuneau maniera microlitizării.

Aceste considerații credem că sînt suficiente pentru a arăta importanța descoperirii unei noi așezări tardenoasiene în Dobrogea. Desigur, că adevărata semnificație a acestei descoperiri va putea fi pe deplin relevată numai prin săpături sistematice care vor putea oferi atît observații stratigrafice, cît și existența unor complexe de locuire, locuințe, vetre etc., ca și efectuarea unor cercetări interdisciplinare.

*
* *

Cele două locuiri musteriene („Peninsula II" și „Peninsula III") situate în apropierea litoralului Mării Negre ne arată, împreună cu descoperirile anterioare, că densitatea locuirii umane în perioada paleoliticului mijlociu era destul de mare pentru această microzonă. Recentele descoperiri adaugă prin specificul lor un contur mai pregnant musterianului de tip denticulat [15] din această parte a țării noastre. Cercetările întreprinse de Al. Păunescu și Florea Mogoșan au pus în evidență acest facies musterian specific zonei în discuție și este acum, încă odată, infirmat punctul de vedere al unor cercetători străini [16], care îl consideră ca fiind taiacian.

În ultimul timp cercetătorul Al. Păunescu a efectuat noi cercetări perieghetice pentru epocile paleolitică și epipaleolitică. Dintr-o comunicare recent prezentată aflăm că cultura musteriană este reprezentată în Dobrogea de 27 locuiri, paleoliticul superior de 21 locuiri și epipaleoliticul de 8 locuiri. Cercetările noastre prezentate aici sporesc numărul locuirilor primei epoci a pietrei din Dobrogea, al cărei bilanț se prezintă,

---

[13] M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, Biblioteca de arheologie, seria complementaria, 2, București, 1974, p. 68 și pl. 63—68.
[14] M. Brudiu, SCIV, 30, 1971, 3, p. 366.
[15] Al. Păunescu, SCIVA 31/1980, 4, 535.
[16] Karel Valoch, *op. cit.*, p. 11—28; Miklos Gabori, *Les civilisations du paléolitique moyen entre Alpes et l'Oural*, Academiai Kiado Budapest, 1976, fig. 21.

în prezent, astfel : 29 locuiri musteriene, 22 locuiri din paleoliticul superior (aurignacian 20 și 2 gravetiene) și 9 locuiri din mezolitic (tardenoasian) [17].

Desigur că efectuarea unor cercetări sistematice este singura cale pentru a confirma încă odată prin observații stratigrafice și cercetare interdisciplinară existența faciesului denticulat al musterianului de la „Peninsula II", cît și îmbogățirea patrimonoului arheologic paleolitic și epipaleolitic al Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța cu alte piese litice, aparținînd vechilor comunități umane, care au populat Dobrogea cu mii și zeci de mii de ani în urmă.

DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES ET ÉPIPALÉOLITHIQUES SUR LE TERRITOIRE DU VILLAGE DE LUMINA, DÉPARTEMENT DE CONSTANTZA

M. BRUDIU

Résumé

L'auteur prèsente le resultat des recherches de terrain sur le territoire du village Lumina, département de Constantza, éfectuées dans l'année 1982. Les vestiges archéologiques appartient au paléolitique moyen-musterien denticulé ou paléolitique superieur-aurignacien et au épipaleolithique-tardenoisiene. On explique les conditions écologiques qui justifie une habitation intense dans cette période : la sourse de matière premiére — le silex, qui peut être trouvé dans les dépôts jurasiques. Ont été découverts encore deux habitations musteriens : Peninsula II et Peninsula III. L'habitation tardenoisiene est superposé sur l'habitation Peninsula II.

[17] Al. Păunescu, *O așezare gravetiană în Dobrogea centrală*, comunicare la sesiunea Pontica, Constanța 21 nov. 1983.

NOI DESCOPERIRI PRIVIND PLASTICA CULTURII HAMANGIA

PUIU HAȘOTTI

Unul dintre cele mai importante rezultate ale cercetării arheologice românești din ultimele decenii este descoperirea culturii Hamangia. Săpăturile arheologice întreprinse la Ceamurila de Jos [1], Medgidia [2], Golovița [3], Techirghiol [4], Mangalia și Limanu [5], Tîrgușor [6], dar mai ales cele de la Cernavoda [7] — cîteva așezări și un vast cimitir cu peste 400 morminte de inhumație — au scos la lumină numeroase materiale caracteristice pentru această cultură.

Cultura Hamangia aparține neoliticului mijlociu și eneoliticului, ea putînd fi sincronizată în mare parte cu cultura Boian [8]. Descoperirile de la Medgidia — punctul „Cocoașe" [9], indică pentru începuturile sale o contemporaneitate cu culturile Dudești, Vinča A și Karanovo II și III Cultura Hamangia apare la Dunărea de Jos deplin formată, cu elementele sale materiale și spirituale bine individualizate, avînd în structură o puternică componentă est-mediteraneană. Purtătorii ei au venit în Dobrogea fie pe mare, pe lîngă coastă, fie deplasîndu-se pe uscat de-a lungul litoralului vestic al Mării Negre, pînă în dreptul Burgasului și

---

[1] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966, p. 119—231.

[2] P. Haşotti, Pontica, 13, 1980, p. 199—215 ; *Idem*, Materiale, Tulcea 1979, p. 69 fig. 5/6 (Medgidia-Satu Nou) ; *Idem*, Materiale, Alba Iulia, 1984, sub tipar.

[3] D. Berciu, *op. cit.*, p. 232—279.

[4] Eug. Comșa. Galbenu, A. Aricescu, Materiale, 8, 1962, p. 165—171.

[5] V. Volschi, M. Irimia, Pontica, 1, 1968, p. 48—87 ; D. Galbenu, Materiale, 9, 1970, p. 77—86.

[6] P. Haşoti, Materiale, Vaslui, 1982, (sub tipar).

[7] D. Berciu și colab., Materiale, 3, 1957, p. 83—91 ; Idem, Materiale, 5, 1959, p. 99—106 ; *Idem*, Materiale, 6, 1959, p. 96—103 ; *Idem*, Materiale, 7, 1961, p. 49—54.

[8] Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 2, 1970, p. 190—192.

[9] P. Haşotti, Materiale, Alba Iulia, 1984, sub tipar.

Varnei, de unde au migrat spre Nord și Nord-Vest. Noii veniți au dezvoltat aici aspectele *originale ale culturii lor și au intrat* în contact cu comunități ale altor culturi vecine.

Un capitol deosebit al culturii Hamangia, care în unele privințe are un caracter excepțional, îl constituie plastica. Datele pe care le avem, nu ne permit formularea unor concluzii foarte ample. Cele mai numeroase observații s-au făcut cu ocazia descoperirilor de la Cernavoda.

În totalitatea ei, creația plastică a culturii Hamangia face dovada nu numai a unor tradiții artistice mai vechi și încă puternice, dar și a stăpînirii unei tehnici de modelare foarte înalte. Pasta din care au fost confecționați idolii este, în general, de bună calitate, fapt care se adaugă la aceea că, de cele mai multe ori, figurinele au fost acoperite cu un slip lustruit, care uniformizează piesa din punct de vedere cromatic și o finisează. Există însă și exemplare a căror ardere este insuficientă ; în acest caz piesele sînt mai friabile.

Plastica antropomorfă din cadrul culturii Hamangia are o întreagă gamă de elemente de realism primitiv, care însă nu contrastează cu schematismul, de multe ori exagerat, din plastica altor culturi. Realismul primitiv nu dăunează cu nimic asupra plasticității figurinelor și nu diminuează mesajul artistic transmis de estetica generală a acestor divinități.

Scopul lucrărilor noastre este de a prezenta noi descoperiri de plastică hamangiană făcute în ultimii ani. Ele au îmbogățit bagajul de informații privind sculptura din lut și piatră a culturii Hamangia și impun și cîteva nuanțări, care sînt însă departe de a soluționa complexele aspecte ale acestei problematici. Publicarea necropolei de la Cernavoda va aduce substanțiale îmbogățiri la capitolul plasticii, riturilor și ritualurilor funerare din cadrul culturii Hamangia.

Prezentăm mai jos noile descoperiri.

În groapa nr. 1 a așezării de la Medgidia-Satu Nou, așezare ce se datează în faza Golovița, alături de ceramică (în cadrul celei fine predomină formele bitronconice, dintre care majoritatea sînt pahare) și diferite unelte, s-a găsit un cap de statuetă [10] (Pl. 1/1) foarte asemănător cu cel al „Gînditorului" și al „Femeii șezînd". Asemănarea merge pînă la compoziția pastei, care nu este foarte bine frămîntată, din care cauză au rămas goluri de aer. Deficiența a fost înlăturată prin aplicarea cu grijă a slipului, ce formează o masă compactă. Arderea a fost uniformă ; în jurul bărbiei se pot observa și urmele unei arderi secundare. În raport cu capul, gîtul este mult mai gros, avînd o secțiune plan-convexă, partea plană fiind cea posterioară. Detaliile feței sînt redate schematic, dar într-o manieră realistă ; fața are o formă triunghiulară, cu colțurile rotunjite. Fruntea este îngustă, iar nasul redat în relief prin săpare și modelare. Spre deosebire de cele două statuete de la Cernavoda, la exemplarul nostru nu au fost redate nările.

Nu putem spune dacă acest cap a aparținut unei statuete feminine sau masculine. În orice caz, el nu prezintă cavitatea de pe fruntea „Fe-

[10] *Idem*, Pontica, 13, 1980, p. 210—211, fig. 36.

mai șezînd", iar gîtul și gura aduc mai mult cu „Gînditorul". Totuși, nu putem spune că ne aflăm în fața unui nou „Gînditor", întrucît poziția de meditație obținută prin sprijinirea în mîini a capului, nu există.

Este deosebit de interesant contextul găsirii capului de figurină, pentru că oferă încă o similitudine cu descoperirea perechii de la Cernavoda [11]. Astfel, atît în sectorul prăbușirii de teren de la Cernavoda, zonă în care s-au găsit cele două statuete, cît și în groapa nr. 1 de la Medgidia-Satu Nou, au apărut pahare bitronconice, care au în zona diametrului maxim o linie formată din mici triunghiuri excizate și încrustate cu alb. Respectivele forme de pahare sînt foarte frecvente atît la Medgidia-Satu Nou, cît și la Golovița [12]. Astfel, datarea capului de statuetă prezentat mai sus, este mai coborîtă decît cea a binecunoscutelor capodopere de la Cernavoda, pe care prof. D. Berciu le datează spre sfîrșitul evoluției culturii Hamangia [13]. Datarea piesei noastre în faza Golovița este susținută de descoperirea ei într-un complex închis dintr-o așezare. Datarea statuetelor de la Cernavoda se poate pune însă sub semnul întrebării, întrucît condițiile descoperiri lor nu sînt îndeajuns de clare.

Tot la Medgidia-Satu Nou, cu ocazia unor taluzări făcute pentru canalul Dunăre-Marea Neagră, s-a recuperat partea superioară a unui idol feminin din lut [14] (Pl. 1/2), de tipul A — „în picioare". Pasta este densă, bine preparată, arderea puternică și uniformă, conferindu-i o duritate apreciabilă. Pe toată suprafața s-a aplicat un slip negru, lustruit. Spatele este albiat; sînii proeminenți, îndreptați în afară, au făcut practic imposibilă redarea mîinilor. Abdomenul nu este foarte pronunțat. Aspectul general al statuetei indică o zeitate „nubilă" [15]. Asemănări se pot face cu o serie de idoli de la Cernavoda [16] și oarecum de la Grădiștea-Coslogeni [17]. Înălțimea = 0,081 m.

La Tîrgușor — punctul „Urs", așezare datată în faza Ceamurlia de Jos [18], în groapa nr. 3, s-a descoperit partea inferioară a unui idol din lut, din tipul „în picioare" (Pl. 1/3). Pasta cenușie, densă, a fost bine frămîntată și arsă, după care a fost acoperită cu un slip castaniu, care se mai păstrează doar pe alocuri. Picioarele sînt despărțite printr-un șanț; labele picioarelor au mici incizii, care sugerează degetele. Cele mai bune analogii se găsesc tot la Cernavoda [19] și Grădiștea-Coslogeni [20]. Înălțimea = 0,042 m.

---

[11] D. Berciu, Seb. Morintz, Materiale, 5, 1959, p. 103 fig. 5/13; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor descoperiri*, București, 1961, p. 513, etc.

[12] P. Haşotti, Pontica, 14, 1981, p. 29—31; p.p. 28 Pl. 2/10—14; p. 30 Pl. 3/10—22, 24.

[13] D. Berciu, *op. cit.*; *Idem*, Dacia, NS, 4, 1960, p. 423—441.

[14] P. Haşotti, Materiale, Vaslui, 1982, sub tipar.

[15] S. Marinescu-Bîlcu, Pontica, 10, 1977, p. 42.

[16] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 82, 85 fig 47/1; p. 100 fig. 56/2; p. 102, fig. 57/2.

[17] R. Lungu, SCIA, 25, 1978, p. 201, 205 fig. 8a; p. 206 fig. 9b.

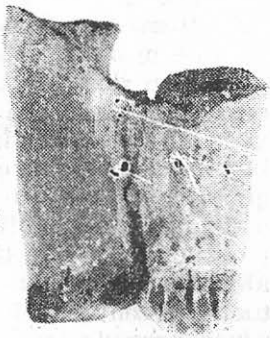
[18] P. Haşotti, Materiale, Vaslui, 1982, sub tipar.



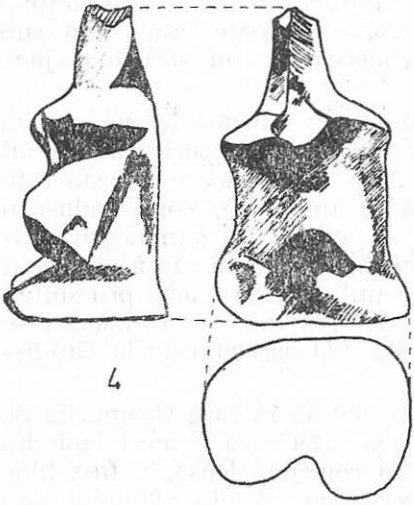
1



2

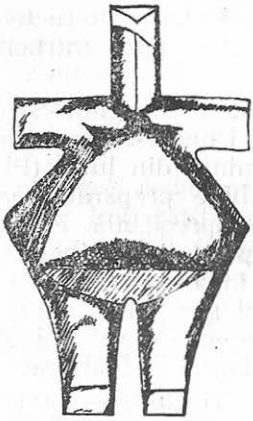


3

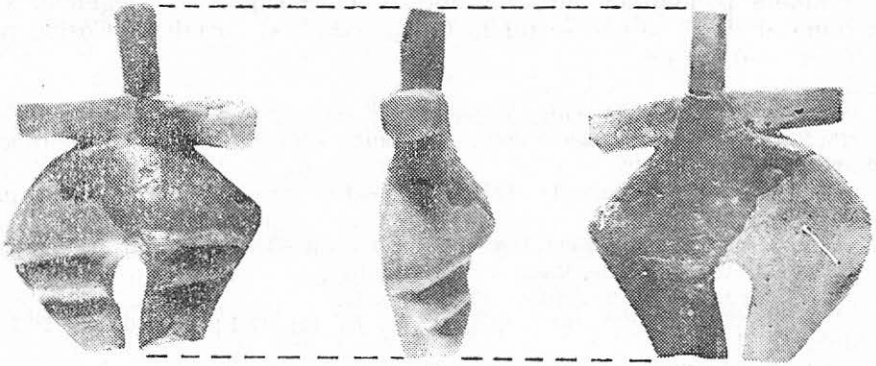


4





5



6

Planşa 1

Din aceeași așezare, în locuința (bordei) nr. 3 din S12 [21], alături de un bogat material arheologic, s-a găsit un idol feminin din grupa „șezînd" (Pl. 1/4). Pasta brun-cărămizie, de bună calitate, uniformă ca densitate și ardere, a fost acoperită de un strat foarte subțire de slip negru, care se mai păstrează doar pe alocuri. Capul, de forma unei coloane, mai groasă la partea inferioară, are o secțiune triunghiulară. Sînii, potriviți ca mărime, sînt drepți ; brațele nu sînt redate ; abdomenul este foarte pronunțat. Picioarele, care ocupă numai puțin din partea inferioară a piesei, sînt sumar redate, ele fiind despărțite printr-o scobitură triunghiulară orientată cu vîrful înainte. Spatele figurinei este drept. Piese asemănătoare există la Cernavoda [22] și Golovița [23]. Înălțimea = 0,080 m.

Descoperiri numeroase și interesante s-au făcut în așezarea de la Medgidia — punctul „Cocoașe". Un mic sondaj de salvare realizat în 1979 și o primă secțiune în 1983, au dus la surprinderea unei gropi rituale cu un foarte bogat, variat și important material Hamangia, între care mai mulți idoli întregi, intregibili sau fragmentari. Ceramica de aici are foarte multe elemente deosebite față de materialele din alte așezări. Ea prezintă asemănări cu ceramica culturilor Boian-Bolintineanu [24], Dudești 1 și II [25], Vinča A [26] și Karanovo III [27], încadrîndu-se în binecunoscutul orizont al ceramicii negre cu caneluri fine din perioada respectică. În așezarea de la Medgidia — punctul „Cocoașe", plastica este reprezentată de următoarele piese.

1. Idol din lut de bună calitate (Pl. 1/5). Pasta cenușie este densă, bine frămîntată și uniform arsă. Capul are binecunoscuta formă a unei coloane prismatic-triunghiulare. Statueta are două prelungiri perfect orizontale, care reprezintă brațele, iar sînii, abia sesizabili, sînt redați doar prin două mici protuberanțe, situate lîngă cap, la partea superioară a brațelor, fiind deci, practic, integrați lor. Abdomenul este în schimb puternic reliefat, sub el fiind indicat triunghiul sexual. Picioarele, care nu au vreun element deosebit, sînt despărțite. Spatele este albiat. Înălțimea = 0,089 m. Capul, brațele și un picior prezintă un slip puternic lustruit, de culoare neagră, pe cînd restul figurinei este acoperită de un slip castaniu. Înegrirea respectivelor părți a fost cauzată

[19] D. Berciu, *op. cit.*, p. 89 fig. 42, 43 ; p. 95 fig. 49/3 ; p. 102 fig. 57/.
[20] R. Lungu, *op. cit.*, p. 202 fig. 1, p. 205 fig. 80.
[21] P. Haşotti, Materiale, Alba Iulia, 1984, sub tipar.
[22] D. Berciu, *op. cit.*, p. 96 fig. 50/3.
[23] Ibidem, p. 90 fig. 44/2.
[24] Eug. Comșa, SCIV, 3—4, 1954, 5, p. 279 fig. 14/1—6 ; *Idem, Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, fig. 25/111, Pl. 3—5.
[25] M. Nica, Dacia, NS., 1976, p. 71—103 ; *Idem, Historica*, 2, 1971, p. 12 fig. 2/1, p. 15 fig. 4/1—3, 5, 6 ; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, fig. 18/1 ; Eug. Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 225, 228—234.
[26] *Idem*, Dacia, 12, 1969, p. 30 fig. 16, p. 32 fig. 18 ; Gh. Lazarovici, AMN, 7, 1970, p. 485 fig. 9 ; *Idem*, Banatica, 2, 1973, fig. 10 ; *Idem*, AMN, 12, 1975, fig. 6—11 ; *Idem, Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, p. 106—115 ; etc.
[27] G. I. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 60 și urm., Pl. A.

de o puternică ardere secundară, ce s-a produs după spargerea piesei. Avînd în vedere caracteristica acestui complex în care a fost găsită piesa (groapă rituală) este posibil ca spargerea statuetei să fi fost intenționată, avînd astfel un caracter ritual. Ca aspect general (mai puțin de felul în care au fost redați sînii și brațele), această reprezentare își găsește analogii la Cernavoda [28] și Grădiștea-Coslogeni [29].

2. Idol din lut ars (Pl. 1/6). Pasta este fină și compactă, iar arderea uniformă ; a fost acoperită cu un slip castaniu. În mare, are aceleași caracteristici cu cel precedent, mai ales că și acesta are două prelungiri laterale, care reprezintă brațele. Sînii nu mai sînt deloc redați. Capul, cu o formă prismatic-triunghiulară, cade puțin asimetric pe cele două prelungiri orizontale (brațele). Abdomenul este bine reliefat, partea lui inferioară, care ar fi trebuit să cuprindă și „triunghiul vieții", nefiind redată. Spatele este ușor albiat. Picioarele, cărora le lipsește partea inferioară, sînt groase și mult despărțite. Are în mare aceleași analogii cu piesa precedentă. Înălțimea = 0,070 m.

3. Partea inferioară a unui idol din lut (Pl. 2/1). Pasta cenușie, destul de dens și uniform arsă, este însă mai poroasă decît la cele două exemplare precedente. Slipul cenușiu-închis, îndepărtează unele carențe ale pastei. Spre deosebire de ceilalți idoli ai culturii Hamangia, picioarele nu sînt deloc individualizate, ci se prezintă ca un tot unitar, care în secțiune este dreptunghiular, cu colțurile rotunjite. Abdomenul este proeminent, dar coapsele sînt discret redate. Albierea spatelui se poate bănui a fi fost extrem de pronunțată. Ca manieră generală, cele mai bune asemănări se pot găsi la un idol descoperit la Plovdiv [30] (cultura Karanovo III) și un altul aflat în colecțiile muzeului din Nova Zagora [31], datat de autor la „mijlocul mileniului V î.e.n.". Asemănări se pot stabili și cu unele exemplare de la Fărcașele [32] și cu un idol din nivelul III de la Karanovo [33]. Similitudinile din cadrul culturii Precucuteni I și II [34] nu se pot explica, cel puțin la ora actuală, datorită decalajului cronologic. Dimensiuni : lungimea = 0,045 m ; lățimea = 0,032 m ; grosimea = 0,023 m.

4. Idol confecționat dintr-o gresie verzuie, cu mici pete albe (Pl. 2/3). Este aplatizat, cu marginile tăiate aproape drept ; șlefuirea s-a făcut pe ambele fețe. Capul, ușor asimetric dispus, are o formă prismatică cu secțiunea dreptunghiulară. Cele două prelungiri laterale

[28] D. Berciu, *op. cit.*, p. 81 fig. 45, 46 ; p. 95, fig. 49/3 ; p. 98 fig. 52 (din ultimele două ilustrații, se pare că și ultimele două piese au sînii foarte mici și situați în zona de contact a brațelor cu capul).

[29] R. Lungu, *op. cit.*, p. 205 fig. 8.

[30] H. Detev, Annuaire de Musée national archeologique de Plovdiv, 5, 1963, p. 13 fig. 6.

[31] M. Kincev, *Praistoriceski i anticni materiali v muzeia grad Nova Zagora*, 1973, fig. 14a.

[32] M. Nica, *op. cit.*

[33] G. I. Georgiev, *op. cit.*, Pl. A, p. 64 fig. 3/2a-c.

[34] S. Marinescu Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, fig. 71—80.

sugerează brațele ce sînt reliefate mai ales prin cele două scobituri rotunde de sub ele, care au și rolul de a delimita corpul în două părți constitutive. Partea inferioară de formă aproximativ dreptunghiulară, este unitară și nu prezintă nici un detaliu. Nu are analogii în cadrul culturii Hamangia, dar asemănări izbitoare prezintă cu un idol descoperit la Knossos — nivelul 1 [35] : Dimensiuni : înălțimea = 0,056 m ; grosimea = 0,004—0,003 m.

5. Idol dintr-o rocă moale, puternic arsă (Pl. 2/2). Are o formă aproximativ cilindrică, fusiformă, mai groasă în zona mediană. Detaliile sînt deosebit de sumar schițate. Capul are o formă tronconică. Mîinile, destul de greu sesizabile, pornesc de lîngă cap, puțin din spate, și coboară oblic pînă în zona abdomenului, întocmai ca la numeroși idoli din lut [36]. Nici pentru această piesă nu există analogii în cadrul culturii Hamangia. Dimensiuni : înălțimea = 0,047 m ; diametrul = 0,018 m.

În afară de piesele prezentate mai sus, în groapa rituală (gl), s-au mai descoperit o serie de fragmente de idoli. Este de remarcat faptul că fragmentele de la partea superioară a corpului, care reprezintă mîinile prin două prelungiri laterale (Pl. 2/4), au în zona lor de contact cu capul, sînii redați prin niște mici proeminențe, întocmai ca la statueta nr. 1. Un fragment de cap se termină cu un plan triunghiular, mai oblic decît de obicei, iar un altul, cu aceeași caracteristică, prezintă și o gaură conică, care pornește de pe această suprafață (Pl. 2/5). Un fragment de picior are genunchiul frumos redat printr-o mică protuberanță. S-a descoperit și un fragment de idol a cărui modelare nu a fost terminată. Cu totul deosebit este un alt fragment care are o concavitate (Pl. 2/6). Pasta nu lasă nici un dubiu asupra apartenenței obiectului la cultura Hamangia. Obiecte asemănătoare s-au descoperit în cadrul culturii Vinča B din Iugoslavia și Ungaria și în cultura Leggyel [37].

Toate descoperirile de la Medgidia „Cocoașe", prezentate mai sus, provin din groapa rituală (g.1). În anul 1984, într-o groapă menajeră (g. 2) s-a descoperit un fragment de idol feminin, care, întreg, ar fi avut o înălțime de 0,10 m ; se păstrează doar bustul (Pl. 2/7). Pasta este de bună calitate, densă și bine arsă. Piesa a fost acoperită cu un slip negru. Ca formă ne aflăm în fața unui exemplar deosebit în cadrul culturii Hamangia. Spatele este ușor arcuit, iar pe bust au fost modelați doi sîni mici, individualizați, care nu sînt plasați ca la exemplarele descoperite în g. 1, la zona de contact a mîinilor cu capul. Cele mai bune analogii le avem în cadrul culturii Karanovo III, dar tipul apare încă din Karanovo I [38] și în cultura Dudești [39].

---

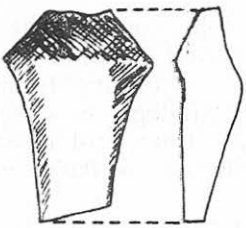
[35] J. Evans, Buletin of Institut of Archeology, 4, 1964, Pl. IX/9.

[36] D. Berciu, *op. cit.*, p. 88 fig. 42, 43, p. 91 fig. 46, p. 94 fig. 48, etc.

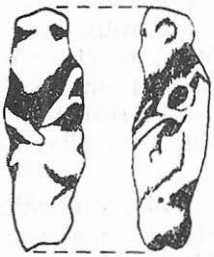
[37] J. Makkay, Alba Regia, 8—9, 1963, p. 20, p. 21 fig. 9, fig. 7/1—4, 8, fig. 8/1, 2.

[38] G. I. Georgiev, *op. cit.* (Karanovo III) ; Pl. A, p. 64 fig. 3/1 a—c (Karanovo I).

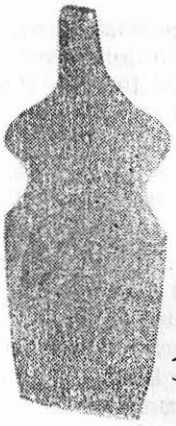
[39] M. Nica, Dacia, NS, 20, 1976, p. 98 fig. 17/1, 3.



1



2



3



4

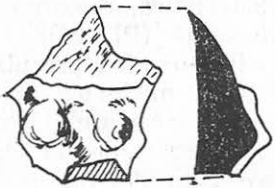


5

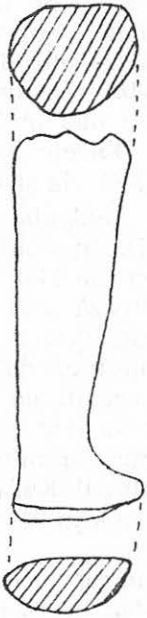


6





7



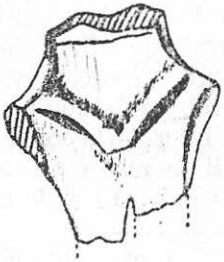
8



10



9



11

Planşa 2

Alte descoperiri s-au făcut cu ocazia unor cercetări de suprafață de pe cuprinsul așezării de la Tîrgușor — punctul „Sitorman“ [40], care se află la circa 800 m Est de așezarea de la Tîrgușor — punctul „Urs“. Materialul Hamangia de aici, indică o perioadă corespunzătoare unei etape evoluate, poate chiar finale a culturii. Plastica hamangiană este reprezentată de următoarele piese :

1. Picior fragmentar de idol din lut, cu o formă caracteristică culturii Hamangia [41]. Pasta este fină, dură, uniform arsă, de culoare maroniu-cenușie. În secțiune, piciorul este aproximativ dreptunghiular.

2. Picior din lut, de la o statuetă de mari dimensiuni (Pl. 2/8) — întreagă ar fi avut circa 0,20 m. Lutul este dens, bine ars, de culoare cenușie în spărtură și cenușiu închisă, iar pe alocuri cărămizie, la suprafață. Idoli cu înălțimea de aproximativ 0,20 m se mai întîlnesc în cultura Hamangia [42]. Dimensiuni : înălțimea = 0,078 m ; diametrul = 0,024 m.

3. Cap de statuetă de tipul capetelor „perechii de la Cernavoda“ (Pl. 2/9). Pasta cenușiu închisă, densă și compactă, uniform arsă, specifică culturii Hamangia, este acoperită cu un strat subțire de lut foarte fin, cărămiziu. În secțiune, de la gură spre ceafă, capul are o formă elipsoidală. Sînt redate printr-o frumoasă modelare elemente anatomice ale capului — fruntea, ochii, nasul, bărbia. La ceafă există o mică prelungire, care a fost perforată pe lățime. Dimensiuni : înălțimea = 0,036 m ; lățimea (de la gură spre ceafă) = 0,031 m.

Cu ocazia unei periegheze, la circa 800 m Est de comuna Ivrinezu Mare [43], pe panta de Est — Nord Est a văii ce unește localitățile Izvorul Mare de Cochirleni, există o întinsă așezare Hamangia, care pe baza materialului recoltat, a fost încadrată în faza Ceamurlia de Jos. Aici s-au găsit, între altele, un cap de la o statuetă din lut cenușiu, acoperit cu un slip negru, lustruit (Pl. 2/10).

Lîngă Alimanu [44], de pe cuprinsul unei așezări Hamangia, între alte materiale specifice acestei culturi, s-a găsit și un idol feminin, fragmentar (Pl. 2/11). Se păstrează partea mijlocie a statuetei. Pasta cenușiu-negricioasă, bine arsă, a fost acoperită cu un strat de lut fin dar destul de poros, de culoare brun-maronie. Caracteristica principală a acestui idol este forma sa aplatizată. Coapsele sînt proeminente și colțuroase. Picioarele erau unite și probabil individualizate printr-un șanț. Două linii proeminente, în relief, care se întîlnesc la mijlocul statuetei, formînd un unghi obtuz, vin să sugereze fie mîinile, fie triunghiul sexual, redări destul de frecvente în cadrul culturii Hamangia [45]. Întrucît piesa este fragmentară, nu putem ști cu certitudine ce anume reprezentau cele două linii reliefate pe abdomen. În cadrul culturii Hamangia

[40] P. Haşotti, W. Wisoşenschi, Pontica, 17, p. 45—48.
[41] D. Berciu, *op. cit.*, p. 91 fig. 46, p. 92 fig. 47, p. 95 fig. 49/1, 2, p. 98 fig. 52/2, p. 100 fig. 56/1.
[42] *Ibidem*, p. 88 fig. 48, p. 78 fig. 52.
[43] P. Haşotti, Eug. Mihail, Pantica, 16, 1983, p. 287, Pl. 2/6.
[44] Piesa a fost descoperită de Eug. Mihail, care ne-a pus-o la dispoziție.
[45] D. Berciu, *op. cit.*, p. 89 fig. 42, 43, p. 91 fig. 46, p. 94 fig. 48/1, etc.

mai există un exemplar cu corpul plat, descoperit la Grădiștea-Coslogeni [46] (este posibil însă ca și la Cernavoda să se fi găsit astfel de statuete). Este de remarcat forma ciudată (de aripi ?) a brațelor figurinei de la Grădiștea-Coslogeni.

Vom trece peste multiplele aspecte legate de relația artă primitivă-religie [47], nu înainte de a semnala faptul că plastica din cadrul culturii Hamangia demonstrează, la rîndul ei, că artiștii neolitici au fost supuși cererii de a servi, prin creațiile lor, cultului fecundității și fertilității și poate și altor idei religioase, prin forme plastice dictate de posibilitățile tehnico-materiale și de concepțiile religioase pe care le aveau. Arta lor nu este altceva decît realizarea practică a ideilor religioase, în ea împletindu-se abstractul și concretul, care se manifestă pe fondul magico-religios. Nu insistăm nici asupra creațiilor plastice specifice, reprezentînd diferite „divinități", de la „fată nubilă" la „femeie matroană", redări pe care le întîlnim și la unele piese prezentate mai sus.

NOUVELLES DÉCOUVERTES CONCERNANT LA PLASTIQUE DE LA CULTURE DE HAMANGIA (I)

PUIU HAȘOTTI

Résumé

L'article présente une série de nouvelles découvertes. Un autre article, qui sera publiée dans le prochain numero de notre revue, abordera la typologie des statuettes et quelques considérations générales concernant la plastique de la culture de Hamangia.

Les découvertes présentées dans cet article sont de Medgidia — Satu Nou, Medgidia „Cocoașe", Tîrgușor „Sitorman". Alimanu, Ivrinezu Mare. D'une importance tout particulier sont les découvertes faites dans une fosse rituelle de Medgidia „Cocoașe".

Pl. 1, Pl. 2/1, 4—11 *Idole en terre*
Pl. 2/, 3 *Idole en pierre*

[46] R. Lungu, *op cit.*, p. 204 fig. 5, p. 205 fig. 8b ; p. 206 fig. 9 ; *Idem*, SCIVA, 31, 1, 1982, p. 19 fig. 6/5.

[47] O discuție mai amplă, alături de cîteva indicații bibliografice, la R. Lungu, SCIA, 25, 1978, p. 207—209.

[48] S. Marinescu Bîlcu, Pontica, 10, 1977, p. 42.

NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA CULTURII HAMANGIA DE LA MEDGIDIA — „COCOAȘE"

PUIU HAȘOTTI

În anul 1984 săpăturile de la Medgidia au continuat printr-o scurtă campanie (cea de-a doua). Cu un an în urmă, investigațiile au dus la descoperirea unei noi gropi rituale [1], ce conținea un bogat și interesant material arheologic.

S-au executat trei secțiuni (S2-S4), paralele între ele, toate avînd dimensiunile de 15 × 1,5 m. Între secțiuni este o distanță de 20 m. Ele au o orientare NNE-SSV. Stratul arheologic nu a fost surprins peste tot, fapt ce demonstrează că așezarea avea un caracter foarte risipit. El are o grosime variabilă și se află la o adîncime de 0,50—0,60 m. S-a descoperit un singur nivel arheologic, ce aparține culturii Hamangia. Din solul arabil, pînă la 0,30 m, s-au recoltat cîteva fragmente ceramice romane. În nivelul Hamangia, care se cunoaște prin solul de culoare cenușiu-deschisă, s-au găsit puține materiale arheologice.

În S2 s-a surprins o groapă menajeră — g2 — de formă ovală, cu diametrul lung de 1,80 m și adîncimea de 0,45 m; ea ne-a oferit cele mai multe descoperiri.

UNELTELE

A. Unelte din silex. S-au descoperit în total 96 unelte (29 în g2), dintre care 47 gratoare (46 pe așchii și unul pe vîrf de lamelă), patru lame și 12 lamele (opt cu diferite tipuri de „encochuri" și opt cu diverse retușe), 15 răzuitoare, două așchii neregulate cu retușe din loc în loc, o piesă „esquilles" și un trapez. Majoritatea uneltelor au pînă la trei centimetri. Cea mai mare unealtă pe așchie este un răzuitor

[1] P. Hașotti, Materiale, Alba Iulia, 1984, sub tipar.

de 4,2 cm, iar cea mai mică unealtă pe aşchie, un gratoar de 1,6 cm. În domeniul lamelor şi lamelelor, cea mai mare are 3,7 cm, iar cea mai mică 1,4 cm. Sîntem deci în faţa unui microlitism deosebit de accentuat, în ciuda faptului că majoritatea uneltelor au fost lucrate pe aşchii.

B. Unelte din piatră. În cadrul lor semnalăm : două fragmente de frecătoare, unul rotund, celălalt cu o secţiune plan-convexă ; un alt frecător, din calcar albicios, foarte dur (Pl. 1/1) care, datorită dimensiunilor sale mici, presupunem că a fost folosit la prepararea substanţei albe cu care se făceau binecunoscutele încrustaţii de pe ceramică ; un fragment de topor „calapod" din granit verzui ; o dăltiţă (Pl. 1/2) descoperită în g2, tot din granit verzui foarte dur (se prezintă într-o perfectă stare de conservare ; are tăişul şi ceafa arcuite ; o faţă este plată, cealaltă, uşor bombată. Este, de fapt, o miniatură a unor piese de dimensiuni mai mari).

C. Unelte din os. S-au descoperit două fragmente de împungătoare, care provin de la piese de mari dimensiuni.

CERAMICA

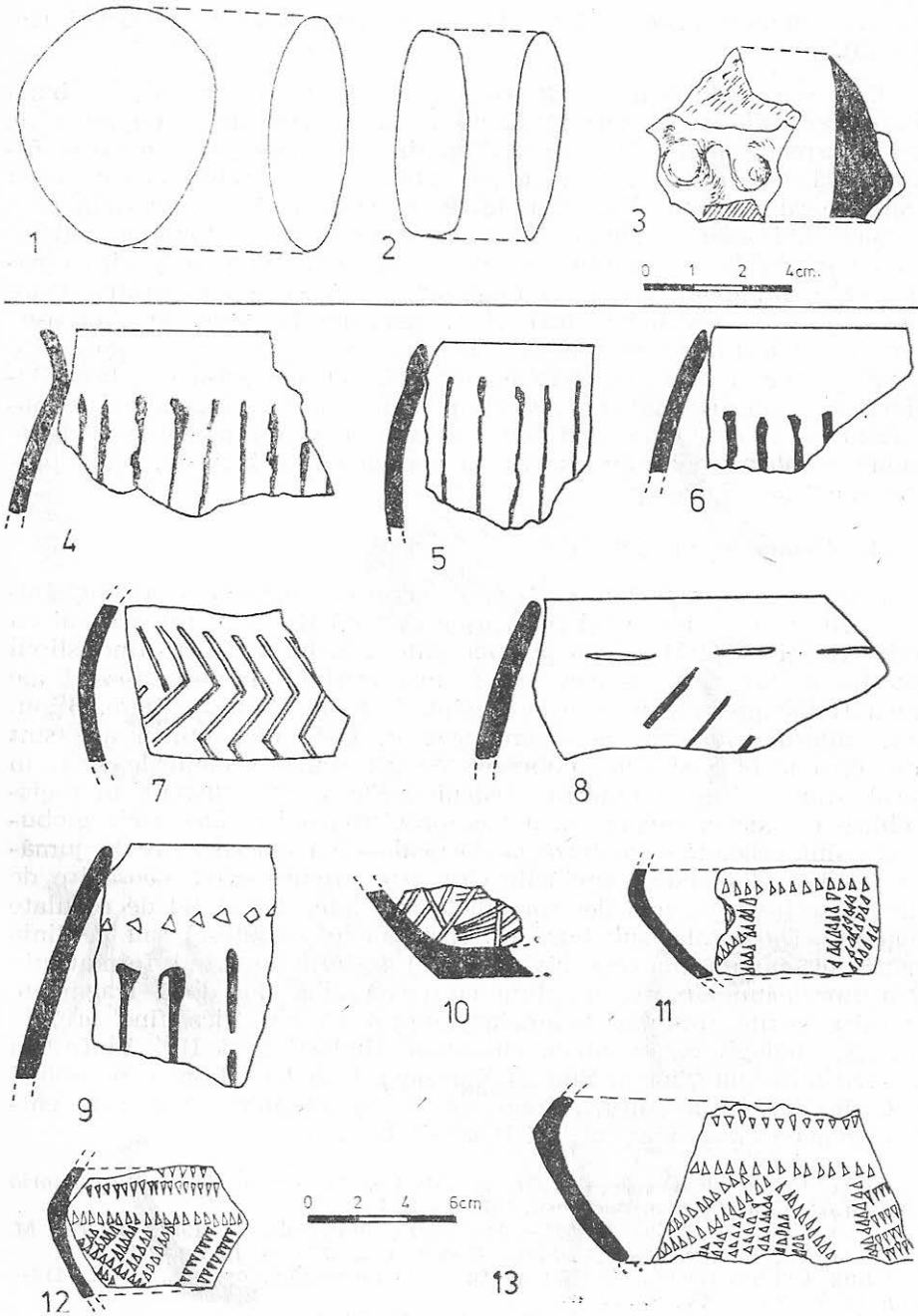
Vom prezenta numai materialul din g2, întrucît el este cel mai numeros şi caracteristic.

Ceramica se împarte în trei mari grupe, care la rîndul lor, mai pot fi subîmpărţite. Cele trei mari grupe sînt : ceramica de uz comun, ceramica neagră cu decorul excizat dispus în benzi şi ceramica fină.

I. *Ceramica de uz comun* (Pl. 1/4—10).

Calitatea pastei este destul de variabilă. Ea diferă în funcţie de dimensiunile vaselor (mai bună la cele mici). Arderea este însă aproape întotdeauna bună. Caracteristica principală a decorului acestei grupe o constituie barbotina organizată în vîrci paralele, dispuse vertical sau oblic, sub o zonă care de cele mai multe ori este lustruită, creîndu-se astfel senzaţia optică a existenţei unei buze. Citeodată, la baza zonei lustruite se află un şir de excizii neregulate, triunghiulare sau din incizii drepte. Aceste decoruri ne duc spre analogii cu ceramica culturilor Dudeşti [2] şi Vinča A [3] (mai ales A_3, după periodizarea lui Gh. Lazarovici). Alt element decorativ este reprezentat de inciziile adînci sau mai superficiale, ce se găsesc mai ales la partea inferioară a vaselor. Forma precumpănitoare este cea globulară cu pereţi arcuiţi pe 2/3 din înălţime, pornind de la buză şi cu pereţii drepţi pe treimea inferioară. Există şi exemplare cu buza individualizată, dreaptă sau puţin evazată. Toate vasele au fost lustruite în interior, pentru a se obţine impermeabilitatea necesară.

[2] Eug. Comşa, PZ, 43, 1971, p. 78—80.
[3] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 106—115, Pl. XIII—XV, figlo-coloanele a şi c.



Planșa 1

II. *Ceramica neagră decorată cu excizii dispuse în benzi* (Pl. 1/11—13).

Este cea mai puțin numeroasă. Pasta este, în general, de bună calitate, iar arderea uniformă. Excizia, care constă în triunghiuri de diferite forme, urmată de umplerea spațiilor excizate cu o materie făinoasă albă, s-a făcut după ce în prealabil, vasele au fost acoperite cu un slip negru, lustruit. Fragmentele ceramice lasă să se întrevadă vase de dimensiuni mici și medii, care au, în general, o formă globulară. Exciziile triunghiulare umplute cu pastă albă sînt dispuse în șiruri paralele, care unindu-se formează unghiuri. Acest sistem decorativ apare pe tot parcursul evoluției culturii Hamangia, dar la Medgidia „Cocoașe" el este de o acuratețe mai mare. Decorul acestei grupe are puternice rădăcini sudice și prezintă vizibile asemănări cu ceramica din faza Bolintineanu a culturii Boian [4]. Avînd în vedere aspectul general al materialului arheologic, dar mai ales al ceramicii din așezarea noastră, se pune problema dacă nu cumva, la geneza culturii Boian, nu a participat și cultura Hamangia.

III. *Ceramica fină* (Pl. 2).

Este cea mai importantă. Ea are o serie de elemente (forma globulară cu gît scurt, cilindric, și buză ușor evazată (Pl. 2/9, 10), platoul cu pereții evazați (Pl. 2/7), micile protuberanțe, canelurile foarte fine, slipul negru foarte lustruit), pe care nu le mai întîlnim în alte așezări ale culturii Hamangia. Pasta și arderea sînt de foarte bună calitate. Slipul negru, puternic lustruit, este omniprezent. Cele mai numeroase sînt vasele bitronconice și cele globulare cu gît scurt. Canelurile sînt, în general, subțiri, fine și puternic lustruite. Ele se află dispuse în registre oblice pe partea superioară a vaselor bitronconice. La vasele globulare ele sînt orizontale pe buză și verticale pînă aproximativ la jumătatea vaselor. Cîteodată, canelurile sînt ușor arcuite. Spre deosebire de g1, în g2, se întîlnesc mai des canelurile mai late, dar la fel de regulate și îngrijite. De regulă, sub buză (la castroanele globulare) sau pe linia diametrului maxim (la cele bitronconice) se află un rînd format din excizii fine triunghiulare, umplute cu pastă albă. Pe două fragmente apar mici tortițe rotunde. Semnalăm faptul că ceramica fină are, la rîndul ei, analogii cu ceramica culturilor Dudești I și II [5], Vinča [6] și Boian-Bolintineanu [7], iar în Sud cu Karanovo II și III [8], fapt ce ne obligă să coborîm începutul culturii Hamangia și să admitem că această cultură a participat la geneza culturii Boian-Bolintineanu.

---

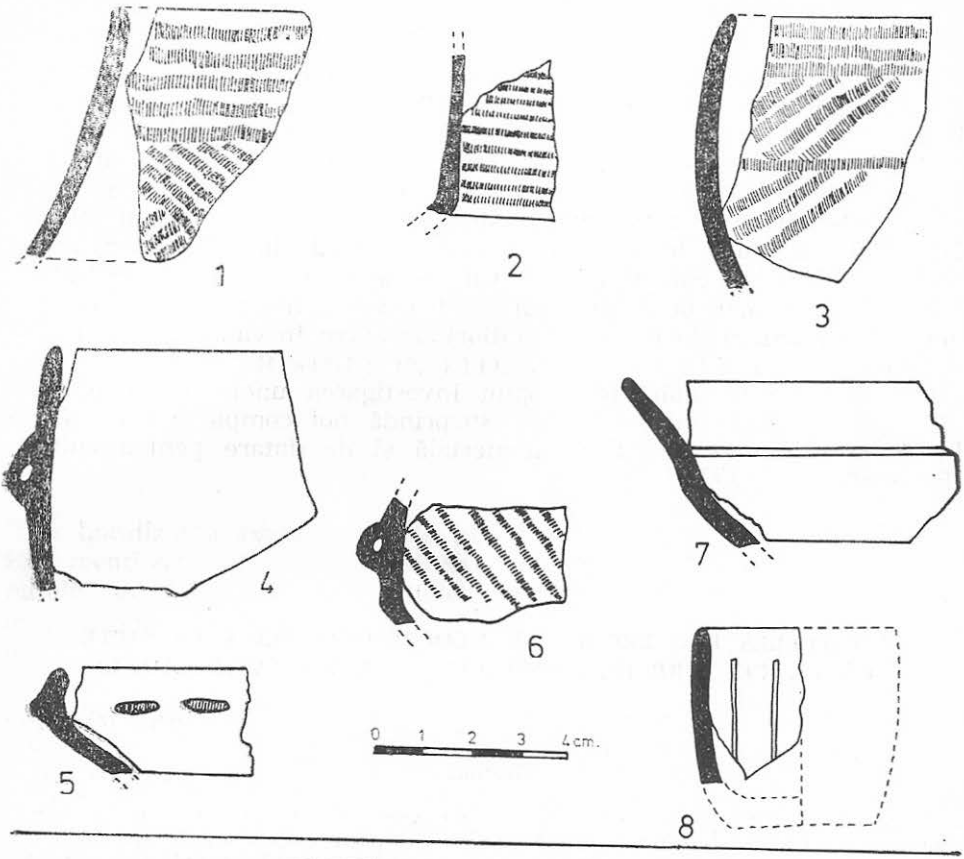
[4] Eug. Comșa, SCIV, 3—4, 1954, p. 279 fig. 14/1—6, 9—11; *Idem, Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, Pl. 3, 4.

[5] *Idem*, PZ, 46, 1971, p. 221—234; *Idem*, Materiale, 5, 1957, p. 97; M. Nica, Dacia, NS, 1976, p. 71—103; *Idem*, Historica, 2, 1971, p. 12 fig. 2/1.

[6] Eug. Comșa, Dacia, 13, 1959, p. 26; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 72, 112—114, fig. 10, Pl. XIII—XV.

[7] Eug. Comșa, *Istoria comunităților...*, fig. 25/3, Pl. 5.

[8] G. I. Georgiev, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 63, Pl. 8—10.



Planșa 2

PLASTICA

Este reprezentată de un fragment de idol feminin din lut, (Pl. 1/3) care întreg ar fi avut circa 10 cm înălțime. Pasta este densă, foarte bună și bine arsă. Piesa a fost acoperită cu un slip negru. Ca formă ne aflăm în fața unui exemplar cu totul deosebit în cadrul culturii Hamangia. Se păstrează doar bustul. Spatele este ușor arcuit. Sînii, au forma unor mici protuberanțe și sînt excesiv de mici pentru cultura Hamangia. De fapt, întreaga plastică de la Medgidia „Cocoașe", are o serie de elemente caracteristice [9]. Ca manieră generală de redare a bustului, cele mai bune analogii pentru acest fragment de idol (ne gîndim la maniera de redare a sînilor), le avem în cadrul culturii Karanovo [10] și Dudești [11].

Viitoarele cercetări își propun investigarea unei zone mai mari din așezare, ocazie cu care să se surprindă noi complexe care să ne furnizeze elemente de cultură materială și de datare pentru cultura Hamangia.

NOUVELLES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DANS LA SITTE DE LA CULTURE DE HAMANGIA À MEDGIDIA „COCOAȘE"

PUIU HAȘOTTI

Résumé

Se sont éxécutés trois séctions (S_1—S_4). Dans S_2 on a trouvé un fosse ménager (g), d'où on a récolté : des frotteurs, un petit ciseau, outils en silex, un idole fragmentaire en argile, unique dans la culture de Hamangia et une importante quantité de céramique. L'analyse du matériel archéologique tout entier nous oblige a descendre la datation de la culture de Hamangia dans une étape plus vieille que la culture Boian-Bolintineanu.

Pl. 1/1 — frottoir ; 1/2 — petit ciseau ; 1/3 — idole en argile ; 1/4—10 — Céramique grossière ; 1/11—13 — céramique décorée à files d'excisions
Pl. 2 — céramique fine

[9] P. Haşotti, *op. cit.* ; *Idem*, *Pontica*, 18, p. 31.
[10] G. I. Georgiev, *op. cit.*, Pl. A. p. 64 fig. 3/2 a—c.
[11] M. Nica, *op. cit.*, p. 98, fig. 17/1, 3.

HISTRIA ÎN EPOCA ARHAICĂ *

I

PETRE ALEXANDRESCU

Localizarea Histriei a fost multă vreme un subiect de discuție. Rar menționată de izvoarele literare antice [1], cetatea figura în dicționarele mai vechi alături de sutele de toponime neidentificate ale lumii antice. Indicată de cei vechi ca port pe coasta apuseană a Mării Negre, în apropierea Dunării, Histria punea serioase probleme de localizare.

Așa cum s-a dovedit prin cercetările geomorfologice, conturul litoralului Mării Negre a suferit unele modificări din antichitate pînă în zilele noastre. Ca rezultat al unei transgresiuni marine, care a ridicat oglinda mării cu circa 5—7 m, cîmpiile litorale au fost parțial inundate, încă de la sfîrșitul epocii antice [2]. Unele orașe au fost parțial înecate. Printre acestea se numără Olbia, Chersonez, Phanagoreia [3], precum și Histria. Aici cartierele joase din partea de nord au intrat sub apă, împreună cu nivelele de locuire cele mai vechi din restul cetății. S-a format golful lacului Sinoe și lacul Istria, care au înghițit o parte din necropolă și drumurile de legătură cu așezările situate la

---

* Prima parte dintr-o Istorie a Histriei, în pregătire.

[1] Izvoarele literare referitoare la Histria și teritoriul ei au fost adunate (text și traducere în limba română) de D. M. Pippidi, ISM 1, p. 39—43.

[2] Fenomenul este cunoscut sub denumirea de „transgresiunea histriană" sau „nymphaeană" și a fost cercetat de P. P. Feodorov, International Geology Review 14, 1972, p. 160—164 ; cf. F. A. Ščerbakov, E. V. Korneva, E. K. Zabelina, în *The Internal and Marginal Sea Evolution during the Late Quaternary*, Moscova, 1979, p. 46 urm.

[3] Începînd din 1964, Laboratorul de tehnologie al Institutului de arheologie din Leningrad și-a propus cercetarea „metodelor de reconstituire ale condițiilor geografice ale siturilor antice nord-pontice". Prima temă în cadrul acestui program a fost Olbia, unde cu ajutorul unor analize combinate paleogeografice, geoacustice etc., s-a obținut reconstituirea liniei antice a coastei, cota oglindei mării în timpul regresiunii din antichitate (7—9 m sub cea actuală) și unele date referitoare la cronologia fenomenului, cf. K. K. Silik, în *Ol'via*, Kiev, 1975, p. 51—91.

vest și la nord [4]. Efectele acestui fenomen au fost complicate de cele ale altuia, propriu coastelor occidentale ale Mării Negre. Curenții marini au transportat sedimentele aduse de Dunăre la vărsare, aliniindu-le de-a lungul țărmului. În decursul vremii, numeroase golfuri și băi au fost colmatate sau despărțite de mare prin cordoane litorale [5]. Golful antic al Histriei a suferit și el acest proces, fiind separat de mare printr-un banc de nisip, care are actualmente o lățime de cîțiva kilometri. Jocul naturii a produs, astfel, schimbări esențiale în peisajul histrian. Port marin în antichitate, așezat pe țărmul unei cîmpii litorale, Histria se află astăzi la o depărtare de peste 10 km de mare, parțial înecată de apele lagunelor care o înconjoară.

MEDIUL GEOGRAFIC ȘI ECOLOGIC

Cîmpia litorală pe care s-a instalat orașul se continuă către apus cu valea fertilă a rîurilor Nuntași și Iunan-Dere, configurată ca un larg amfiteatru, mărginit spre apus și spre sud de dealuri line. Fiecare punct al acestui amfiteatru, pînă la o distanță de 15—20 km, putea fi supravegheat din Cetate, conferind acestui teritoriu, devenit repede nucleul viitoarei *chora* [6], calitatea pe care o reclama o asemenea „moșie", aceea definită de K. Kirsten prin termenul de *Überschaubarkeit* [7]. Dincolo de acest nucleu, afectat exploatărilor agricole, se afla, către Nord, un ținut bogat în resurse miniere. La circa 30 km NV de Histria, dealul Altîntepe conținea zăcăminte de cupru, unele deschise la suprafață și permițînd o exploatare relativ ușoară [8]. Ceva mai aproape de cetate,

[4] Preliminariile acestui fenomen par a se fi produs la Histria încă înaintea definitivei abandonări a orașului, la începutul sec. al VI-lea e.n. : vezi P. Alexandrescu, Dacia, 22, 1978, p. 333 urm.

[5] A. C. Banu Hidrobiologia 2, 1961, p. 127 urm. ; ibidem, 6. 1965, p. 259 urm. ; ibidem 12, 1973, p. 5 urm. ; P. V. Cotet, Materiale, 5, 1956 Cercetările întreprinse de N. Panin, Șt. Panin, N. Herz și E. Noakes, Quaternary Research 19, 1983, p. 249—255, pe baza analizelor cu radiocarbon, au stabilit etapele evoluției gurilor Dunării în ultimii 10.000 de ani, identificînd o succesiune de Delte, rînd pe rînd formate și distruse de curenții marini, pe direcția N → S, în funcție de oscilațiile nivelului mării ; cf. N. Panin, Dacia 27, 1983, p. 175 suiv.

[6] Vezi partea a doua a studiului, care va apărea în numărul următor al acestei reviste.

[7] K. Kirsten, *Die griech. Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes*, Bonn 1956, p. 34 ; vezi și darea noastră de seamă în SCIV 22, 1971, p. 655—662.

[8] D. M. Pippidi, ISM 1, p. 21, cu bibliografia problemei. În apropierea acestei înălțimi au fost descoperite numeroase săgeți de bronz, cu valoare numoidală, izolate sau în tezaure (unele foarte numeroase), datînd din sec. VI—V î.e.n. Cele mai multe se grupează în apropierea așezării histriene de la Cap Dolosman, unde poate că aceste piese erau și fabricate ; vezi partea a doua a studiului. Este de asemenea interesant de relevat numărul mare de statui de bronz menționate de inscripțiile histriene (în raport cu cele din piatră sau marmoră), indicînd abundența acestui material. Interesul coloniștilor pentru minele de cupru s-a dovedit activ și la Apollonia Pontică, unde orașul se afla în imediata apropiere a unor zăcăminte de cupru ; una din înălțimi se mai numește încă și astăzi „Muntele de Cupru".

în preajma așezării agricole de lîngă Sinoe, se aflau zăcăminte de fier, exploatate în epoca romană, poate și mai devreme [9]. În sfîrșit, cariere de piatră pentru construcții au fost exploatate în zona Sinoe și Cap Doloșman, cît și în interiorul continental. Utilizate încă din epoca arhaică, ele au furnizat cea mai mare parte din piatra de construcție, cu excepția marmurei, importată de peste mare [10].

Situată în apropierea Deltei Dunării, Histria își datora însă existența în special fluviului, care mărginea o parte din *chora* orașului [11]. Divinitatea Istrului apare și pe unele monede, ținînd în mîna dreaptă un delfin, animal (marin și nu fluvial) care amintește că pe teritoriul Histriei fluviul Istros se varsă în mare [12].

Peștele din Deltă și din lagunele vecine a reprezentat una din resursele principale de-a lungul întregii istorii a cetății. În scrisorile guvernatorilor romani din sec. I e.n., cuprinse în Horothesia lui Laberius Maximus, se specifică chiar că „aproape singurul venit al orașului ... e cel de pe urma peștelui sărat" [13]. Sturionii constituiau și atunci, ca și astăzi, varietatea cea mai apreciată care putea fi prinsă la vărsarea marilor fluvii ale Pontului Euxin (Hdt. IV 53) [14]. Peștele pontic, mult apreciat în Grecia, era una din mărfurile cel mai bine vîndute, odată ce era supus unor operații de conservare prin sare [15].

Ținutul ales de histrieni oferea deci condiții geo-ecologice prielnice. Adunat, din punct de vedere peisagistic, în jurul punctului ales pentru ridicarea cetății din care puteau fi supravegheate împrejurimile pînă la distanțe considerabile, el dispunea de resurse naturale suficiente care să permită coloniștilor să-și desfășoare activitatea.

GEȚII

Dunărea a servit ca poartă de intrare către interiorul continental, locuit de triburile trace ale geților. Ca și alți coloniști greci, instalați la gura marilor fluvii, histrienii au urcat cursul Dunării și a afluen-

---

[9] E. Zah, Pontica, 4, 1971, p. 204 ; Al. Suceveanu și E Zah, SCIV 22, 1971, p. 567 urm.

[10] A. Murariu și A. Avram, Pontica, 16, p. 189 urm.

[11] L. Robert, *A travers l'Asie Mineure*, Paris 1980, p. 88 : „Ce qui importe pour une cité antique, c'est „la ville et son territoire" : la ville est très rarement située sur le fleuve même ; elle en est d'ordinaire plus ou moins éloignée. Ce qui compte seul, s'est que le fleuve — ou moins une partie de son cours — soit dans le territoire de la ville. Celle-ci le met alors sur ses monnaies".

[12] L. Robert, *op. laud.*, p. 88 ; F. Imhoof-Blumer, *Fluss- u. Meergötter auf griech. u. röm. Münzen*, Geneva 1924, nr. 141, din timpul Iuliei Domna.

[13] D. M. Pippidi, ISM 1, nr. 68, r. 20—22, cu comentariu și bibliografie.

[14] L. Robert, J. Sav. 1962, p. 57 urm.

[15] M. Bleahu, Rev. de geologie și geografie, 6, 1962, p. 333 urm., presupune că prepararea se făcea în preajma lacului sărat Nuntași, aflat la 4 km V de Histria. Instalații de sărat pește au fost descoperite la Tiritake, la NV de Pantikapaion, unde au fost scoase la lumină 24 de rezervoare, pe fundul cărora se păstrau oase și solzi ; cf. Yu. Marti, MIA 4, 1941.

ţilor ei în căutarea unor parteneri de schimb. Ei se aflau, în primul rînd în interiorul Dobrogei, dar şi de o parte şi de alta a malurilor Dunării inferioare, la vadurile de trecere către ţinuturile din nordul fluviului.

Amplasarea partenerilor mai îndepărtaţi se conturează acum mai bine graţie cercetărilor şi descoperirilor recente : ei se situau în ţinutul subcarpatic al Olteniei şi pe platoul moldovenesc. Harta răspîndirii monedei histriene din sec. al V-lea şi al IV-lea [16], precedată de aceea a penetraţiei importurilor ceramice din sec. VI-V [17] sau a introducerii tehnicii greceşti a olăritului la roată încă din sec. al VI-lea, marchează o concentrare de puncte la terminalul căilor de pătrundere de-a lungul cursului Dunării [18]. O cale diferită de penetraţie era cea maritimă, de-a lungul litoralului marin, pînă la gura Niprului, unde zona de penetraţie histriană se întretăia cu aceea a Olbiei [19]. Partenerii principali au rămas însă întotdeauna geţii, în special cei din imediata apropiere a „moşiei" oraşului. Instalarea însăşi a coloniştilor în acel punct a trebuit să ţină seama de factorul principal politic al ţinutului pe care ei îl reprezentau.

Din punct de vedere cultural, geţii se aflau, în epoca fundării Histriei, la trecerea dintre Hallstattul Mijlociu şi cel Tîrziu. Se ştie că pe cea mai mare parte a teritoriului dobrogean înflorea în acea vreme

---

[16] B. Mitrea, Studii Clasice, 7, 1965, p. 143 urm. ; C. Preda, Histria, 3, 1973, p. 26 şi fig. 1.

[17] Cele mai vechi descoperiri din Moldova sînt cele de la Curteni, jud. Huşi, C. Iconomu, Dacia, 23, 1979, p. 79, 81 şi 82 urm., fig. 4/1. şi 10/6 (fragm. de cupă greacă orientală, al doilea şi al treilea sfert al sec. VI) fig. 4/2 şi 10/7 (fragment de cup-skyphos atic cu firnis negru, 490—470 î.e.n.), fig. 4/3 şi 10/5 (fragment de *stemmed dish conv. small* attic cu firnis negru cca. 525 î.e.n.) şi fig. 4/4—7 (fragmente de amfore greceşti orientale şi lesbosiene din sec. al VI-lea). În Oltenia, săpăturile lui Vlad Zirra de la Coţofenii-din-Jos au scos recent la lumină fragmente attice din sec. al V-lea precum şi unele fragmente de piese greceşti orientale din a doua jumătate a sec. al VI-lea, încă inedite.

[18] Cele mai vechi piese locale fabricate la roată au apărut în Oltenia : 1. Ieşalniţa, jud. Mehedinţi, M. Nica, Historica (Craiova) 3, 1974, p. 30, fig. 13/2, fragment de bol imitînd un tip care a fost produs în Grecia Orientală o bună perioadă din sec. al VI-lea, cf. P. Alexandrescu, *Histria* 4, 1978, p. 27. 2. Gogoşu, jud. Caracal, D. Berciu şi E. Comşa, Materiale 2, 1956, p. 417, fig. 140 şi 141/6 ; P. Alexandrescu, Dacia 21, 1977, p. 130 urm. fig. 16, fragment de ceaşcă supraînălţată. Cercetările recente de la Coţofenii-din-Dos, vezi nota precedentă, au scos la lumină şi un grup de ceramică la roată cenuşie, imitînd modele greceşti, în bună parte histriene, vezi şi piesele descoperite la Alexandria de către C. Preda, Dacia, 2, 1959, p. 183 urm. ; P. Alexandrescu, *art. cit.*, unde se discută întreaga problematică a penetraţiei modelelor greceşti în lumea sud- şi nord-dunăreană.

Este de presupus că în exercitarea influenţei sale asupra bazinului Dunării inferioare, Histria îşi conjuga acţiunea cu aceea a coloniei mileziene surori de la Odessos.

[19] P. Alexandrescu, Studii Clasice, 12, 1971, p. 149 urm.

civilizația denumită Babadag, după așezarea de pe malul lacului cu acest nume. Această civilizație, evoluînd mai multe secole din prima jumătate a mileniului I î.e.n., ocupa o arie întinsă, între munții Balcani și platoul moldovenesc, învecinîndu-se spre vest cu aceea denumită Basarabi, ambele atribuite triburilor getice [20]. După dizolvarea acestor formații culturale, cîndva în decursul veacului al VII-lea (poate sub presiunea unor elemente scitice venite din stepele nord-pontice și din nordul Caucazului), civilizația materială a geților munteni îmbracă formele specifice cunoscute sub numele de Ferigile [21], în timp ce în Dobrogea tradiții ale civilizației Babadag se mențin, în special în ținuturile din apropierea Dunării [22].

Nu avem nici un fel de indicație de natură istorică, privind modalitatea de impact a coloniștilor în această lume, sensibil diferită de a lor, cu alte cuvinte, modul lor de instalare și de luare în stăpînire a ținutului pe care îl vor deține multe secole la rînd. Ceea ce se poate afirma, pînă în momentul de față, este doar un rezultat negativ : nu a fost identificat, nici la Histria și nici în siturile rurale ale *chōrei*, un nivel precolonial, precedînd imediat instalarea grecilor [23]. La acesta se adaugă un altul : prima instalare a histrienilor în punctul care va deveni cetatea, cît și în așezările rurale din teritoriul luat în stăpînire, erau nefortificate. Aceste elemente, la care se asociază observații și

---

[20] B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen u. chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 120—122, 125—134 și passim ; S. Morintz, Dacia 8, 1964, p. 101 urm.

[21] Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967 ; idem, Dacia, 21, 1977, p. 81—111.

[22] M. Irimia, Pontica, 14, 1981, p. 239 urm., cercetările de la Rasova, unde materiale ceramice de tradiție Babadag III se asociază cu unele de tip Ferigile-Bîrsești.

[23] P. Alexandrescu și S. Morintz, Pontica, 15, 1982, p. 47, în legătură cu nivelul precolonial de la Histria se aduc precizările următoare : „A Histria, où les fouilles systématiques se poursuivent depuis presque 70 années et où il n'y a pas de telle couche (précoloniale), une dizaine de fragmente céramiques significatifs, mis au jour soit par les travaux de S. et M. Lambrino, soit au cours des excavations d'après guerre, peuvent être attribués à la civilisation de Coslogeni de l'époque du Bronze final, à celle de Babadag I et II (aucune pièse spécifique Babadag III), enfin à la civilisation de Basarabi (un tesson). Ces découvertes indiquent l'existence de sites hallstattiens aux environs de la place choisie par les Milésiens. Sur le site du Cap Dolosman de la *chōra* histrienne, datant de la fin du VIIes. av.n.è. jusqu'à l'époque byzantine, quelques fonds de cabanes Babadag II (et III ?) se trouvaient sous la stratigraphie grecque, mais pas en contact avec elle (M. Coja, BMI 1972, 2, p. 33). Sur le site même de Babadag, la couche hallstattienne la plus récente (III) est complètement dépurvue de céramique grecque, tandis que, près du site, un modeste habitat indigène du VIes. est dépurvue de céramique du type de Babadag. Il n'y a donc pas de contact entre le Ha Moyen de la Dobrougja et le matériau grec le plus ancien, dont l'apparition semble avoir eu lieu après la disparition des civilisations hallstattiennes moyennes".

descoperiri dintr-o perioadă de timp imediat ulterioară actului fundării, ne-a făcut să presupunem instalarea histrienilor în locuri cotiere neocupate anterior de geți și luarea contractuală în stăpînire a pămîntului [24].

ÎNTEMEIEREA

Historiografia antică ne-a transmis o dublă tradiție cu privire la data de întemeiere a Histriei. Primul text este un loc din cronica lui Eusebiu, transmis atît în versiunea lui Hieronym, cît și în cea armeană, în care *Histrus ciuitas in Ponto condita* este raportat la Olimpiada 30 (657/656 î.e.n.) [25]. Cel de-al doilea este un pasaj din poemul iambic de caracter geografic, care a circulat sub numele lui Skymos din Chios :

Ἴστρος πόλις
ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβοῦσαν ⟨Ἴστρου τοὔνομα⟩.
Μιλήσιοι κτίζουσιν ἡνίκα Σκυθῶν
εἰς τὴν Ἀσίαν στράτευμα διέβη βαρβάρων
τὸ Κιμμερίους διῶκον ἐν τοῦ Βοσπόρου.

(767—772) [26] (Orașul Istros și-a luat numele de la fluviu. Milesienii au întemeiat acest oraș, în vremea în care armata sciților barbari a trecut în Asia, urmărind pe cimerienii din Bosphor). Într-un studiu mai vechi am încercat să examinez valoarea istorică a acestui text, atrăgînd atenția asupra înțelesului mai precis al informației lui Eusebiu, în raport cu cel de-al doilea, care se referă la evenimente mai greu de precizat [27]. Evident, nu am avut intenția de a afirma că data de 657/656 nu suferă de aceleași vicii ca majoritatea, dacă nu chiar toate elementele cronologiei grecești ale veacului al VII-lea. Valoarea ei stă mai degrabă în indicația de ordin serial cu privire la ordinea fundării orașelor elenice din Marea Neagră. Întemeierea Histriei aparține aceluiași „val"

[24] Se pot adăuga aici și concluziile cercetărilor sovietice recente, efectuate în orașele din Nordul Mării Negre. Ele au fost expuse pe scurt de You. Vinogradov. *Antičnaya Grecia* I, Moscova 1983, p. 370 și urm. : vezi și actele celui de al II-lea Colocviu de la Tskhaltubo, *Demografičeskaya situacia v Pričernomor'e v period velikoj grečeskoj kolonizacii*, Tbilisi 1981. Diferită pare a fi fost modalitatea de implantare a coloniilor mileziene de pe coasta anatoliană a Hellespontului. În acest sens decretul din Apollonia pe Ryndakos, A. Rehm, *Delphinion*, n°155 ; Pippidi, Contribuții[2], p. 148, ctitorie milesiană, în care se face mențiune cum prin forța armelor și a lăncii, „strămoșii noștri au întemeiat celelalte așezări grecești și propria noastră cetate ; împotriva valorii istorice a decretului însă, vezi J. Seibert, *Metroplois u. Apoikie*, 1963, p. 197—200 ; N. Ehrhardt, *Milet u. seine Kolonien*, Frankfurt a. Main, 1983, p. 45.

[25] Eusebius, *Werke* VII, *Hieronymi Chronikon*, (Helm) Berlin 1956, p. 95 b.

[26] GGM I, p. 202 (Müller). (Orașul Istros și-a luat numele de Istros de la fluviu. L-au întemeiat milezienii, pe vremea cînd armata sciților barbari a trecut în Asia urmărindu-i pe cimerienii, care fugeau din Bosfor).

[27] Alexandrescu, Studii Clasice 4, 1961, p. 64 urm.

de colonizare milesiană ca Berezan-Olbia, Sinope etc., la începutul pericadei de colonizare a bazinului pontic [28].

Unii învățați admit prezența greacă în Marea Neagră și înaintea acestui orizont cronologic. Mai mult decît o navigație de explorare, care a adus în lumea greacă primele știri despre aceste locuri (printre care și numele fluviilor Istros și Borysthenes), se admite chiar existența unor așezări grecești timpurii de-a lungul unui „North-East Passage", cale comercială de legătură între Grecia și Urartù — Armenia [29]. Cele mai vechi importuri, sigur atestate, se grupează însă în partea de Nord a bazinului pontic, și anume în interiorul stepelor rusești, indicînd această direcție ca mai atrăgătoare pentru grecii care pătrundeau în Marea Neagră. Importurile ceramice, reprezentate de piese grecești-orientale din stilul „Middle Wild-Goat I" [30], probabil de proveniență milezian, nu sînt însă mai vechi [31] decît datele de întemeiere, cunoscute din izvoarele literare, ale primelor colonii milesiene [32].

Histria a fost, așadar, cea mai veche colonie a Miletului de pe coasta apuseană a Mării Negre. Odată cu elementele generale de structură aduse din metropolă, limbă, cult, împărțirea pe triburi, instituții politice, cu alte cuvinte acele *nomina* de care vorbește Tukydides VI 51, și care au lăsat amprenta lor pe dezvoltarea orașului de-a lungul is-

---

[28] Etapa anterioară a fost reprezentată de colonizarea Propontidei, ale cărei surse istorice și încadrare cronologică au fost supuse unei analize pertinente de A. J. Graham, BICS 5, 1958, p. 25 urm.; idem, JHS 91, 1971, p. 39 urm.; vezi și M. Drew, ibidem 96, 1976, p. 18 urm., cu o discuție mai mult speculativă. Pentru coloniile milesiene, N. Ehrhardt, *Milet u. seine Kolonien*, p. 31—48.

[29] R. D. Barnett, in *The Aegean and the Near East. Studies H. Goldman*, Locust Valley 1956, p. 228 urm. Această cale maritimă a „orientalizării" culturii și civilizației grecești pare a fi încă o ipoteză, așa cum crede și J. Boardman, *The Greeks Overseas*[3], Londra 1980, p. 240.

[30] G. L. Huxley, *The Early Ionians*, Londra 1966, p. 64 urm.

[31] N. A. Onaiko, *Antičnyi import v Pridneprov'e i Pobuž'e* I, Moscova 1366; Alexandrescu, RA 1975, p. 63—72.

[32] Dovezi ale unei prezențe grecești timpurii pe coasta de NV a Mării Negre, ale unui eventual drum de explorare anterior instalării coloniilor, par a exista la Histria și la Berezan. Este vorba de un fragment de skyphos Eubeean Geometric tîrziu, descoperit la Histria și aflat acum în colecția muzeului „of Classical Archaeology" de la Cambridge, (J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery*, Londra 1968, p. 376, nota 7 și 8) și de un alt fragment similar de la Berezan, ibidem. La Histria și la Berezan au apărut și cîteva fragmente cipriote de căni „White Painted IV", P. Alexandrescu, *Histria* 4, cat. 256, pl. 26, datînd poate dinaintea fundării celor două orașe, dar cu o cronologie încă incertă. În sfîrșit, la Histria a fost descoperită o amforă fragmentară care „du point de vue de l'aspect général, décoration, forme, sinon argile, présente certaines similitudes avec la „G 2—3 Ware" identifiée pour la première fois à Troie, et décrite par C. G. Boulter, *Troy* 4, p.p. 152—155" P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 63. Un al doilea vas, ibidem cat. 254, pl. 26 și fig. 8, ar putea aparține aceleiași categorii. Un examen amplu al categoriei numite „G 2—3 Ware" a fost făcut de A. J. Graham, BSA 73, 1978, p. 66—71, care nu îl consideră mai nou de începutul sec. al VII-lea. Pînă la o analiză specială, în care să pot stabili dacă piesele de la Histria aparțin acestei categorii sau sînt rezultatul unor imitații sau influențe de atelier, nu aș încerca încă o fixare mai exactă a cronologiei lor.

toriei sale [33], unele trăsături par a fi fost proprii numai coloniilor mileziene din Marea Neagră : Olbia, Apollonia, Tyras, orașele din Bosphor (Pantikapaion, Phanagoreia și Hermonassa), poate Sinope [34]. Mai mult chiar, miturile de întemeiere par a fi fost proprii cîtorva dintre grupurile de întemeietori, care țineau de același „val colonizator". Așa, de pildă, cel care este ilustrat de reprezentarea vulturului de mare atacînd un delfin și care reprezintă emblema orașului nostru dar și la Sinope și Olbia [35].

În același „bagaj inițial", coloniștii care au întemeiat Histria, ca și alții din același curent milezian, au adus cu ei o anumită tactică în raport cu populațiile în mijlocul cărora aveau să se așeze, dictată de propria lor experiență politică desfășurată în metropolă și în celelalte orașe grecești de pe coasta anatoliană [36]. Contactul grecilor asiatici cu populațiile și formațiile politice vecine, receptarea obiceiurilor, cultelor și manierei lor de viață, reflectate în tradiția mitică și în suplețea raporturilor politice și diplomatice, au dat un anumit „cachet" grupurilor de coloniști milezieni în raporturile lor cu indigenii și disponibilitatea către înțelegeri pașnice și contractuale mai degrabă decît spre luarea cu forța în stăpînire a ținuturilor colonizate [37].

CELE MAI VECHI INDICII DESPRE STRUCTURA URBANĂ

Indicațiile privind topografia orașului în primele secole de existență sînt încă vagi [38]. Pe partea cea mai ridicată a cîmpiei litorale, acolo unde stînca vie era vizibilă la suprafață, s-a ridicat acropola. Aici se află zona sacră, avînd în apropiere — probabil — agoraua. Spre sud, în baia ferită de vîntul de NE, astăzi complet înnisipată, se afla portul [39]. La cîteva sute de metri în interior, către vest, formînd o unitate proprie și separată de acropolă, era așezarea civilă, ocupînd o suprafață mult mai mare. Partea ei dinspre nord a intrat sub apele lacului Sinoe, ca urmare a transgresiunii marine. Histria era deci „eine

[33] Din bogata bibliografie a problemei, semnalez trei dintre lucrările fundamentale : J. Boardman, *op. cit.* ; A. J. Graham, *Colony and Mother-City in Ancient Greece* [2], Chicago 1983 ; și N. Ehrhardt, *Milet u. seine Kolonien*, Frankfurt a. Main, 1983.

[34] You. Vinogradov, în *Actes du VIIe Congrès International d'Epigraphie grecque et latine*, 1979, p. 298 urm.

[35] P. O. Karyškovskij, in *Numizmatika antičnogo Pričernomor'ia* Kiev 1982, p. 72 urm.

[36] P. Alexandrescu, Κωκalos, 14—15, 1968—1969, p. 88 urm.

[37] You. Vinogradov, ibid., p. 300 urm., care reia discuția cu privire la caracterul războinic sau pașnic al colonizării ioniene în bazinul Mării Negre în *Antičnaia Grecia* I, Moscova 1983, p. 370.

[38] P. Alexandrescu, Dacia 22, 1978, p. 331, cu bibliografia mai veche a problemelor.

39 Existența unui al doilea port, situat în nod-estul orașului, presupusă de Vasile Canarache, care pare a fi descoperit, sub oglinda lacului, părți dintr-un dig pe o lungime de 250 m, nu a putut fi încă confirmată, din lipsa unor cercetări subacvatice metodice.

Doppelgründung", formată din două unități distincte, după un model urban cunoscut în lumea colonială [40]. După indicațiile furnizate de topografia zidurilor succesive de apărare, se poate presupune că fiecare dintre cele două unități au funcționat separat una de cealaltă, cel puțin pînă către sfîrșitul sec. al IV-lea sau începutul celui de-al treilea (data ridicării fortăreței elenistice), fiecare fiind înconjurată de cîte o incintă proprie.

Către SV, Vest și în special NV se aflau necropolele. Cea dinspre NV, cea mai întinsă, este astăzi despărțită de oraș prin cele două lacuri, Istria și Sinoe, formate recent. Sînt necropole tumulare ocupînd mai mulți km^2, despărțite de terenurile agricole printr-un val de pămînt și un șanț, realizate înaintea perioadei elenistice. Grație examinării fotografiilor aeriene s-a putut identifica și un sistem rutier care lega orașul cu siturile rurale vecine. Drumurile traversează radiar necropola de NV, fiind angrenate într-un sistem de lotificare asupra căruia se va reveni mai jos [41].

HISTRIA PÎNĂ LA MIJLOCUL SEC. AL VI-LEA Î.E.N.

Pentru istoria cetății în primul secol de existență, dispunem de puține categorii de documente. Săpăturile efectuate în zona sacră [42], deși au ajuns pînă la stînca vie, nu au descoperit resturi de monumente din această primă etapă. Există însă dovezi că aici se ridicaseră deja unele edificii de cult, din care s-au păstrat piese disparate din acoperiș, fragmente de Traufziegel decorate, ca factură și stil aproape de piese similare de la Milet [43]. Un kalypter de același tip poartă o dedicație *boustrophedon* către Afrodita : Ἀφροδίτηι ἀνέθηκεν ἐχ ....Λ .../ ἄγαλμα [44]. El indică existența, în vremea timpurie, a cultului acestei divinități în cuprinsul *temenos*-ului, înaintea construirii sanctuarului de piatră.

---

[40] După împărțirea lui Roland Martin, în *Architecture et société, de l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Paris-Roma 1983, p. 9 urm., Histria se încadrează în tipul „volontaire et différencie, résultat d'un acte de création unitaire", cu două centre, unul religios, celălalt civic, ca unele orașe siciliene. Un model de structură urbană pentru orașul arhaic și clasic a fost propus de M. Mărgineanu-Cîrstoiu, în *Bauplanung und Bautheorie der Antike*, Berlin 1984, p. 303, cu obiecțiile lui Al. Suceveanu, Dacia 29, 1985, p. 139 urm.

[41] Vezi partea a doua a studiului.

[42] Raportul de săpături asupra acestei zone va apărea în *Histria* 7, în pregătire. Cf. prezentarea preliminară a lui K. Zimmermann EAZ, 22, 1981, p. 453—467.

[43] K. Zimmermann, *Dachterrakotten griech. Zeit aus Histria. Untersuchungen zur Typologie, Datierung u. Verbreitung keramischer Bauelemente im Schwarzmeergebiet*, Diss. B (= Habilitation), Berlin 1983 (= K. Zimmermann) p. 315 urm. : F V a. F VII 1, T I (acoperișul 2) : F VI a, F VII 5 (acoperișul 4) : F V b, D VII (acoperișul 5). Toate piesele erau acoperite cu firnis albsidefiu.

[44] Ibidem, p. 160 : D VII 11 ; Pippidi, ISM I, n° 101.

Sondajele efectuate în așezarea civilă, în puncte situate pe limita ei de nord și de vest, au scos la lumină locuințe „hüttenformirger Art und es ergab sich dabei, dass es durchweg südöstlich ausgerichtete, rechteckige, meist einräumige Oberflächenbauten waren“ [45]. O parte dintre ele datează din prima jumătate a veacului al VI-lea. Este interesant de semnalat constatările din punctul X/1959, unde s-a observat suprapunerea a mai multe serii de locuințe, începînd cu cele mai vechi (L9 și L 10), datînd dintre anii 580—570, pînă la cele mai recente de la sfîrșitul celui de-al treilea sfert al sec. al VI-lea [46]. Alături de asemenea locuințe a fost descoperit și un semibordei din primul sfert al sec. VI-lea.

Din aceeași perioadă datează cele mai vechi descoperiri din așezarea rurală de la Tariverde, situată pe malul rîului Iunan Dere, nervura principală a nucleului *chorei* histriene, la circa 18 km vest de cetate. Cel mai vechi document este un skyphos Corinthian Mijlociu. Așezarea, întemeiată de histrieni [47], este situată către limita de apus a „amfiteatrului“ descris mai sus, în apropierea izvoarelor de apă potabilă de la Fîntînele, care vor fi captate mai tîrziu și aduse cu apeducte în cetate.

Importurile din această perioadă, care, în fapt, cuprinde ultimul sfert al sec. al VII-lea și prima jumătate a celui următor, se disting printr-o covîrșitoare proporție a produselor aduse din Grecia Asiatică [48]. Piesele milesiene sînt printre cele mai vechi, dar odată cu începutul veacului al VI-lea, principalii furnizori, atît de ceramică „de lux“ sau de uz zilnic, cît și de vin și ulei, se diversifică considerabil. Ei pot fi localizați la nord de Milet, în insulele Samos, Chios și Lesbos, iar pe continentul anatolian la Clazomene și în ținuturile aferente (Teos ?)

În cercetările recente, întreprinse cu o metodologie complexă, din masa descoperirilor ceramice a putut fi izolat și grupul ceramic de producție locală, histriană [49]. Este vorba de vase de uz curent, de forme oarecum variate, uneori decorate [50]. S-a descoperit și cartierul de olari, cu cuptoarele lor, la marginea așezării civile, în preajma incintei. În sfîrșit, s-a putut preciza că cele mai vechi piese atestînd această activitate, provin chiar din cel mai vechi nivel din așezarea civilă (NA I), datînd de la începutul sec. al VI-lea î.e.n. [51]. Producția histriană de ceramică se amplifică de-a lungul secolului, atingînd perioada sa de

[45] S. Dimitriu, in *Palast und Hütte. Bauen und Wohnen im Altertum*, Mainz 1982, p. 312 ; eadem, in *Histria* 2, p. 21 urm.

[46] S. Dimitriu și C. Dumitrescu, Materiale, 7, p. 243 ; P. Alexandrescu, *Histria*, 4, p. 126, pentru cronologie.

[47] C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 77 urm., cu bibliografia cercetării.

[48] Alexandrescu, *Histria* 4 ; Dupont, Dacia 27, 1983, p. 18 urm.

[49] M. Coja și P. Dupont, *Histria* 5.

[50] P. Alexandrescu, „Dacia“, 16, 1972, p. 111 urm.

[51] Este vorba de cratere cu toarte implantate orizontal (*Histria* 4, cat. 634, 638), străchini tip I a (cat. 733) și cești cu toarte supraînălțate (cat. 736). Aceasta corectează observațiile mele din Dacia 16, 1972, p. 125, unde cel mai vechi ansamblu cu ceramică histriană era considerat inventarul funerar al tumulului XVII, din al treilea sfert al sec. VI.

înflorire odată cu începutul veacului următor. Metodele utilizate de olarii histriani și tehnologia pe care au folosit-o erau, în bună parte, inspirate nu din atelierele metropolei, ci din cele ale Ioniei de Nord și ale orașelor insulei Lesbos. Din acestea din urmă pare a fi fost introdusă ideea producției ceramicii cenușii, arse în cuptor reducător [52].

Amprenta nord ioniană și lesbos-iană asupra ceramicii de la Histria, atît cea importată cît și cea fabricată la fața locului, nu ne mai poate surprinde astăzi. Situația trebuie explicată întorcîndu-ne din nou la fenomenul însuși al colonizării milesiene. Diversitatea de origine a coloniștilor este probabilă, mai ales în cazul Miletului, care a întemeiat un număr mare de colonii. Mișcarea a atras și greci din diverse orașe ioniene, căci interesul altor orașe pentru regiunile pontice este atestat, cel puțin pentru cetăți ca Teos, Clazomene și Phoceea, care au întemeiat aici așezări proprii sau au trimis grupe de coloniști în ctitoriile Miletului. Fără a avea însă în vedere acest moment îndepărtat, se constată că raporturile coloniilor milesiene în general nu se limitau la cele cu metropola lor. Carl Roebuck a observat că, spre deosebire de alte orașe, Miletul nu acapara comerțul coloniilor sale. Negoțul era exercitat de orașele asiatice în cadrul unei *koiné* [54], din care făceau parte cetățile asociate în factoria de la Naucratis : Chios, Teos, Phoceea, Clazomenai, Rodos, Cnidos, Halicarnass, Phaselis, Mytilene, Samos și Milet. O bună parte dintre orașele ioniene și eoliene erau implicate, într-un fel sau în altul, în relațiile comerciale cu Histria [55]. Mai mult chiar : este posibil a recunoaște în paleta importurilor și activitatea singurului oraș din Grecia europeană, care se asociase negustorilor asiatici, și anume Egina [56].

Prezența coloniilor ei, încă de la mijlocul secolului al VII-lea, mai întîi în Propontida, apoi în Marea Neagră, indică interesul acestei cetăți pentru zonă [57]. Pe de altă parte, încă din ultimul sfert al veacului VII, apar la Histria produse ceramice ale altor două centre importante de producție din Grecia europeană : Corint și Atena. Ceramica celei dintîi atinge la Histria în primul sfert al sec. al VI-lea (Corintianul Mijlociu) nivelul cantitativ și calitativ cel mai ridicat. Cît despre ceramica attică, după apariția ei încă de la sfîrșitul veacului al VII-lea, curba importurilor crește începînd cu al doilea sfert al veacului următor. Cum nici Corintul și nici Atena nu par a fi fost interesate în

[52] Modelele și tehnologia histriană au fost introduse și în mediile getice, așa cum am încercat să arăt în studiul din Dacia 21, 1977, p. 213 urm.

[53] P. Alexandrescu, Dacia, 16, 1972, p. 125.

[54] Carl Roebuck, Classical Philology, 1951, p. 221 urm. ; idem, *Ionian Trade and Colonisation*, p. 131.

[55] Încă obscură rămîne chestiunea producției ceramice phoceene. „Vidul foceean", proclamat de J. P. Morel, BCH 99, 1975, p. 856, constatat și de P. Dupont, *loc. cit.*, p. 223, nu pare încă plauzibil.

[56] Relațiile Eginei cu orașele grecești de pe coasta Anatoliei sînt atestate și de bogata serie de ceramică „East Greek" descoperită în cele două sanctuare ale insulei, E. Walter Karydi, în *Alt-Ägina* II 1, Mainz 1982, p. 9 urm.

[57] J. Boardman, *op. cit.*, p. 240 urm. ; A. J. Graham, JHS 91, 1971, p. 35 urm., corectînd pragmatismul arheologic.

comerțul ceramic din Marea Neagră (cea de a doua își va face simțită prezența mai tîrziu, după sfîrșitul războaielor greco-persane)[58], rolul de intermediar a putut fi jucat de egineți, cunoscuți chiar și mai tîrziu, de către Aristot, *Pol* IV, 129 b, pentru marina lor comercială. Odată cu alte mărfuri, ei au adus și produsele lor specifice, vasele de bucătărie[59], exportate în multe alte regiuni.

Așadar, în decursul unui secol de la întemeiere, Histria se prezenta ca o cetate în plină dezvoltare. Zona sacră este deja constituită. Există indicii asupra unor construcții de cult precum și a instituirii cel puțin a unuia dintre cultele cunoscute mai tîrziu, cel al Afroditei, alături de religia divinității principale, Apollo Ietros. În cel de al doilea nucleu al orașului, locuirea este atestată într-un punct situat în partea de Nord, sub forma unor locuințe de suprafață și a unui semibordei, deja ordonate în cadrul unei structuri urbane. În aceeași vreme, avem atestată cea mai veche așezare rurală, cea de la Teriverde, indicînd luarea în exploatare a unui teritoriu agricol, de-a lungul rîului Iunan Dere, cuprinzînd, probabil, o parte din amfiteatrul natural din spatele Cetății, și nucleul viitoarei *chora*. Încă de la sfîrșitul veacului al VII-lea sau începutul celui următor histrienii se stabilesc pe Cap Doloșman, unde aveau să ridice un avanpost fortificat pentru supravegherea intrării corăbiilor în golful Histriei, dar și o așezare pentru exploatarea agricolă a pămîntului din apropiere. În sfîrșit, tabloul importurilor ceramice, atît cît a putut fi precizat pînă acum, arată că cetatea preluase deja funcția sa de centru comercial, propriu majorității ctitoriilor milesiene din bazinul pontic[60].

HISTRIA ÎN ARCHAISCHER ZEIT

PETRE ALEXANDRESCU

Zusammenfassung

Die Arbeit ist der erste Teil einer in Vorbereitung liegenden *Geschichte von Histria*. Der Verfasser analysiert die vielfältigen Aspekte, die für eine möglichst vollständige Geschichte der milesianischen Kolonie von ihrer Gründung

[58] S. Dimitriu și P. Alexandrescu, RA, 1973, p. 23 urm.; T. S. Noonan, AJPh 94, 1973, p. 231 urm., privind comerțul de grîu cu Marea Neagră în sec. VI î.e.n.

[59] P. Alexandrescu, *Histria*, 4, cat. 816 suiv.

[60] Asupra caracterului predominant comercial al coloniilor milesiene din Marea Neagră vezi C. Roebuck, ClPh 46, 1951, p. 219, nota 22, care discută și valoarea termenului ἐμπόριον, utilizat de Herodot pentru a le caracteriza. O anchetă independentă a întreprins și V. V. Lapin, *Grečeskaja kolonizacija Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1966, cu interesante concluzii asupra specificului așezărilor elenice din nordul Mării Negre.

und bis zur Hälfte des 4. Jh. v.u.Z. notwendig sind. Es werden Resultate neuerer Forschungen, Ortungsprobleme, geomorphologische Forschungen im Küstenbereich des Schwarzen Meeres, die geographische und ökologische Umgebung, die Geten, die Gründung, die Angaben über die städtische Struktur und archäologische Dokumente, die Kultbauten, Wohnungen, die Importkeramik und die am Ort hergestelte histrianische Keramik betreffend, die in Histria und an Stellen vorhanden ist, die zu einer möglichen archaischen *chora* der Burg gehörten: Tariverde und Dolosman, wiederbesprochen und mit neuen Erkenntnissen vervollkomnet.

Die Schlussflogerung, ist dass in Laufe eines Jahrhunderts von seiner Gründung, Histria als eine in voller Entwicklung befindliche Burg anzusehen war.

OBSERVAȚII PRIVIND IMPORTUL AMFORELOR ȘTAMPILATE ÎN SUD-ESTUL DOBROGEI

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU

Alături de alte categorii arheologice, comerțul de amfore reprezintă un domeniu de cercetare a vieții economice devenind, la un moment dat și pentru anumite zone, punct de referință în urmărirea direcțiilor de schimb. Cum orașele-colonii au avut și rolul de intermediari între centrul exportator și locuitorii unei χώρα, consumatori ai unor astfel de produse, ne-am propus o analiză a pătrunderii importurilor grecești de amfore în sud-estul Dobrogei, în stațiuni situate în preajma Callatidei. Aspectul sub care am urmărit în referirile noastre problema importurilor este acela al coincidenței de nume între exemplare catalogate ca provenind de la Callatis [1] și alte piese descoperite în presupusa χώρα a coloniei doriene [2]. Observațiile noastre nu au ca scop o delimitare strictă spațială, cu atît mai mult cu cît este vorba de mărfuri de largă circulație, pătrunse adînc în interiorul ținutului getic, ci mai mult o jalonare și ierarhizare a legăturilor comerciale din lumea getică prin intermediul Callatidei.

În același timp sîntem conștienți de faptul că produsele ștampilate reprezintă doar un coeficient în ansamblul importurilor de amfore, care poate reda o imagine deformată a intensității schimburilor.

În ce privește aria de referință, aceasta este recunoscută, în general, ca bogată în material arheologic, dar singura așezare care a beneficiat de o cercetare sistematică este cea de la Albești [3]. Din acest

[1] Avem în vedere în primul rînd catalogul întocmit de M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 13, 1969, p. 127—282.

[2] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 7—71 ; idem, Pontica 13, 1980, p. 66—118 ; idem, Pontica, 16, 1983, p. 69—148.

[3] A. V. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, M. Munteanu-Bărbulescu, MCA, a XIII sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 167—173. Autorii săpăturilor de la Albești au susținut comunicări la Sesiunile de rapoarte de la Brașov, Tulcea, Vaslui, Ploiești, Alba-Iulia și Tîrgoviște, precum și la sesiunile „Pontica", organizate de muzeul din Constanța.

motiv referințele cantitative nu pot fi sugestive în discutarea unei priorități comerciale a unui centru exportator în una sau alta din localitățile discutate (pl. I). Pentru celelalte, 23 August, Mosneni, Dulcești, Pecineaga, Arsa, Hagieni, Cotu Văii, Albești — punctul „La vie", cercetările de teren au dus la semnalarea și identificarea unor așezări getice din a doua epocă a fierului [4] (pl. II).

În sfîrșit, observațiile noastre n-au putut cuprinde o serie de localități pentru care, fie că există un bogat material arheologic, dar încă inedit (exemplu Limanu [5]), fie că avem doar menționarea generală de „așezare greco-romană" în zona localităților respective, fără vreo documentare (2 Mai și Vama Veche) [6].

Referindu-ne la o anumită secvență de timp pentru importurile amforice — și anume aceea a secolelor IV—III î.e.n., ordinea discutării lor este aceea a aparițiilor în acest areal și în acord cu cronologiile relative stabilite de diverși cercetători și recunoscute la ora actuală.

Numărul cel mai mare de exemplare luate în discuție aparțin *Heracleei Pontice*. Discutarea importurilor din acest centru necesită cîteva precizări. Caracterul spontan al apariției produselor de Heraclea și rapiditatea consumării lui pe durata doar a unui secol și jumătate (± 25 ani) face dificilă o repartizare riguroasă tipologică și cronologică a materialului [7].

S-a subliniat cu altă ocazie prezența acestui centru la Callatis [8] încă din primul sfert al secolului IV î.e.n., fapt explicabil prin originea megariană a coloniei pontice. Revenind asupra primului catalog de ștampile callatiene, întocmit de M. Gramatopol și Gh. Poenaru-Bordea, care de altfel a făcut obiectul și unor lucrări de sinteză din partea cercetătorilor bulgari [9], ne permitem doar cîteva observații legate în special de ștampilele cu un singur nume, a căror repartizare în totalitate în grupa I ni se pare discutabilă. Avem în vedere, în special, numărul mare al ștampilelor lui Ἀριστοκράτης [11], pe care considerente de formă,

---

[4] Mai sus, nota 2. De asemenea, M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 260—267, nr. 1114—1179 (South Dobrudja).

[5] Singura piesă cunoscută nouă este un gît de amforă de Heraclea Pontică, publicată de Gh. Poenaru-Bordea, SCIV, 22, 1971, 3, p. 501. În afara descoperirilor aparținînd culturii Hamangia — pentru care vezi V. Volschi, M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 58—85 — din această localitate provine și un bogat material arheologic care vizează și a doua epocă a fierului. Materialul a fost descoperit și fișat la vremea respectivă de C. Iconomu și se află la Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța (= MINAC).

[6] V. Boroneant, Pontica, 10, 1977, p. 324.

[7] Vezi mai nou, lucrarea lui I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V—III vv do n.e.*, Leningrad, 1980.

[8] V. Eftimie, Dacia, NS, 3, 1959, p. 203 și n. 29; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 147.

[9] Este datarea primei grupe cronologice de ștampile heracleene asupra căreia sînt de acord, în linii mari, I. B. Brashinskii, NE, 5, 1965, p. 20; Idem, Eirene, 4, 1965, p. 92—93; B. A. Vasilenko, NE, 11, 1974, 4, p. 6—7; din nou, I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...*, p. 38—41.

[10] M. Lazarov, Izvestija Varna, 16 (31), 1980, p. 15—19, tabl. I și II.

[11] Pentru răspîndirea numelui în arealul vest-pontic, vezi M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 45 și n. 51; idem, Pontica, 16, 1983, p. 91—92.

LOCALITATEA	HERACLEA	THASOS	RHODOS	SINOPE	ALTE CENTRE
COSTINEȘTI	6	4	17	22	9
23 AUGUST	3	X	X	3	X
NOSNENI	X	X	4	3	2
DULCEȘTI	3	2	X	X	1
PECINEAGA	1	X	1	1	1
ARSA	1	X	X	4	2
ALBEȘTI	80	19	39	166	56
HAGIENI	fragmente	1	fragmente	X	X
LIMANU	1	X	X	X	multe fragmente inedite de amfore elenistice
COTU VAII	fragmente	1	1	1	
GENERAL SCARIȘOREANU	X	X	4	3	X
TOPRAISAR	21	1	X	X	X

Planșa I — Situația importurilor amforice în sud-estul Dobrogei.

de grafie (folosirea pe unele exemplare a lui *sigma* lunar) și de dispunere a legendei, ne conduc la presupunerea existenței a doi omonimi: un Ἀριστοκράτης I care poate fi datat într-o perioadă mai timpurie (eventual ultimul sfert sau sfîrșitul sec. IV î.e.n.) [12] și un Ἀριστοκράτης II, dintr-o perioadă mai tîrzie, eventual după începutul secolului III î.e.n. De altfel, și disproporția numerică între cele două grafii ale numelui este prea mare pentru a putea accepta ideea folosirii lor paralele [13].

Impresia noastră generală este că numărul ștampilelor cu un singur nume, care pot să facă parte din perioada de început a ștampilelor amforelor de Heraclea trebuie să fie mai mic decît cel evaluat în articolul de sinteză al lui M. Lazarov, o parte dintre ele revenind grupei a IV-a tipologice (avem în vedere [14] și numele lui Λύσις și Σωκράτης; iar Μικίων și dacă nu cumva și Ἀντίφιλος trebuiesc cu totul excluși, ei făcînd parte din așa-numita „grupa Parmeniskos".

Aceasta nu înseamnă că diminuăm rolul de principal agent pe piața callatiană, pe care l-a avut la început acest centru, știut fiind că o cantitate deloc neglijabilă de recipiente de Heraclea și tocmai din perioada de început a exportului, nu purtau ștampilă.

---

[12] O discuție mai detaliată asupra numelui lui Ἀριστοκράτης, vezi la A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 19, 1986 (sub tipar).

[13] Pentru Albești, de exemplu, raportul este de 17 : 3 în favoarea grafiei cu sigma unghiular a numelui lui Ἀριστοκράτης

[14] M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, catalog nr. 832, 862, 843 și 799—803.

În ce privește difuzarea lor, avem de făcut două observații :

1) exemplare ștampilate timpurii (sfîrșitul secolului V î.e.n. — primul sfert al secolului IV î.e.n. sau primul și începutul celui de-al doilea sfert al secolului IV î.e.n. [15]) sînt prezente în diverse puncte din preajma cetății Callatis, dar gradul lor de coincidență cu cel al coloniei apropiate este zero fiind vorba de ștampile unicate dintr-o serie ceramică. De pildă, un exemplar Γέρων semnalat la 23 August [16] și cîte o ștampilă Ἀρίστιππος, Ἴδος,, Κόκος, Νόσσος, Φίλων aflată la Albești ;

2) exemplare ștampilate de la sfîrșitul secolului IV — eventual primul sfert al secolului III î.e.n. bine reprezentate, uneori printr-un număr record de ștampile și în puncte situate mult în interiorul Dobrogei. În cazul lor, coincidența este verificată nu numai la Callatis, dar și la Bizone, Odessos și, mai puțin, Mesembria. Ne referim la Ἀριστοκράτης, prezent la Costinești, 23 August, Limanu (pentru care vezi și observațiile din SCIV 22, 1971, 3, p. 501), Albești, Fîntîna Mare (ultimul jalonînd mai degrabă un drum comercial care lega cetatea Callatis de așezările din zona Dunării) ; Φιλότιμος, prezent la Costinești (două exemplare) și Albești (patru) și, în sfîrșit, Μένης, Μένιππος, Νικόστρατος, Σωκράτης cu prezențe repetate la Albești.

Ocupîndu-ne în continuare tot de amforele de Heraclea luăm în discuție și situația ștampilelor cu legenda compusă din două nume, interesîndu-ne mai puțin apartenența lor la grupa a II-a sau a III-a tipologică, fiind în general admisă circulația lor în ultimele trei sferturi ale secolului IV î.e.n. [17], cît mai ales prezența acestor ștampile în teritoriu și sub raportul coincidenței. Din acest punct de vedere, remarcăm exemplarul cu legende Μίκκος|Λύσιος provenit de la 23 August [18] și care constituie o variantă cu simbol a exemplarului de la Callatis, catalog 841. Pentru piesa cu legenda ἐπὶ Σκύθα|Ἄκορνος, provenită de la Albești, cele mai apropiate analogii le putem stabili cu un fragment de cărămidă de la Callatis [19] purtînd aceeași legendă. Alte ștampile tot de la Albești Εὔπορος |[...],Εὐφραῖος| Λύσιος, Ἰστιεῖος| Λυσίθεος sînt variante de nume ale unor exemplare mai vechi de la Callatis [20], iar legenda Ἀριστως|ἐπὶ Σκύθα dispusă în formă de triunghi, prezintă apropieri cu piesa 810 din catalogul callatian și cu încă un exemplar descoperit la Topraisar [21] ; în ambele cazuri, al doilea nume nu este reconstituit, la primul autorii citind un ΕΠΥ, iar la al doilea,

---

[15] Este ultima datare la care se fixează. I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...* p. 38—41 ; vezi de asemenea și articolul lui apărut postum în N E, 14, 1984, p. 3—22.

[16] M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 94, nr. 1 ; de văzut și tabelele de la sfîrșitul articolului.

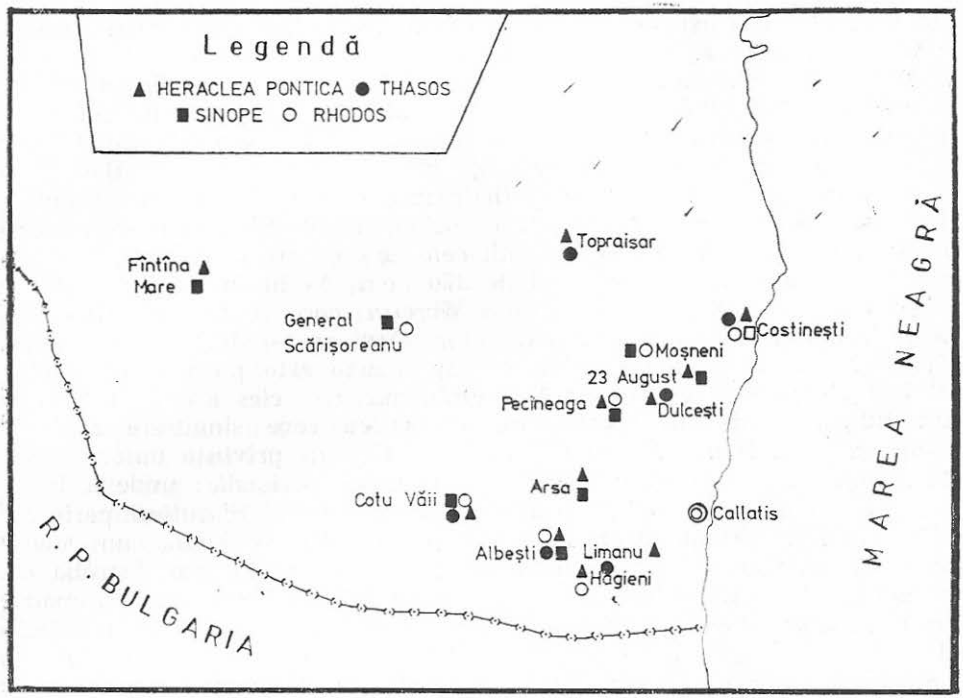
[17] Pentru bibliografia folosită în încadrarea cronologică a ștampilelor de Heraclea Pontică, vezi mai sus, nota 9.

[18] M. Irimia, *op. cit.*, p. 94, 3 și fig. 7/4 ; 16/3.

[19] Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia I, 1924, p. 156, nr. 30 și fig. 74.

[20] Vezi mai departe tabelul coincidențelor.

[21] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 60, nr. 4.



Planșa II — Așezări din sud-estul Dobrogei.

ἐπὶ M .... Cele opt amfore cu ștampila Νόσσος|ἐπὶ Παυσανία, descoperite în mormîntul tumular de la Topraisar [22] și-au aflat relativ recent corespondența într-o ștampilă callatiană [23]. Situarea localității la distanțe quasiegale de Tomis și Callatis nu exclude posibilitatea plasării ei în zona de influență a ultimei colonii, mai ales că majoritatea materialelor amforice aflate acolo sînt de proveniență heracleană [24].

Paralel cu produsele heracleene se semnalează în zonă importuri amforice cu insula Thasos [25], importuri care vor căpăta un caracter organizat de-abia în a doua jumătate a secolului IV î.e.n. și mai ales în prima jumătate a secolului III î.e.n. Mărfurile thasiene vor pătrunde în colonia doriană mai tîrziu decît la vecinele ei ioniene din nord și

[22] Idem, Pontica, 9, 1976, p. 38, 50—52, și fig. 4/4—7 ; 5/1—3.

[23] L. Buzoianu, Pontica 12, 1979, p. 89, nr. 26.

[24] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 60 și în special, Pontica, 9, 1976, p. 37—53, unde din totalul de 22 de amfore descoperite în tumul, 21 sînt de proveniență heracleană.

[25] Asupra cronologiei ștampilelor de pe amforele de Thasos, vezi V. Grace, Hesperia, Suppl. 10, 1956, p. 122—127 și catalog 1—69 ; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, EAD, 27, 1970, p. 354—357 ; Iu. G. Vinogradov, în NE, 10, 1972, 2 ; Y. Garlan, BCH, 90, 1966, p. 586—652 ; idem, BCH, Suppl. 5, Thasiaca, p. 213—268 ; M. Debidour, *ibidem*, p. 269—311 ; semnalăm în mod deosebit recentul volum BCH, Suppl. 13, 1986, cu deosebire cap. II.

din sud. Putem vorbi de un „comerț" cu insula Thasos, pentru arealul care ne interesează, de la mijlocul secolului IV î.e.n. Pînă la această dată prezența ștampilelor thasiene are un caracter sporadic și nu se manifestă mai înainte de al doilea sfert al secolului IV î.e.n. [26]. Descoperirilor mai vechi de la Callatis li se adaugă un exemplar rămas pînă acum inedit, cu legenda [Ἀρι]στεί[δης]|Θα|σι(ν)|Καλλ|[ι(...)](= Bon, 298) și un altul provenit din descoperirile mai recente [27], cu simbol dublu și legenda Θασί[ων] [Λεωφά]νης (= Bon, 1103). Singurele exemplare de tip vechi din zona Callatidei sînt cele descoperite la Albești, și acestea însă nefiind anterioare datei de 370 î.e.n. Avem în vedere o ștampilă cu legenda [Νύμ]φω[ν|Θάσ|ιο]ν Μέγω[ν] care se datează 370—350 î.e.n. (grupa F) [28]; și un alt exemplar Νικί[ας] — [Π]ρωτίων, datat 350—340 î.e.n. (grupa G). De un tip aparte este piesa cu inscripția [Πυλάδης|κεραμάρχης| Πυ]θίων și emblema „Heracles arcaș", inspirată din tipurile emisiunilor monetare și pentru care singurele analogii le-am aflat la Bon, 913 și Canarache, 17. În privința datării însă, cercetătorii nu s-au putut fixa la o anumită perioadă: undeva între 390—340 î.e.n. (Garlan, Vinogradov, e drept ultimul discutînd perioada 370—340 î.e.n. [29]) sau al treilea sfert al secolului IV î.e.n., cum sugerează M. Debidour [30], apropiind acest tip de emblemă mai degrabă de ștampilele lui Λεώδικος decît de cele ale lui Ἀριστομένης. Numărul redus de piese thasiene semnalate în zona cetății Callatis face mai dificilă aflarea unor coincidențe perfecte și măresc seria variantelor cu simbol ale unor nume circulate în general pe litoralul vest-pontic la sfîrșitul secolului IV î.e.n. și prima jumătate a secolului următor.

Din prima categorie, notăm exemplarul cu numele lui Ἀριστόδικος aflat la Costinești, identic cu piesa catalog nr. 10 de la Callatis și trei exemplare de la Albești cu numele lui Δέαλκος, Ἡγησίπολις, Ἡροφῶν toate cu reprezentări identice la Callatis (catalog nr. 41, 58, 62).

[26] Vezi și observațiile Victoriei Eftimie, *op. cit.*, p. 203; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 147. Nu putem fi de acord cu M. Lazarov, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, București, 1980, p. 179 și urm., care consideră ca făcînd parte din intervalul 400—370 î.e.n. un număr de 6 ștampile callatiene; 4 dintre ele sînt ilizibile sau anepigrafice (M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, catalog nr. 297—300) și unele susceptibile să aparțină și altor centre de producție. Piesa din catalog nr. 249 se datează în al doilea sfert al sec. IV î.e.n., iar exemplarul mai vechi din Dacia, I, 1924, p. 150, nr. 5 și fig. 51, se datează probabil între 340—330 î.e.n. cf. Colocviul internațional asupra amforelor grecești, Athena, 1984, ale cărui lucrări au fost recent publicate în BCH, Suppl. 13, 1986.

[27] În depozitele MINAC se mai află cîteva piese provenite de la Mangalia, 1963, cu ocazia săpăturilor de la Poșta nouă, precum și o colecție particulară de cîteva zeci de exemplare, materiale rămase inedite, care însă nu ne oferă noutăți onomastice sau tipologice demne de a fi neapărat menționate.

[28] Combinația de nume Νύμφων + Μέγων apare pe 253 exemplare aflate în atelierul de la Keramidi. Vezi în acest sens, Y. Garlan, în lucrările colocviului de la Athena; tot acolo apar notate și grupele de ștampile cu datările propuse.

[29] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 33.

[30] M. Debidour, *op. cit.*, p. 274; vezi totuși reveniri asupra datării tot la M. Debidour, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 321, n. 80. Datarea avută mai nou în vedere de cercetătorii francezi, se plasează între 380—370 î.e.n.

Pentru a doua categorie, facem observația că prezența repetată la Callatis a unor nume ne conduce la ipoteza difuzării lor în teritoriu tot prin intermediul acestei colonii. Ne referim la Ἀπολλοδώρος, Ἀριστοφῶν, Εὐαγόρας, Νικοδήμος, Φανόλεως prezenți la Albești, Κύρις aflat pe un exemplar de la Costinești și Ἡροφῶν la Hagieni.

Unul din cele mai importante capitole din epigrafia ceramică îl constituie grupa ștampilelor astynomice din *Sinope*. Cu prudența impusă de discuțiile asupra datărilor absolute pe baza grupelor stabilite de B.N. Grakov, ne oprim la perioada din jurul mijlocului secolului IV î.e.n. ca dată de inițiere a ștampilării ceramice din Sinope [31] și luăm în considerare în observațiile noastre cu privire la pătrunderea produselor acestui centru în arealul callatian primele patru grupe cronologice, acceptînd, bineînțeles, punerea de acord a încadrării grupei a IV-a de ștampile în secolul III î.e.n., recunoscută recent de I.B. Brashinskii [32]. Premisele de la care pornim privesc Callatis și se referă la :

1) prezența importurilor sinopeene aici la o dată mai timpurie decît restul coloniilor situate în sudul ei ;

2) atingerea unei faze de vîrf a acestor importuri într-o pericadă corespunzătoare grupei a IV-a cronologice [33].

Din acest punct de vedere, cele mai multe coincidențe se plasează în această grupă și vizează numele astynomilor Αἰσχίνης și Δημήτριος aflați pe exemplare provenite de la Arsa, Ἀντίμαχος la Moșneni, și din nou Ἀντίμαχος, Δημήτριος și Καλλισθένης pe exemplare găsite la Albești.

Difuzări mai timpurii semnalăm la Costinești, într-o piesă care își află replica în catalogul callatian la nr. 310, și într-un exemplar de la Pecineaga [34] pentru care, absența deocamdată a unei analogii în colonia apropiată nu trebuie să ne deruteze, dat fiind raritatea numelui astynomului Χαριξενίδης. O remarcă specială datorăm unui fragment de cărămidă descoperit la Albești cu legenda Διονισίου|ἐπὶ Μεναλκέ[ους]|ἀστυνόμου și pe care considerente de dispunere și grafie ne determină să-l plasăm între materialele sinopeene din prima grupă cronologică. Tipologic, exemplarul de la Albești se apropie de piesa găsită în zona sacră callatiană la care s-a conservat și emblema „vulturul pescar" [35]. Date fiind condițiile de descoperire, în ambele cazuri se documentează importurile materialelor de construcție sinopeene la mijlocul secolului IV î.e.n., în legătură, probabil, cu activitatea constructivă din cele două așezări.

În privința amforelor *rhodiene*, aspectul cel mai important, din punctul nostru de vedere, este prezența la Callatis încă de la sfîrșitul secolului IV î.e.n. sau, mai sigur, prima jumătate a secolului III î.e.n.,

[31] Vezi sintetizate diverse propuneri de cronologie a ștampilelor sinopeene la M. Lazarov, Izvestija Varna, 14 (29), 1978, p. 13.

[32] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...*, p. 41—44.

[33] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 202 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 139—141. Situația se verifică și la L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 156 și n. 50.

[34] M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 102.

[35] L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *op. cit.*, p. 180, nr. 81.

a mărcilor de producători rhodieni. Se confirmă în felul acesta constatarea făcută de autorii primului catalog callatian cu privire la prezența aici a ștampilelor rhodiene timpurii [36]. Mai mult, prezența repetată a numelor lui Ἱεροτέλης, Σώτας, Παυσανίας [.], ultimii doi prezenți prin mai multe exemplare și la Odessos și Bizone [37], vine să sugereze pentru coloniile din sud, în prima parte a secolului III î.e.n., o orientare comercială mai mare spre Rhodos, timp în care vecinele lor din nord desfășurau un comerț cu insula Thasos.

Afirmația noastră se sprijină și pe cercetarea exemplarelor rhodiene descoperite la Albești. De notat aici absența exemplarelor databile în perioada complexului Pergam. Nu ni se pare întîmplător faptul că cele 39 de piese de la Albești se datează toate în primele două grupe cronologice. O categorie de ștampile asupra căreia dorim să insistăm este aceea a așa-ziselor unicate, adică a numelor menționate acum prima dată în arealul vest-pontic. Cele mai multe sînt din grupa ștampilelor circulare cu buton : eponimul Ἀγήσιος și producătorii Ἡρωίδας, Τιμοκλείδας, Χαρμοκλῆς, ultimii doi cunoscuți numai ca eponimi. Cu adevărat o noutate o constituie un gît de amforă care păstrează ambele mînere ștampilate : producătorul Ἐπίγονος apare de data aceasta în asociație cu eponimul Πολυκράτης. Același eponim mai apare pe un exemplar întreg descoperit la Pietroiu-Borcea [38] ; ne permitem cu această ocazie să propunem pentru exemplarul în discuție întregirea numelui producătorului Ὀνα|[σίμ]ου și nu Ὀνα[σι|οίκ]ου. Nu credem că mai este necesar să insistăm asupra provenienței printr-o filieră sudică a exemplarului de la Pietroiu.

În privința direcției de orientare a numelor, numărul în general mare de piese singulare nu ne dă posibilitatea formulării unor observații ferme. Doar în cazul unora dintre ele ne putem pronunța asupra unor „căi de pătrundere" a produselor : Βοΐσκος (cu patru exemplare la Callatis), Θεύδωρος și Ἄξιος (cu trei și respectiv două la Odessos). Punem sub semnul așteptărilor „unicatele" : Σιμυλῖνος (un exemplar Mesembria), Ζήνων I (un exemplar Callatis și Mesembria), Κρέων și Μέντωρ (fiecare cu cîte un exemplar la Mesembria și Odessos) și Σάμος (un exemplar Bizona) (vezi și pl. III).

Revenind asupra coincidențelor de nume în celelalte puncte ale arealului discutat de noi, remarcăm existența celor mai multe dintre ele la Costinești și quasitotala lor încadrare în perioada pergamică (220—180 î.e.n. sau 210—175 î.e.n.) [39].

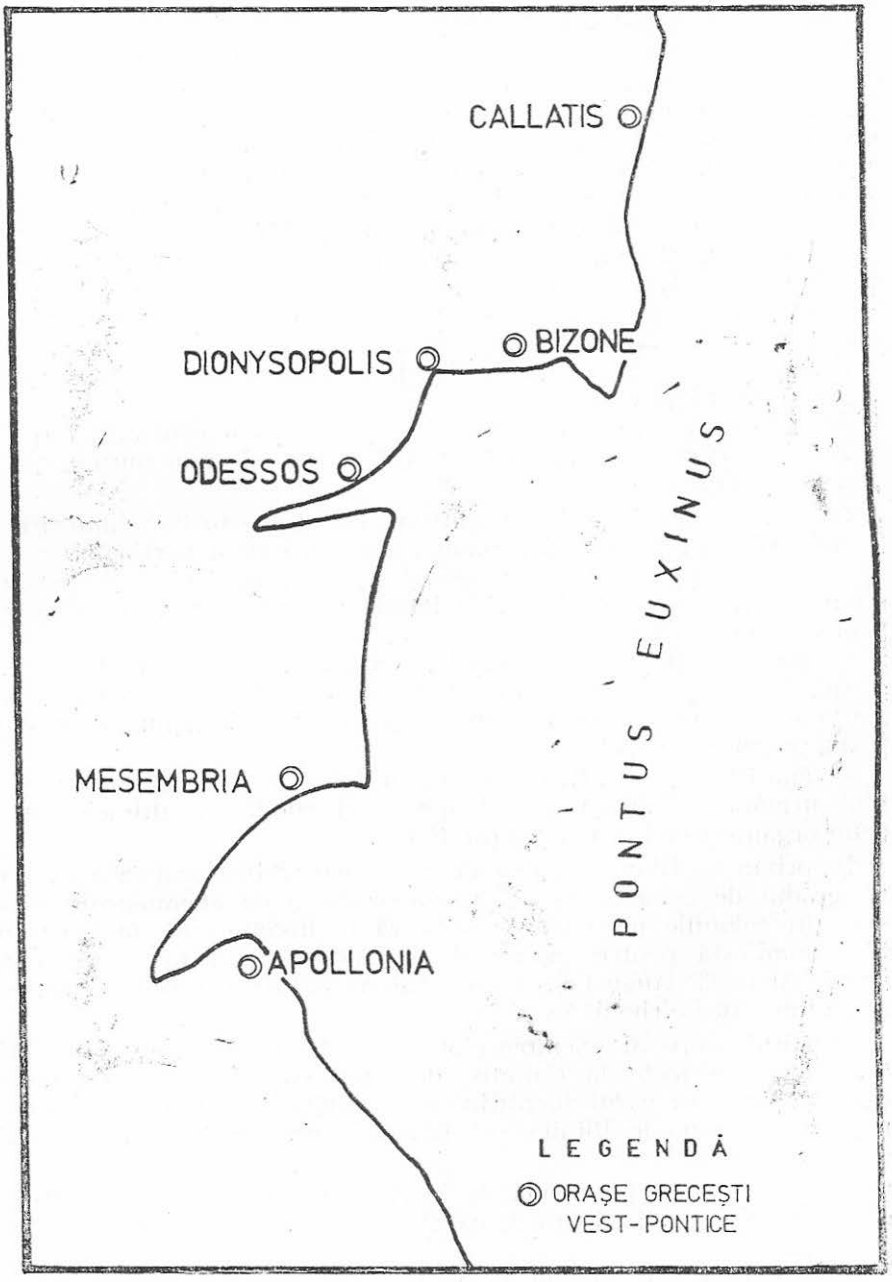
Asupra circulației lor remarcăm și de data aceasta o cale sudică ce ține, nu neapărat de o influență a unor centre mari, cît mai ales

[36] M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 142.

[37] Vezi tabelele generale anexate articolului lui M. Lazarov, Izvestija Varna, 13 (28), 1977, p. 1—45.

[38] Cr. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia, NS, 22, 1978, p. 181, nr. 31.

[39] Nu discutăm aici cronologia produselor ștampilate rhodiene. De văzut în acest sens, lucrarea de referință V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, EAD, 27, 1980, p. 289—302 ; de asemenea, V. Grace, Ath. Mit., 89, 1974, p. 193—201.



Planșa III — Orașe grecești vest-pontice.

de o orientare comercială a unei zone vest-pontice și pentru o perioadă cînd încă nu se manifestă concurența produselor sinopeene.

Din seria acestor coincidențe remarcăm eponimii Ἀγέμαχος, prezent cu două exemplare la Costinești, două la Odessos și unul la Callatis ; Ξενόφαντος prezent cu cîte un exemplar și la Odessos și Bizone ; producătorul Ἀγαθοκλῆς, a cărui prezență, în afara localităților menționate, se semnalează și la Moșneni. În sfîrșit, pentru Costinești mai notăm numele lui Νύσιος și Σωκράτης, primul dintr-o perioadă post-pergamică, prezent și la Callatis (catalog 774), iar al doilea analog cu o piesă apărută într-o necropolă din apropierea coloniei Odessos. Provenind de la Moșneni mai menționăm producătorul Μαρσύας, cu o bogată reprezentare la Callatis, Odessos și Mesembria. Pentru exemplarul cu numele Δράκων, atestat deopotrivă la Costinești, Callatis, Moșneni și Odessos, nu putem fi siguri, piesele în discuție presupunînd o origine rhodiană incertă.

Un ultim exemplu care se cuvine a fi amintit este cel al producătorului Φιλαίνιος, atestat la Cotu Văii și cu cele mai multe analogii — patru — la Odessos.

Concluziile finale privind pătrunderea importurilor amforice în sud-estul Dobrogei permit surprinderea unor trăsături particulare :

— începutul activității comerciale în primul sfert al secolului IV î.e.n. cu produsele din Heraclea Pontică, ce vor circula și în primul sfert al secolului III î.e.n. ;

— prezența importurilor thasiene din al doilea sfert al secolului IV î.e.n., fără însă a putea vorbi de o concurență a produselor acestui centru, care vor înlocui treptat, mai ales în prima jumătate a secolului III î.e.n., produsele heracleene ;

— apariția de la mijlocul secolului IV î.e.n. cu desfășurare și în secolul următor, a produselor sinopeene și rhodiene, ultimele cu un caracter organizat mai pronunțat (pl. IV).

În privința căilor de pătrundere a importurilor amforice în acest areal, gradul de coincidență al diferitelor piese cu exemplare similare atestate în coloniile apropiate marchează o direcție callatiană, cu deosebire manifestă pentru piesele de la Albești (mai bine cunoscute), Moșneni, Arsa, 23 August și a unei filiere sudice complementare, evidentă în importurile rhodiene.

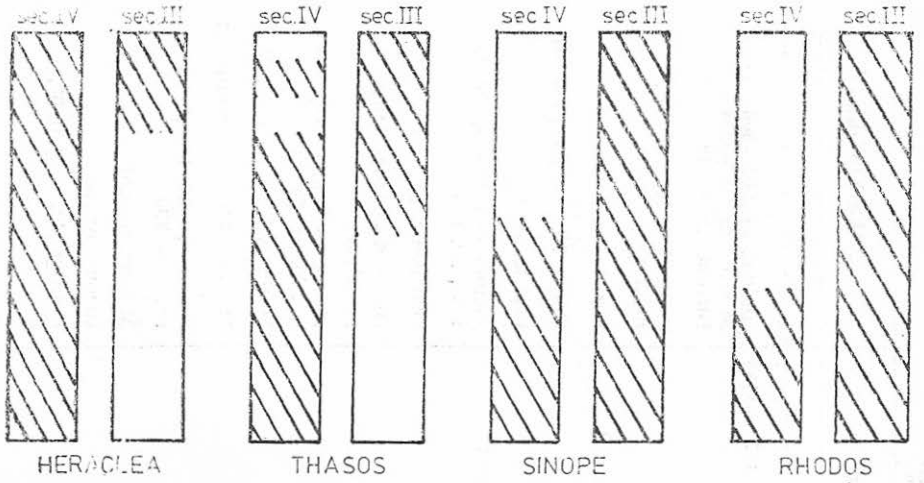
Numărul mare al exemplarelor de la Costinești care și-au aflat corespondențe perfecte la Callatis, deși nu exclud o cale de import proprie, valabilă în cazul identificării localității cu unul din porturile grecești menționate de Plinius cel Bătrîn [40], pun în lumină o posibilă influență callatiană [41].

Despre așezarea fortificată de la Albești s-a afirmat [42] cu diverse ocazii de către autorii săpăturii, că atît întemeierea, cît și dezvoltarea

[40] Plinius cel Bătrîn, *Nat. hist.*, IV, 11, 44.

[41] Vezi discuția și la M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 72.

[42] Vezi mai sus nota 3. Nu am notat aici numărul de inventar al ștampilelor de la Albești, deoarece urmează să apară un studiu special asupra lor.



Planșa IV — Diagrama importurilor amforice în sud-estul Dobrogei (sec. IV—III i.e.n.).

sa ulterioară, s-au aflat sub influența Callatidei, fapt confirmat și de cercetarea materialelor amforice ajunse aici.

În sfîrșit, o ultimă observație se referă la aria de răspîndire a produselor amforice prin intermediul și în jurul cetății Callatis. Din acest punct de vedere, disproporția cantitativă în ce privește numărul acestor descoperiri nu ne permite să vorbim de o χώρα a coloniei doriene, deși cu siguranță aceasta a existat și a fost destul de întinsă, avînd în vedere caracterul recunoscut agricol al coloniei [43].

Singurul punct de sprijin, deocamdată, l-ar putea oferi tot descoperirile arheologice de la Albești. Celelalte localități — Arsa, Hagieni, Cotu Văii, poate chiar 23 August, Dulcești, Moșneni, Pecineaga, General Scărișoreanu, sînt considerate [44] ca aflîndu-se sub influența directă a cetății Callatis, fie ca puncte care marchează artere comerciale ce legau orașul de Dunăre, fie ca așezări getice din presupusa χώρα callatiană. Desigur, din categoria acestora făceau parte și localitățile din imediata ei vecinătate — 2 Mai și Limanu, iar caracterul descoperirilor de la Topraisar, deși punctul menționat se afla la jumătatea distanței dintre Tomis și Callatis, pledează pentru cuprinderea lui tot în sfera de influență a coloniei doriene, cel puțin pentru perioada luată în discuție.

[43] D. M. Pippidi, DID, I, 1965, p. 155 și 197—198 ; idem, *Contribuții*[2], p. 120—166 și în special, 148—156. Nu este locul să discutăm aici asupra datei de constituire a teritoriilor rurale atribuite diferitelor πόλεις. Problema a fost analizată cu mai multă competență de D. M. Pippidi, *op. cit.* ; Vl. Iliescu, Pontica, 3, 1970, p. 87—97 și în special, p. 94 și n. 73—77 ; Al. Suceveanu, Pontica , 5, 1972, p. 98—100.

[44] M. Irimia, *op. cit.*, p. 70—78.

COINCIDENȚE HERACLEA PONTICA

Nr. crt.	NUME	LOC DE DESCOPERIRE	PUBLICAȚIE	CORESPONDENȚĂ
1	2	3	4	5
1.	Ἀριστοκράτης	Costinești	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 1157—1158	ibidem, nr. 805—808 Mircev, nr. 237—254 Bizone, nr. 6—12
2.	Φιλότιμος	Costinești	ibidem, nr. 1159—1160	Pontica, 1, 1968, p. 251, nr. 3/b
3.	Ἀριστοκράτης	23 August	Pontica, 16, 1983, p. 94, nr. 2	vezi la nr. 1
4.	Μίκκος / Λύσιος	23 August	ibidem, nr. 3	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 841
5.	Ἀριστοκράτης	Limanu	SCIV, 22, 1971, 3, p. 501	vezi la nr. 1
6.	Ἄριστως /ἐπὶ M[...]	Topraisar	Pontica, 6, 1973, p. 60, nr. 4	asemănător, Dacia, NS, 13, 1969, nr. 810
7.	Ἀριστοκράτης	Albești	inedit	vezi la nr. 1
8.	Εἰρηναῖος	Albești	inedit	Dacia, 5—6, 1935—1936 p. 301, nr. 45 Dacia, 7—8, p. 1937—1940, p. 270, nr. 86 Dacia, NS, 13, 1969, nr. 815
9.	Ἡρακλέοντος	Albești	inedit	Mircev, 289 (nedeterminată)
10.	Μένης	Albești	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 834—838 Mircev, nr. 260 Bizone, nr. 15 Pontica, 12, 1979, p. 88, nr. 23
11.	Μένιππος	Albești	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 839

1.	2.	3.	4.	5.
12.	Νικόστρατος	Albești	inedit	Mircev, nr. 232 Pontica, 12, 1969, p. 88, nr. 25 Dacia, NS, 22, 197[illegible], p. 176, nr. 17
13.	Πασιάδα	Albești	inedit	asem. Dacia, 7—3, 1937—1940, p. 264, nr. 52
14.	Σάτυρος	Albești	inedit	Pontica, 1, 1968, p. 251, nr. 3/c
15.	Σωκράτης	Albești	inedit	Dacia, NS, 13, nr. 862 Mircev, nr. 264
16.	Φιλότιμος	Albești	inedit	vezi nr. 2
17.	Ἀπολλ[,,,]Φιλο[,,,]	Albești	inedit	asem. Dacia, NS, 13, nr. 854
18.	Εὔπορος [,,,]	Albești	inedit	Εὔπορος Dacia, I, 1924, p. 155, nr. 26 ; Dacia, NS, 13, 1969, nr. 818 O. Tafrali, AArh. I, 1, 1927, p. 38, nr. 13
19.	Εὐφραῖος — Λύσιος	Albești	inedit	Εὐφραῖος ibidem, p. 38, nr. 11 Dacia, I, 1924, p. 155, nr. 25 Dacia, NS, 13, 1969, nr. 819—821
20.	Ἡρακλει [···] — [···]	Albești	inedit	Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 255, nr. 20 Pontica, 12, 1979, p. 88, nr. 20

1.	2.	3.	4.	5.
21.	Ἰστιεῖος — Λυσίθεος	Albeşti	inedit	Λυσίθεος: O. Tafrali, loc. cit., nr. 9, 11, 13 Dacia, I, 1924, p. 155, nr. 25—27
22.	ἐπὶ Σκύθα — Ἄκορνος	Albeşti	inedit	Dacia, I, 1924, p. 156, nr. 30, fig. 74
23.	Ἄριστως — ἐπὶ Σκύθα	Albeşti	inedit	vezi nr. 6
24.	Ἥρα	Albeşti	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 826 Bizone, nr. 13—14 Pontica, 13, 1980, p. 103, nr. 3, fig. 4/20
		COINCIDENŢE THASOS		
25.	Ἀπολλοδώρος	Albeşti	inedit	variante, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 7, nr. 1 Mircev, nr. 5
26.	Ἀριστοφῶν	Albeşti	inedit	variante Mircev, nr. 9—10 Nessebre, II, nr. 6 Dacia, NS, 13, 1969, nr. 27—29 Pontica, 16, 1983, p. 160, nr. 4—5
27.	Δέαλκος	Albeşti	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 41
28.	Εὐάγορας	Albeşti	inedit	variante, Dacia, NS, 13, 1969, nr. 55—57
29.	Ἡγησίπολις	Albeşti	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 58

1.	2.	3.	4.	5.
30.	Ἡροφῶν I	Albești	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 62
31.	Νικοδήμος	Albești	inedit	variante, Dacia, NS, 13, 1969, nr. 133—134 SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 7, nr. 2
32.	Πυθίων	Albești	inedit	variante, Dacia, NS, 13, 1969, nr. 148—178
33.	Σκύμνος	Albești	inedit	variante, Dacia, NS, 13, 1969, nr. 187—192 Pontica, 13, 1983, p. 163, nr. 10 Nessebre, II, nr. 10
34.	Φανόλεως	Albești	inedit	variante, Dacia, NS, 1969, nr. 195—200
35.	Ἀριστόδικος	Costinești	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 1114	ibidem, nr. 10 Pontica, 16, 1983, p. 160, nr. 3
36.	Κύχρις	Costinești	Pontica, 13, 1980, p. 96, nr. 9	variante Dacia, NS, 13, 1969, nr. 109—118
37.	Ἡροφῶν	Hagieni	Pontica, 6, 1973, p. 50—52	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 62. Vezi de asemenea mai sus, nr. 30 (Albești)
		COINCIDENȚE SINOPE		
38.	Εὐχάριστος—Καλλισθένης	Costinești	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 1118	Dacia NS, 13, 1969, nr. 310
39.	Αἰσχίνης—Κτήσων	Arsa	Pontica, 6, 1973, p. 52, nr. 1	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 359 O. Tafrali, AArh., 9—10, 1933—1934, p. 6, nr. 1 Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 254, nr. 15

1.	2.	3.	4.	5.
40.	Δημήτριος–Θυαίας	Arsa	Pontica, 6, 1973, p. 53, nr. 2	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 427—429
41.	Ἀντίμαχος–Στέφανος	Moşneni	Pontica, 6, 1973, p. 58, nr. 1	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 390
42.	[Μί]δας	Moşneni	Pontica, 6, 1973, p. 58, nr. 4	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 613
43.	Ἀντίμαχος – Καλλισθένης	Albeşti	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 1120
44.	Ἀντίμαχος – Κλέων	Albeşti	inedit	ibidem, nr. 385
45.	Δημήτριος – Νικίας	Albeşti	inedit	ibidem, nr. 433
46.	Καλλισθένης – Κτησικλῆς	Albeşti	inedit	ibidem, nr. 491 şi 560
47.	Καλλισθένης – Πρῶτος	Albeşti	inedit	variantă, ibidem, nr. 561
48.	Ἰκέσιος ὁ Νουμηνίου	Albeşti	inedit	Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 269, nr. 79

COINCIDENŢE RHODOS

49.	ep. Ἀγήμαχος	Costineşti	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 1139—1140	ibidem, nr. 696 Mircev, nr. 81—82
50.	ep. Θεύδωρος	Costineşti	ibidem, nr. 1141	Mircev, nr. 95
51.	ep. Ξενόφαντος	Costineşti	ibidem, nr. 1144	Mircev, nr. 104—105
52.	prod. Ἀγαθοκλῆς	Costineşti	ibidem, nr. 1145	Lazarov, p. 49, nr. 68 Mircev, nr. 120 Dacia, NS, 13, 1969, nr. 1175 (Moşneni)

1.	2.	3.	4.	5.
53.	prod. Δράκων	Costinești	ibidem, nr. 1146	Mircev, nr. 285 Dacia, NS, 13, 1969, nr. 1176 (Moșneni) Pontica, 6, 1973, p. 58, nr. 3 (Moșneni)
54.	prod. Νύσιος	Costinești	ibidem, nr. 1150	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 774
55.	prod. Σωκράτης	Costinești	ibidem, nr. 1151	Tonceva, p. 294, nr. 35
56.	prod. Ἀγαθοκλῆς	Moșneni	ibidem, nr. 1175	vezi nr. 52
57.	prod. Μαρσύας	Moșneni	ibidem, nr. 1176	Nessebre, II, nr. 44 Mircev, nr. 142 Tonceva, p. 294, nr. 27 Dacia, NS, 13, 1969, nr. 766—767 Pontica, I, 1968, p. 250, nr. 2/a Pontica, 16, 1983, p. 166, nr. 29
58.	prod. Φιλαίνιος	Cotu Văii	Pontica, 13, 1980, p. 89, nr. 2	Lazarov, p. 50, nr. 90 Tonceva, p. 294, nr. 32—34
59.	ep. Αἰνησίδαμος	Albești	inedit	Mircev, nr. 84 Tonceva, p. 292—293, nr. 16—18
60.	ep. Ξευόστρατος	Albești	inedit	Nessebre, II, nr. 35
61.	ep. Παυταυίας	Albești	inedit	Mircev, nr. 106—107
62.	ep. Τίμαρχος	Albești	inedit	Lazarov, p. 48, nr. 58, 59
63.	prod. Ἄξιος	Albești	inedit	Mircev, nr. 169 Tonceva, p. 292, nr. 11

1.	2.	3.	4.	5.
64.	prod. Ἀρτεμίδωρος	Albeşti	inedit	Mircev, nr. 129
65.	prod. Βοΐσκος	Albeşti	inedit	Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 323, nr. 4 Dacia, NS, 13, 1969, nr. 750—752
66.	prod. Δαμόνικος	Albeşti	inedit	ibidem, nr. 715 Lazarov, p. 49, nr. 74
67.	prod. Ζήνων	Albeşti	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 762 Nessebre, II, nr. 40
68.	prod. Θεύδωρος	Albeşti	inedit	Mircev, nr. 140, 141 Varna, inv. 5171
69.	prod. Ἱεροτέλης	Albeşti	inedit	Dacia, NS, 13, 1969, nr. 763 Pontica, 16, 1983, p. 166, nr. 28
70.	prod. Κρεῶν	Albeşti	inedit	Lazarov, p. 50, nr. 80 Nessebre, II, nr. 43

LISTA PRESCURTĂRILOR

Bizone — M. Mircev, G. Tonceva, D. Dimitrov, *Bizone — Karvuna*, Izvestija Société, Varna, 13, 1963, p. 37—43.

Dacia, I, 1924 — Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, I-er rapport préliminaire (1924)*, p. 108—165.

Dacia, 5—6, 1935—1936 — Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, V-ème rapport préliminaire (1928), p. 247—278; Callatis, VI-ème rapport préliminaire (1929—1931), p. 279—319*; G. Cantacuzino, *Nouveaux timbres amphoriques trouvés à Callatis*, p. 321—327.

Dacia, 7—8, 1937—1940 — Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, VII-ème rapport préliminaire (1932—1936)*, p. 223—281.

Dacia, NS, 13, 1969 — M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amphora Stamps from Callatis and South Dobrudja*, p. 127—282.

Dacia, NS, 22, 1978 — Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, *Contribution au problème de l'importation des amphores grecques dans le sud-est de la Munténie*, p. 173—200.

Lazarov — M. Lazarov, *Amfornite peciati ot Odessos*, Izvestija Varna 10 (25), 1974, p. 19—56.

Mircev — M. Mircev, *Amfornite peciati ot muzeia vîv Varna*, Sofia, 1958.

Nessebre, II — M. Lazarov, *Timbres amphoriques de Nessébre*. Nessebre, II, Sofia, 1980, p. 156—185.

Pontica, I — C. Iconomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, p. 225—268.

Pontica 6, 1973 — M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V—I î.e.n.)*, p. 7—72.

Pontica, 12, 1979 — L. Buzoianu, *Noi ștampile pe amfore descoperite la Callatis*, p. 77—93.

Pontica, 13, 1980 — M. Irimia, *Date noi privind așezările getice din a doua epocă a fierului*, p. 66—118.

Pontica, 16, 1983 — M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, p. 69—148; L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Ștampile de amfore inedite de la Callatis*, p. 149—188.

SCIV, 22, 1971, 3 — Gh. Poenaru-Bordea, *Însemnări privind amforele ștampilate*, p. 501—505.

SMMIM, 7—8, 1974—1975 — Gh. Poenaru-Bordea, *Amfore ștampilate din Callatis în colecția Muzeului militar central*, p. 5—12.

Tonceva — G. Tonceva, *Nekropolit krai svetlisceto na Heros Karabazmos Odessos*, Izvestija Varna, 10 (25), 1974, p. 287—302.

STUDIES REGARDING THE IMPORT OF STAMPED AMPHORAS IN SOUTH-EASTERN DOBRUDJA

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU,
LIVIA BUZOIANU

Abstract

The paper wants to be an analysis of Greek amphoras import penetration in South-Eastern Dobrudja during the 4th—3rd centuries B.C., in settlements around Callatis. The imports are analysed by viewing the coincidence of names on samples catalogued as from Callatis and on other pieces discovered around the Dorian colony.

List of illustrations

P. I — Situation of amphora imports in South-Eastern Dobrudja.
Pl. II — Settlements in South-Eastern Dobrudja.
Pl. III — West-Pontic Greek cities.
Pl. IV — Diagram of amphora imports in South-Eastern Dobrudja (4th—3rd centuries B.C.).

ȘTAMPILE DE AMFORE INEDITE DE LA CALLATIS

VALERIU SÎRBU

Prezentul lot cuprinde un număr de 26 de ștampile inedite de amfore grecești descoperite la Callatis și aflate în colecțiile Muzeului Brăilei. Ele completează un alt lot de 21 de ștampile deja publicate de noi [1] și fac parte din donația Paul Bălcănescu [2].

În afara mențiunii că provin din Callatis, nu dispunem de nici o altă indicație privind zonele, contextele arheologice sau perioada descoperirii lor. Deși lipsa acestora afectează valoarea lor documentară, credem că punerea lor în circuit științific este necesară pentru a fi incluse în corpusul ștampilelor descoperite aici.

Lipsa cantextelor lor arheologice, ca și a reperelor cronologice pe care le-ar putea oferi, ne-a obligat să renunțăm la unele aspecte în tratarea lor, deoarece n-ar oferi date pertinente. Se vor prezenta doar datele sumare ale ștampilei, inscripția, analogiile și cronologia, unde a fost posibilă. Se va observa varietatea centrelor din care provin : Thasos (3), Rhodos (1), Cos (2), Paros (1), Sinope (5), Heracleea Pontica (11) ; iar 3 sînt din centre neidentificate.

Sub aspect cronologic, se va remarca faptul că toate ștampilele heracleene databile aparțin secolului IV î.e.n., cu precădere primei lui jumătăți, iar cele sinopeene unor grupe cronologice tîrzii. Cum era și firesc, marea majoritate își găsesc analogii la Callatis [3] și Histria [4], dar și pe coasta nord-pontică.

Dacă avem în vedere toate cele 47 de ștampile callatiene aflate în Muzeul Brăilei situația se prezintă astfel : Heracleea Pontica — 16,

[1] V. Sîrbu, Istros, 1, 1980, p. 137—155.

[2] Donația Paul Bălcănescu a intrat în patrimoniul Muzeului Brăilei în anul 1966. Ea cuprinde piese valoroase din domeniul arheologiei, istoriei, artei decorative și aplicate străine.

[3] Vezi, îndeosebi, M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 127—282 și L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 149—188.

[4] V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957.

Thasos — 11, Sinope — 8, Cos — 3, Rhodos — 1, Chersonos — 1, Paros — 1, și neidentificate — 6. Deci, ponderea centrelor pontice — cu 25 piese — este mai mare decît a celor sudice — cu 16.

Pe de o parte, numărul mic de ștampile adus în discuție, iar pe de altă parte necunoașterea contextelor lor arheologice, nu creează posibilități de a aduce contribuții noi în ceea ce privește comerțul amforistic de pe piața callatiană, cu atît mai mult cu cît el a făcut obiectul unor studii recente [5].

CATALOG

Thasos

1 M. Br. Inv. nr. — 14301

— ștampilă rectangulară (38×23 mm), inscripția pe două rînduri, simbol neclar

BIΩN[OC]	Βίων[ος]
ΘACIΩN	Θασίων

— Bon, nr. 471—484, Canarache, nr. 149 (simbol diferit), Gramatopol, Poenaru, nr. 34—38, Irimia, p. 38, nr. 2

Este vorba de Βίωνος I data de M. Debidour, p. 282, 311 în prima jumătate a secolului III î.e.n.

2 M. Br. Inv. nr. — 14302

— ștampilă rectangulară, parțial păstrată, inscripția pe două rînduri, cu simbol un pithos.

ΘACIΩ[N]	Θασίων
[ΔI]AΓOPA[C]	[Δι]αγόρα[ς]

— Bon, nr. 615, Canarache, nr. 18 (corectat), Gramatopol, Poenaru, nr. 55—57 (corectat). Datat de M. Debidour, p. 311, în prima jumătate a secolului III î.e.n.

3 M. Br. Inv. nr. — 14303

— ștampilă rectangulară, parțial spartă, inscripția pe două rînduri, ca simbol un bărbat spre dreapta, cu o pasăre în mîna dreaptă, și probabil monograma $A^{\supset}$.

— Bon, nr. 1389/e (sigma unghiular), Gramatopol, Poenaru, nr. 139, Cantacuzino, p. 285, fig. 1/3 și 2/3.

ΘACI[ΩN]	Θασί[ων]
ΠOΛΥΩ[N]	Πολυω[ν]

[5] Vezi studiile de la nota 3; de asemenea, Izvestija Varna, XIII (XXVIII), 1977, p. 1—48; Izvestija Varna, XIV (XXIX), 1978, p. 11—66; idem, *Actes du II-e Congrès international de thracologie* (Bucarest, 4—10 septembre 1976), II, 1980, p. 171—187.

— Datat de M. Debitour, p. 312, în prima jumătate a secolului III î.e.n.

Rhodos

4 M. Br. Inv. nr. — 14304

— ștampilă rectangulară (42×29 mm), inscripția pe patru rînduri

ΑΡΤΕΜΙ	Ἀρτεμί
ΔΩΡΟΣ	δωρος
ΘΕΣΜΟΦΟ	θεσμοφο
ΡΙΟΥ	ρίου

— Pridik, 1917, p. 24, nr. 540, Șelov, p. 90, nr. 293 ; pe litoralul vest-pontic doar un exemplar la M. Mircev, p. 32, nr. 129.

Datată de V. Grace, p. 142, în prima jumătate a secolului III i.e.n.

Cos

5 M. Br., Inv. nr. — 14317

— toartă bifidă, ștampilă rectangulară, inscripția pe un rînd, ca simbol o ghioagă

ΔΗΜΗ(ΤΡΙΟΣ) Δημή(τριος)

— tip apropiat de ștampilă la Canarache, nr. 721

6 M. Br., Inv. nr. — 14311

— ștampilă rectangulară (29×7 mm), inclusă într-un chenar ; inscripția pe un rînd

ΞΕΙΝΙC Ξεινῖς

— Staerman, p. 41, nr. 137 ; Canarache, nr. 718

Paros

7 M. Br., Inv. nr. — 14314

— ștampilă rectangulară (25×8 mm), inscripția pe un rînd, răsturnată

ΠΑΡΙΟ[Ν] Πάριο[ν]

— Canarache, nr. 501—502, Gramatopol — Poenaru, nr. 921—925, Buzoianu, Georgescu, p. 183, nr. 100

Sinope

8 M. Br., Inv. nr. — 14308

— ștampilă dreptunghiulară, inscripția pe patru rînduri

ΑΣΤΥΝΟ[ΜΟΥ]	ἀστυό[μου]
ΑΝΤΙΠΑΤ[ΡΟΥ]	Ἀντιπάτ[ρου]
ΤΟΥ ΝΙΚ[ΩΝΟΣ]	τοῦ Νίκ[ωνος]
ΚΕΦ[ΑΛΙΩΝ]	Κεφ[αλίων]

— Canarache, nr. 228, Gramatopol, Poenaru, nr. 521—522, Sauciuc-Săveanu, p. 256, nr. 14

— Grakov, astinomul (p. 143, nr. 2) și producătorul (p. 145, nr. 31) în grupa a V-a

9 M. Br., Inv. nr. — 14306

— ștampilă rectangulară (47×33 mm), inscripția pe patru rînduri

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ]	[ἀστινόμου]
[ΑΝΤΙ]ΠΑΤΡΟΥ ΤΟΥ	[Ἀντί]πάτρου τοῦ
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ	Ἀπολοδώρου
ΣΙΜΑΛΙΩΝ	Σιμαλίων

— Grakov, astinomul în grupa a VI-a, producătorul în grupele III, IV, V, VI.

— Pridik, p. 63, nr. 33

— Producătorul la Canarache, nr. 349, 378, Gramatopol, Poenaru, nr. 316, 596, 631, 1133, iar astinomul, fără patronimic, la Canarache, nr. 225 și Gramatopol, Poenaru, nr. 517—518.

10 M. Br., Inv. nr. — 14307

— ștampilă rectangulară, spartă, inscripția pe trei rînduri

ΑΣΤΥΝΟ[ΜΟΥΝ]	ἀστινο[μουν]
ΤΟΣ ΙΣΤΙΑ[ΙΟΥ]	τος Ἰστια[ίου]
ΠΥ[Θ]ΕΩΣ	Πυ[θ]έως

La Pridik, p. 72, nr. 216—217 și Gramatopol, Poenaru, SCIVA, 19, 1968, 1, p. 53, nr. 16 producătorul este grafiat Πύθης și, respectiv, Πυθέ[ας]. în dispuneri similare ale ștampilelor. La Grakov, astinomul apare în grupele I și III, iar producătorul în grupele II, III, IV. VI.

11 M. Br., Inv. nr. — 14305

— ștampilă rectangulară (56×21 mm), inscripția pe patru rînduri, ca simbol are un ciorchine.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥΝΤΟΣ	ἀστινομοῦντος
ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΟΥ	Ἀπολλωνίδου
ΤΟΥ ΠΟΣΙΔΩΝΙΟΥ	τοῦ Ποσιδωνίου
ΑΡΤΕΜΩΝ	Ἀρτέμων

— Canarache, nr. 232, Gramatopol, Poenaru, nr. 580.

— Grakov, astinomul (p. 148, nr. 4) și producătorul (p. 150, nr. 10), fac parte din grupa a VI-a.

12 M. Br., Inv. nr. — 14309

— ștampilă rectangulară, distrusă ; inscripția pe trei rînduri, simbolul pare a fi un vas.

- - - ΟΤΟΥ	- - - οτου
- - - - -	- - - - - -
- - - N - -	- - - ν - -

— după pastă și aspectul ștampilei aparține centrului Sinope.

Heracleea Pontica

13 M. Br., Inv. nr. — 14318

— ștampilă englifică pe gît, așezată longitudinal, simbol un vas

[ΗΡ]ΑΚΛΕΙΔΑΣ	[Ἡρ]ακλείδας
[ΑΠ]ΟΛΛΩΝΙΟΣ	[Ἀπ]ολλώνιος

Aceeași legendă la Sauciuc-Săveanu, Dacia, 3—4, p. 430 și Dacia, 5—6, p. 288, nr. 20 M. Mircev, p. 55, nr. 257, Ἡρακλείδας în diverse asociații de nume apare la Brașinsky, p. 164, nr. 294—302, Canarache, nr. 469, Gramatopol, Poenaru, nr. 824. Încadrată la Brașinsky în grupa a II-a tîrzie, perioada a doua cronologică (cca 375—320 î.e.n.)

14 M. Br., Inv. nr. — 14324

— ștampilă englifică, pe gît, longitudinală

ΕΠΙΔΙΟ[ΝΥϹΙΟΥ]	ἐπί Διο[νυσίου]

— fără ἐπί la Canarache, nr. 464, Irimia, p. 40, nr. 3, Al. Popeea, SCIV, 18, 1967, 3 ; Arh. SSSR, 1970, nr. 199

La Brașinsky acest nume cu ἐπί este în grupa a III-a timpurie, datat în prima perioadă cronologică (cca 400—370 î.e.n.)

15 M. Br., Inv. nr. — 14322

— ștampilă englifică, pe gît, inscripția pe două rînduri

ΘΕΟΞΕ	Θεοξέ
ΝΟ(Υ) ΛΥ(...)	υο(υ) Λυ(...)

— variante ale numelui la Pridik, p. 124, nr. 121, 122.

— La Brașinsky este încadrată în grupa a II-a timpurie, perioada întîia cronologică (cca 400—370 î.e.n.)

16 M. Br., Inv. nr. — 14321

— ştampilă englifică, pe gît, inscripţia pe două rînduri, parţial păstrată

APTΩ[N]	Ἄρτω[ν]
[A]ΔAIO[C]	[Ἀ]δαῖο[ς]

— La Braşinsky este încadrată în grupa a III-a tipologică, perioada a doua cronologică (cca 375—320 î.e.n.)

17 M. Br., Inv. nr. — 14319

— ştampilă englifică, pe un singur rînd, parţial păstrată

[Λ]ΥKO[N]	(Λ]ὐko[ν]

La Pridik, Λύκον, întotdeauna cu un al doilea nume, apare la p. 121/36—38, 123/85, 124/106, 113/114, 125/131, 126/168 ; iar pentru Λυκο... de la p. 113/276 se propun întregirile Λύκον la p. 130/87 şi Λυκοδώρος de la p. 125/130 (aici cu un al doilea nume).

18 M. Br., Inv. nr. — 4320

— ştampilă englifică, circulară, răsturnată, parţial distrusă

ΣMIN(...) IΠΠO(...)	Σμιν(...) Ἱππο(...)

— ştampilă cu două nume, din care primul este prescurtat. După tipologia lui Braşinsky s-ar încadra în prima jumătate a secolului IV î.e.n.

19 M. Br., Inv. nr. — 14323

— ştampilă rectangulară, (42×22 mm), pe două rînduri, inscripţia răsturnată

IAPΩN	Ἰαρῶν
AKONOΣ	Ἄκονος

— ştampilă cu două nume întregi, fără ἐπί, după tipologia lui Braşinsky (cca 375—320 î.e.n.)

20 M. Br. Inv. nr. — 14310

— ştampilă englifică. (36×20 mm), pe două rînduri, slab imprimată

IKEΣIKI	Ικεσικ/ι
...ATOΥ	...ατου

— ştampila pare să fi conţinut un singur nume dispus pe două rînduri, şi face, probabil, parte din prima grupă cronologică, respectiv, primul sfert al secolului IV î.e.n.

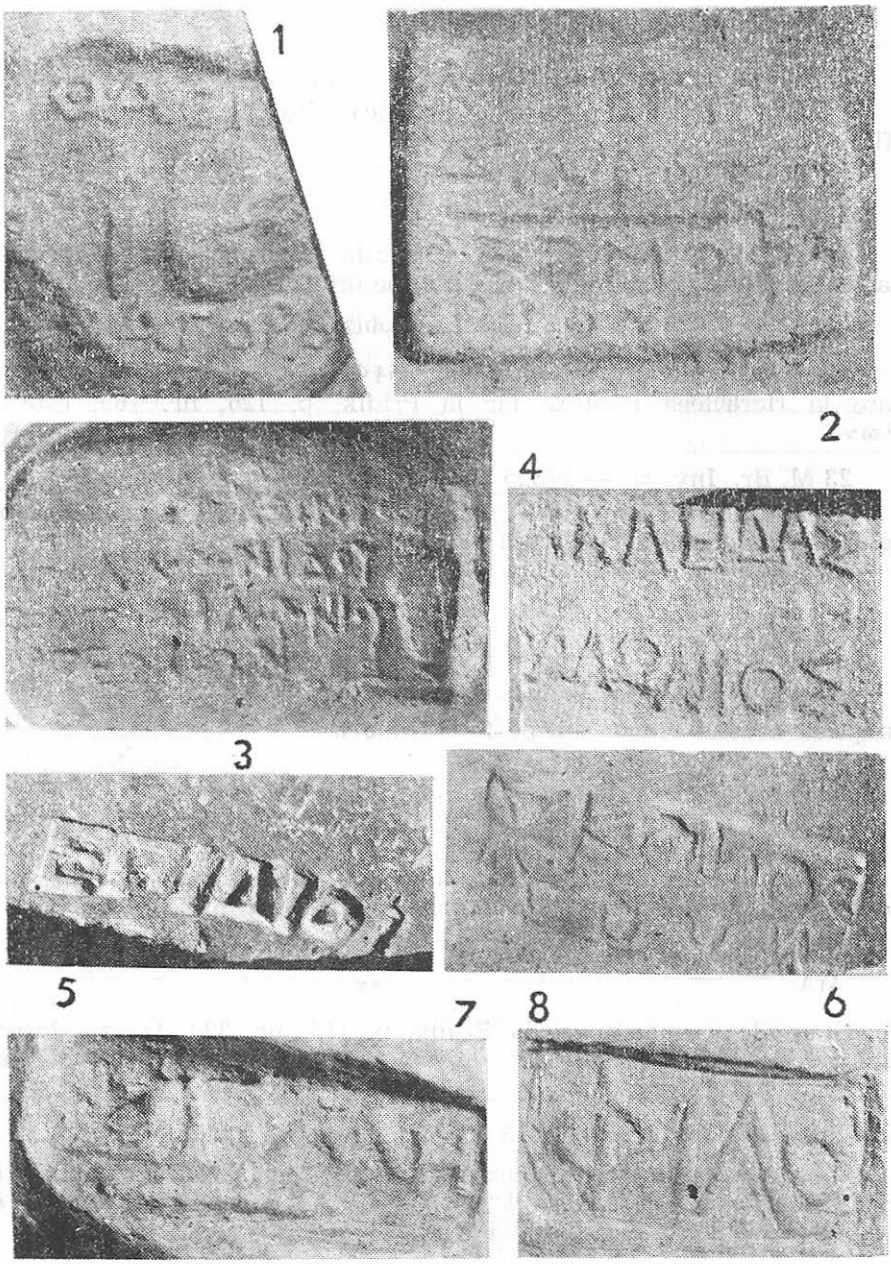


Fig. 1 — Ștampile de amfore grecești din Thasos (1), Rhodos (2), Sinope (3), Heracleea Pontică (4—6, 8), Cos (7)

Proveniența heracleeană incertă.

21 M. Br., Inv. nr. — 14326

— argilă cenușie, nisipoasă, cu mică ; litera „A" imprimată englific

— proveniență heracleeană incertă

22 M. Br., Inv. nr. — 14313

— argilă cărămizie-roșietică, cu puțin nisip, toartă ovală ; ștampila rectangulară (18×9 mm), inscripția pe un rînd

ΦΙΛΟ(...) Φίλο (...)

— La Gramatopol, Poenaru, nr. 854 Φίλο/αγυ și nr. 1159 Φίλο/τιμου apare la Heracleea Pontică, iar la Pridik, p. 126, nr. 165, este un Φίλων

23 M. Br., Inv. nr. — 14325

— argilă roșietică-brună, nisipoasă, cu pigmenți negri ; ștampilă englifică, pe trei rînduri, distrusă

... ΟΝΩ ...ονω
... ΟΛΥ ... ολυ
..... Υ ..... υ

— după aspect pare din Heracleea Pontică, deși, în general, ștampilele acestui centru sînt pe 1—2 rînduri.

Proveniență incertă

24 M. Br., Inv. nr. — 14316

— argilă cărămizie, cu nisip, angobă gălbuie, toartă ovală ; ștampila ușor ovală, inscripția pe două rînduri

TI Τι
MA μα

Ștampile asemănătoare la Pridik, p. 115, nr. 328 Τι/μα, întregit Τιμά(ρχου) și p. 142, nr. 42 Τι/μαρ, întregit Τι/μαρ(χιδα), date cu proveniență necunoscută.

25 M. Br., Inv. nr. — 14315

— argilă cărămizie, nisipoasă, cu mică, toartă ovală, ștampila rotundă (D = 16 mm) cu litera "Φ"

— proveniență necunoscută

26 M. Br., Inv. nr. — 14312

— argilă nisipoasă, cărămizie, cu mică ; toartă ovală ; ștampila pătrată (17×17 mm) avînd imprimate literele „EI"

— proveniență necunoscută

LISTA NUMELOR PROPRII

Nr. crt.	NUMELE	CENTRUL PRODUCĂTOR ; Nr. CATALOG
1	Ἀδαῖος	H.P., 16
2	Ἄκονος	H.P., 19
3	Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος	S. ast., 7
4	Ἀντίπατρος ὁ Ἀπολλοδώρου	S, ast., 9
5	Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσιδωνίου	S, ast., 11
6	Ἀπολλώνιος	H.P., 13
7	Ἀρτέμων	S, prod., 11
8	Ἀρτεμίδωρος	RH, ep., 4
9	Ἄρτων	H.P., 16
10	Βιῶν	TH, 1
11	Ξεῖνις	C, 6
12	Δημήτριος	C, 5
13	Διονύσιος	H.P., ep., 14
14	Διαγόρας	TH, 2
15	Ἡρακλείδας	H.P., 13
16	Θεοξένου	H.P., 15
17	Ιαρων	H.P., 19
18	Ικεσικ (...)	H.P., 20
19	Ἰστιαῖος	S. ast., 10
20	Κεφαλίων	S, prod., 7
21	Λυκον	H.P., 17
22	Πολύων	TH, 3
23	Πῆς	S. prod., 10
24	Σιμαλίων	S. prod., 9
25	Τιμα(...)	N, 23
26	Φιλο(...)	N, 22

Abrevieri

TH — Thasos
Rh — Rhodos
H.P. — Heraclea Pontica
S — Sinope
C — Cos
N — neidentificate

LISTA ABREVIERILOR DIN CATALOG

Bon — A. A. M. Bon — *Les timbres amphoriques trouvés à Thasos*, Paris, 1957.

Brașinsky — I. B. Brașinsky, *Greceskii Keramiceskii import na Nijnem Donu v V—III* vv.do.n.e., Leningrad, 1980.

Buzoianu-Georgescu — L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Ștampile de amfore inedite de la Callatis*, Pontica, 16, 1983, p. 149—158.

Canarache — V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957.

Cantacuzino — G. Cantacuzino, *Trois sceaux thasiens de Callatis concernant les cultes de Thasos*, Dacia, 7—8 (1937—1940), p. 283—291.

Debidour — M. Debidour, *Réflexions sur les timbres amphoriques thasiens*, B.C.H., Suppl. V, Thasiaca, p. 269—313.

Grace — V. Grace, *Pnyx, Stamped Wine Jar Fragments*, Hesperia, Suppl. X, 1956.

Grakov — B. N. Grakov, *Drevne greceskie keramiceskie kleima s imenami astinomov*, Moscova, 1928.

Gramatopol, Poenaru — M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amphora Stamps from Callatis and South Dobrudja*, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 127—282.

Irimia — M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (secolele V—I î.e.n.)*, Pontica, VI, 1973, p. 7—71.

Mircev — M. Mircev, *Amforite peceati ot muzeia văz Varna*, Sofia, 1958.

Pridik — E. M. Pridik, *Inventarnii katalog kleim na amfornih rucikah i gorliskah i na cerepitah Ermitajnogo Sobraniia*, Petrograd, 1917.

Sauciuc-Săveanu — Th. Sauciuc-Săveanu, *Rapoarte asupra săpăturilor arheologice de la Callatis*, Dacia, 3—4, (1927—1932), p. 411—434 ; Dacia, 7—8, (1937—1940), p. 223—281.

Staerman — E. M. Staerman, *Keramiceskie kleima iz Tiri v sviazi s voprosom o kleimah neizvestnih țentrov*, Kr. Soob., 36, (1951), p. 31—49.

Șelov — D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa III—I vekov do.n.e.*, Moskva, 1975.

MARQUES INÉDITES D'AMPHORES GRECQUES DE CALLATIS

V. SÎRBU

Résumé

L'auteur présente 26 marques inédites d'amphores grecques de Callatis, qui se trouvent dans les collections du Musée de Brăila, et qui proviennent de Thasos — 3, Rhodos — 1, Cos — 2, Paros — 1, Sinope — 5, Heraclea Pontica — 11, et de centres non-identifiés — 6.

STATUETE DE TERACOTĂ DINTR-UN COMPLEX FUNERAR DESCOPERITE LA CALLATIS

EL. BÂRLĂDEANU ZAVATIN

Cercetările sistematice sau descoperirile întîmplătoare efectuate pînă în prezent în necropolele callatiene au furnizat date importante referitoare la istoria vechiului oraș Callatis și au făcut posibilă cunoașterea riturilor și ritualurilor funerare practicate de locuitorii cetății în diferite perioade de timp.

În seria descoperirilor funerare un loc aparte îl ocupă înmormîntările plasate cronologic în a doua jumătate a secolului IV î.e.n., deci într-o fază de puternică afirmare, pe toate planurile a acestei așezări al cărei urbanism înfloritor o situează printre cetățile grecești de frunte ale Pontului Euxin.

Febra constructivă și prosperitatea ce caracterizează această perioadă din viața Callatidei se va reflecta pozitiv și în modalitățile de realizare a construcțiilor funerare și mai ales în inventarul de o mare diversitate și bogăție ce însoțea majoritatea înmormîntărilor. Recenta descoperire pe care ne propunem să o prezentăm este o nouă confirmare a atenției deosebite acordată în această epocă practicilor funerare.

În ziua de 30 aprilie 1981, pe teritoriul orașului Mangalia, în stînga șoselei spre Albești și la aproximativ 150 m de șosea, cu ocazia săpării unei gropi menajere a apărut o construcție funerară. Cei care efectuau lucrarea au îndepărtat cele două lespezi care acopereau mormîntul dublu și l-au răvășit pînă la apariția primelor obiecte.

Mormîntul era compus din două casete alăturate (Pl. 1/a) construite separat, de dimensiuni egale : 2,02 × 0,75 × 0,90 m. Fiecare perete era lucrat din cîte-o lespede de piatră îngrijit fasonată, groasă de 0,20—0,23 m, unite în partea superioară, la colțuri, prin crampoane de fier lungi de 0,25 m, fixate cu plumb. Construcția a fost orientată E-V.

În caseta sudică scheletul slab conservat era întins pe un strat superficial de sfărîmături de piatră, în poziție dorsală, cu mîinile și

picioarele întinse, capul la est. De-a lungul corpului erau presărați bulgărași de ocru și cărbuni ; în regiunea bazinului s-au găsit cîteva fragmente din corpul unei amfore, iar în stînga șoldului cu cuțitaș de fier.

În cista dinspre nord, scheletul care a aparținut probabil unei femei, aflat în aceeași poziție, era înconjurat de la picioare pînă către bazin de mai multe obiecte ceramice, vase și statuete de teracota. Și în acest mormînt fuseseră presărați bulgărași de ocru, cărbuni, fragmente de amforă. În zona craniului s-au găsit două fire aurii împletite, foarte friabile, provenite dintr-o pariură sau, poate, dintr-o țesătură.

INVENTAR

Unguentar, inv. 31819, I. 0,31 m ; d. max. 0,062 m ; întreg, pastă fină, cenușie. Are corpul ovoidal, picior mic, plat, gît lung, conic, cu buza muchiată oblic. Pe umăr și mijlocul corpului benzi circulare trasate cu vopsea brună (Pl. 1/3).

Unguentar, inv. 31820, I. 0,170 m, d. max. 0,85 m ; întregit, pastă fină, cenușie. Corpul este ovoidal cu două tortițe semicirculare lipite pe umăr, picior mic, gît înalt cu buza muchiată oblic. Pe gît și umăr benzi circulare de vopsea roșie (Pl. 1/2).

Unguentar, inv. 31818, I. 0,115 m, d. max. 0,056 m ; întregit, lipsă gîtul. Peste pasta roz-gălbuie a vasului, pe umăr au fost trasate benzi brune circulare (Pl. 1/1).

Cele trei unguentarii se încadrează tipului III [1], datat în secolul IV — începutul secolului III î.e.n. și sînt frecvent întîlnite în necropolele cetăților vest-pontice [2].

Suport, inv. 31816, I. 0,03 m, d. bazei 0,085 m ; întreg. pastă roșie acoperită cu slip gălbui. Are baza rotundă, plată, cu pereți evazați sub formă de mosor. (Pl. 1/b).

Suport, inv. 31817, întregit. Aceleași dimensiuni, pastă și formă.

Astfel de suporturi ceramice sînt cunoscute pînă în prezent doar la Callatis [3].

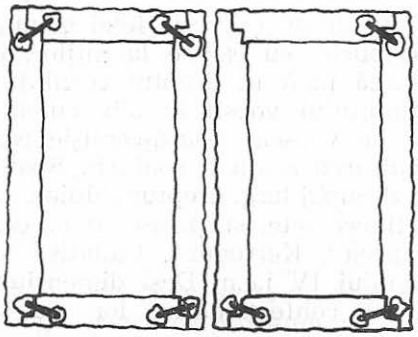
Statuetă, inv. 31808, I. 0,265 m, lat. max. 0,085 m, gros. 0,065 m ; desprinsă în lungul liniei de unire a celor două tipare, restaurată. Pastă fină roz-cărămizie cu nisip în compoziție. Reprezintă o tînără, în picioare, într-o poziție de repaos. (Pl. 2/2). Este îmbrăcată în chiton, ale cărui falduri dese formează în partea de jos suportul figurinei și al cărui drapaj sugerează genunchiul drept ușor flectat iar peste chiton, hymationul este susținut de mîna dreaptă îndoită din cot. Are capul

[1] Hesperia , XVII, 3, pl. XLV, 2—4.

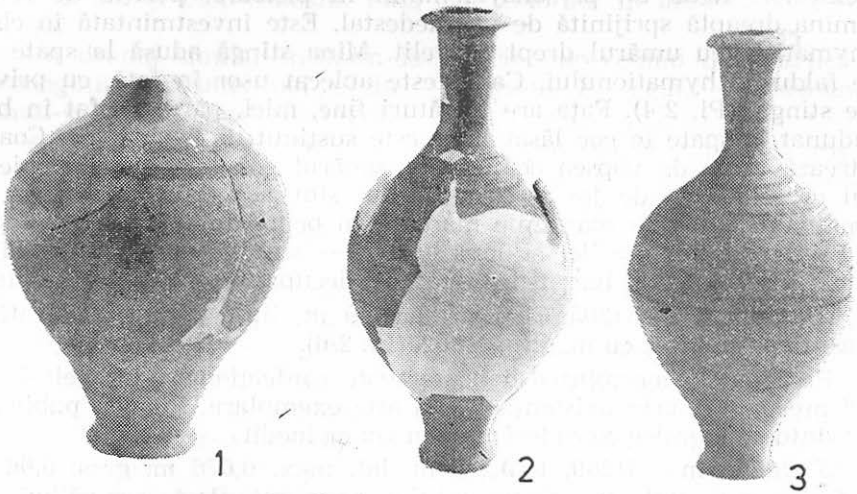
[2] Pentru analogii vezi, C. Preda, El. Bârlădeanu, Pontica , XII, p. 102 și El. Bârlădeanu Zavatin, Pontica , XIII, p. 218—220.

[3] R. Vulpe, Dacia , V—VI, 1930, p. 331, fig. 4.

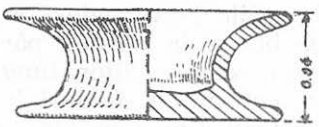
[4] R. A. Higgins, *Greek Terracotta Figures*, Londra, 1963, p. 22.



a



1 2 3



b

Planşa 1

ușor înclinat spre umărul drept, expresia feței meditativă, trăsături proporționate. Coafura în bucle, cu cărare la mijloc, este susținută de o panglică care se continuă pînă în dreptul cocului prins la ceafă. S-a conservat fondul vestmîntului vopsit în alb, culoarea roz pe brațe și în jurul gurii, benzile de vopsea neagră-cenușie care accentuează modelul îmbrăcămintii, culoarea acaju a coafurii. Spatele realizat în tipar dorsal este prevăzut cu decupaj larg. dreptunghiular.

Reprezentări de tinere fete, surprinse în aceeași atitudine au fost descoperite la Panticapeea [5], Kersonez [6], Callatis [7] și sînt atribuite, ca și în cazul nostru, scolului IV î.e.n. Deși dimensiunile figurinelor sînt aproximativ aceleași, la confecționarea lor nu s-a utilizat același „patrix".

Statuetă, inv. 31802, I. 0,228 m, lat. max. 0,09 m, gros. 0,075 m; capul rupt în regiunea gîtului, restaurată. Pastă fină, roz închis, pictată la exterior. Redă un personaj feminin în picioare, poziție de repaos, cu mîna dreaptă sprijinită de un piedestal. Este învestmîntată în chiton și hymation, cu umărul drept dezvelit. Mîna stîngă adusă la spate susține faldurile hymationului. Capul este aplecat ușor în față, cu privirea spre stînga. (Pl. 2/4). Fața are trăsături fine, mici, părul coafat în bucle și adunat la spate în coc lăsat liber este susținut de o diademă. Coafura păstrează urme de vopsea acaju, fața, umărul gol, brațul drept, piedestalul ca și partea de jos a vestmîntului sînt acoperite cu vopsea roz. Hymationul bleu are marginile marcate cu benzi de culoare brun-cenușie. Bijuteriile — un colier și două brățări — sînt trasate cu ocru galben. Spatele figurinei este lucrat neglijent, cu decupajul larg, dreptunghiular.

Statuetă, inv. 31805, I. păstrată 0,19 m, lipsă capul. Realizată cu același tipar ca piesa cu nr. inv. 31802. (Pl. 2/6).

Prezența în mormînt a două teracote confecționate cu același „patrix" presupune, prin existența lor, și alte exemplare. Pînă la publicarea unor statuete identice considerăm acest tip ca inedit.

Statuetă, inv. 31809, I. 0,233 m, lat. max. 0,076 m, gros. 0,06 m; (Pl. 2/1), capul rupt în regiunea gîtului, restaurat. Pasta roz-gălbuie are în compoziție granule de calcar și nisip. Reprezintă o tînără fată în picioare, cu genunchiul drept flectat. Mîna dreaptă este îndoită din cot pe piept, stînga susține la nivelul coapselor faldurile hymationului. Capul, susținut de gîtul înalt este înclinat ușor spre dreapta, expresia feței serioasă și gînditoare. Trăsăturile sînt conturate cu un penel fin. Părul ondulat, cu cărare la mijloc, este adus pe tîmple și adunat la spate în două mici cosițe de bucle. În creștet, părul este susținut de o bentiță. Îmbrăcămintea o formează un chiton lung, fără mîneci, cu decolteu „en coeur" peste care coboară în falduri bogate și fine hymationul, acoperind brațele și corpul figurinei pînă dincolo de genunchi. Spatele, lucrat în tipar separat, prezintă un orificiu de evaporare rec-

[5] P. F. Silantieva, Arheologhia SSSR, 1970, 1—11, 1974, p. 23, pl. 18, 1.
[6] G. D. Belov, Arheologhia SSSR, 1—11, 1970, p. 71, pl. 14, 2 și pl. 14, 5.
[7] V. Canarache, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis* — — *Mangalia*, M A C, 1969, p. 35, nr. 182 și 184.

tangular. Culoarea albă acoperă întreaga statuetă, fiind culoarea de fond, peste care s-a aplicat vopseaua roz pentru redarea pielei brațelor și a părții inferioare a chitonului care prezintă, în față, trei falduri puternic accentuate cu vopsea roșie. Corsajul chitonului și marginea hymationului au fost pictate cu negru.

Exemplare asemănător drapate au fost descoperite în întreaga lume greacă [8], mai apropiat la Kersonez [9], Feodosia [10], Odessos [11], dar și la Callatis [12]. Nici una însă nu a fost realizată cu același arhetip.

Statuetă, inv. 31803, I. 0,24 m, lat. max. 0,075 m, gros. 0,07 m; pastă fină roz închis. Figurina reprezintă un personaj feminin în picioare, poziție de repaos, la gît gaură de înmănușare. Capul detașabil se continuă cu gîtul lung (Pl. 2/3). Fața are trăsături mici, ușor estompate, cercei rotunzi; părul despărțit în șuvițe este pieptănat peste cap și adunat în coc. Statueta, înfășurată în chiton și hymation bogat drapate este pictată în alb și bleu-cenușiu. Fața este colorată în alb-roz iar coafura cu acaju.

Un drapaj similar întîlnim la figurine provenind din Particapeea și Fanagoria [13] datate mai tîrziu — secolul III î.e.n. — asemănarea oprindu-se la moda vestimentației.

Cap statuetă, inv. 31814, I. 0,05 m, gros. 0,035 m; pastă roz-gălbuie. Redă capul unei tinere fete, cu fața ușor asimetrică și privirea spre stînga. Coafura din bucle, cu cărare în creștet, este susținută de o coroniță ce păstrează două fructe. Pe față și gît vopsea albă, părul și diadema maronii (Pl. 2/5).

Capete împodobite cu astfel de cununi cu fructe sau boabe de iederă au fost găsite în majoritatea cetăților grecești din bazinul Mării Negre [14], numeroase exemplare sînt cunoscute la Callatis [15].

Statuetă, inv. 31806, I. 0,145 m, lat. 0,095 m, gros. 0,057 m; pastă fină, roșu deschis. Lipsesc capul și picioarele. Este reprezentată zeița victoriei, Nike, într-o atitudine avîntată, cu brațele întinse. Poartă un chiton scurt pînă la genunchi și un peplos strîns între sîni. În regiunea gîtului — gaură de înmănușare — iar pe umeri, la spate, sînt practicate două orificii oblice sub formă de fantă pentru prinderea aripilor care nu s-au păstrat. Pielea corpului a fost colorată în roz, vestmintele roșu spre mov cu benzi de vopsea neagră (Pl. 3/2).

Statuetă, inv. 31810, I. 0,145, lat. 0,095 m, gros. 0,057 m; lipsă capul, mîinile, picioarele, corpul restaurat. (Pl. 3/1). Redă divinitatea Nike, realizată cu același tipar ca piesa anterioară.

---

[8] Vezi, R. A. Higgins, *op. cit.,* p. 24, pl. C; Troy, *The Terracotta Figurines,* Londra, 1961, p. 22, nr. 152.

[9] G. D. Belov, *op. cit.,* p. 71, pl. 14, 1.,

[10] M. M. Kobîlina, Arheologhia SSSR, 1—11, 1970, p. 81, pl. 24, 1.

[11] G. Tonceva, *Anticini terakotî ot Bîlgaria,* Sofia, 1971, p. 109, nr. 62.

[12] V. Canarache, *op. cit., p. 34, nr. 176.*

[13] M. M. Kobîlina, *Terracotovîe statuetchi Panticapeea i Fanagorii,* Moscova, 1961, p. 105—106, pl. XVII, 3 și pl. XVIII, 1.

[14] G. D. Belov, *op. cit.,* p. 72, pl. 14, 6.

[15] V. Canarache, *op. cit.,* p. 26, nr. 134, 136, 137, 140, 141.


1


2


3


4


5


6

Planșa 2

Atributele acestor două teracote lucrate după același „patrix" reies clar din existența fantelor pentru aripioare și a poziției avîntate a corpului. Din numeroasele reprezentări ale zeiței Nike nu avem cunoștință de alte exemplare costumate ca cele descrise anterior.

Statuetă, inv 31813, I. 0,285 m, lat. 0,12 m, gros. 0,045 m ; spart piciorul drept, aripioarele lipsesc. Pasta fină, roz-închis. Zeița victoriei este surprinsă într-o atitudine avîntată și grațioasă, cu mîna stîngă îndoită din cot ridicată în sus, brațul drept lăsat în jos (Pl. 3/3). Mișcarea este sugerată și de piciorul drept dezgolit pînă la genunchi care iese dintre faldurile chitonului. Capul ușor înclinat spre dreapta, cu trăsături bine conturate, maiestoase, este împodobit cu o coafură înaltă formată din buclele prinse în creștet și susținute de un voal triunghiular. Poartă un peplos scurt cu decolteu „en coeur" și chiton fără mîneci, despicat în față. Brațele sînt atașate ulterior ; pe umeri, în spate au fost practicate două fante oblice pentru aripile care lipsesc. Spatele cu decupaj mare, rectangular. Pe membrele goale, față și decolteu se conservă culoarea albă, părul vopsit în acaju, chitonul și peplosul în alb brodat cu benzi negre-cenușii.

Puține reprezentări ale divinității sînt cunoscute pînă în prezent în cetățile grecești din bazinul Mării Negre [16]. O teracota provine din necropola Apolloniei [17] ; mai numeroase sînt figurinele descoperite la Odessos [18] și Callatis [19], unde s-a găsit de altfel partea inferioară a unei teracote [20] care prezintă cea mai apropiată asemănare cu piesa descrisă.

Statuetă, inv. 31804, I. 0,122 m, lat. 0,065 m ; capul rupt în regiunea gîtului, restaurat ; pastă fină, cărămizie. Redă pe Eros copil, nud, în picioare. Mîinile lăsate pe lîngă corp susțin faldurile hlamidei. Are capul înclinat spre dreapta, trăsături infantile, părul buclat. La spate, decupaj rectangular. Are corpul vopsit în roz, părul roșcat, hlamida albă, mărginită de benzi negre-cenușii (Pl. 3/5).

Statuetă, inv. 31807, I. 0,117 m, lat. 0,075 m ; capul rupt se află separat, corpul întregit, pastă cărămizie (Pl. 3/4). Corpul zeului Eros obținut cu același tipar ca piesa cu nr. 31804, diferă patrix-ul capului și colorația hlamidei de un bleu-cenușiu.

Sînt cunoscute puține exemplare reprezentînd pe Eros databile în a doua jumătate a secolului IV — începutul secolului III î.e.n., doar la Odessos [21] și Callatis [22], dar nici unul nu redă pe zeul Eros copil.

Statuetă fragmentară, inv. 31801, I. păstrată 0,195 m, lat. 0,09 m, gros. 0,145 m ; pastă roșie cu ingrediente. Statuetă de mari dimensiuni din care s-au putut reconstitui doar partea inferioară a corpului. Este redată Afrodita, așezată pe un tron, din care este vizibilă doar baza de

[16] T. Nelcinova, G. Tonceva, *op. cit.*, p. 10.
[17] *Ibidem*, p. 40, nr. 37.
[18] *Ibidem*, p. 45, nr. 45 și p. 67 nr. 85.
[19] V. Canarache, *op. cit.*, nr. 35, 36.
[20] *Ibidem*, nr. 37.
[21] T. Nelcinova, G. Tonceva, *op. cit.*, p. 16, nr. 39.
[22] V. Canarache, *op. cit.*, nr. 45 și 47.



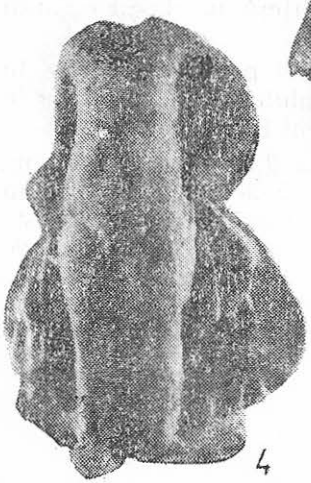
1



2



3



4



5

Planșa 3

formă ovală (Pl. 4/2). Forma neregulată a piedestalului permite divinității să țină piciorul drept cu genunchiul ușor ridicat, faldurile vestmîntului lasă libere doar partea de jos a picioarelor. Statueta a fost acoperită cu glazură maronie peste care s-a întins culoarea albă a chitonului.

Exemplare superbe de statuete ce o reprezintă pe zeiță, în diferite ipostaze, au fost descoperite în toate centrele lumii grecești [23]. Analogii pentru piesa descrisă — Afrodita așezată — găsim la Panticapeea [24] și Mirmeki [25], datate însă într-o perioadă mai tîrzie, secolul II î.e.n.

Cap statuetă, inv. 31815, I. 0,04 m, gros : 0,05 m ; pastă roz închis. Aparține lui Dionysos redat cu trăsături puternic conturate, nas ascuțit, buzele strînse. Pe cap poartă o cunună bogată de frunze și fructe. Fața păstrează culoarea albă, buzele carminate, părul și cununa acoperite cu vopsea acaju-maronie (Pl. 4/1).

Aceeași modalitate de redare a capului lui Dionysos o întîlnim la Odessos [26] fără ca piesele să fie similare.

Două discuri ceramice, inv. 31811 și 31812, diam. 0,043 m, gros. 0,002 m ; pastă fină, roză. Realizate cu același tipar, cele două discuri au imprimate pe suprafața concavă capul Meduzei. Peste decorul în relief a fost aplicat un strat de vopsea albă, peste el, culoare bleu-cenușie (Pl. 4/3 și 4).

Capul Meduzei imprimat pe mici discuri ceramice s-a mai descoperit în morminte din necropola Olbiei [27] și frecvent la Callatis [28].

*
* *

Construcții funerare compuse din două casete alăturate realizate din lespezi de calcar ce adăpostesc în majoritatea cazurilor scheletele unui bărbat și al unei femei — membrii aceleiași familii — se întîlnesc frecvent în necropolele grecești și elenistice ale orașului Callatis [29] ca și în al altor cetăți vest-pontice [30]. Ca fapt inedit semnalăm prezența crampoanelor de fier, utilizate mai apoi la sarcofage, cu scopul de a îmbina mai trainic blochetele la colțuri.

Și în cazul acestei înhumări caseta în care se găsea scheletul de bărbat este săracă în obiecte. Cuțitașul de fier descoperit aici își găsește analogii tot la Callatis, în necropola de sud a cetății [31]. Valoarea excepțională a descoperirii o' crează însă prezența în caseta a doua a celor treisprezece statuete de teracota care, prin maniera de realizare

[23] Vezi, R. A. Higgins, *op. cit.*, p. 19, pl. B și pl. 14.
[24] P. F. Silantieva, *op. cit.*, p. 26, pl. 25, 1.
[25] B. I. Pruglo, Arheologhia SSSR, 1—11, 1970, p. 95, pl. 43.
[26] T. Nelcinova, G. Tonceva, *op. cit.*, p. 10, nr. 36.
[27] E. I .Levi, Arheologhia SSSR, 1—11, 1970, p. 37, pl. 23, 3.
[28] Vezi, C. Preda, Dacia, N.S., V, 1961, p. 285, fig. 9 și El. Zavatin Coman, „Dacia", XVI, 1972, p. 275, fig. 2.
[29] C. Preda, SCIV, 1, 1966, p. 137—138 ; El. Bârlădeanu Zavatin, *op. cit.*, p. 218—220.
[30] P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 123 ; și V. Barbu, StCl, III, p. 205.
[31] C. Preda, El. Bârlădeanu, *op. ct.*, p. 104.



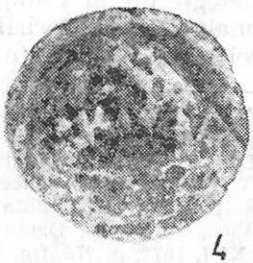
1



2



3



4

Planșa 4

artistică și conservarea aproape perfectă a culorilor, se plasează printre cele mai reușite exemplare cunoscute pînă la ora actuală în lume. Apariția lor într-un mediu arheologic închis, însoțite de obiecte ceramice care permit o încadrare strict cronologică, va permite pe viitor o reconsiderare a numeroaselor descoperiri de acest gen la Callatis. Pentru a veni în întîmpinarea acestei posibile reconsiderări, problemă deosebit de importantă în cunoașterea legăturilor comerciale și influențelor culturale primite de cetate în cea de-a doua jumătate a secolului IV și începutul secolului III î.e.n., a rolului pe care l-a avut în confecționarea și răspîndirea acestor produse atît de caracteristice lumii grecești, este necesară precizarea cîtorva elemente de tehnică și realizare artistică.

Pasta din care au fost confecționate statuetele în studiu diferă mult de argila întrebuințată în mod obișnuit pentru realizările artizanilor locali [32]; este mai fină, ingredientele utilizate se includ perfect pastei, nuanțele abținute prin ardere sînt deschise — între galben-cenușiu și roz închis.

Pentru confecționarea lor meșterii coroplaști au recurs la metoda cea mai uzuală, a tiparelor, generalizată încă din secolul VII î.e.n. [33]. După un arhetip numit „patrix" se modela un număr oarecare de statuete, metodă confirmată pe deplin de însăși grupul figurinelor de la Mangalia din care trei sînt dublete : reprezentarea unei tinere fete (pl. 2/4 și 6), Nike în chiton scurt (pl. 3/1 și 2), Eros — copil (pl. 3/4 și 5). În afara a două statuete (inv. 31808 și inv. 31809) la care partea dorsală s-a lucrat de asemenea în tipar, pentru celelalte teracote a fost suficient un singur arhetip pentru partea frontală. Spatele s-a modelat manual, metodă indicată avîndu-se în vedere practicarea unor mari decupaje de evaporare care au redus mult din suprafața spatelui. În cazul figurinelor ce-l reprezintă pe Eros s-a renunțat la modelajul dorsal, decupajul practicîndu-se direct în interiorul pastei părții frontale. După scoaterea corpului din tipar și o prealabilă semiuscare s-a intervenit pentru îndepărtarea pămîntului de prisos și accentuarea, rotunjirea pliurilor, care formează baza. Capetele figurinelor au fost presate în tipare separate și după ce umiditatea excesivă a dispărut s-au făcut, eventuale, retușări a trăsăturilor și coafurilor apoi s-au atașat manual. La teracotele cărora arhetipul impunea această operație — cum este cazul divinităților Nike — se adăugau brațele, picioarele, aripile, poate și alte atribute care în cazul nostru nu s-au păstrat.

Lotul statuetelor descoperite la Callatis se remarcă printr-o bună conservare a culorilor naturale. Dintre aceste exemplare, doar una singură are o decorație monocromă. Suprafața piesei reprezentînd pe Afrodita a fost acoperită cu o glazură [34] care, prin ardere oxidantă, a

[32] Teracote mai puțin realizate din punct de vedere artistic pe care sigur le putem include în această categorie sînt lucrate dintr-o pastă cu mult nisip în compoziție, mai aspră, de culoare roșie-cărămizie.

[33] Pentru detalii tehnice de realizare vezi, R. A. Higgins, *Greek Terracottas*, Londra, 1967, p. 1—4 ; Troy, *op. cit.*, p. 16—18 și alții.

[34] Glazura s-a obținut dintr-un amestec de argilă diluată, bogată în fier și concentrată prin adăugirea unei culori roșii, probabil ocru.

devenit brun-maronie, lucioasă. Peste aceasta, se pare, faldurile vestmîntului au fost pictate cu alb.

Restul figurinelor au fost decorate prin metoda clasică. Întreaga piesă se acoperea cu un slip de culoare albă [35] care, odată uscat, permitea introducerea teracotei din nou în cuptor. Urma apoi pictarea cu culori tempera [36] peste fondul alb.

Studiul teracotelor depuse în mormînt evidențiază reprezentarea aproape proporțională a două din categoriile de statuete realizate cu predilecție de meșterii coroplaști ai secolului IV î.e.n. — personaje feminine și divinități.

Primul grup format din șase exemplare (pl. 2) se caracterizează prin unitatea de subiect. Toate redau femei tinere, grațioase, înfășurate și drapate bogat în chiton și hymation, care pun în evidență sinuozitățile corpului și eleganța naturală a atitudinii. Surprinse în poziția de repaos, au capul ușor înclinat spre umăr și în față. Privite din profil își păstrează perfect simetria, iar proporțiile lor sînt armonioase, clasice. Sînt realizate după stilul praxitelian [37], neschimbat încă de gustul elenistic, fapt întărit și de armonia trăsăturilor feței cu ochii mici și de coafurile cnidiene [38]. Aceste caracteristici, ca și modul de redare a faldurilor fine, tăiate la suprafață, ne permit încadrarea lor în stilul delicat al tanagralelor [39].

În ceea ce privește vestimentația, costumele sînt canonice, compuse dintr-un chiton lung și bogat, peste care cade hymationul ce ajunge pînă aproape de genunchi. Deși costumul nu e variat, reflectă totuși schimbările modei mai ales prin maniera specifică în care este tratat decolteul. Hymationul poate fi înfășurat strîns pe lîngă gît și pe bust accentuîndu-l (pl. 2/3), întîlnim și decolteul realizat prin întinderea hymationului cu mîna formînd un pliseu sau guler lăsat (pl. 2/2), decolteurile largi care lasă un umăr gol (pl. 2/4 și 6). Drapajul este fluid, elegant, țesăturile se mulează, dînd senzația de transparență mai ales în regiunea brațelor. Benzile de culoare neagră și albastră-cenușie cu care s-a intervenit peste fondul propriu-zis al vestmintelor joacă rolul diversificării modelelor.

În grupa statuetelor-divinități, compusă din șapte exemplare, sînt redați Eros, Nike, Afrodita și Dionysos, identificați după atributele lor.

---

[35] Baia de fond se realiza din pigmenți naturali de cretă sau ghips la care se adăuga albuș de ou.

[36] La statuetele în discuție s-au întrebuințat: culoarea roșie pe bază de ocru care a servit la accentuarea buzelor, cinabru — sulfură naturală de mercur — la pictarea chitonului divinității Nike, roz obținut din amestecul ocrului roșu cu alb pentru redarea coloritului pielei, galben din ocru galben pentru sugerarea bijuteriilor, bleu din oxid de cobalt și negru, din mangan, pentru pictarea vestmintelor.

[37] Troy, *op. cit.*, p. 30.

[38] Coafura de tip cnidian este coafura cea mai populară a femeii din Grecia sec. IV î.e.n. Ea pretinde părul ondulat, despărțit prin cărare în creștetul capului, susținut de o panglică sau bandă dublă și adunat la spate într-un coc lăsat liber.

[39] R. A. Higgins, *op. cit.*, p. 24.

Arhetipul pentru Eros-copil, nud, cu hlamida lăsată la spate, care redă atît de bine anatomia băieților mici, poate fi oricînd o statuetă de copil convertită în zeu ca și fragmentul atribuit de noi Afroditei (pl. 4/2), al unui personaj feminin. Mai bine conturate sînt atributele zeiței victoriei evidențiate la cele trei exemplare prin poziția avîntată a corpului și existența fantelor pentru prinderea aripilor. În special, Nike în chiton lung (pl. 3/3) este reprezentarea clasică a acestei divinități [40], celelalte două piese învestmîntate în chiton scurt și peplos strîns între sîni (pl. 3/1 și 2) prezentate într-o costumație atît de îndrăzneață, umanizantă, pot fi considerate printre cele mai inedite și superbe transpuneri ale zeiței.

Am enumerat anterior procedeele tehnice utilizate la confecționarea acestor teracote cît și modalitățile de realizare artistică pentru a evidenția unele trăsături caracteristice capabile să ne permită o mai bună încadrare cronologică și de proveniență.

Astfel, unele detalii specifice — folosirea unui singur patrix pentru partea frontală și modelarea neglijentă a spatelui sau utilizarea a două tipare și îmbinarea pe linia de-a lungul brațelor, rotunjimea capului obținut într-un singur tipar sînt procedee tehnice timpurii, ca dealtfel și întrebuințarea culorii roz deschis în pictarea pielei [41]. Aspectul general estetic confirmă încadrarea cronologică impusă de restul inventarului ceramic — a doua jumătate a secolului IV — începutul celui de-al III-lea secol î.e.n. Totuși, la o cercetare mai minuțioasă, grupul de teracote ne relevă unele diferențe de datare a unor exemplare cum ar fi reprezentarea Afroditei cu glazură de culoare închisă, figurine a căror fabricație nu depășește limita secolului IV [42], în timp ce decolteul „en coeur" și faldurile fine, transparente în regiunea brațelor observate în vestimentația a două statuete (inv. 31808 și 31809) indică că aceste piese pot aparține și începutului secolului III î.e.n. [43].

Se impune ca imperios necesară cunoașterea exactă a compoziției pastei pentru a se putea indica cu exactitate zona sau atelierul de proveniență. Dar și în lipsa acestor analize transpar cîteva indicii. Un criteriu relevant în acest sens este, credem, lipsa postamentului sau bazei, remarcată și la alte teracote descoperite la Callatis [44], care sînt evident, importuri. Ele au fost create sub influența stilului statuar și indică o proveniență atică [45]. R. A. Higgins prezintă ca tipică atelierelor din Tanagra o figurină reprezentînd o fată tînără [46], al cărei vestmînt are pictat în partea de jos a chitonului trei falduri cu o altă culoare, fenomen observat și la piesa cu inv. 31809, căreia îi putem atribui

[40] *Ibidem*, p. 26, pl. 15.

[41] Troy, *op. cit.*, p. 17—18.

[42] R. A. Higgins, *op. cit.*, p. 26.

[43] Troy, *op. cit.*, p. 23.

[44] Vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 333, pl. 1 și 2; V. Canarache, *op. cit*, nr. 33, 37, 177, 184, 197.

[45] R. A. Higgins, *op. cit.*, p. 25.

[46] *Ibidem*, p. 24, pl. C.

aceeași proveniență, considerăm că acest artificiu de pictură poate fi un semn distinctiv de atelier.

Primul atelier din Grecia care va confecționa statuete cu mîinile și picioarele lucrate separat este Corintul. La aceste produse corpul era redat însă mai static, mai solid, de aceea nu este exclus ca arhetipurile divinităților Nike să fi fost realizate în alt centru mare de producție, cum ar fi Atena. La Myrina, într-o perioadă mai tîrzie, cea a secolelor II—I î.e.n. întîlnim același mod de prezentare a zeiței Victoriei [47], ceea ce indică o lungă folosire a arhetipurilor, fenomen de altfel caracteristic pentru arta coroplastă în întreaga perioadă elenistică.

În concluzie, putem plasa statuetele în discuție printre primele produse coroplaste care pătrund la Callatis în a doua jumătate a secolului IV î.e.n., în acest sens pledînd și conservarea aproape perfectă a culorilor, într-o perioadă cînd aceste rețete secrete de atelier încă nu putuseră să fie însușite de meșterii autohtoni.

Descoperirea de excepție a acestui grup de teracote la Callatis, avantajată și de cunoașterea sigură a mediului arheologic poate constitui, după cum aminteam, un adevărat punct de referință pentru o reevaluare a artei coroplaste locale.

TERRA-COTTA STATUETTES FROM A FUNERARY COMPLEX DISCOVERED IN CALLATIS

EL. BÂRLĂDEANU ZAVATIN

Abstract

A funerary complex discovered in Callatis in 1981 contained, among other inventory objects, 13 terra-cotta statuettes, remarkable due to their artistic execution and to the almost perfect conservation of the natural colours. From the lot, 6 figurines are representing young girls, the rest divinities : Eros, Nike, Aphrodite, Dionysos. The technical execution features and the accurate artistic output are indications that they are early imports of Attic origin, dated in the second half of the 4th — beginning of the 3rd century B.C.

UN MORMÎNT DE EPOCĂ ELENISTICĂ DESCOPERIT LA FĂGĂRAȘU NOU

(com. Topolog, jud. Tulcea) *

FLORIN TOPOLEANU

Pînă în prezent satul Făgărașu Nou, situat în sud-vestul județului Tulcea, a fost amintit o singură dată în literatura de specialitate [1] cu ocazia publicării a două basoreliefuri dionisiace din marmură descoperite „într-o surpătură a promontoriului prelungit al cetății romane Beroe în partea de E a satului" [2]. Dar cum între cetatea Beroe (Piatra Frecăței) și Făgărașu Nou sînt aproximativ 12 km în linie dreaptă, iar piesele sus amintite au ajuns în colecțiile muzeului din Galați transmise din mînă în mînă [3], credem că despre localizarea sigură a descoperirii se mai poate discuta.

Începînd cu anul 1981, cercetările de suprafață, cîteva mici sondaje și informațiile de la localnici, au dus la identificarea în zonă a unor urme de locuire continuă încă din epoca bronzului [4].

Mai bine reprezentată este epoca romană căreia îi aparțin așezarea rurală și necropola tumulară aflate la cca. 3 km NV, ca și monedele din argint și din bronz și segmentele unui apeduct găsite întîmplător chiar în vatra satului [5].

*

În rîndurile ce urmează ne vom opri asupra unei descoperiri făcute la marginea de SV a localității. Este vorba de un mormînt de

* Într-o primă formă, informațiile din acest articol au fost prezentate la Sesiunea Pontica, 21—23 nov. 1983.

[1] I. T. Dragomir, SCIV, 2, XIII, 1962, p. 421—429.

[2] *Ibidem*, p. 421.

[3] Informație I. T. Dragomir.

[4] De la ceramică de tip Coslogeni pînă la pipe turcești din sec. XIX.

[5] Vestigiile de epocă romană descoperite la Făgărașu Nou vor face obiectul unui studiu separat.

inhumație, dat la iveală de torentele pluviale. Mormîntul a fost săpat într-un pămînt galben-lutos, fără nici un fel de amenajare. Scheletul, păstrat parțial, era orientat NS [6].

Inventarul mormîntului :

1. *Amforetă-unguentarium*. M.D.D.T1 [7] ; inv. 27709 ; Pl. I/5 ; II/2. Găsită fragmentar în stînga craniului. Lipsește buza și o toartă. Restaurată parțial.

Dimensiuni : Ip—15 cm ; Dm—5,8 cm ; Db—1,7 cm.

Vasul a fost modelat neîngrijit, cu suprafața denivelată, dintr-o pastă de culoare cărămizie-deschisă, sfărîmicioasă, cu pietricele în compoziție.

2. *Bol*. M.D.D.T1 ; inv. 27710 ; Pl. I/6 ; II/1. Găsit spart în stînga craniului. Restaurat.

Dimensiuni : I—7 cm ; Dg—14 cm ; Db—2,8 cm.

Modelat îngrijit, dintr-o pastă bine aleasă de culoare gălbuie, cu angobă cafenie închisă mai omogenă la interior. Buza este dreaptă, rotunjită, baza circulară, ușor concavă. Jumătatea inferioară a vasului este decorată cu o canelură continuă incizată în spirală. Bolul are șase orificii pentru reparație dispuse două cîte două sub buză și spre bază.

3. *Vas bitronconic*. M.D.D.T1 ; inv. 27712 ; Pl. I/7 ; II/3. Descoperit fragmentar în stînga craniului. Lipsește buza și toarta. Restaurat parțial.

Dimensiuni : Ip—11,3 cm ; Dm—11,5 cm ; Dg—6,5 cm ; Db—7,5 cm.

Vasul este modelat cu mîna dintr-o argilă de calitate inferioară cu pietricele și mica în compoziție, culoare cenușie, cu angobă maron-deschisă, lustruită spre exterior. La 1 cm de diametrul maxim se păstrează baza unei apucători.

4. *Cuțit și teacă din fier*. M.D.D.T1 ; inv. 29857 ; Pl. I/4 ; II/7. Găsite fragmentar lîngă cotul stîng, puternic oxidate. Restaurate și conservate.

Dimensiuni lamă : L—10,3 cm ; La—2 cm ; G—0,4 cm.

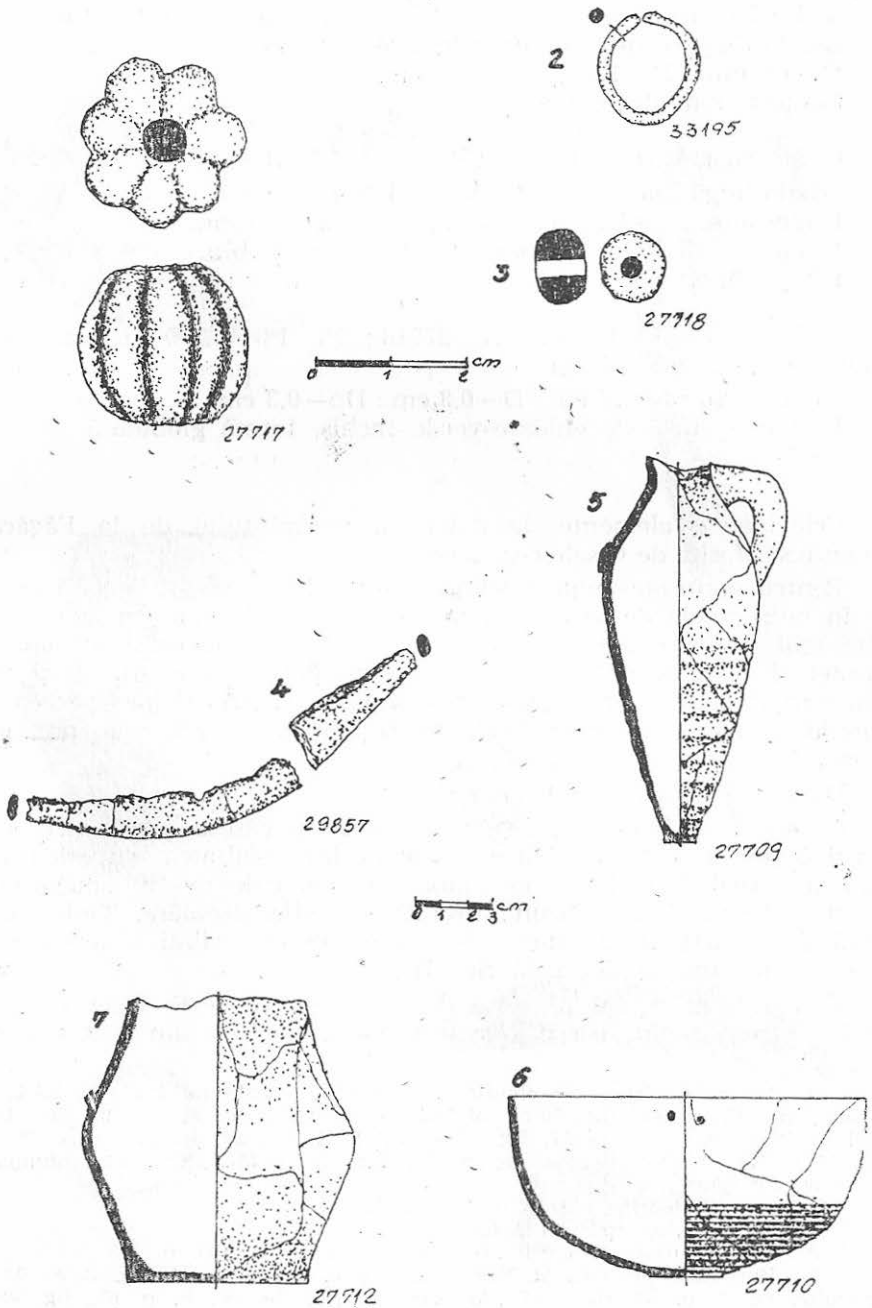
Dimensiuni teacă : L—5,5 cm ; La—2,3 cm ; G—0,8 cm.

Lama este curbă, cu ascuțișul spre interior. Teaca este confecționată din tablă de fier.

---

[6] Cîteva mici sondaje de control practicate în jur nu au surprins și alte urme arheologice.

[7] Prescurtări folosite în text : M.D.D.Ti. — Muzeul Deltei Dunării Tulcea ; I — înălțime ; Ip — înălțime păstrată ; Dm — diametrul maxim ; Dg — diametrul gurii ; Db — diametrul bazei ; Dp — diametrul perforării ; L — lungime ; La — lățime ; G — grosime.


2
33195
3
27718
0 1 2 cm
27717
5
4
29857
27709
0 1 2 3 cm
7
6
27712
27710

Planșa 1

5. *Verigă din bronz.* M.D.D.T1 ; inv. 33195 ; Pl. I/2 ; II/6.
Găsită lîngă cotul stîng, ușor oxidată.
Dimensiuni : D—1,5 cm ; G—0,1 cm.
Confecționată din sîrmă.

6. *Mărgică.* M.D.D.T1 ; inv. 27717 ; Pl. I/1 ; II/4.
Găsită lîngă șoldul drept, puternic irizată.
Dimensiuni : I—2,2 cm ; Dm—2,4 cm ; Dp—0,7 cm.
Pastă de sticlă de culoare verzuie, formă bitronconică, decorată cu caneluri adînci.

7. *Mărgică.* M.D.D.T1 ; inv. 27718 ; Pl. I/3 ; II/5. Găsită lîngă șoldul drept, puternic irizată.
Dimensiuni : I—0,7 cm ; D—0,8 cm ; Dp—0,3 cm.
Pastă de sticlă de culoare-verde închis, formă globulară.

*

Principalele elemente de datare a mormîntului de la Făgărașu Nou au fost oferite de vasele ceramice.

Pentru amforeta-unguentarium, cele mai apropiate analogii se găsesc în necropolele de la Constanța [8] și Mangalia [9] unde au fost descoperite mai multe exemplare, aproape identice ca dimensiuni, calitate a pastei și manieră de realizare. Aspectul general comun, ca și prezența amforetelor în inventarul mormintelor sugerează producerea lor în atelierele locale, avînd o destinație legată cu precădere de practicile funerare [10].

Datarea se face în sec. II î.e.n. [11].

Și pentru bol, cele mai bune analogii se găsesc tot în necropola elenistică de la Tomis [12]. Forma semisferică, calitatea superioară a pastei și a realizării sînt asemănătoare cu bolurile de tip „megarian", decorația clasică fiind înlocuită însă cu inciziile circulare. Ținînd cont tocmai de această simplitate a decorului putem atribui și producerea acestui vas tot unui atelier local. Sec. II î.e.n.

Forma bitronconică al celui de-al treilea vas este frecvent întîlnită în întreg spațiul carpato-danubiano-pontic încă din prima epocă

[8] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, M XIX, incinerație, pc. C, p. 41, fig. 30/c ; MXXI, incinerație, pc. k, p. 49, fig. 33/k ; MVIII, incinerație, pc. b, p. 57, fig. 37/b ; MXVIII, incinerație, pc. a, p. 72, fig. 45/a ; MCCCXL, incinerație, pc. e, p. 79, fig. 47/1 ; MCCCCXXVI, inhumație, pc. c, p. 86, fig. 52/c.

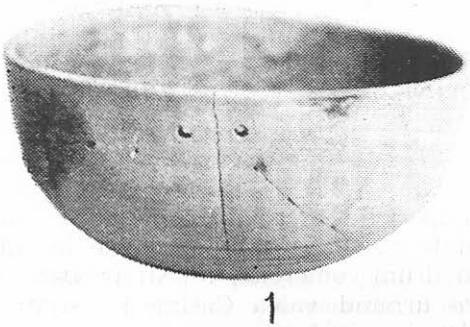
[9] C. Iconomu, Pontice, I, 1968, p. 265, fig. 42.

[10] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 123, fig. 90.

[11] A. H. Thompson, Hesperia, III, 1934, E. 126, fig. 100, p. 415.

[12] M. Bucovală, *op. cit.*, M XIX, incinerație, pc. e, p. 41, fig. 30/e ; M X, incinerație, pc. f, p. 63, fig. 39/f ; M XIV, incinerație, pc. b, p. 67, fig. 42/b ; M XLIV, inhumație, pc. g, p. 102, fig. 62/g.

[13] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, Editura științifică, București, 1969, passim.


1


2


3


4


5


7


6


8

Planșa 2

a fierului [13]. Pentru nordul Dobrogei amintim doar cana cu o toartă descoperită în necropola de la Telița datată în sec. III—II î.e.n. [14].

Celelalte obiecte din inventarul mormîntului cercetat pot fi atribuite cu ușurință epocii respective, fiind comune pentru pericade de timp îndelungate.

* * *

În SV județului Tulcea, descoperirile grecești sînt relativ rare. Mănușile de amfore ștampilate, datate în sec. IV—II î.e.n., de la Războieni și Topolog [15] par a jalona un drum comercial, folosit probabil în special de negustorii histrieni, care urmînd valea Casimcei [16] ajungea în zonele roditoare din lunca Dunării.

Descoperirea de la Făgărașu Nou punctează în continuare drumul, aici existînd probabil un ultim popas înaintea trecerii Dunării. Importanța acestui traseu care străbate Dobrogea de la est la vest, va fi confirmată și mai tîrziu, în timpul stăpînirii romane, de movilele funerare care îl marcau, vizibile încă în NV satului, dar grupate și în jurul localităților Cișmeaua Nouă, Sîmbăta Nouă și Topolog, unde au apărut și alte vestigii [17]. În sfîrșit, semnalăm și prezența micilor cursuri de apă, „dereaua Măgurelelor" la Făgărașu Nou, pe malurile cărora sînt așezate localitățile amintite.

Cercetările sistematice ce se impun a fi efectuate în noua stațiune înscrisă pe harta arheologică a Dobrogei, oferă mari posibilități de cunoaștere a unor epoci istorice diferite, ai căror reprezentanți au găsit la Făgărașu Nou condiții prielnice de viață.

UN TOMBEAU DE L'ÉPOQUE HÉLLENISTIQUE DÉCONVERT À FĂGĂRAȘU NOU

FLORIN TOPOLEANU

Résume

A la suit de quelques recherches de surface dans la zone du village Făgărașu Nou, situé au SV du departement Tulcea, on a deconvert des traces de vie du plusieurs époques historiques.

[14] Gavrilă Simion, Peuce, VI, 1977, p. 57, pl. XII/b.

[15] V. H. Bauman, Peuce, IV, 1975, p. 35, nr. 12, pl. IX, fig. 1, la : p. 40 nr. 28, pl. XI, fig. 10.

[16] *Ibidem*, p. 44.

[17] În aceste localități cercetările de suprafață au identificat movile funerare, așezări romane și feudale. De asemenea, în colecțiile școlilor generale sînt păstrate fragmente ceramice și monede romane (sec. II—IV e.n.).

L'étude s'occupe d'un tombeau d'inhumation isolé decouvert par hasard dans la côté du SV du village. L'inventaire est composé de trois vases en céramique : une amphorette de petits dimensions, un bol „mégarien", un vase bitronconique de facture locale ; en ajoute aussi deux perles en pâte de verre, un anneau en bronze et les fragments d'une lame de couteau avec fourreau en fer. On date le tombeau dans le II-e siècle av.n.è. d'après les analogies trouvées pour l'amphorette et le bol dans les necropoles hellenistiques de Constanța et Mangalia.

Illustrations

La planche I. Dessins. 1 Perle ; 2 l'anneau au bronze ; 3 perle ; 4 lame de couteau avec foureau ; 5 amphorette ; 6 bol ; 7 vase bitronconique.

La planche II. Des photos. 1 bol ; 2 amphorette ; 3 vase bitronconique ; 4—5 perles ; 6 l'anneau eu bronze ; 7 la lame de couteau avec fourreau.

MONEDE THASIENE DESCOPERITE LA ULMU

(jud. Călărași)

MARIAN NEAGU

Piesele care fac obiectul notei noastre au fost descoperite întîmplător [1] pe malul estic al lacului Mostiștea, pe teritoriul comunei Ulmu, în punctul numit de localnici „La Caraman", cunoscut în literatura de specialitate datorită săpăturilor sistematice efectuate în cuprinsul așezării din epoca bronzului de tip Coslogeni [2] (Pl. I).

Monedele sînt imitații mai mult sau mai puțin reușite după tetradrahmele thasiene. Dăm mai jos descrierea lor.

1. Av. Capul lui Dionysos, din profil, spre dreapta, cu bandă și cunună de iederă cu două rozete și patru frunze sus, patru jos. Rv. Herakles nud, în picioare, spre stînga, se sprijină pe măciucă cu mîna dreaptă, iar pe cea stîngă o ține în șold, peste ea atîrnă blana leului din Nemeea. În jurul tipului de pe revers dispusă în trei registre se află legenda (H)PAKΛEOYΣ [Σ]ΩTHPOΣ ΘAΣIΩN. În cîmpul din stînga, între măciucă și piciorul drept al lui Herakles, se află sigla M barat.

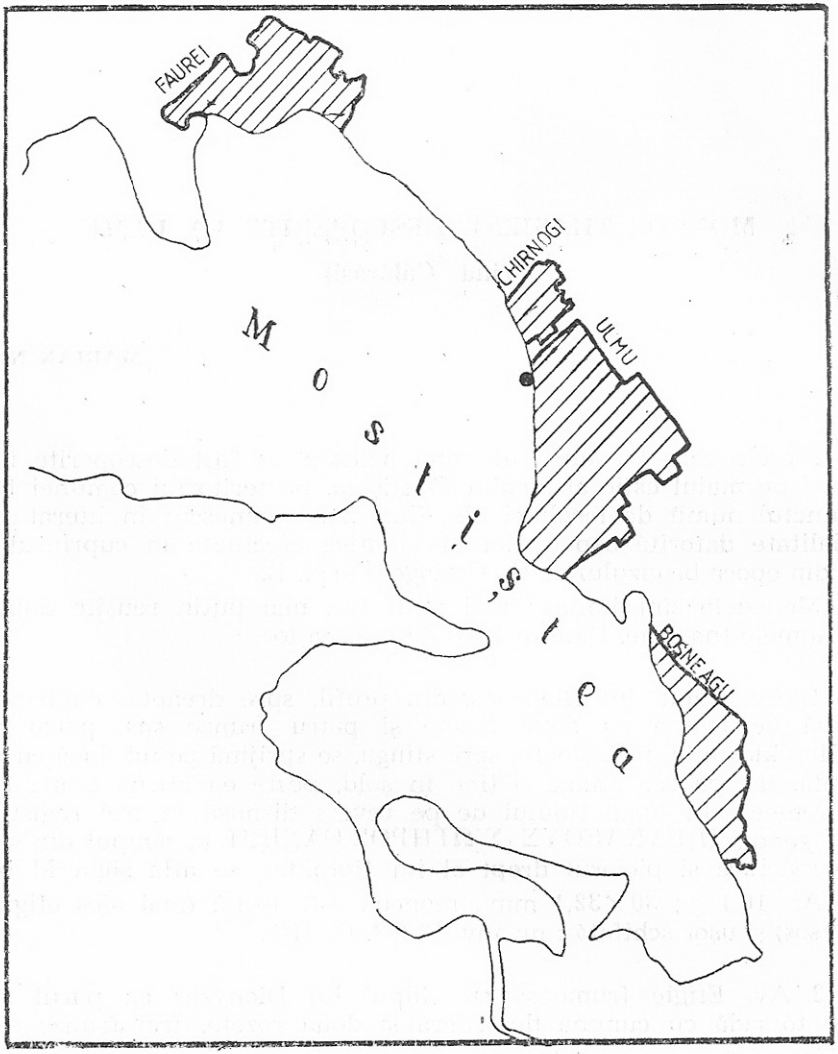
Ar. 16,1 g ; 30×32,1 mm ; moneda este tocită (mai ales efigia lui Dionysos) și ușor schifată ; nr. inv. 18263. Pl. II/1.

2. Av. Efigie frumoasă cu chipul lui Dionysos cu părul strîns într-o torsadă cu cunună de iederă și două rozete, trei frunze sus și trei jos.

---

[1] Piesele au fost descoperite de elevul Ionescu Mihail în urma prăbușirii unui mal la 600 m sud-vest de com. Ulmu. Cercetările de teren întreprinse în vara anului 1983 au rămas fără rezultat datorită creșterii bruște a nivelului apelor.

[2] S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Buc., 1978, p. 126.



Planșa I. Harta cu locul unde au fost găsite monedele de la Ulmu.

Rv. ca mai sus ; H din HPAKΛEOYΣ nu intră în flan, la fel Σ din ΣΩTHPOΣ.

Ar. 16,32 g ; 29×32 mm ; bună ; nr. inv. 18338. Pl. II/2.

3. Av. Capul lui Dionysos cu cunună de iederă cu două rozete și trei frunze toate sus. Pe mijlocul efigiei moneda este deformată.

Rv. ca mai sus ; Σ din ΣΩTHPOΣ și parțial H din HPAKΛOYΣ sînt șterse.

Ar. 16 g ; 30,9×31,1 mm ; tocită ; nr. inv. 18339. Pl. II/3.

4. Av. Capul lui Dionysos, cu cunună de iederă alcătuită din trei frunze sus și două jos, cu două rozete dintre care una este tocită.

Rv. ca mai sus ; [H]PAKΛEOYΣ || [Σ] ΩT ... || ... [A] Σ I ΩN.

Ar. 14 g ; 26,6×32 mm ; tocită și ruptă o bucată ; nr. inv. 18340. Pl. II/4.

Monedele au aparținut probabil unui tezaur care a fost îngropat în interiorul așezării geto-dacice ce suprapune așezarea Coslogeni [3]. Studierea monedelor noastre și compararea lor cu piesele de același gen publicate pînă acum în literatura de specialitate a dus la identificarea unor tipuri sau chiar ștanțe comune folosite în această perioadă. Astfel, aversul de la moneda nr. 1 a fost bătut în același atelier monetar ca și aversul de la moneda nr. 4 din tezaurul de la Ulmu, deși ștanțele sînt diferite. Pentru Transilvania au fost găsite analogii cu monede din tezaurele descoperite la Sînpetru (jud. Brașov) [4] și Hilib (jud. Covasna) [5]. Astfel, aversul piesei nr. 2 a fost bătut la aceeași ștanță cu aversul piesei nr. 56 din tezaurul de la Sînpetru [6]. Alte piese din tezaurul de la Sînpetru au ștanțe comune fie pentru avers și revers (nr. 42), sau numai pentru avers (nr. 41) [7] cu moneda nr. 1 de la Ulmu. Tot cu piesa nr. 1 de la Ulmu mai găsim analogii și cu monede din tezaurul de la Hilib (ștanță comună pentru nr. 4 — avers și nr. 5 — avers și revers) [8]. Pentru tezaurele din Muntenia care sînt mult mai numeroase, am identificat ștanțe comune doar cu tezaurele descoperite la Belciugatele [9] și Herăstrău [10]. Piesele 1 și 2, avers și revers din tezaurul de la Belciugatele [11] au ștanțe identice cu piesa nr. 2 de la Ulmu ; la fel nr. 7 — Belciugatele [12] cu nr. 4 — Ulmu. Cele mai multe analogii pentru monedele descoperite la Ulmu au fost găsite cu thasienele din tezaurul de la Herăstrău. Pentru piesa nr. 1 — Ulmu s-a

---

Așezarea geto-dacică a fost semnalată de N. Anghelescu, în SCIV, 1—2, p. 1955, p. 320 și 321, fig. 8.

[4] F. Chirilă, I. Pop, Apulum, VII, 1968, p. 145—161.

[5] Szekely Zoltan, Cercetări Numismatice, III, 1980, p. 3—10.

[6] E. Chirilă, I. Pop, *op. cit., p.* 155, p. 16, nr. 56.

[7] *Ibidem*, p. 154, pl. 5, nr. 41 și 42.

[8] S. Zoltan, *op. cit.*, pl. II/4—5.

[9] C. Știrbu și C. Petolescu, SCN, VI, 1975, p. 189—193.

[10] O. D. Popescu, DACIA, XI—XII, 1945—1947, p. 35—61.

[11] C. Știrbu și C. Petolescu, *op. cit.*, pl. III/1—2.

[12] *Ibidem*, pl. III/7.

folosit aceeași ștanță cu tetradrahmele nr. 34 și 36 [13], 38—40 [14], 42—48 [15] avers, iar piesa nr. 48 este identică (avers și revers) [16] cu piesa noastră mai sus amintită ; la fel aversul și reversul piesei nr. 37 [17] au avut ștanțe comune cu piesa nr. 4 de la Ulmu.

Monedele din tezaurul de la Ulmu au legenda de pe revers alcătuită din litere globulate, ceea ce ar constitui după unii autori dovada sigură că ne aflăm în fața unor imitații locale [18]. În cazul tetradrahmelor 1, 3 și 4, cîteva elemente pledează convingător pentru catalogarea lor drept imitații. În ceea ce privește aversul ne referim la maniera de tratare a frunzelor din cununa de iederă, la neregularitățile profilului și în special ale nasului, iar pentru exemplarele 1 și 4 la grosimea exagerată a gîtului. În schimb aversul monedei nr. 2 are cea mai frumoasă efigie : capul lui Dionysos este lucrat îngrijit, aproape fără cusur ; reversul este reprezentat de un Herakles bine proporționat, cu mușchii bine reliefați și alte detalii anatomice care nu se disting pe reversul celorlalte trei monede, unde Herakles apare fie cu picioarele mai scurte (nr. 1) sau cu trupul redat ușor schematic. Exemplarul nr. 2 este cel mai apropiat de original, literele sînt mari, clare și puțin globulate, spre deosebire de celelalte piese unde această trăsătură este dominantă. Singura sigla ce apare pe reversul monedelor este M barat orizontal, acest tip de piese fiind datate de specialiști în a doua decadă a secolului I î.e.n. [19].

Analogiile cu tezaurele din Transilvania nu sînt surprinzătoare, ele confirmînd, încă o dată, circulația intensă a thasienelor spre interiorul arcului carpatic.

Tetradrahmele thasiene găsite la Ulmu nu constituie o apariție singulară în această zonă, ci completează în mod fericit tabloul descoperirilor de acest gen de la Boșneagu [20], Valea Presnei [21], Chiselet [22], Curcani [23], Luica [24], Tămădăul Mare [25] sau Belciugatele [26].

Concentrarea extraordinară a descoperirilor de monede thasiene pe malurile lacului Mostiștea, alături de numeroasele așezări geto-dacice semnalate în zonă [27], în interiorul cărora s-a găsit o mare cantitate de obiecte de import, atestă intensitatea legăturilor tradiționale dintre populația autohtonă și cea de limbă greacă.

[13] D. Popescu, *op. cit.*, p. 46, pl. IV/34 ; 36.
[14] *Ibidem*, p. 47, pl. IV/38—40.
[15] *Ibidem*, p. 47—48, pl. V/42—48.
[16] *Ibidem*, p. 48, pl. V/48.
[17] *Ibidem*, p. 46, pl. IV/37.
[18] *Ibidem*, p. 50 ; E. Chirilă, I. Pop, *op. cit.*, p. 149.
[19] G. Katzarova, Izvestija Sofia, XXVII, 1964, p. 151.
[20] A. Atanasiu, Rev. Muz., 1, IV, 1967, p. 51—52.
[21] Informație D. Șerbănescu. Tezaurul se află la muzeul din Oltenița.
[22] B. Mitrea, Dacia, N.S., VIII, 1964, p. 373 ; idem SCIV, XV/4, 1964, p. 569.
[23] Informație D. Șerbănescu, Tezaurul se păstrează la muzeul din Oltenița.
[24] B. Mitrea, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 590 ; idem, SCIV, XIV/2, 1963, p. 467.
[25] C. Secășanu, SCN, I, 1957, p. 31—39.
[26] C. Știrbu și C. Petolescu, *op. cit.*, p. 189—193.
[27] D. Șerbănescu și G. Trohani, Studii și comunicări, Slobozia, 1977, p. 61—67.



Planșa II. Tetradrahmele thasiene descoperite la Ulmu.

MONNAIES THASIENNES DÉCOUVERTES À ULMU (DÉPARTEMENT DE CĂLĂRAȘI)

MARIAN NEAGU

Resumé

L'auteur présente quatre monnaies de Ulmu, département de Călărași, qui ont probablement fait partie d'un trésor plus grand.

A la suite de l'analyse stilistique des monnaies, on constate qu'elles sont des imitations reussi ou peu reussi des tetradrahmes thasiènnes, placées par les spécialistes d'après le sigle M barré sur le revers dans le cadre des monnaies battues dans la deuxième décade du Ier s. av.n.è. La concentration des découverts sur les bords du lac Mostiștea, prés des nombreuses fortifications géto-daces signalées dans la zone ou on a eté trouvé une grand cantité d'importations, atteste l'intensité des rapports traditionels entre la population autochtone et la population de langue grecque.

CERCETARI PERIEGHETICE ÎN TERITORIUL HISTRIEI (I)

AL. AVRAM, O. BOUNEGRU, C. CHIRIAC

Cercetările arheologice și descoperirile întîmplătoare semnalate de-a lungul anilor în teritoriul care a aparținut cetății Histria au îmbogățit considerabil cunoștințele de care dispunem cu privire la istoria acestui ținut în epoca greco-romană [1]. Am socotit indispensabilă pentru o mai bună cunoaștere a teritoriului o cercetare de suprafață, care să clarifice și să verifice toate informațiile mai vechi sau mai noi, unele din ele inedite, cu privire la această problemă.

Cercetarea s-a efectuat în timpul campaniilor 1982 și 1983 și a fost inițiată de Institutul de arheologie din București [2]. Pentru această

---

[1] Săpături arheologice s-au efectuat sau se efectuează în prezent în următoarele puncte: Tariverde (vezi rapoartele publicate în SCIV, 3, 1952, p. 269—274; 4, 1953, 1—2, p. 130—134; 5, 154, 1—2, p. 100—108; R. Vulpe, *ibidem*, 6, 1955, 3—4, p. 543—551; D. Berciu, C. Preda, Materiale, 4, 1957, p. 77—78; 5, 1959, p. 318—322; 7, 1960, p. 273—281; cf. C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 77—88); Nuntași I și II (cercetări Catrinel Domăneanțu începute în anul 1979); Fîntînele (cercetări Al. Suceveanu 1973—1983; vezi SCIVA, 31, 1980, 4, p. 559—584); Histria-Pod (cercetări K. Zimmermann și Al. Avram începute în 1980); punctul Histria B (cercetări V. Lungu, Al. Avram, O. Bounegru în anii 1982—1983), zona Sinoe (cercetări efectuate de către V. Canarache în anii 1951—1953 și publicate doar parțial, vezi nota 26); Vadu (cercetări C. Chera și G. Custurea începute în anul 1981); necropola de la Corbu de Jos (vezi M. Bucovală, M. Irimia, Pontica, 4, 1971, p. 41—56; cf. M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 95, p. 27; 102); necropola de la Istria-sat (vezi Vl. Zirra, Materiale, 9, 1970, p. 213—220); Vișina (cercetări Mihaela Mănucu-Adameșteanu începute în anul 1981); Capul Dolojman (vezi M. Coja, BMI, 41, 1972, 3, p. 33—42; adaugă considerațiile lui P. Nicorescu, BSH, 25, 1944, p. 96; vezi și Mihaela Mănucu-Adameșteanu, Materiale și cercetări arheologice, Tulcea, 1980, p. 157—160; P. Alexandrescu, *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 119). Se adaugă săpăturile arheologice efectuate în așezările preistorice și de epocă medievală (Baia, Vadu, Istria-Capul viilor).

[2] Cercetarea a fost inițiată și sprijinită permanent de Petre Alexandrescu, directorul șantierului arheologic Histria. Materialul arheologic recoltat se găsește în depozitul acestui șantier.

primă etapă s-au avut în vedere următoarele zone : 1). Satul Istria și împrejurimile ; 2). Zona lacurilor Istria și Duingi (Nuntași) ; 3). Valea pîrîului Duingi Dere (Nuntași), de la vărsare pînă la izvor ; 4). Zona satului și a peninsulei Sinoe.

1. SATUL ISTRIA ȘI ÎMPREJURIMILE

Din literatura mai veche de specialitate, confirmată de descoperirile epigrafice, sculpturale și numismatice [3], se știe că pe actuala vatră a satului Istria se aflau așezări atît din epoca greacă, cît și din cea romană. Pentru clarificarea topografiei zonei, cercetarea noastră a debutat cu o anchetă la locuitorii satului Istria. Cu această ocazie au fost recuperate de la localnici mai multe obiecte : un fragment sculptural de epocă romană înfățișînd un bust feminin, un obiect medical de bronz, un mic obiect de podoabă, două monede (Valens și Constans).

Cît privește locul exact al așezărilor din epoca greco-romană puse în evidență de descoperirile întîmplătoare din sat, am putut stabili :

— Așezarea greacă corespunzătoare necropolei plane de inhumație din punctul „Bent", cercetată de V. Zirra [4] este situată în partea de sud-est a satului Istria, în vecinătatea necropolei. De pe întreaga zonă de lîngă „saivanul ars" pînă la pîrîul de la marginea sudică a satului s-au recoltat la suprafață fragmente ceramice din epoca clasică și elenistică.

— O așezare romană timpurie, identificată prin cercetarea de teren efectuată de V. Canarache [5] pe drumul antic de-a lungul apeductului care ducea spre Histria [6], este situată pe Dealul Istriei. Datorită faptului că zona era cultivată, nu s-au putut culege decît cîteva fragmente ceramice sporadice [7].

— O mică așezare rurală romană, necunoscută pînă acum, a fost identificată în partea de sud-est a satului, în apropiere de „Drumul vacilor", în punctul notat convențional β.

— O așezare preistorică a fost depistată la sud de satul Istria, în locul numit „Drumul vacilor : primele gropi de lut" [8].

De remarcat este faptul că, după cum se știe, în zona necropolei din secolul al X-lea de la Capul Viilor [9] se afla și o așezare romano-bizantină, deocamdată neidentificată.

---

[3] D. M. Pippidi, ISM, I, p. 474—478.

[4] Vl. Zirna, MCA, 9, 1970, n. 1.

[5] SCIV, 2, 1951, 1, p. 156 (notată cu B în pl. VI) ; SCIV, 2, 1951, 2, p. 71—72. Este menționată aici o așezare romană, dar sînt amintite și descoperiri de epocă elenistică.

[6] Em. Doruțiu-Boilă, Peuce, 2, 1971, p. 43, (drumul nr. 6).

[7] De aici provine și chiupul din curtea C.A.P. Istria (informație de la tehnicianul veterinar Alexandru Tiță).

[8] Material databil în faza de sfîrșit a culturii Hamangia și la începutul culturii Gumelnița.

[9] Vl. Zira, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 355—412.

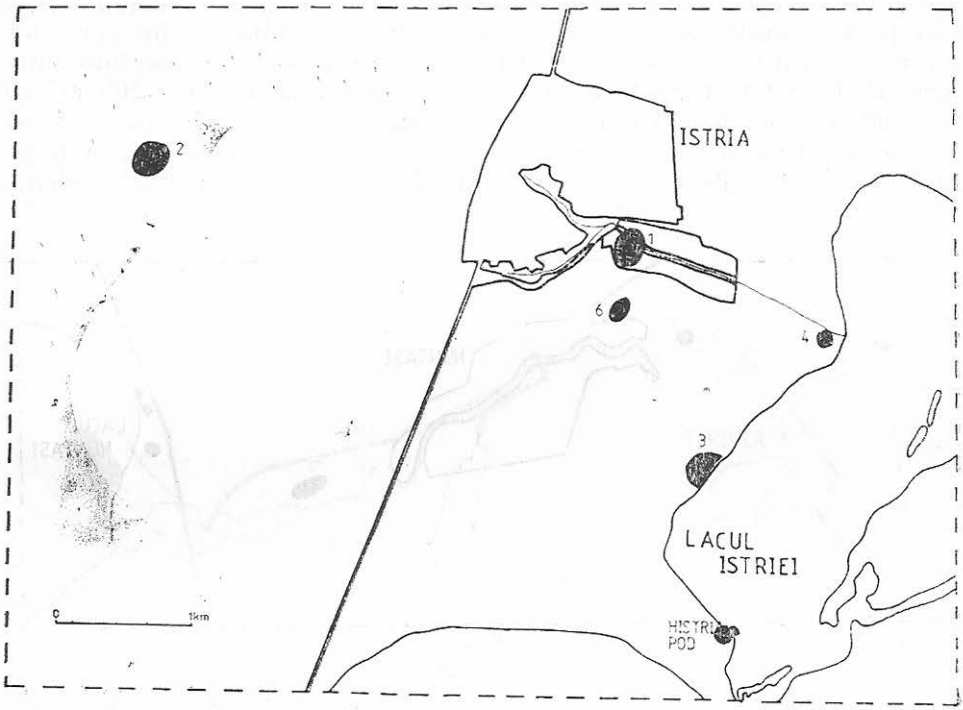


Fig. 1

2. ZONA LACURILOR ISTRIA ȘI DUINGI (NUNTAȘI)

Cercetarea a pornit de pe terasa lacului Sinoe, din zona unde necropola tumulară este delimitată de teritoriul agricol printr-un val de pămînt orientat VSV-ENE [10]. Drumurile care se îndreaptă spre nord și nord-vest, spre Sinoe și Mihai Viteazul, precum și lotizările vizibile pe fotografiile aeriene [11], nu au putut fi observate pe teren. În schimb, s-a constatat existența în zonă a unor locuiri sporadice, pe malul lacului Sinoe, la 1—2 km nord de valul necropolei, puse în evidență de urme de arsură, pietre, cărămizi, țigle și fragmente ceramice databile în epoca elenistică și romană timpurie. Sporadic s-au găsit și fragmente ceramice neolitice atipice.

De-a lungul lacului Istria, în afară de așezarea deja menționată de lîngă „Drumul vacilor", a mai fost identificată o așezare situată pe

[10] P. Alexandrescu, Peuce, 2, 1971, p. 30—31 ; idem, Dacia, N.S., XXII, 1978, p. 339—340, pl. 7.

[11] Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 44—45 (vezi harta).

malul de vest al lacului, la 1,5 km NNV de punctul „Cioculeasa" (Histria pod). Această așezare fusese semnalată prin observațiile aerofotografice [12], însă urmele de construcții, care par a se vedea pe fotografia aeriană, nu au fost găsite în teren. Pe o suprafață de circa 200 m² au fost culese fragmente ceramice romane atipice. S-ar putea ca în acest loc să fi existat o mică așezare rurală romană, care să fi fost în legătură și cu lotizările din apropiere, vizibile pe unele fotografii aeriene.

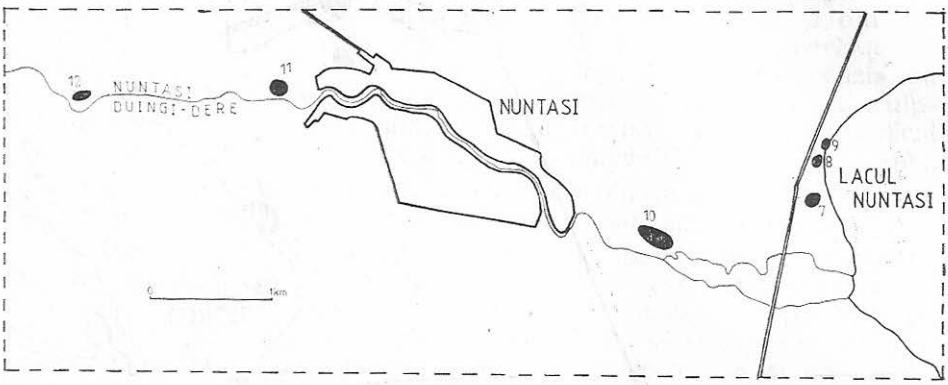


Fig. 2

Cercetarea falezei lacului Duingi (Nuntași) a condus la descoperirea cîtorva puncte :

— Chiar în zona podului peste care trece șoseaua care duce la cetatea Histria, pe plaja lacului Duingi, s-au cules fragmente ceramice atipice, precum și o toartă neștampilată de amforă rodiană. Recent, în aceeași zonă, a fost descoperit întîmplător un bol elenistic databil în secolul al III-lea î.e.n.

— La 1 km nord față de băile Nuntași s-a descoperit o mare cantitate de cărămizi pe o suprafață redusă, ceea ce indică urme de construcții. La circa 500 m, mai departe au fost culese numeroase fragmente ceramice de epocă romană tîrzie.

— Ceva mai departe, în apropiere de Băile Nuntași, s-au găsit numeroase fragmente ceramice elenistice (printre care un fund de amforă rodiană și o toartă neștampilată de amforă thasiană) precum și numeroase cărămizi.

— Doar cîteva fragmente ceramice romane tîrzii au apărut pe malul nordic al pîriului Duingi Dere (Nuntași), în dreptul podului peste care trece șoseaua Năvodari-Mihai Viteazul.

[12] *Ibidem.*

3. VALEA PÎRÎULUI DUINGI DERE

Cercetarea s-a efectuat în mai multe etape, pe ambele maluri ale pîrîului, ținîndu-se cont și de informațiile furnizate de autorii periegheze din 1951 [13], periegheză condusă de către R. Vulpe. Se știe că zona Nuntași a fost intens locuită în antichitatea greco-romană, fapt ce a impus și efectuarea de săpături arheologice sistematice în satul Nuntași, începînd din anul 1979, conduse de C. Domăneanțu. Prin aceste săpături se cercetează două așezări de epocă greacă situate în partea de est a satului, introduse în literatura de specialitate sub numele de Nuntași I și Nuntași II [14].

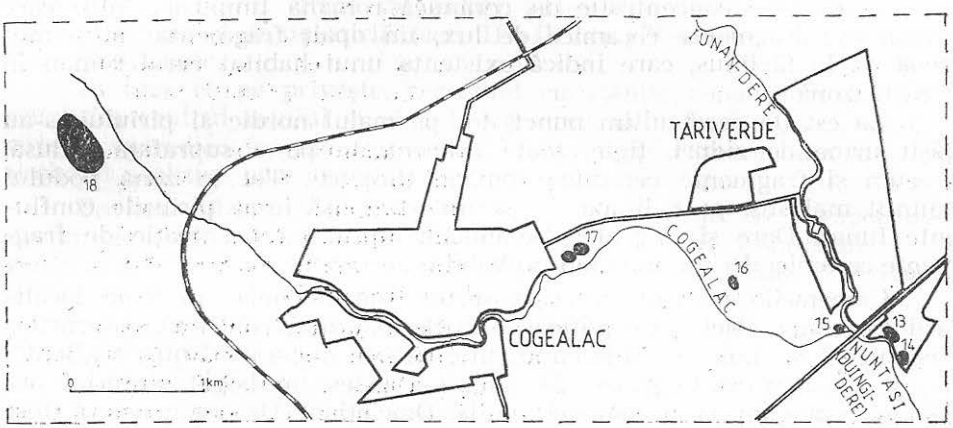


Fig. 3

În afară de aceste așezări, între pîrîu și șoseaua Nuntași Băi-Tariverde, în capătul de est al satului Nuntași, se află o întinsă așezare romano-bizantină [15]. Cercetările noastre de suprafață au identificat un punct foarte important în capătul vestic al satului, în locul unde pîrîul este traversat de conducta pentru irigații. Aici a fost descoperită pe o mică înălțime, o concentrație impresionantă de fragmente ceramice și de sticlă romane (care indică secolele II—III e.n.), alături de țigle, olane și pietre. O monedă histriană autonomă de bronz găsită aici poate fi considerată în acest context o descoperire întîmplătoare, în schimb, după părerea noastră, este sigur că diferitele descoperiri databile în epoca romană timpurie semnalate pînă acum în sat provin din așezarea identificată în acest punct.

Mergînd apoi pe pîrîu în sus, pe ambele maluri, în dreptul marelui cot pe care acesta îl face ieșirea din satul Tariverde, au fost

[13] SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 548.

[14] C. Domăneanțu, Materiale și cercetări arheologice, Tulcea, 1980, p. 265.

[15] Depistată de C. Domăneanțu.

culese la suprafață fragmente ceramice neolitice, elenistice și prefeudale.

Descoperiri importante am avut ocazia că facem în satul Tariverde [16]. În apropierea podului șoselei naționale, peste pîrîul Duingi, pe malul nordic, au fost descoperite trei puncte foarte apropiate între ele, din diferite epoci :

— o așezare posibil de același tip cu cea deja cunoscută la Tariverde. S-au cules numeroase fragmente ceramice Latène, dar și un fragment Hallstatt și două fragmente grecești arhaice [17]. Este mai mult ca sigură asocierea dintre materialul grecesc și cel indigen.

— o așezare gumelnițeană extrem de bogată în material, situată ceva mai la nord, încadrată în faza Gumelnița A_2.

— o mare concentrație de ceramică romană timpurie, între care numeroase fragmente ceramice de lux, un opaiț fragmentar și o monedă de la Licinius, care indică existența unui habitat rural roman în această zonă.

La est de acest ultim punct, tot pe malul nordic al pîrîului, s-au găsit urme de ziduri, țigle, toate concentrate pe o suprafață redusă, precum și fragmente ceramice romane timpurii. Tot în zona podului amintit mai sus, pe o limbă de pămînt cuprinsă între pîrîurile confluente Iunan Dere și Cogealac, semnalăm o mare concentrație de fragmente ceramice Dridu, indicînd probabil o necropolă.

Cercetările noastre în acest sector s-au încheiat în zona localității Cogealac. Aici s-a verificat o dată mai mult existența așezărilor elenistice [18] și romane [19] deja cunoscute, situate în punctul numit „Bent", la est de comuna Cogealac. De aici s-a cules un bogat material arheologic, precum și o monedă de la Dioclețian. De asemenea a fost identificată pe valea pîrîului Cogealac, pe locul numit „Via lui Ciurea", o întinsă așezare romană, de unde s-au recoltat numeroase fragmente ceramice, țigle și olane de factură romană timpurie. Semnalăm și un segment dintr-un apeduct antic în punctul numit „Moara veche".

4. ZONA SINOE—MIHAI VITEAZUL

Despre această regiune dispunem de informații relativ bogate, atît de ordin topografico-arheologic (extrase în special din literatura mai veche), cît și de ordin epigrafic [20]. Alături de descoperirile epigra-

[16] Nu ne referim în cele ce urmează la așezarea deja celebră, care în harta noastră figurează sub denumirea de Tariverde I.

[17] Un fragment de cupă atică *Kleinmeister* (550—530 î.e.n.) și un fragment de bol cu păsări.

[18] M. Irimia, Pontica, XIII, 1981, p. 67, 86, (nr. 5).

[19] Dosar MNA, 1882, f. 97 ; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, AARMSI, 2, 1916, 38, p. 532, 581, n. 2. De aici provine și inscripția din D. M. Pippidi, ISM, I. nr. 371.

[20] D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 324—349 (inscripțiile provin sigur de la Sinoe, indiferent de locul lor de descoperire).

fice, din informațiile din secolul trecut — valorificate parțial de V. Canarache și menționate în *Repertoriul arheologic* (ms.) de la Institutul de arheologie din București — rezultă că în vatra actuală a satului Sinoe s-au mai făcut următoarele observații :

— Pe malul stîng al pîrîului Casapchioi (= Sariurt = Sinoe) care traversează satul în direcția NV-SE, au ieșit la iveală urmele unui apeduct din tuburi de pămînt ars legate între ele cu var. Acest apeduct urma în antichitate traseul NV-SE, mergînd pe lîngă șoseaua comunală „pînă la prima cișmea din sat" [21] și ar fi fost, după informațiile localnicilor, demontat în vremea stăpînirii otomane.

— În centrul satului, la 200 m nord-vest de biserică, în curțile sătenilor au apărut urme de ziduri antice, monede romane, diferite obiecte de metal și de sticlă (sec. II—IV e.n.) [22] precum și inscripțiile deja menționate.

În ceea ce ne privește, cercetînd cu atenție zona pîrîului Casapchioi din centrul satului și pînă la vărsarea sa în lacul Sinoe, am descoperit sporadice fragmente ceramice romane, la care se adaugă cîteva probabil neolitice, spre sud-est de sat, pe malul pîrîului.

Pe baza observațiilor din *Repertoriul arheologic* și a rapoartelor preliminare ale sondajelor efectuate în 1952 de V. Canarache [23], am cercetat întreaga zonă cuprinsă între satul Sinoe, lacul Sinoe, peninsula cu același nume și lacul Zmeica. Vom reda concluziile noastre :

— La circa 2 km sud-est de satul Sinoe se găsește punctul Sinoe-Vicus, sondat în 1952 [24].

— Între acest punct și peninsula Sinoe, pe malul lacului Sinoe, la 3 km est de sat, se află o întinsă așezare romană timpurie databilă în secolele II—III e.n. Aici s-au practicat tot în 1952 cîteva sondaje rămase inedite [25]. Cercetarea noastră de suprafață a permis recoltarea unui bogat material ceramic de factură romană timpurie.

— La 6 km nord-est de satul Sinoe și la 1 km est de movila de la cota 73 (punctul „la marinari"), pe malul abrupt al lacului Zmeica, se găsește așezarea Sinoe-Zmeica, întinsă de-a lungul lacului pe o distanță de circa 1300 m, de la sud-est spre nord-vest și circa 100 m în interior [26]. Cu ocazia perieghezei noastre, am mai descoperit două ștampile de amfore elenistice și numeroase fragmente ceramice, care se încadrează în limitele cronologice stabilite de V. Canarache.

În peninsula Sinoe, în locul numit în vechime Calé (cetate), acolo unde literatura din secolul trecut semnala o „cetate" cu două „turnuri", precum și un apeduct [27], nu s-au găsit elemente care să con-

[21] *Rep. Arh.*, (ms.), pe baza informațiilor lui V. Canarache.
[22] *Ibidem.*
[23] V. Canarache, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 136—143.
[24] *Ibidem*, p. 136—138.
[25] *Rep. Arh.*, (ms.).
[26] V. Canarache, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 138—142 ; cf. *ibidem*, 7, 1956, 3—4, p. 292, 305—306 ; I. Stoian, *ibidem*, 8, 1957, 1—4, p. 197—198 ; S. Dimitriu, *ibidem*, 21, 1970, 2, p. 232 ; 23, 1972, 1, p. 119.
[27] *Rep. Arh.*, (ms.) ; *Cestionarul Densușianu*, 1894, ms. 4553, f. 50 verso.

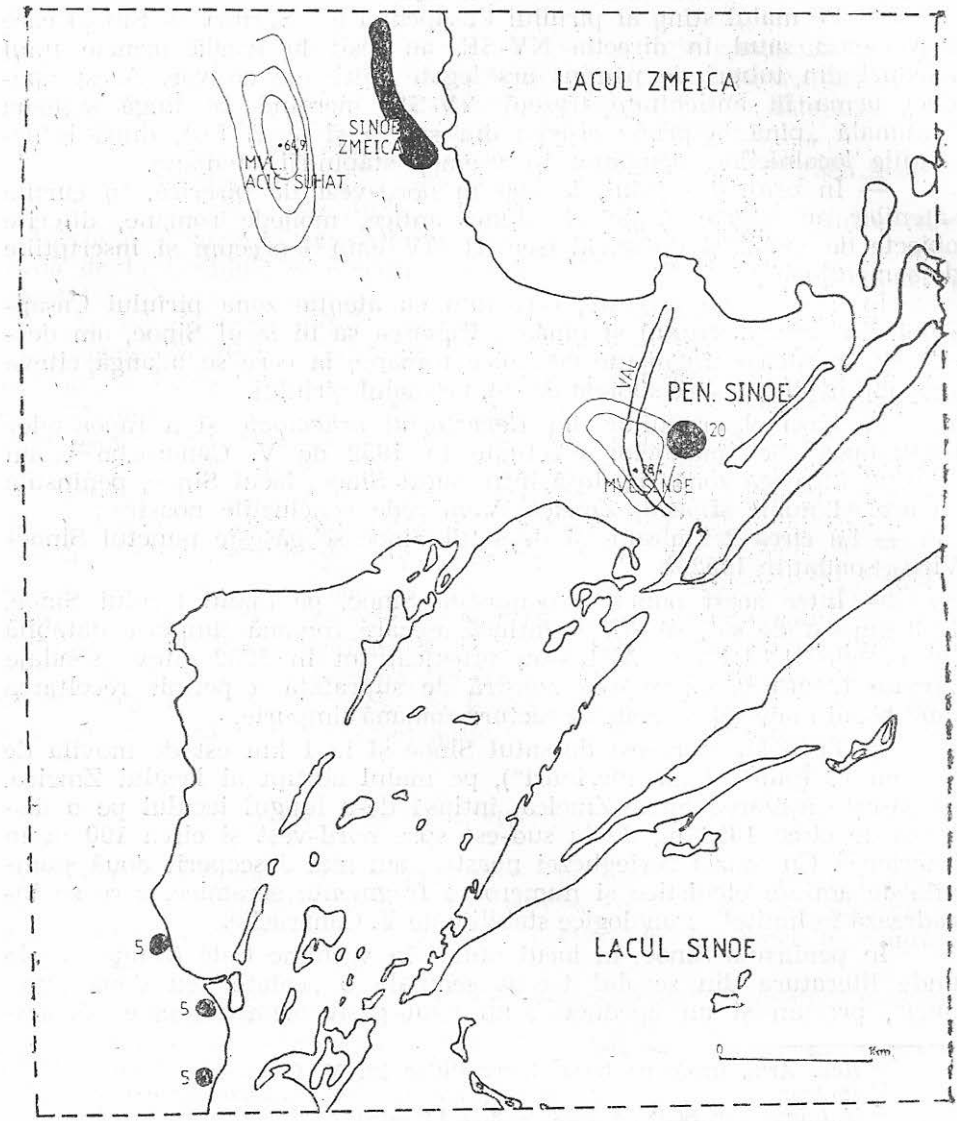

LACUL ZMEICA
SINOE
ZMEICA
MVL.
ACIC-SUHAT
PEN. SINOE
20
MVL. SINOE
LACUL SINOE
5
5
5
0
1km

Fig. 4

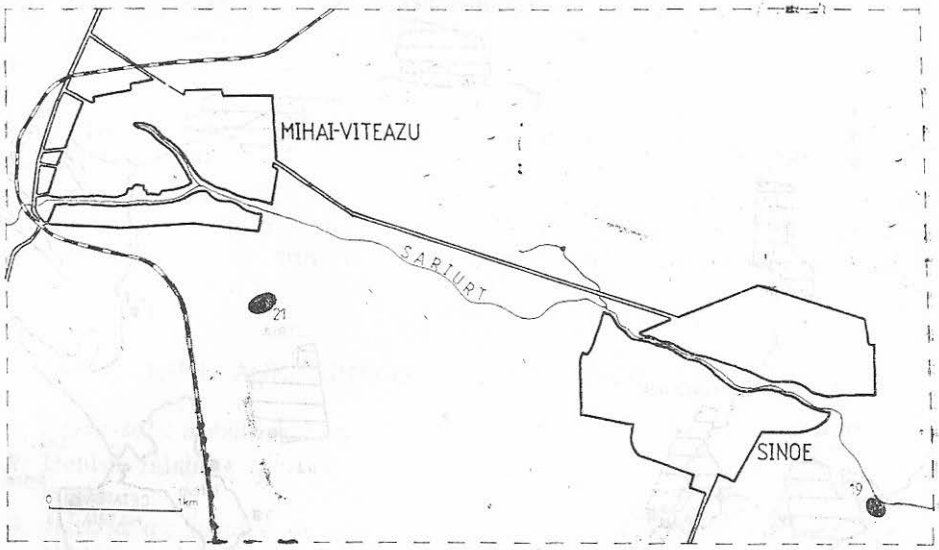


Fig. 5

firme aceste observații. În urma cercetărilor noastre, coroborate de informațiile mai vechi, se pot afirma cu certitudine următoarele :

1. Este vorba de o așezare greco-indigenă (secolele V—II î.e.n., eventual VI—II î.e.n. judecînd după materialul cules la suprafață) de tip Sinoe-Zmeica, și nu de o așezare romană timpurie (secolele I—III e.n.) cum se afirmă în *Repertoriul arheologic.*

2. Așezarea este dispusă în pantă vest-est și apărată spre vest pe o lungime de circa 2 km de un val puternic, orientat NNE-SSV 24° față de direcția nord-sud. Nu s-a putut pînă acum stabili, nici prin sondajele rămase inedite din 1952 practicate în val [28], nici prin observațiile noastre efectuate asupra porțiunii din val secționată de drumul modern care duce spre Grindul Lupilor, dacă baza valului era sau nu de piatră. Se observă în secțiune o impresionantă concentrație de pietre neregulate, dar nu se poate afirma cu certitudine dacă este vorba de un nucleu de piatră. În schimb, este vizibil în partea de vest a valului un șanț de apărare. Șanțul este indicat de altfel de P. Polonic pe o hartă militară (sc. 1 : 25000) din 1887 [29]. Pe aceeași hartă, adnotată de P. Polonic, se mai indică, în afară de „cetate" și o „cetate romană". Acestea nu au fost însă identificate de noi și avem toate motivele să credem că ele nu există în realitate.

[28] *Rep. Arh.*, (ms.).

[29] Harta se găsește în cartoteca Institutului de Arheologie ; vezi și Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 42.

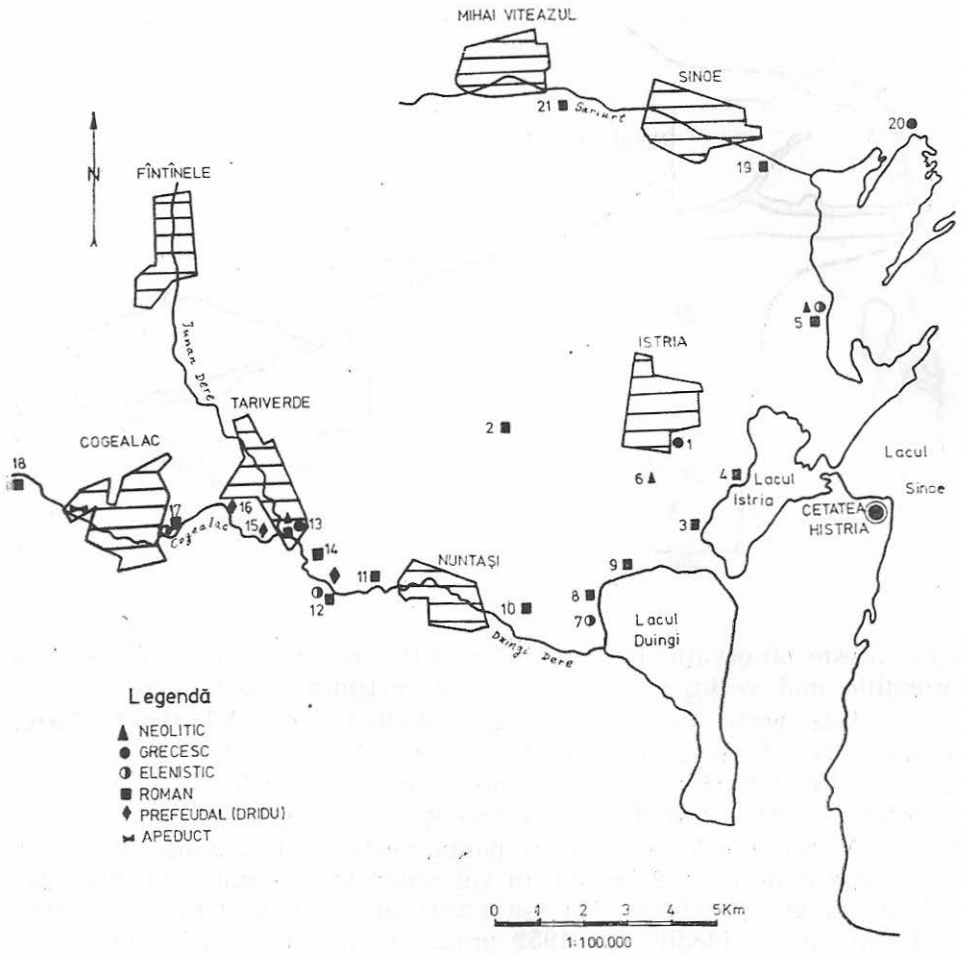


Fig. 6

3. În extremitatea estică a peninsulei se află o carieră de calcar cenomanian [30], folosită cel mai tîrziu încă din epoca clasică, de unde se extrăgea în parte piatra de construcție folosită la Histria.

4. Pe malul de sud al buclei lacului Golovița, în spatele de est al promotoriului Caraburun, la circa 10 km de satul Sinoe, se situează o așezare de același tip și din aceeași epocă cu cele deja menționate de la Sinoe-Zmeica și din peninsula Sinoe. Aici identificase K.F. Peters în mod eronat cetatea Histria [31]. Tot de aici provine inscripția

[30] A. Muraru, Al. Avram, Pontica, 16, 1984, p. 199. Cariera a fost identificată de E. Zah și cercetată de A. Muraru.

[31] K. F. Peters, *Denkschr. d. Wiener Ak. d. Wiss., math.-naturwiss. Cl.*, 27, 1867, p. 141 ; cf. B. Pick, *Die antiken Münzen in Dakien und Moesien*, 1898, p. 40.

CIL, III, 14214,25 = D.M. Pippidi, ISM, I, nr. 338. O lucrare de îmbunătățiri funciare efectuată de 1981 a afectat o parte din așezare, prilej cu care au fost recuperate, între altele, cîteva ștampile de amfore, precum și cîteva amfore elenistice aproape întregi [32].

Ultimul obiectiv al perieghezei l-au constituit împrejurimile comunei Mihai Viteazul. Nu am putut încă desăvîrși cercetarea în această zonă, neputînd identifica în teren nici așezările vizibile la studiul fotografiilor aeriene [33]. În schimb, pe „Dealul Mormintelor", în apropierea unei concentrații de tumuli a fost descoperită o așezare romană tîrzie (secolele IV—VI e.n.).

CATALOGUL AȘEZĂRILOR ȘI PUNCTELOR IDENTIFICATE [34]

1. *Istria-sat :* așezare de epocă greacă.
2. Dealul Istriei : așezare de epocă romană la 2 km sud-vest de satul Istria.
3. *Histria* α : locuire de epocă romană la 1,5 km NNV față de punctul Histria-pod („Cioculeasa").
4. *Histria* β : așezare rurală romană la 1,5 km SSE față de satul Istria.
5. *Histria* γ : locuiri sporadice din epocile neolitică, elenistică și romană la nord de valul care delimitează necropola tumulară a Histriei, pe malul lacului Sinoe [35].
6. *Istria-Drumul Vacilor :* locuire neolitică (Hamangia-Gumelnița) la 600 m sud de satul Istria.
7. *Nuntași Băi I :* locuire de epocă elenistică la 300 m nord-vest față de Băile Nuntași.
8. *Nuntași Băi II :* urme de construcții antice la 1 km nord de Băile Nuntași și la 400 m SSV față de intersecția șoselei care duce la Histria cu drumul județean Năvodari—Mihai Viteazul.
9. *Nuntași Băi III :* locuire romană tîrzie la 300 m ESE față de intersecția mai sus menționată.
10. *Nuntași III :* așezare romană tîrzie la capătul de est al satului Nuntași.
11. *Nuntași IV :* așezare romană timpurie la 300 m sud-vest de satul Nuntași.

---

[32] Materialul a fost recuperat în parte de E. Mihail. Cîteva amfore fragmentare au intrat în depozitele șantierului arheologic Histria prin ostenelile lui Al. Suceveanu.

[33] Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 40, 42 ; P. Alexandrescu, Pontica, 3, 1970, p. 81.

[34] Numerele din catalog corespund celor de pe hartă.

[35] Credem că aici se găsește așezarea gumelnițeană cercetată prin trei secțiuni în 1955 de către V. Leahu, vezi MCA, 4, 1957, p. 56, fig. 39.

12. *Duingi Dere, Marele cot* : locuiri sporadice de epocă elenistică, romană și prefeudală (Dridu), pe ambele maluri ale pîrîului Duingi Dere în dreptul cotului acestuia de lîngă satul Tariverde.
13. *Tariverde II* : așezări gumelnițeană, greco-indigenă și romană la 100 m nord-est față de podul șoselei naționale Constanța—Tulcea din dreptul satului Tariverde.
14. *Tariverde III* : așezare romană timpurie la 800 m spre est față de podul mai sus menționat.
15. *Tariverde-pod* : locuire prefeudală (Dridu) la confluența pîraielor Iunan Dere și Cogealac.
16. *Tariverde IV* : locuire sporadică prefeudală (Dridu) la 2 km SSV de șoseaua Constanța-Tulcea și la 600 m sud de ferma satului Tariverde.
17. *Cogealac „Bent"* : așezări elenistice și romană timpurie la 300 m est față de capătul de est al comunei Cogealac.
18. *Cogealac-„Via lui Ciurea"* : așezare romană la 1 km vest față de podul CFR peste pîrîul Cogealac.
19. *Sinoe-sat* : locuire sporadică de epocă romană la 1 km SSE față de școala din satul Sinoe.
20. *Peninsula Sinoe* : așezare de epocă greacă apărată de un val.
21. *Mihai Viteazul—„Dealul Mormintelor"* : locuire de epocă romano-bizantină la 1 km SSE față de biserica din satul Mihai Viteazul.

ARCHÄOLOGISCHE ERKUNDUNGEN IM TERRITORIUM VON HISTRIA

AL. AVRAM, O. BOUNEGRU, C. CHIRIAC

Zusammenfassung

1982 und 1983 unternahmen die Verfasser mehrere archäologische Erkundungen („Periegesen") im histrianischen Territorium. Als Ausgangspunkt dienten alle, dieses Gebiet betreffenden Informationen, sowohl die bereits publizierten als auch die vorigen nicht veröffentlichten Berichte im Archiv des Archäologischen Instituts von Bukarest. Die Forschungen bezogen sich auf vier Zonen: 1) das Dorf Istria und seine unmittelbare Umgebung; 2) die Zone um die Seen Istria und Nuntași (Duingi); 3) das Dorf und die Halbinsel Sinoe; 4) der Fluss Duingi Dere (Nuntași). Dabei wurden mehrere bisher unbekannte Siedlungen aus verschiedenen Epochen (Neolithikum, Hallstatt-Zeit, frühes Mittelalter usw.), besonders aber aus griechisch-römischer Zeit, identifiziert, was zu einer wichtigen Bereicherung unserer Kenntnisse über das histrianische Territorium in der Antike beitragen wird.

CERCETĂRI PERIEGHETICE PE MALUL DE SUD AL LACULUI TAȘAUL

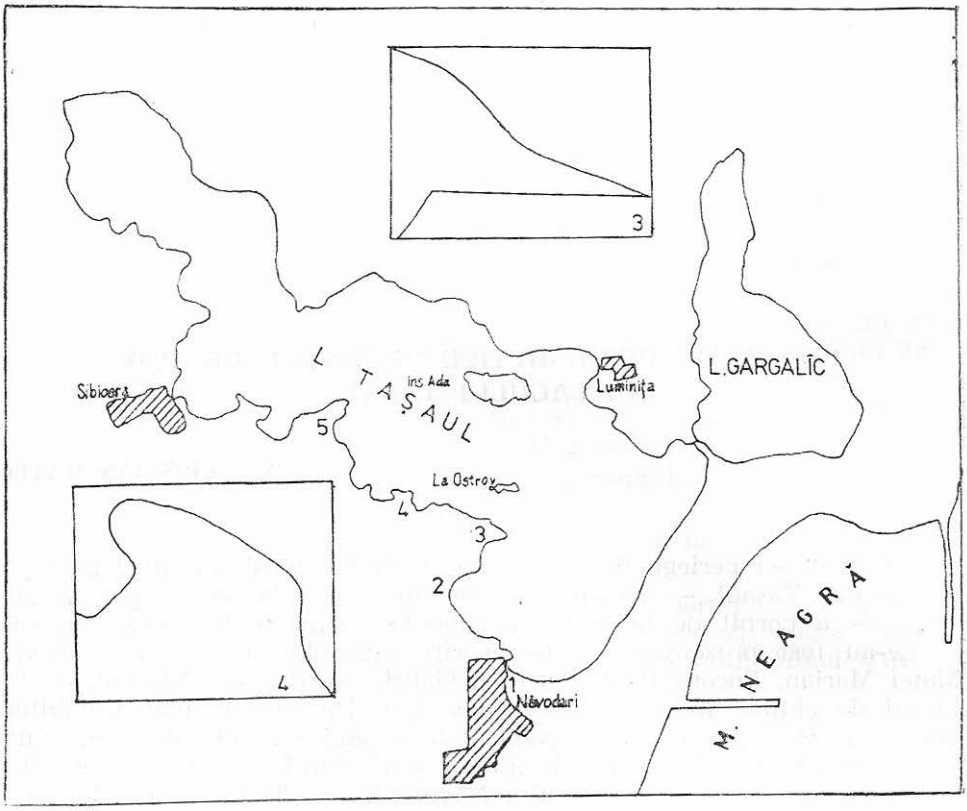
CRISTIAN MATEI

Cercetarea perieghetică efectuată în lunile mai-iunie 1982 pe malul lacului Tașaul — cuprinzînd porțiunea litorală aflată pe țărmul sudic — a pornit de la cîteva fragmente ceramice de epocă romană ce ne-au fost prezentate ca descoperire întîmplătoare de către elevii Matei Marian, Pocora Paul, Petrescu Gabriel și Popescu Nicolae, de la Liceul de chimie industrială din Năvodari. Dincolo de incontestabilul interes pe care îl prezentau fragmentele ceramice în discuție, am avut în vedere că zona litorală a lacului Tașaul, cuprinsă între cariera de piatră Sitorman și nordul orașului Năvodari, se află în planul de prospecții și exploatare al întreprinderii „Miniera Dobrogea", că în asemenea împrejurări este aproape inevitabilă distrugerea unor vestigii arheologice. S-a mai avut în vedere și faptul că zona unde intenționam să facem perieghcza era practic necunoscută din punct de vedere arheologic.

Înainte de a trece la consemnarea rezultatelor obținute în urma cercetărilor pe teren, considerăm util să informăm succint asupra caracteristicilor hidrogeografice ale lacului Tașaul (vezi planșa I).

Dintre lacurile cuprinse de golful larg situat între Capul Midia, la nord și promontoriul Pescăriei din Mamaia — Constanța, la sud, lacul Tașaul este cel mai mare ca suprafață, celelalte lacuri din zonă fiind Gargalîc, Siutghiol și Tăbăcăriei.

Toate cele patru lacuri sînt închise de un perisip comun a cărui lățime maximă — 1500 m — este atinsă în dreptul lacului Tașaul. Legătura lacului cu marea este făcută indirect, prin lacul Gargalîc. Țărmurile laterale ale lacului sînt în cea mai mare parte înalte, avînd o înălțime constantă de 5—10 m, pe alocuri mai mult, fiind săpate în calcare jurasice destul de compacte (țărmul nordic) și șisturi verzi (țărmul sudic). Pe suprafața lacului se găsesc două insule, insula „Ada",



Planșa I

calcaroasă, apropiată de țărmul nordic, cu o suprafață de 30,3 ha și altitudine maximă de 12,8 m și insula „La Ostrov", apropiată de țărmul sudic, din șisturi verzi, mult mai mică decît cealaltă (supraf. 3,0 ha, altit. 4,6 m), ambele martori de eroziune [1].

În cursul cercetărilor, atenția ne-a fost reținută de toate urmele de locuire existente în zonă, pe care le vom prezenta în ordinea în care le-am înregistrat.

1. Cercetarea perieghetică am început-o de la limita de nord a orașului Năvodari. În punctul unde în prezent se depozitează materiale de construcție folosite la ridicarea unor cvartale de locuințe în cadrul complexului „Tașaul" (Pl. I.1), au fost recoltate din malul jos fragmente ceramice romane și de factură geto-dacică din pastă grosolană, cenușiu-negricioasă, lucrate cu mîna. Printre fragmentele recoltate

[1] Pentru informații suplimentare privind Lacul Tașaul, Ariadna Breier, *Lacurile de pe litoralul românesc al Mării Negre. Studiu hidrografic*, EA, R.S.R., București, 1976.

atrage atenția un fragment atipic din pastă gălbuie cu slip lustruit și ornamentație făcută prin perforare cu un obiect ascuțit, precum și un fragment de vas cu buton conic și brîu alveolar, lucrat dintr-o pastă mai grosolană, poroasă, de culoare cenușie (Pl. III nr. 1 și 2).

2. La circa 100 m de clădirile anexă ale C.A.P. Năvodari (fierărie, magazii de unelte), malul este puternic erodat și surpat, existînd posibilitatea ca în anii următori procesul de eroziune să înainteze vertiginos.

O alunecare de teren, perpendicular pe mal, a scos la iveală în profil o groapă dreptunghiulară ce prezintă puternice urme de arsură. La baza malului și din peretele acestuia — ce atinge pe alocuri o înălțime de 5,5 m — au fost recoltate fragmente ceramice romane, brațe de amforă, funduri și cioburi aparținînd unor vase de mari dimensiuni lucrate la roată din pastă fină de culoare roșiatică. Terenul din jur, acoperit de o cultură de porumb, nu o putut fi cercetat [2].

3. În punctul numit „La vie", situat la aproximativ 2 km de clădirile anexă ale C.A.P. Năvodari (vezi Pl. I, 3), se află o peninsulă care înaintează ca un pinten aproape 300 de metri în apele lacului, pe direcția de la vest la est. Diferența de nivel față de suprafața apei este mică, în punctele avansate nedepășind 0,60—0,70 m, ceea ce duce la concluzia că o bună parte din fostul uscat se află acum sub apă, procesul de eroziune și prăbușire a țărmului fiind extrem de accentuat. Fundamentul peninsulei, cît se poate observa în partea de nord erodată de valuri, este format din șisturi verzi și calcare.

Din malul surpat și de la suprafața solului au fost recoltate fragmente ceramice, printre care se disting zece torți de amforă ștampilate (vezi Pl. II).

În urma analizei lor, torțile de amforă, a căror descriere o dăm mai jos [3], au următoarea proveniență :

— Sinope — 5 exemplare, Thasos — 3 exemplare, Rhodos — un exemplar, Chersonesos — un exemplar.

SINOPE

1.	ΜΝΗΣΙΚΛΕ[ΟΥΣ]		Μνησικλε[οῦς]
	ΑΣ[ΤΥΝΟΜΟΥ]		ἀσ[τυνόμου]
	ΣΩΣΙΑ	ciorchine	Σωσία

Grupa a III-a — Sec. III î.e.n.

Aceeași legendă, E.M. Pridik, 1917, p. 94, nr. 669. Cu diverse nume de producători, vezi același astynom la M. Lazarov, Izvestiia Varna 14 (29), 1978, p. 32, nr. 11.

[2] Vezi planșa I, 2.

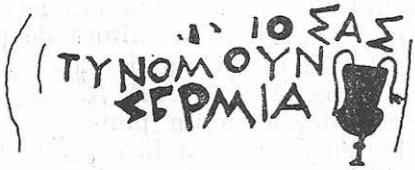
[3] Aducem și pe această cale mulțumirile noastre muzeografei Livia Buzoianu, care prin ajutorul dat ne-a facilitat realizarea unei forme adecvate în publicarea ștampilelor.

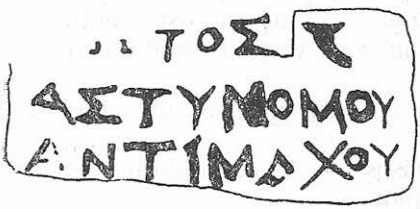

1

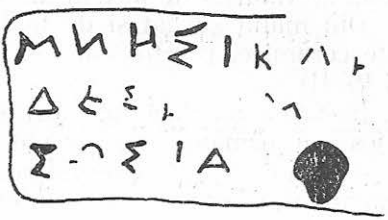

2


3


4

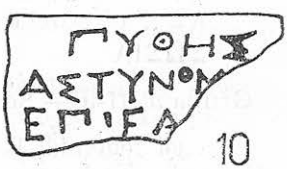

5


6


7


8


9


10

Planșa II

Asociație inedită de nume pentru litoralul vest-pontic. (Planșa II, 7).

2. ΠΥΘΗΣ πύθης
ΑΣΤΥΝΟΜ[ΟΥ] ἀστυνόμ[ου]
ΕΠΙΕΛ[ΠΟΥ] simbol rupt Ἐπιελ[που]

Astynom grupele II și IV; producător grupele II, III, IV și VI. Comun grupele II și IV. Probabil grupa a IV-a, Sec. III î.e.n. Ἐπίελπος, grupa IV, înregistrat cu diverși producători la M. Lazarov (Izvestiia, Varna, 14 (29), 1978, p. 39—40, nr. 14). Asociație de nume inedită pentru zona vest-pontică. (Pl. II, 10).

3. [ΠΡ]ΩΤΟΣ [πρ]ῶτος
ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ ἀστυνόμου ↑
ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ cornul abundenței Ἀντιμάχου

Identic, Dacia N.S. XIII, 1969, p. 192, nr. 386—387. Astynom grupa IV, producător grupele IV, V, VI. Comun — grupa IV. Brașinski, 1980, grupa IV, sec. III î.e.n. Pl. II, 3).

4. ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ ἀστυνόμου
ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ ντιμάχου ↑
ΣΤΕΦΑΝΟΣ cornul abundenței Στέφανος

Grupa IV, Sec. III î.e.n.

Exemplar identic, Dacia N.S., XIII, 1969, catalog nr. 390; M. Irimia, Pontica 6, 1973, p. 58, nr. 1. (Pl. II, 4).

5. [... ΝΙ]ΟΣ ΑΣ [... νι]ος ἀσ
ΤΥΝΟΜΟΥΝ τυνομοῦν ↑
[ΤΟ]Σ ΕΡΜΙΑ cantaros [το]ς Ἑρμία

.Ἑρμίας, producător, grupa II (Brașinski, anii 320—270 î.e.n.). Pe rîndul 1 este de presupus un astynom de tipul Ἰστικῶν. (Pl. II/5).

THASOS

1. Ștampilă cu simbol „Heracles arcaș", de tipul Λεώδικος.
[ΘΑΣΙΩΝ] [Θασίων]
Heracles arcaș |→
[ΛΕΩΔΙΚΟΣ] [Λεώδικος]

Tip Canarache, nr. 41—42. Datare, cca 335—325 î.e.n. (Pl. II/9).

2. [ΘΑ]Σ[Ι]Ω[Ν] [Θα]σ[ί]ω[ν]
stea cu opt raze ↑
[Α]ΛΚΙΜΟΣ [Ἄ]λκιμος

Bon, 172—182, cu diverse simboluri. Vinogradov, grupa V-b, 320—200 î.e.n. Numele apare la Koukos, Y. Garlan, *Thasiaca*, p. 231, nr. 6 (simbol secure); Y. Garlan, *op. cit.*, p. 248, plasează timbrul printre cele mai vechi de tip recent; numele apare și în grupa inferioară a Porții lui Zeus (deci anterior anului 315). Probabil, 325—310 î.e.n. (Pl. II/1).

3. ΘΑΣΙΩ[N] Θασίω[ν]
ciorchine →
[ΔΕΙΑ]ΛΚΟ[Σ] [Δεϊά]λκο[ς]

Numele scris răsturnat. Identic, Canarache, 117; Bon, 556—559, diverse simboluri. Vinogradov, 320—200 î.e.n. Numele apare la Y. Garlan, BCH, XC, 1966, la Poarta lui Hermes, N IX, nr. 30. Probabil, 340—335 î.e.n. (Pl. II/7).

RHODOS

1. ΔΩΡΟΘΕΟΥ Δωροθέου

Δωρόθος producător rhodian, D.B. Șelov, *Tanais*, 1975, perioada 220—180 î.e.n. Un exemplar, Dacia N.S. XIII, 1969, nr. 757 (Pl. II, 2).

CHERSONESOS

[. . . . . /] [. . . . . .]
[ΑΣΤΥΝΟ]ΜΟΥ [ἀστυνό]μου

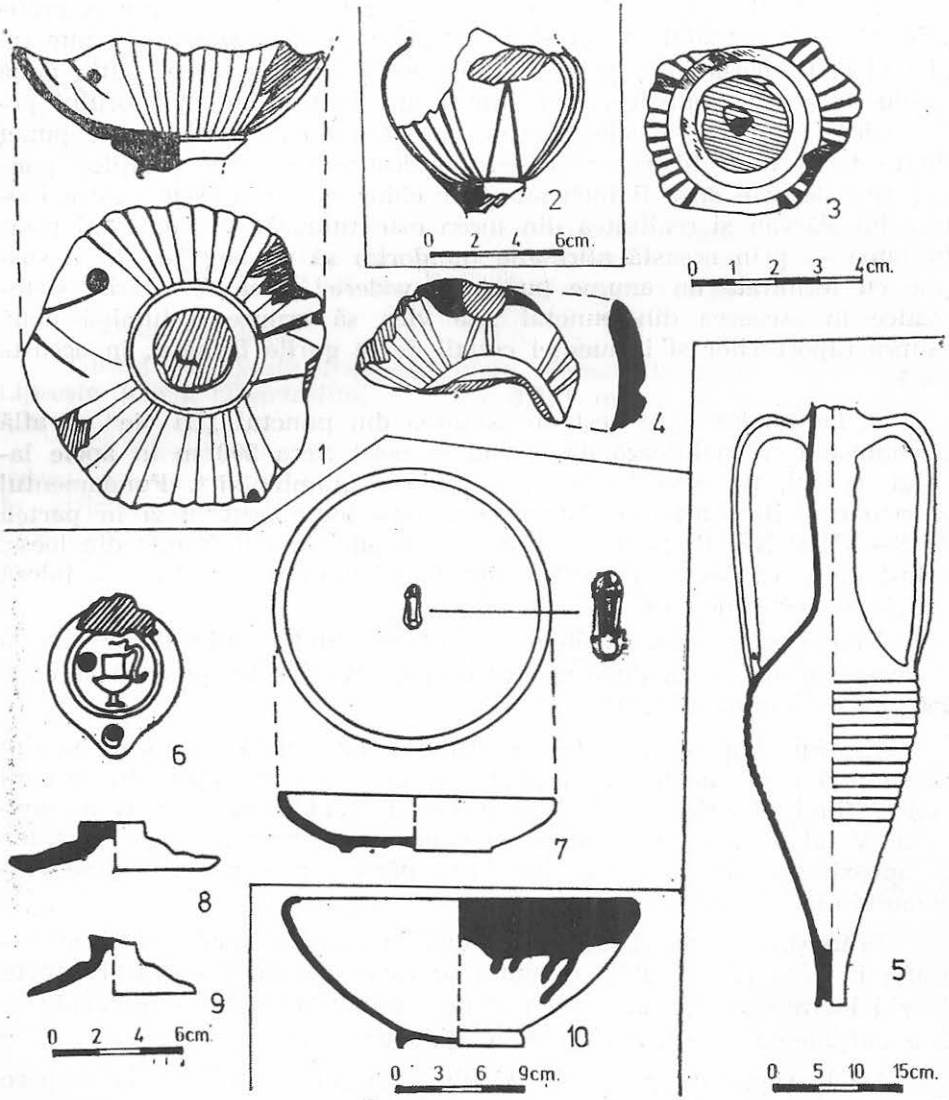
Primul rînd nu poate fi reconstituit. În orice caz datarea ștampilelor din Chersonesos, după Mihlin, nu trece de mijlocul sec. II î.e.n. (Pl. II, 3).

Alături de torțile de amforă ștampilate, au mai fost recoltate patru fragmente de kantharoi (Pl. III, 1, 2, 3, 4) din pastă fină brună-roșcată cu angobă brună-neagră [4] și cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie. Pe o bucată de pămînt proaspăt desprinsă din mal a fost descoperită o monedă histriană de tipul cu „Capul lui Apollo" [5] ce se poate data între emisiuni de acest tip ale Histriei, de la sfîrșitul sec. IV, începutul sec. III î.e.n. [6].

[4] M. Coja, BMI, 41, 1972, 3, fig. 3/11; I. Bogdan Cătăniciu, Al. Barnea, în *Trophaeum Traiani I, Cetatea*, EA R.S.R., București, 1979, p. 196, fig. 145, 2.1.

[5] Pentru date tehnice, vezi C. Matei, BSNR, LXXVI, 1981—1982, București, 1983, p. 461. În prezent moneda se află în colecțiile MINA Constanța cu nr. de inventar 54070.

[6] C. Preda și H. Nubar, *Histria III, Descoperirile monetare 1914—1970*, EA, R.S.R., București, 1973, p. 38.



Planșa III

Eroziunea provocată de vînt și ploaie a descoperit, la rasul solului, pietre așezate simetric ce par a constitui porțiuni ale unei rețele de ziduri.

Materialul ceramic și moneda, ne permit a face observația preliminară — în actualul stadiu al cercetărilor — că așezarea din punctul „La vie", ființează încă de la sfîrșitul epocii arhaice și cel puțin două secole în epoca elenistică. Am aminti aici ipoteza întemeietorului arheologiei românești, Vasile Pârvan, care trasa exact prin acest punct limita teritoriului histrian [7]. Discuțiile despre teritoriul cetăților pontice sînt departe de a fi încheiate, dar chiar așa, coincidența între ipoteza lui Pârvan și realitatea din teren este tulburătoare, existînd posibilitatea — prin această afirmație nu dorim să ne angajăm în a susține cu fermitate un anume punct de vedere — ca cercetările sistematice în așezarea din punctul „La vie" să arunce o lumină nouă asupra raporturilor și influenței cetății de la gurile Dunării, în această zonă.

4. La 1,8 km spre vest de așezarea din punctul „La vie" se află o peninsulă ce înaintează de la sud la nord circa 200 m în apele lacului Tașaul, pe care localnicii o numesc „Limba oii". Fundamentul ei este constituit tot din șisturi verzi care au apărut la zi în partea de N—NV și NE. Pe partea de est a peninsulei, malul format din loess, a fost adînc erodat de agenții naturali alcătuind prin surpare o faleză înaltă, pe alocuri de 6 m.

În partea de sud, la 50 m de punctul unde peninsula începe să înainteze în apă, se distinge un val de pămînt cu o lungime de aproape 260 m și o înălțime de 1,10 m.

Eroziunea acestuia a fost destul de accentuată avînd în vedere că se află spre capătul unei pante pe care coboară apele în sezonul ploios, fiind vizibile urmele de șiroire și fundamentul șistos al dealului. Valul de pămînt a suferit și o agresiune recentă, pe o porțiune de aproximativ 50 m, din el luîndu-se pămînt pentru construirea stadionului din Năvodari.

Prăbușirea malului de est a dus la crearea unui profil stratigrafic în care este vizibil un puternic nivel de locuire și trei capete de zid lucrate îngrijit din blochete de șist verde, zidurile păstrîndu-se la o înălțime de 0,6—07 m și avînd o lățime de 0,4 m.

De la suprafața peninsulei și din pămîntul antrenat prin surpare la baza malului, au fost recoltate o serie de obiecte de cert interes arheologic, pe care considerăm oportun să le introducem în circuitul științific prin publicare.

[7] V. Pârvan, *Histria IV*, p. 582—583.

A. CERAMICĂ ROMANĂ

1. *Amforă* (Pl. III/5)

Mărime mijlocie, lucrată la roată din pastă gălbuie-deschis, zgrunțuroasă, cu particule negre. Spartă în cinci bucăți (corp, gît și brațe), îi lipsește gura. Dimensiuni : I^t = 0,7 m ; D_m = 0,22 m, sec. I—II e.n. [8].

2. *Farfurioară* (Pl. III/7)

Lucrată la roată din pastă roșie-portocalie, vopsea brună. Tipul solea, în interior, în centru, ștampilată cu o sanda.

Dimensiuni : I = 0,025 m ; D_m = 0,13 m, sec. I. e.n. [9].

3. *Opaiț* (Pl. III/6)

Turnat din pastă roșie-cărămizie, vopsea brună-închis corodată. Lipsește toarta. Dimensiuni : L_p = 0,073 m ; I = 0,025 m ; d = 0,06 m.

Are corpul rotund, discul ușor concav, în centrul discului este reprezentat un cantharos în relief. Discul este perforat în partea stîngă de orificiul de alimentare și este delimitat prin două cercuri concentrice în relief, ciocul este scurt, cordiform. Baza rotundă și plată este delimitată de un cerc incizat. Sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n. [10].

4. *Farfurie* (Pl. IV/1)

Lucrată la roată, pastă fină portocaliu-roșcată, vopsea brună cu reflexe metalice, în interior. Pe fund, în interior, decorație formată din trei cercuri concentrice realizate cu rotița. Păstrată fragmentar (circa 2/3, întregibilă). Dimensiuni : D_g = 0,203 m ; D_f = 0,03 m ; I = 0,048 m. Ultimul sfert al sec. II — mijlocul sec. III e.n. [11].

5. *Castron* (Pl. III/10)

Lucrat la roată, pastă fină, portocalie, în jurul gurii vopsea roșie. Păstrat 80%. Dimensiuni : D_g = 0,26 m ; D_f = 0,088 m ; I = 0,103 m. Sec. II—III e.n.

6. *Capac* (Pl. III/8)

Lucrat la roată, pastă fină portocalie-roșiatică, buton central. Dimensiuni : D = 0,10 m ; I = 0,026 m.

---

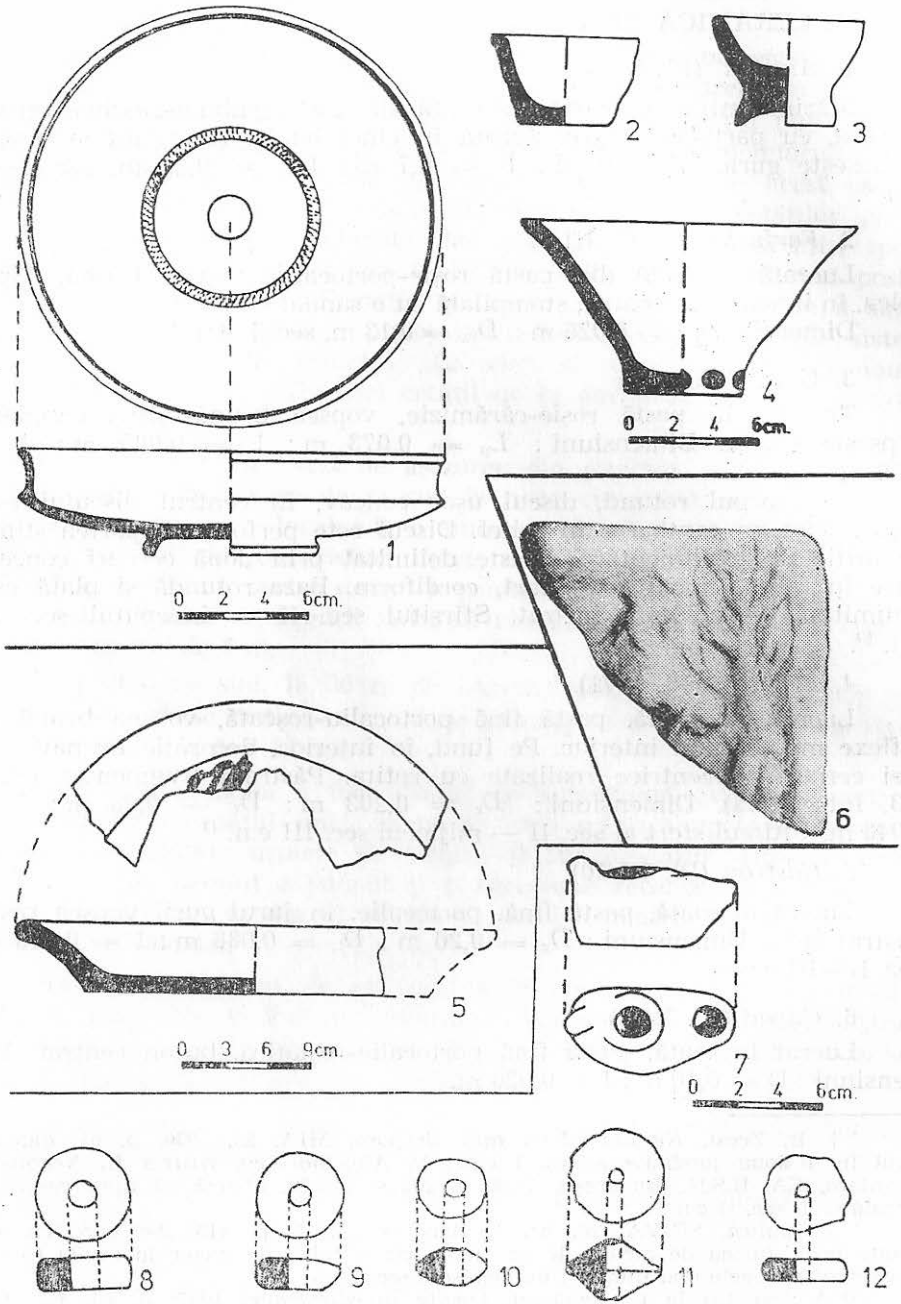
[8] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, MIA, 83, 1960, p. 64, datează tipul în a doua jumătate a sec. I e.n. ; P. Alexandrescu, *Histria II, Necropola tumulară*, EA, R.S.R., București, 1966, p. 206 și pl. 79, afirmă că tipul respectiv circulă și în sec. II e.n.

[9] V. Culică, SCIVA, 26, nr. 1, București, 1975, p. 118 „Se pare că atît planta pedis (urma de picior) de pe opaițe cît și talpa de picior în sanda (solea) în exemplarele cele mai timpurii nu depășesc sec. I e.n.

[10] Același tip la C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, 1967, p. 85, fig. 121.

[11] A. Suceveanu, *Histria VI, Les thermes romains*, EA R.S.R., București, 1982, pl. II, 1. Vezi și bibliografia, p. 96.

[12] *Ibidem*, pl. VIII, 16.



Planșa IV

7. *Capac* (Pl. III/9)

Lucrat la roată, pastă gălbuie-portocalie, puțin dezechilibrat, buton central. Dimensiuni : D = 0,08 m ; I = 0,028 m.

B. CERAMICĂ DE TRADIȚIE AUTOHTONĂ

1. *Opaiț* (Pl. IV/7)

Lucrat cu mîna din pastă poroasă, cenușie. Orificiile sînt egale (0,015 m). Toarta cilindrică cu care a fost prevăzut, este spartă. Dimensiuni : L_p = 0,076 m ; I = 0,038 m. Imitație a opaițelor romane de import, această formă a fost folosită fără mari modificări un timp îndelungat, putînd fi datată din Latène pînă în sec. II—III e.n. [13].

2. *Cățuie tronconică — „ceașcă" fără toartă* (Pl. IV/3)

Lucrată cu mîna din pastă bej poroasă. La bază are un început de picior și fundul concav. Fundul este mult mai gros decît pereții, lucru constatat și la exemplarele descoperite în mediul sarmatic și daco-sarmatic din Ungaria. Dimensiuni : D_g = 0,07 m ; D_f = 0,047 m ; I = 0,05 m. Interiorul este puternic afumat. Se datează în sec. I î.e.n. [14].

3. *Cățuie tronconică* (Pl. IV/2)

Lucrată cu mîna din pastă bej, poroasă. Aproape identică ca formă cu ceașca dacică, îi lipsește toarta. Fundul, mai gros decît pereții este plat [15]. Dimensiuni : D_g = 0,069 m ; D_f = 0,04 m ; I = 0,043 m. Afumată în interior și exterior. Întîlnită sporadic în așezările dacice din sec. I î.e.n. — I e.n., se întîlnește în mediul carpic și mormintele sarmatice din România [16], îndeplinind aceleași funcții ca și ceașca dacică.

4. *Cățuie tronconică* (Pl. IV/4)

Lucrată cu mîna din pastă bej, poroasă. Lipsă jumătate din corp (40%). Prin ardere s-au obținut atît în interior cît și la exterior reflexe portocaliu-roșiatice. La bază are un început de picior și fundul plat, piciorul fiind ornamentat cu alveole adînci făcute cu degetul. Buza puternic afumată atît în interior cît și la exterior. Dimensiuni : D_g = 0,16 m ; D_f = 0,06 m ; I = 0,082 m. Cățuile de acest fel nu se cu-

[13] M. Turcu, *Geto-dacii din cîmpia Munteniei*, Ed. Șt. și Enciel., București, 1979, pl. XXXVII, 3 ; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, EA, R.S.R., București, 1984, pl. XXXIV, 13.

[14] Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 31, pl. XXXVI, 2—6, 9, 11.

[15] *Ibidem*, pl. X, 4, 10—11.

[16] Idem, *Cultura carpică*, EA R.S.R., București, 1973, p. 68—69, idem, Dacia N.S., 21, 1977, p. 174—175.

nosc nici la geto-daci, nici în mediul carpic. Descoperiri izolate la Colonești-Mărunței, Mătăsaru (niv. III_2) și Udeni [17]. De asemenea, descoperiri ale acestui tip în așezări de sec. IV din Transilvania. Fără analogii în Dobrogea.

5. *Castron* Pl. IV/5)

Lucrat la roată, pastă poroasă, bej cu miez negru în spărtură. Fragmentar. Fundul plat, în interior pictat cu vopsea brună în benzi paralele. Dimensiuni : D_g = 0,34 m ; D_f = 0,25 m ; I = 0,05 m.

C. OBIECTE DIVERSE

I. *Fusaiole* (Pl. IV/8—10)

1) Disc plat, aproape rotund, lucrată din perete de vas, pastă roșie, pe o față vopsea brună, parțial corodată. Dimensiuni : D_m = 0,044 m ; D_o = 0,012 m ; I = 0,015 m ;

2) Disc plat, lucrată din perete de vas, pastă roșie-portocalie. Dimensiuni : D_m = 0,039 m ; D_o = 0,005 m ; I = 0,011 m ;

3) Bitronconică, lucrată din pastă cenușie, puternic lustruită. Aproape simetrică. Dimensiuni : D_m = 0,03 m ; D_o = 0,005 m ; I = 0,018 m.

II. *Zdrobitoare*

1) Piatră dură, cenușie, aproape sferică, cu o aplatizare. D_m = 0,065 m ; 2) Gresie roșcată, neregulată, cu două aplatizări opuse. D_m = 0,068 m ; 3) Bulgăre de silex, neregulat. D_m = 0,065 m ; 4) Marmură, ușor ovoidal, cu o aplatizare ușoară. D_m = 0,056 m.

III. *Bilă de praștie*

Din calcar sfărîmicios, de formă ovoidală, aerodinamică, șlefuită [19]. L = 0,066 m.

D. OBIECTE DE ARTĂ

1. *Fragment de statuetă* (Pl. V/2)

Marmură albă, fin cristalizată. Dimensiuni : I = 0,136 m ; L = 0,072 m ; plinta 0,115 × 0,071 m ; I = 0,047 m. Spartă încă din antichitate în partea superioară, statueta a suferit și o agresiune recen-

[17] Idem, *Geto-dacii*, p. 32, pl. X, 7—8, 14 ; pl. XXV, 5 ; pl. XXVII, 5.
[18] K. Horedt, Marisia, 9, 1979, p. 65—66 și 74, încadrează acest tip printre creațiile materiale ale culturii Sf. Gheorghe.
[19] C. M. Vlădescu, *Armata română în Dacia Inferior*, Ed. Militară, București, 1983, p. 188.

tă [20], prin care a pierdut o bucată din partea din față a plintei. Ceea ce a rămas, reprezintă partea de la genunchi în jos a unui personaj drapat, sculptat în tehnica rond-bosse.

Piciorului stîng îi lipsește laba („amputată" prin agresiunea asupra plintei), acesta fiind piciorul de sprijin, iar celui drept, aflat în repaos, numai o mică parte din labă, fiind încălțat cu *calceus* cu vîrful ascuțit. Personajul, o femeie, este înveșmîntat într-o *stola* care îi cade la bază, deasupra avînd o *palla* care se înfășoară probabil, pe umărul stîng, traversînd din dreptul genunchiului stîng, în diagonală pînă la gleznă piciorul drept. Execuția este îngrijită, cu atenție pentru detalii, mai ales în partea din față. Ușoara flexare a piciorului drept dă compoziției un aspect degajat. Judecînd după tehnica de execuție, este probabil produsul unui atelier vest-pontic din sec. II e.n.

2. *Fragment de relief al cavalerului trac* (Pl. IV/6)

Marmură albă, fin cristalizată. Spărtura, veche, a creat dintr-un colț al compoziției un triunghi isoscel, singurul păstrat. Dimensiuni : I = 0,018 m ; L = 0,18 m ; G = 0,055m. Într-un chenar simplu este redat în basorelief capul calului spre dreapta, în fața sa copacul sacru și șarpele încolăcit pe el. Urechile calului aproape ating chenarul în partea de sus, ceea ce face probabil ca acesta să fi fost surprins cabrat, ridicat — prin imboldul călărețului — pe picioarele din spate. Toate elementele prezente în compoziție sînt redate cu un real simț artistic, cu o deosebită grijă pentru detalii, ceea ce face probabil realizarea reliefului într-un atelier vest-pontic al sec. II e.n.

Obiectele arheologice descoperite în punctul numit „Limba oii", permit să înregistrăm așezarea antică fortificată de aici ca fiind o așezare de epocă romană, sec. I — III e.n., cu o viață materială și spirituală evoluată, la care se adaugă elemente interesante privind continuitatea populației autohtone, geto-dace, convietuirea ei cu populația romană. Cercetări sistematice pot aduce totodată noi date în discuția privind limesul pontic.

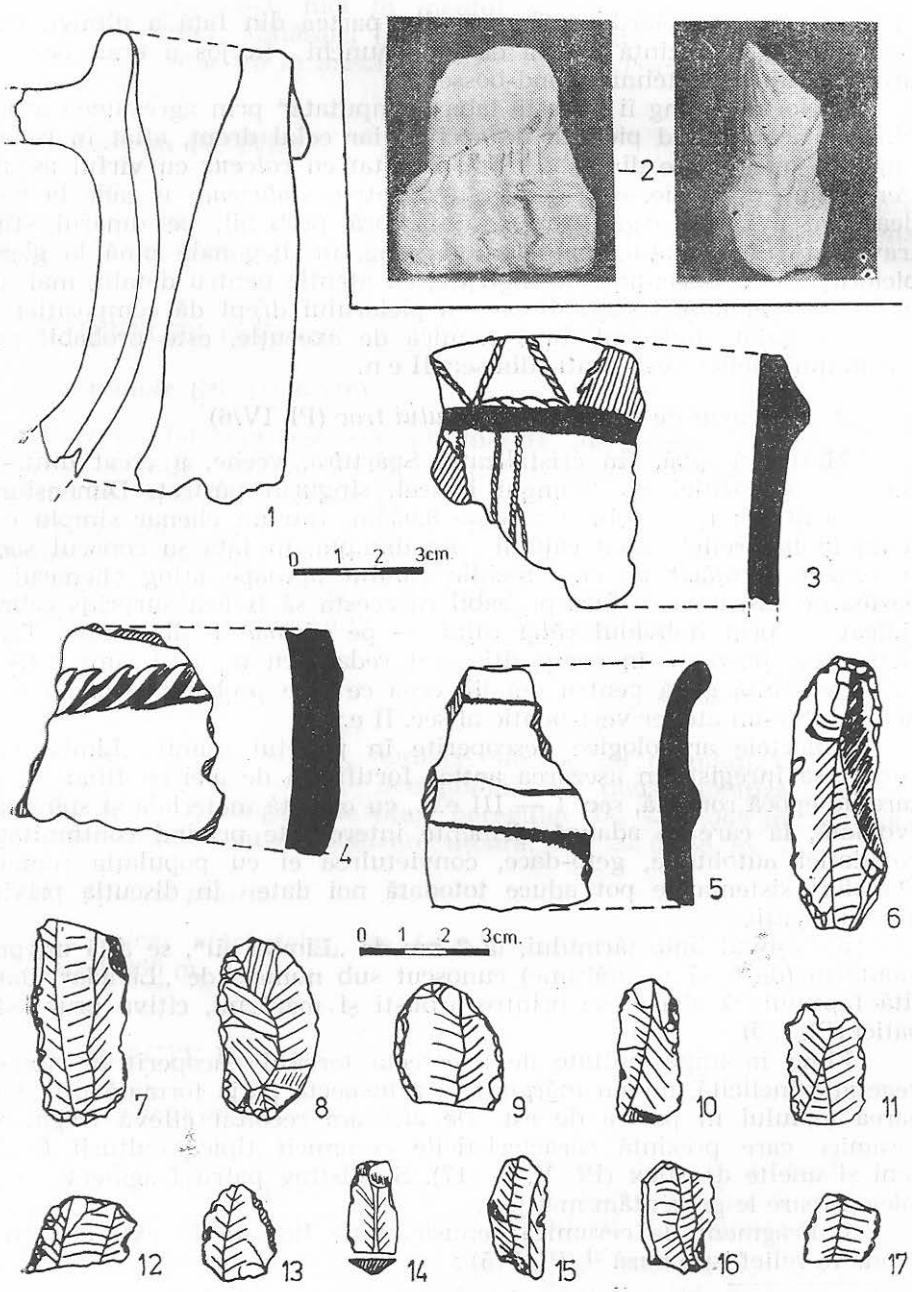
5. Urmînd linia țărmului, la 2 km de „Limba oii", se află un promontoriu (de 6—7 m înălțime) cunoscut sub numele de „Livada", datorită faptului că aici crește printre arbuști și mărăcini, cîțiva pruni sălbatici (Pl. I, 5).

Fiind în imposibilitate de a cerceta terenul acoperit de această vegetație încîlcită, ne-am mărginit la a inspecta plaja formată prin surparea malului în partea de est. De aici am recoltat cîteva fragmente ceramice care prezintă caracteristicile ceramicii tipice culturii Coslogeni și unelte de silex (Pl. V, 6—17). Se disting patru fragmente ceramice pe care le prezentăm mai jos :

1. Fragment de ceramică cenușie, bine finisată la exterior, cu o bandă în relief, sub buză [21] (Pl. V/5) ;

[20] Statueta a fost găsită în preajma valului de pămînt, în porțiunea de unde s-a excavat pămînt pentru stadion.

[21] S. Morintz, *Contribuții la istoria tracilor timpurii*, I, EA. R.S.R., București, 1978, p. 122, fig. 62, 1—3 ; fig. 68, 1—3, 6—7 ; fig. 75, 1—5 ; fig. 76, 8—10.



Planșa V

2. Fragment de ceramică neagră din pastă bine frămîntată, cu cioburi pisate în compoziție, lustruită la exterior și în interior. Ornamentată cu o bandă cu crestături oblice [22] (Pl. V/4) ;

3. Fragment de castron, pastă cărămiziu-cenușie, în compoziție cioburi pisate, bine frămîntată, suprafață zgrunțuroasă, cu marginea ușor evazată, buza cu aspect de tiv. Pe buză decor din triunghiuri incizate, iar în interior benzi paralele incizate [23] (Pl. V/3);

4. Toartă de vas cu buton scurt, cilindric, pastă cărămiziu-cenușie, nisip în compoziție, bine lustruită [24] (Pl. V/1).

Au mai fost descoperite două fusaiole : (Pl. IV/11—12).

1. Disc plat, marginile rotunjite, de grosime variabilă, ceramică bej. Dimensiuni : D_m = 0,037 m ; D_o = 0,009 m ; I_m = 0,017 m ; 2. Bitronconică, ceramică roșie. Dimensiuni : D_m = 0,042 m ; D_o = 0,007 m ; I = 0,027 m.

Cercetarea perieghetică s-a oprit în acest din urmă punct, urmînd ca într-o viitoare periegheză să parcurgem porțiunea dintre „Livadă" și gura pîrîului Casimcea.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE SOUTHERN SHORE OF THE TAȘAUL LAKE

CRISTIAN MATEI

Abstract

The author is presenting here the results of the research performed in 1982 on the Southern shore of the Taşaul Lake, an unknown zone from archaeological point of view.

The research revealed five ancient settlements. We are presenting them in the order they were found : 1. In the Northern area of Năvodari some pieces of ceramics from the Roman ages and some of the Geto-Dacians as well, were found ; 2. Near the building belonging to the Năvodari Agricultural Production Cooperative, the shore was cut by natural agents and revealed a burnt pit.

From the shore some pieces of ceramics from the Roman ages were picked up. 3. In the place named „La vie" four pieces of cups from the hellenistic period, ten amphora stamps — the characteristics of which we are here presenting — from the 4th to the 2nd century before our era and a coin of the type with Apollon's head (the end of the 4th cent. b.o.e.) were found. 4. 1.8 km to the West from the place „La vie" lies a place named „Limba oii" where an ancient settlement was discovered, fortified with an earthen wall, 1,10 m tall and 260 m long. From this settlement some interesting archaeological objects were picked up (from the 1st to the 3 rd century of our era) which we are publishing here. 5. On the spot named „Livada" pieces of „Coslogeni" type and stone tools were discovered. The conclusion is that the whole zone, where the research was carried out was densely populated from the Bronze age to the Roman period.

[22] *Ibidem*, fig. 62, 4 ; fig. 68, 9, 12 ; fig. 76. 12.
[23] *Ibidem*, fig. 62, 5.
[24] *Ibidem*, p. 136 și urm., fig. 80, 6.

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE TEGULE ȘTAMPILATE DESCOPERITE LA IZVOARELE (JUD. CONSTANȚA)

M. IRIMIA

În muzeul școlar [1] din satul Canlia (com. Lipnița) se află două țigle ștampilate [2] descoperite în zona cetății romano-bizantine de la Izvoarele (fostă Pîrjoaia, com. Lipnița — punctul Cala Gherghi sau „Valea cu tei"), identificată de unii cercetători cu Sucidava din Scythia Minor [3]. Cele două piese au fost amintite recent fără o discuție corespunzătoare într-o notă a unui articol cu o altă temă [4]. Considerăm util să revenim mai pe larg asupra lor în articolul de față, prezentînd și ilustrația adecvată.

Facem cunoscute, cu acest prilej, alte trei piese descoperite tot în zona cetății romano-bizantine de la Izvoarele și ale căror legende se leagă, prin conținut, de problemele ridicate de tegulele amintite ante-

---

[1] Realizat mai ales prin strădania deosebită a prof. V. Coman.

[2] Acestea au fost remarcate cu ocazia unei vizite efectuate la muzeul școlar în anul 1980, împreună cu P. Diaconu, căruia îi exprimăm și pe această cale întreaga noastră gratitudine pentru permisiunea de a ne ocupa de ele.

[3] P. Polonic, în Natura, 24, 1935, p. 19 și harta de la p. 21 ; P. Diaconu, BOR, 51, 1964, 5—6, p. 546 ; idem, Pontica, 4, 1971, p. 311—318 ; P. Diaconu, N. Anghelescu, Rev. Muz., 5, 1968, 4, p. 351 ; A. Aricescu, Dacia, NS, 14, 1970, p. 297—309 ; idem, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, passim ; alte descoperiri importante din zona aceleiași stațiuni arheologice la V. Culică, Dacia, NS, 9, 1965, p. 419—425 ; idem, SCIV, 18, 1967, 4, p. 677—685 ; idem, Pontica, 2, 1969, p. 355—378 ; idem, Pontica, 4, 1971, p .311—318 ; idem, Pontica, 5, 1972, p. 267—300 ; idem, Pontica, 8, 1975, p. 215—262 ; idem, Pontica, 9, 1976, p. 115—133 ; idem, Pontica, 12, 1979, p. 145—149 ; Crișan Mușețeanu, Pontica, 15, 1982,, p. 259—261 etc.

[4] M. Irimia, Pontica, 14, 1981, p. 111, n. 107 și fig. 15/12, 13, cu unele imperfecțiuni.

rior. Cea dintîi, o cărămidă ștampilată, a fost descoperită în anul 1982 [5]. Altele două au fost descoperite în luna iulie 1983 în punctul „La tablă", aflat la aproximativ 200 m în aval de cetatea romano-bizantină [6].

*
* *

1. Fragment de țiglă ștampilată cu dimensiunile actuale de 10,4 cm (lungime), 9,5 (lățime) și 2 cm (grosimea inițială) — fig. 1/1 ; 3/1. Dimensiunile păstrate ale ștampilei : 8 × 3,5 cm ; înălțimea literelor : 2,1 cm (fig. 1/1). Legenda : [LEG (IONIS)] XI PONT (ICAE) ; N și T în ligatură. Pastă fină, roșie-maronie, densă, fără ingrediente, caracteristică din punct de vedere al compoziției pentru cea mai mare parte a materialului ceramic confecționat în zona dunăreană, între Durostorum și Axiopolis. Pe suprafața exterioară, pe care este aplicată ștampila, țigla prezintă pete negre-cenușii datorate arderii secundare.

2. Fragment de cărămidă ștampilată cu dimensiunile actuale de 15,5 cm (lungime), 12 cm (lățime) și 7,5 cm (grosimea inițială) — fig. 1/4 ; 3/2. Dimensiunile actuale ale ștampilei : 8,7 × 3,6 cm ; înălțimea literelor : 2,2 cm (fig. 1/4). Pastă fină roșie-cărămizie, fără ingrediente, caracteristică de asemenea, din punct de vedere al compoziției, materialului de construcție confecționat în această zonă a Dobrogei. Pe suprafața netedă și pe ștampilă prezintă urme de mortar ; pe cea grunzuroasă are o depunere verzuie, datorată rămînerii ei o vreme în apa Dunării. Legenda : [LEG (ionis) XI] PONT (ICAE) ; N retrograd ; N și T în legătură ; literele sînt în relief, dar parțial corodate.

3. Fragment de cărămidă ștampilată cu dimensiunile actuale de 15,5 × 14,5 × 5 cm (gr. inițială) (fig. 2/2 ; 3/5). Pastă fină, cărămizie, fără ingrediente, caracteristică materialului de construcție confecționat în zonă. Pe suprafața grunzuroasă prezintă urme de mortar. Pe cea netedă se mai păstrează un fragment de ștampilă cu legenda : [LE] G (IONIS) [XI] ?

* *
*

Se consideră în general că legiunea a XI-a Claudia a fost adusă de împăratul Traian la Durostorum la începutul sec. II e.n., după războa-

[5] Cu ocazia unei periegheze întreprinse în anul 1982 de către colegii Costel Chiriac și Oct. Bounegru, cărora le mulțumim și cu acest prilej pentru bunăvoința cu care ne-au cedat-o spre publicare. Piesa se afla pe malul Dunării, în zona erodată permanent de apele fluviului, de unde de-a lungul anilor s-au adunat numeroase materiale arheologice importante.

[6] Cu ocazia unei periegheze efectuate împreună cu N. Conovici (București), I. Munteanu și V. Oprea (Fetești). Piesele se aflau pe malul fluviului, într-o zonă în care au mai apărut și alte materiale romano-bizantine, precum și ceramica getică din sec. III—I î.e.n., deoarece în imediata apropiere se găsește cetatea getică de la Izvoarele. Exprimăm calde mulțumiri celor trei colegi pentru permisiunea de a ne ocupa de piesele în cauză.

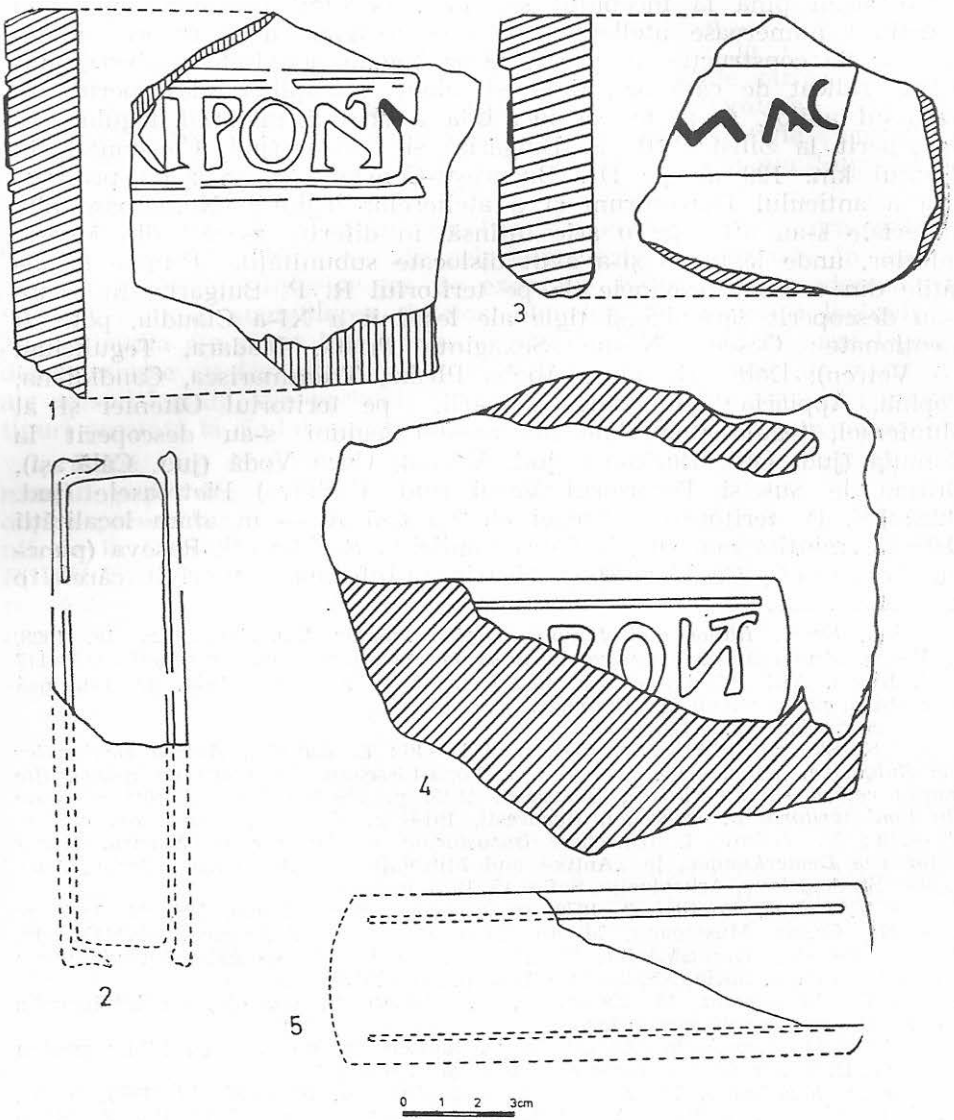


Fig. 1 : 1, 3 — ţigle ştampilate de la Izvoarele, aflate în muzeul şcolar din Canlia ; 2 — cartuşul ştampilei exemplarului nr. 1 ; 4 — cărămidă ştampilată de la Izvoarele, descoperită în 1982 ; 5 — cartuşul ştampilei.

iele daco-romane, odată cu legiunea a V-a Macedonica la Troesmis [7]. Izvoarele atestă staționarea legiunii a XI-a Claudia în lagărul de la Durostorum pînă la începutul sec IV [8]. Legiunii cantonate aici i-au aparținut numeroase ateliere pentru confecționarea și arderea materialelor de construcție, despre a căror bogată activitate probează numărul ridicat de cărămizi, țigle și olane ștampilate descoperite în decursul anilor. O parte considerabilă a acestui material tegular s-a descoperit la Silistra (R. P. Bulgaria) și Ostrov (jud. Constanța), în dreptul km. 129 de pe DN București-Constanța [10], în zona propriuzisă a anticului Durostorum și a atelierelor legiunii. Numeroase alte materiale s-au aflat pe o arie întinsă, în diferite așezări din Moesia Inferior, unde legiunea și-a avut dislocate subunitățile. Printre localitățile din această provincie de pe teritoriul R. P. Bulgaria, în care s-au descoperit cărămizi și țigle ale legiunii a XI-a Claudia, pot fi menționate : Oescus, Novae, Sexaginta Prista, Madara, Tegulicium (= Vetren), Dolno Rjahovo, Aboba Pliska, Transmarisca, Candidiana, Popina, Appiaria [11]. În stînga Dunării, pe teritoriul Olteniei și al Munteniei, tegule ștampilate ale acestei legiuni s-au descoperit la Romula (jud. Olt), Buridava (jud. Vîlcea), Cuza Vodă (jud. Călărași), Drajna de Sus și Tîrgușorul Vechi (jud. Prahova) Pietroasele (jud. Buzău) [12]. Pe teritoriul Dobrogei ele au apărut — în afara localității Ostrov, amintită mai sus, la Gura Canliei [13], Sacidava [14], Rasova (punctul Pescărie) [15], Capidava [16] și Histria [17]. Informația potrivit căreia o

[7] R. Syme, *Rhine and Danube Legions under Domitian*, JRS, 18, 1928, p. 41—55. Prima atestare epigrafică a sa la Durostorum este din anii 115—117 (I. I. Russu, AISC, 2, 1933—1935, p. 217, nr. 5 = Ann. Ép., 1936, nr. 14), însă prezența sa este probabil mai timpurie.

[8] *Not. Dign. Or.*, XL, 33—35.

[9] K. Škorpil, IRAIK, 10, 1905, p. 444—446 ; E. Kalinka, *Antike Denkmäler aus Bulgarien*, Wien, 1906, nr. 457 ; G. Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetății Dîrstor-Silistra*, București, 1913, p. 48—49 ; idem, *Cetăți și orașe din noul teritoriu al Dobrogei*, București, 1914, p. 57 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 210—219 ; V. Velkov, I. Irmscher, *Durostorum — Drăstăr — Silistra. Kurze historische Bemerkungen*, în „Antike und Mittelalter in Bulgarien", Berlin, 1960, p. 214 ; St. Angelova, Arheologiia, Sofia, 15, 1973, p. 83—93.

[10] V. Culică, Pontica, 3, 1970, p. 365—377 ; idem, Dacia, NS, 22, 1978, p. 225—237 ; Crișan Mușețeanu, Mihail Zahariade, Dan Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 164—185 (I) ; SMMIM, 13, 1980, p. 85—105 (II — catalogul pieselor) ; Crișan Mușețeanu, Dacia, NS, 29, 1985, 1—2, p. 147—151.

[11] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, *op. cit.*, cu bibliografia și o discuție mai amplă asupra lor.

[12] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, *op. cit.*, cu bibl. ; pentru *Buridava*, D. Tudor, *Oltenia romană* [4], București, 1978, p. 101.

[13] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 13, 1980, p. 93, nr. 65 ; M.Irimia, Pontica, 14, 1981, p. 111—114 ; Idem, Materiale, A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981 (București, 1983), p. 167.

[14] C. Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and Stratgraphical Research on the Late Roman Fortifications on The Lower Danube*, BAR, 88, 1980, p. 209—210 și fig. 12, 13. Informații suplimentare Tr. Cliante.

[15] Informație Tr. Cliante, căruia îi mulțumim și cu această ocazie.

[16] Grigore Florescu, *Capidava*, I, București, 1958, p. 15 și nota 1 ; N. Cheluță-Georgescu, săpătură 1985, mai multe exemplare.

[17] A. Suceveanu, RRH, 20, 1981, 4, p. 610 și fig. 1.

cărămidă ștampilată aparținînd acestei legiunii ar fi apărut și la Callatis s-a dovedit falsă [18].

Material tegular ștampilat aparținînd legiunii a XI-a Claudia a apărut și în unele orașe din nordul Mării Negre — la Tyras, Olbia, Chersones, Charax [19], localități aflate într-o formă de strînsă dependență, dacă nu chiar incluse Moesiei Inferior [20]. Dintr-o perioadă anterioară aducerii legiunii la Durostorum, cărămizi și țigle ștampilate de diferite tipuri și variante s-au descoperit în Germania Superior [21] și în Pannonia Superior [22].

Din analiza materialului recoltat s-a constatat că, spre deosebire de tegulele ștampilate ale celorlalte legiuni cantonate în epoca romană în Moesia Inferior (ca de exemplu Legio V Macedonica și Legio I Italica), ștampilarea țiglelor, olanelor și cărmizilor legiunii a XI-a Claudia s-a făcut într-o mare varietate de tipuri. Pe baza legendelor înscrise au fost diferențiate, relativ recent, 12 tipuri de ștampile ale acestei legiuni, din perioada staționării ei în Moesia Inferior ; multe tipuri prezintă la rîndul lor între 2 și 8 variante, uneori și subvariante [23].

După cum se poate constata, pe țigla de la Izvoarele, aflată în muzeul școlii din Canlia, nu apare patronimul CLAUDIA, sub una dintre prescurtările C sau CL, întîlnite frecvent pe ștampilele legiunii de la Durostorum. Precizăm că nu apare nici apelativul P(IA) F(IDELIS), întîlnit relativ frecvent pe alte tegule. De asemenea nici pe cărămida ștampilată descoperită în 1982 (fig. 1/4) nu par să fi fost înregistrate patronimul legiunii sau apelativul. Dacă ținem seama de lungimea ștampilelor întregi de acest tip, care nu depășește în general 13—13,5 cm, precum și de spațiul rezervat literelor păstrate și intervalelor dintre ele, constatăm că nu puteau fi înscrise în plus decît aproximativ șase litere, ceea ce ar conduce spre întregirea propusă : [LEG (IONIS) XI] PONT (ICAE).

Al treilea exemplar (fig. 2/2 ; 3/5) este mult prea fragmentar pentru a ne putea referi mai amănunțit la el.

Din Moesia Inferior sînt cunoscute două tipuri de ștampile care au legenda abreviată [24], fără patronim și apelativ, dar ambele sînt

---

[18] Cf. A. Rădulescu, Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 1972 (București-Köln-Wien, 1974), p. 127 ; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, p. 38. De la Callatis provine o cărămidă care poartă ștampila legiunii a V-a Macedonica (inv. 1476) ; informații suplimentare N. Cheluță-Georgescu, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

[19] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, *op. cit.*, cu bibl.

[20] T. D. Zlatkovskaia, *Mezia v I—II vekah n.e.*, Moscova, 1951, p. 4.

[21] CIL, XIII, 6, p. 35—38.

[22] J. Szilágyi, *Inscriptiones Tegularum Pannonicarum*, Diss. Pann., 2, Budapesta, 1, 1933, pl. XIV, 1—4.

[23] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, *op. cit.* Se pare că ulterior au apărut și alte tipuri de ștampile care aparțin aceleiași legiuni (ca de exemplu la Pietroasele ; cf. Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 173, nota 51).

[24] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 172, tipurile K, L.

total deosebite de exemplarele în discuție. După cum s-a arătat [25], abrevierea legendei sub forma LEG (ionis) XI, care se întîlnește uneori pe materialul tegular descoperit în regiunile în care unitatea fusese cantonată înaintea aducerii ei la Dunărea de Jos, aparține sec. I e.n., fiind anterioară primirii patronimului cunoscut — CLAUDIA. Dar cărămizile și țiglele cu legenda abreviată, descoperite pînă acum doar la Durostorum și Sexaginta Prista, căreia i se adaugă și piesele de la Izvoarele (deosebite de exemplarele din primele două localități), nu pot fi legate de prescurtarea din sec. I e.n., deoarece în momentul venirii legiunii în Moesia Inferior ea căpătase de mult patronimul *Claudia* și își modificase sistemul de ștampilare. Această situație face dificilă încercarea de precizare a cronologiei tipurilor de ștampile cu legenda abreviată, descoperite pînă acum la Dunărea de Jos (tipurile K și L), ca și a pieselor în discuție de la Izvoarele. Pentru înțelegerea semnificației apelativului nou descoperit ca și a intervalului cronologic căruia i-ar putea aparține piesele ștampilate, vom încerca să utilizăm alte elemente.

S-a sugerat posibilitatea ca prescurtarea CPF *(Claudiae Piae Fidelis)* să corespundă perioadei cuprinse între data primirii apelativului, în timpul împăratului Claudius (41—54) și sfîrșitul domniei lui Traian (98—117). După Traian s-ar fi utilizat prescurtarea CLPF (în care patronimul era prescurtat CL) [26]. Este sigur că în timpul lui Hadrianus (117—136) și Antoninus Pius (136—161), pe inscripții apare foarte des prescurtarea CLPF [27]. Acest tip s-ar fi menținut din deceniul al III-lea al secolului II e.n., pînă la mijlocul, eventual și în primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a aceluiași secol, cînd se generalizează ștampilele cu patronimul prescurtat CL (audiae), fără apelativul P (iae) F (idelis). Tegulele legiunii de la Durostorum, cu abrevierea CL (audiae), fără apelativ, intră în circulație la mijlocul sau în primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului II e.n. și se mențin pînă în sec III, fiind contemporane cu materialul legiunii a VII-a Claudia de la Viminacium [28]. Numărul mare de exemplare de acest tip (cu patronim, dar fără apelativul P (iae) F (idelis), cu variantele și subvariantele sale, de care se apropie într-o anumită măsură piesele de la Izvoarele, sugerează pe de o parte persistența cronologică relativ îndelungată a acestui tip, iar pe de alta, larga activitate a atelierelor tegulare ale legiunii în perioada dată.

Țigla aflată în muzeul din Canlia are cartușul dreptunghiular cu chenar dublu, terminat la capătul din dreapta în *tabula ansata* (fig. *1/2)*; literele sînt late, verticale, bine executate. Ștampila a fost astfel imprimată încît literele, cele două nervuri (inferioară și superioară) care încadrează legenda și tabula ansata apar rezervate în pozitiv, la ni-

[25] Ibidem, p. 172 și nota 48.

[26] E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1702.

[27] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 167 și nota 16.

[28] E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1628; V. Culică, Dacia, NS, 22, 1978, p. 229, datează tipul în sec. II și la începutul sec. III.

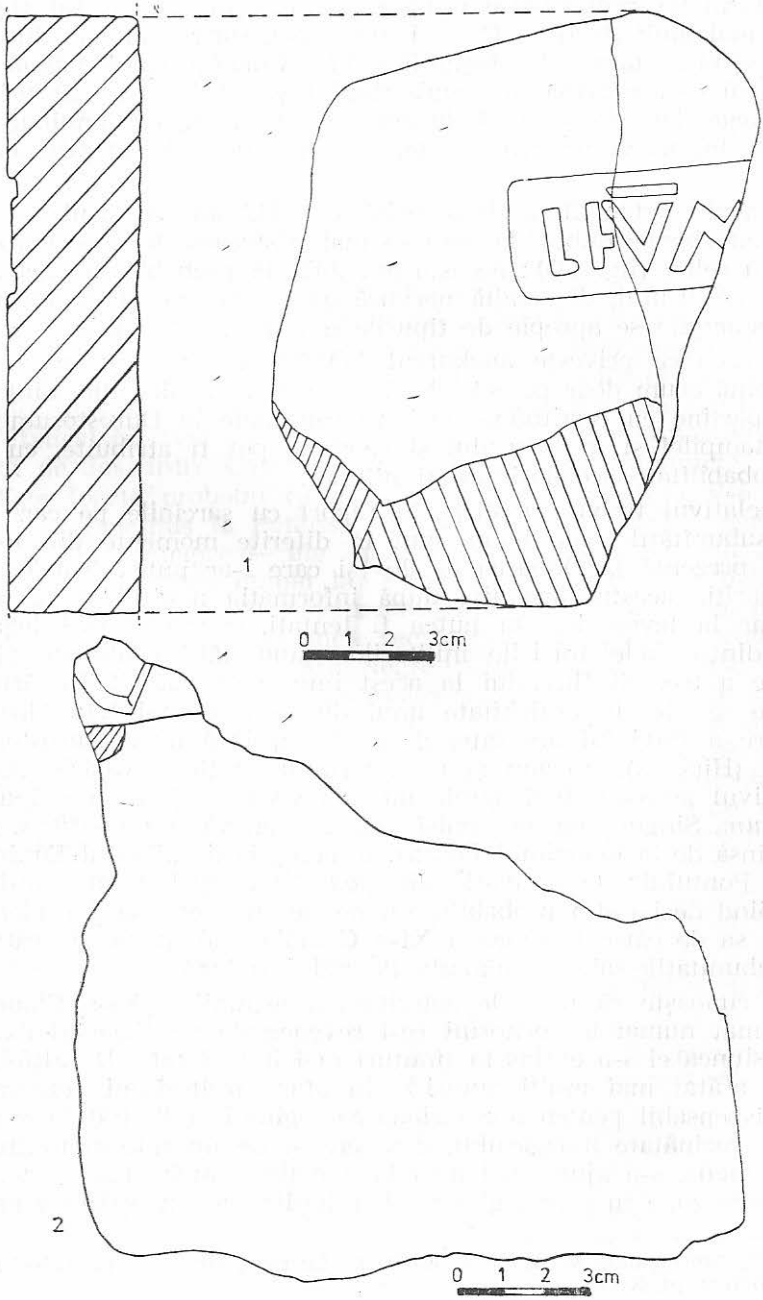


Fig. 2 : 1 — țiglă cu ștampila legiunii V Macedonica descoperită în 1983 ; 2 — cărămidă fragmentară ștampilată, descoperită în 1983.

velul suprafeței propriu-zise a țiglei. Prin forma cartușului țigla se apropie mai mult de tipul C, varianta a 2-a, subvarianta a, după tipologia recentă a ștampilelor legiunii a XI-a Claudia. După tabula ansata exemplarul se aseamănă mai mult tipului γ 6 [30]. Totuși, atît prin conținutul legendei, cît și după forma cartușului țigla ștampilată de la Izvoarele formează un tip aparte, deosebit de cele identificate pînă acum.

Cărămida ștampilată descoperită în 1982 are cartușul dreptunghiular cu chenar dublu, la care se mai păstrează doar nervura superioară, în relief (fig. 1/5); aceasta era dublată probabil, la partea inferioară a cartușului, de o altă nervură asemănătoare. După forma cartușului ștampila se apropie de tipurile α 2, β 1, β 2 sau $\alpha + \gamma$ [31].

În ceea ce privește apelativul PONTICA, observăm că acesta a apărut pînă acum doar pe cele două piese luate în discuție, dintre care prima aparține cu certitudine legiunii cantonate la Durostorum; după forma ștampilei și a cartușului și celelalte pot fi atribuite, cu foarte mare probabilitate, aceleiași unități militare.

Apelativul trebuie analizat în raport cu sarcinile pe care legiunea și subunitățile sale le-au avut în diferite momente din îndelungata lor prezență la Dunărea de Jos și care l-ar putea justifica. Dată fiind apariția acestui apelativ, după informația noastră, pînă în prezent doar la Izvoarele, am putea fi tentați, eventual, să-l legăm de vreuna dintre îndeletnicirile militarilor subunității cantonate aici, de asigurare a trecerii fluviului la acest important vad al Dunării. La Izvoarele se afla în antichitate unul dintre cele mai bune locuri de traversare a fluviului din întreaga zonă cuprinsă între Durostorum și Carsium (Hîrșova), precum și o importantă stație navală [32]. Dar, din substantivul *pons-tis* dicționarele nu dau vreun adjectiv de tipul *ponticus a, um*. Singura formă admisă este într-adevăr un *Ponticus, a, um*, derivat însă de la toponimul *Pontus*, în accepția de „Pontul Euxin", sau „ținutul Pontului". O derivație din *pons-tis* a apelativului întîlnit pe tegule fiind deci puțin probabilă, nu ne rămîne decît să considerăm că folosirea sa de către legiunea a XI-a Claudia, sau numai de către una dintre subunitățile sale, are o motivație mai complexă.

Se cunoaște că raza de activitate a legiunii a XI-a Claudia nu s-a rezumat numai la teritoriul ce-i revenea de pe *limes*-ul danubian și că misiunea ei s-a extins în ținuturi mai îndepărtate. De altfel, după cum au arătat mai mulți autori [33], în afara teritoriului rezervat inițial, indispensabil pentru aprovizionarea legiunii și limitat la zona din imediata vecinătate a lagărului, care era și de un interes militar mai restrîns, tactic, s-a ajuns mai apoi la o noțiune mai largă de teritoriu, ce cuprinde zona în care legiunea și unitățile sale îndeplineau anumite

[29] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 167—168.
[30] *Ibidem*, pl. X.
[31] *Idem*.
[32] P. Diaconu, Pontica 4, 1971, p. 311—318.
[33] Em. Doruțiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 43—49, cu bibl.

funcții complexe, strategice, precum și de administrare, gospodărire, exploatare a regiunii în cauză.

Descoperirile epigrafice atestă prezența mai multor militari activi, poate chiar a unui detașament al legiunii a XI-a Claudia la Tropaeum Traiani [34]. Inscripțiile menționează prezența unor militari ai acestei legiuni la Slava Rusă (Ibida sau Libida) [35], Rîmnic (Vicus V...) [36], precum și în orașele litorale Histria [37] și Tomis [38]. În aceste două localități vest-pontice inscripțiile înregistrează și veterani ai legiunii a XI-a Claudia, lucru firesc dacă avem în vedere dezvoltarea deosebită a orașelor respective, fenomen care a atras mulți veterani și din alte unități militare. La Isaccea (Noviodunum) s-a descoperit o inscripție funerară pusă de un veteran al aceleiași legiuni [39]. Sub autoritatea legiunii de la Durostorum s-a aflat o mare parte a Dobrogei, mai ales cea de sud-vest și sud-est, pînă spre litoral [40]. Legiunile din castrul de la Troesmis (inițial a V-a Macedonica, iar după plecarea acesteia legiunea I Italica) au avut în grija lor „teritoriul militar situat de-a lungul Dunării de Jos, între Capidava și, cel puțin, Noviodunum" [41].

Este foarte probabil ca după transferul legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis la Potaissa, în Dacia, în anul 167 [42], sarcinile — mai ales cele strategice — ale legiunii a XI-a Claudia să nu fost limitate, pentru o vreme, numai la teritoriul ce-i revenea inițial. Obligațiile sale par să fi sporit considerabil, ajungînd la un moment dat ca legiunea să aibă în grijă și unele sectoare din centrul și nordul Dobrogei, sau chiar din nordul Mării Negre [43]. În această perioadă, cînd sarcinile legiunii au devenit mai complexe, înglobînd cel puțin și pe cele ale litoralului vest-pontic, după cum o dovedesc monumentele epigrafice de la Tomis și Histria, ea și-a putut cîștiga apelativul menționat pe tegule. Revenindu-i probabil, pentru o anumită perioadă, misiunea principală de asigurare a apărării întregii jumătăți de sud-est a Dobrogei, ea putea să se numească cu îndreptățită justificare PONTICA.

---

[34] CIL, III, 14214[1]; CIL, III, 7483 (inscripția descoperită la Pietreni); CIL, III, 14214[6] (cf. Em. Popescu, StCl, 6, 1964, p.192—196); CIL, III, 13736; cf. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, p. 38.

[35] A. Aricescu, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 531—534.

[36] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, ARMSI, s. 2, t. 35, 1913, p. 523.

[37] Idem, *Histria, IV*, ARMSI, s. 2, t. 38, 1916, p. 665—666.

[38] CIL, III, 771; P. Nicorescu, *Monumente nouă din teritoriul orașului Tomi*, BCMI, IX, 34, 1916, p. 73, n. 1 (piesă găsită la Lazu); cf. Al. Suceveanu, RRH, 13, 1974, 2, p. 223—224.

[39] D. Tudor, SCȘI, 4, 1953, 1—2, p. 470; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 40. Desigur prezența unui veteran într-o anumită așezare are o semnificație diferită de aceea a unui militar activ.

[40] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 37—38.

[41] Em. Doruțiu-Boilă, SCIV, 21, 1972, 1, p. 60. Un document epigrafic descoperit ulterior la Sacidava, precum și mai multe tegule ștampilate apărute recent la Rasova (punctul „Pescărie") arată că teritoriul supravegheat de legiunea a V-a Macedonica se întindea, poate într-o anumită perioadă, și mai la sud, înglobînd cel puțin aceste două puncte (vezi mai jos).

[42] R. Vulpe, DID, II, 1968, p. 154.

[43] *Supra*, nota 19.

Desigur, apelativul în discuție, care pare să desemneze o arie deosebit de întinsă, însă vag conturată, ne apare oarecum neobișnuit în această zonă. Îl întîlnim, totuși, pe o bază de statuie de la Oescus, dedicată lui Iulius Capito : „...*buleutae civitatis Ponticae Tomitanorum*“ [44], în care el este folosit pentru Tomis. Amintim, de asemenea, că într-o inscripție datată după anul 167 este înregistrată la Adamclisi o vexilație alcătuită din militari ai legiunilor *I Italica Moesica* și *V Macedonica Dacica* [45]. Apelativul Dacica arată clar că la acea dată *Legio V Macedonica* nu mai făcea parte din armata Moesiei Inferioare, ci se afla în Dacia, în noul sediu de la Potaissa, de unde contribuia, totuși, cu o parte din efectiv, la apărarea fostei sale provincii [46]. Pentru *Legio I Italica*, apelativul *Moesica* era justificat de locul său de staționare, în Moesia, la Novae.

În cadrul reformei militare inițiate de Dioclețian (284—305), pentru apărarea Dobrogei — transformată într-o provincie aparte sub numele de „Scythia“ — au fost create două legiuni speciale : *Legio I Iovia* și *Legio II Herculea*. Prima dintre ele apare uneori în izvoarele istoriografice sau pe tegulele ștampilate și sub forma *Legio I Iovia Scythica* [47]. Termenul „Scythica“ reprezintă al doilea cognomen al legiunii, împrumutat după numele provinciei nou create.

În ceea ce privește apelativul *Pont (ica)* întîlnit pe țigla și cărămida de la Izvoarele și care pare să fi fost determinat de sarcinile complexe — „pontice“ — dintr-o anumită perioadă, ale legiunii a XI-a Claudia, ca și de zona în care ea își manifesta autoritatea — la Pontul Euxin — acesta pare mai timpuriu decît al legiunii I Iovia.

După cum am văzut mai sus, deocamdată lipsesc elementele necesare încadrării cronologice precise a pieselor discutate. Totuși, absența patronimului *Claudia* și a apelativului *Pia Fidelis* ca și apropierile constatate, după forma cartușului, față de unele tipuri cunoscute de tegule, permit încadrarea largă a exemplarelor de la Izvoarele în a doua jumătate a secolului II sau în secolul III. Ea pare să se apropie, de asemenea, de data înregistrării în inscripția ce menționează vexilația de la Adamclisi, a apelativelor legiunilor I Italica și V Macedonica.

Pentru țigla și una dintre cărămizile de la Izvoarele s-ar putea propune, eventual, și o altă lectură : [*LEG (IO)*] *XI PONT (IBUS)*. În acest caz piesele cu legenda amintită ar fi fost confecționate de către un detașament al legiunii a XI-a Claudia staționat sau aflat în misiune

[44] CIL, III, 753 și 7492 ; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 133—135, nr. 39.

[45] CIL, III, 14433 ; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 202, nr. 25 ; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum : considerații istorice*, București, 1912 (după BCMI, IV, 1911), p. 37.

[46] R. Vulpe, DID, II, 1968, p. 157 ; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 46.

[47] Gh. Ștefan, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 401—425, fig. 12/1—5 ; idem, Balcania, 7, 1944, 2, p. 344—348 ; idem, Nouvelles études d'histoire, I. București, 1955, p. 161—167 ; SCIV, 5. 1954, 1—2, p. 186, fig. 23 ; I. Barnea, DID, II, 1968, p. 371—372 ; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 110—112.

temporară la *Pontes* [48] (Kostol, R. S. F. Jugoslavia) și care s-ar fi stabilit mai apoi la Sucidava — Izvoarele, păstrîndu-și încă numele anterior al localității de reședință. Eventual, cărămizile și țiglele mai puteau fi confecționate de presupusa subunitate chiar la *Pontes*, de unde ar fi fost transportate apoi pe Dunăre, pînă la Sucidava — Izvoarele. Lecturi oarecum asemănătoare legate de localitatea *Pontes* au fost sugerate pentru unele cărămizi aparținînd legiunii a XIII-a Gemina, descoperite la Drobeta și Sucidava (Celei, jud. Gorj) [49], dar și acestea au fost contestate [50].

Pînă în prezent nu avem nici o știre despre prezența vreunei subunități a legiunii a XI-a Claudia la Pontes [51], astfel încît lectura propusă mai sus este cu totul improbabilă. De asemenea nu avem nici o mărturie despre vreun eventual toponim *Pontes* în Dobrogea (poate chiar la Izvoarele sau în vecinătate), unde să fi fost confecționate piesele în discuție, toponim care ar fi fost preluat pe ștampile, ca în cazul castrelor Transmarisca și Candidiana [52].

S-ar mai putea sugera, eventual, ca PONT (...) de pe cele două ștampile să reprezinte prescurtarea unui antroponim — PONT (...) — în genul numelor de meșteri apărute pe tegulele altor legiuni [53]. Dar, după cum s-a arătat [54], pe ștampilele legiunii a XI-a Claudia, deși descoperite într-un număr relativ mare [55], nu a apărut pînă în prezent nici un nume de meșter, astfel încît și această motivație devine improbabilă.

În stadiul actual al informației considerăm că ștampilele prezentate ne fac cunoscut un apelativ nou al legiunii a XI-a Claudia, a cărui înregistrare pare să fi fost justificată de sarcinile sale complexe dintr-o perioadă a staționării în Dobrogea, sarcini ce priveau, probabil și unele sectoare din vecinătatea litoralului vest-pontic.

*
* *

4. Fragment de țiglă ștampilată cu dimensiunile actuale de 9 cm (lungime), 7,5 cm (lățime) și 2,5 cm (grosimea inițială) — fig. 1/3 ; 3/3.

---

[48] Pentru *Pontes*, Cassius Dio, LXVIII, 13 ; Procopius, *De Aedif.*, IV, 6, 8—18 ; CIL, III, 1703 ; Hanslik, RE, X, Suppl., col. 1069 ; G. Forni, în *Dizionario Epigrafice di Antichità Romane*, IV, fasc. 34—40, Roma, 1959—1962, p. 1268 ; TIR, L 34, 1968, p. 92 ; D. Tudor, *Oltenia romană* [4], București, 1978, passim etc.

[49] D. Tudor, SCIV, 11, 1960, 2, p. 346, nr. 47 ; idem, *Oltenia romană* [4], p. 98 (Drobeta) și 99 (Sucidava) ; Em. Popescu, *Inscripțiile din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 354, nr. 403.

[50] Inf. Crișan Mușețeanu.

[51] *Supra*, n. 45, la care poate fi adăugată o foarte bogată bibliografie, ce apare în unele dintre lucrările citate.

[52] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 169—171, 13, 1980, p. 98—101.

[53] De exemplu ale legiunii a XIII-a Gemina ; cf. V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1985, p. 167—173.

[54] Cr. Mușețeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 173.

[55] Autorii de mai sus au înregistrat pînă în anul 1980, 169 de cărămizi, țigle și olane ștampilate, cărora li se pot adăuga alte descoperiri ulterioare (cf. SMMIM, 13, p. 86—105 — catalog).

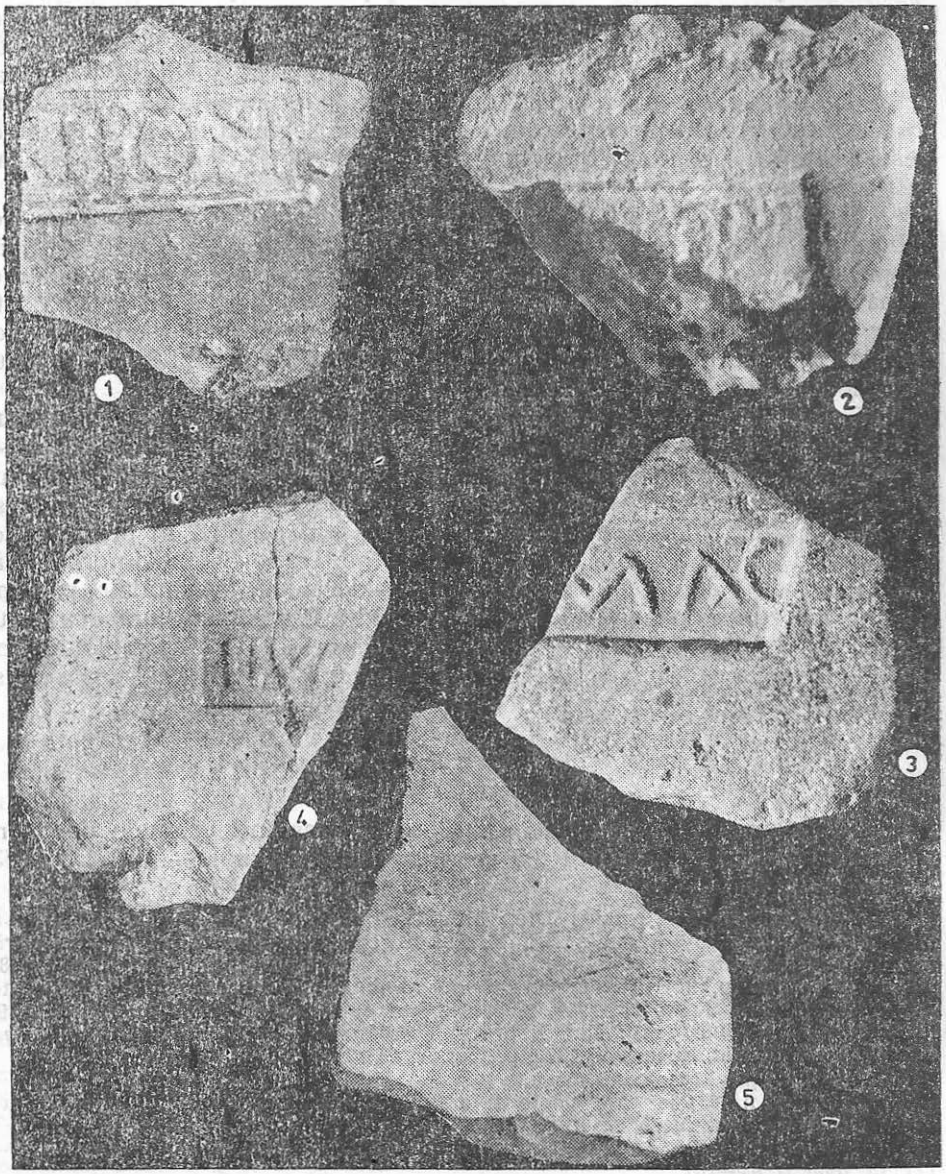


Fig. 3 : 1, 2 — țiglă și cărămidă de la Izvoarele cu ștampila legiunii XI Pont(ica) : 1 — aflată în muzeul școlar din Canlia ; 2 — descoperită în 1982 ; 3 — țiglă cu ștampila legiunii V — Macedonica, descoperită la Izvoarele, aflată în muzeul din Canlia.

Dimensiunile actuale ale ștampilei : 4,8 × 2,7 cm ; înălțimea literelor 1,5 cm (fig. 1/3). Legenda : [LEG (IONIS) V] MAC (EDONICAE). Pastă maronie-roșcată, aspră, cu mult nisip alburiu și concrețiuni calcaroase în compoziție. Țigla se deosebește de cele mai multe materiale ceramice de construcție din zonă.

5. Fragment de țiglă ștampilată cu dimensiunile actuale de 14 × 1,5 × 3 cm (gr. inițială — fig. 3/4. Dimensiunile actuale ale ștampilei : 5,5 × 2,7 cm ; înălțimea literelor : 1,6 cm. (Fig. 2/1 ; 3/4) Legenda. LE [G] (IONIS) V M [AC] (EDONICAE). Pastă maronie-cărămizie cu mult nisip alburiu și concrețiuni calcaroase. Țigla, deși mai deschisă la culoare, prezintă o compoziție a pastei foarte asemănătoare exemplarului amintit mai sus, aflat la școala din Canlia. Provenind, probabil, din șarje diferite, ambele țigle puteau fi confecționate din argilă procurată dintr-un loc comun.

*
* *

Se presupune că legiunea a V-a Macedonica a fost adusă în Moesia încă din timpul lui Augustus (30 î.e.n. — 14 e.n.)[56], dar în mod cert este atestată în această provincie sub Tiberiu (14—37 e.n.)[57]. După ce între anii 62—71 pleacă în Orient, legiunea revine în Moesia și este cantonată la Oescus[58]. În urma cuceririi Daciei această unitate a fost mutată în Dobrogea la Troessmis[59], unde va rămîne pînă în anul 167, cînd Marcus Aurelius (161—180) o transferă la Potaissa[60], în Dacia. În anul 271, după retragerea lui Aurelian din Dacia, legiunea este readusă la Oescus[61]. Activitatea legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos este bine cunoscută datorită izvoarelor literare, inscripțiilor lapidare și tegulare, care ne dau informații importante despre teritoriul supravegheat de ea.

S-a demonstrat că în timpul prezenței în Dobrogea, legiunea a controlat, de-a lungul Dunării, un teritoriu ce începea la sud cel puțin de la Capidava și ținea pînă la Noviodunum, cuprinzînd și unele fortificații din stînga Dunării[62]. În zona litorală a Dobrogei activitatea legiunii V Macedonica s-a materializat atît prin prezența unor militari activi, cît și prin ridicarea unor construcții[63]. De asemenea, autoritatea

[56] B. Gerov, AAH, Budapesta, 15, 1967, p. 85—105.

[57] Tacitus, *Annales*, IV, 5, 3 ; ILS, 2231.

[58] B. Filow, Klio, 6, 1906, p. 74—77 ; R. Syme, JRS, 18, 1928 ; p. 41—55 ; R. Vulpe, DID, II, p. 61, n. 163.

[59] R. Syme, *loc. cit.*

[60] B. Filov, *loc. cit.* ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 155 ; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 32—33.

[61] B. Filov, *loc. cit.* ; D. Tudor, SCIV, 11, 1960, 2, p. 335 și urm.

[62] Em. Doruțiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 45—62.

[63] Al. Suceveanu, RRH, 13, 1974, 2, p. 226 ; A. Aricescu, *loc. cit.*

ei s-a extins și asupra unor regiunii din nord-vestul Mării Negre [64]. O inscripție de la Sacidava (dealul Musait, situat între Rasova și Dunăreni) a dovedit că raza de acțiune a legiunii cuprindea, într-o anumită perioadă și această așezare [65], aflată cu mult mai la sud de Capidava.

Descoperirea recentă a unui număr relativ mare de cărămizi ștampilate ale legiunii V Macedonica la Capidava [66] și Rasova (punctul „Pescărie") [67] atestă odată mai mult faptul că teritoriul supravegheat de ea îngloba și aceste localități. Numărul ridicat de cărămizi care provin de la edificii importante din cele două puncte, demonstrează că apariția materialului tegular nu este întîmplătoare, ci reflectă o activitate constructivă și o prezență reală a detașamentelor legiunii în așezările respective.

Existența unor subunități ale legiunii V Macedonica în anumite puncte de pe limesul dunărean a fost confirmată și de apariția în cele mai multe dintre ele a unor inscripții lapidare ori tegulare ale legiunii I Italica [68], despre care se cunoaște că i-a preluat, în parte, obligațiile de supraveghere ale părții de nord-est a Dobrogei și a unor regiuni din stînga Dunării, după mutarea ei în Dacia. În această situație se află și așezările amintite mai sus — Capidava [69], Rasova — „Pescărie" [70] și Sacidava [71], unde au apărut dovezi ale prezenței legiunii I Italica, după ce tot aici fuseseră semnalate și cărămizi ștampilate ale legiunii V Macedonica. Este posibil ca toate așezările menționate să fi intrat la un moment, pe care nu-l putem stabili cu certitudine, în raza de activitate ori numai de responsabilitate strategică, a legiunii I Italica. S-ar putea presupune existența în cele trei așezări amintite a unor vexilații formate din detașamentele a două sau chiar ale tuturor celor trei legiuni care au fost cantonate în Dobrogea (Legio XI Claudia, Legio V Macedonica și Legio I Italica), deoarece în fiecare dintre ele

[64] P. Nicorescu, ED, II, 1924, p. 413—414; idem, ARMSI, s. III, t. 19 (1937), p. 218—220; idem, ARMSI, s. 3, t. 26 (1944), p. 501 și urm.; CIL, III, 14215[4].

[65] C. Scorpan, în *Epigraphica*, București, 1977, p. 203—207, nr. 1; idem, Pontica, 9, 1977, p. 160—164.

[66] N. Cheluță-Georgescu, săpătură 1984—1985, circa 20 exemplare care provin, se pare, de la o singură construcție; informație de la autorul cercetărilor.

[67] Două exemplare, săpătură 1983—1985 Tr. Cliante, căruia îi datorăm și această informație.

[68] Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 53.

[69] O inscripție ridicată de un *optio* al legiunii I Italica (Em. Doruțiu-Boilă, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, București, 1980, p. 66, 67, nr. 41).

[70] Săpătură 1983—1985 Tr. Cliante.

[71] C. Scorpan, *Limes Scythiae...*, BAR, 1980, p. 210.

[72] La Capidava — tegule ale legiunii XI Claudia și legiunii V Macedonica, precum și inscripția amintită mai sus, referitoare la legiunea I Italica; la Rasova — „Pescărie" — materiale tegulare ștampilate ale tuturor celor trei legiuni; la Sacidava — inscripție cu mențiunea legiunii V Macedonica și materiale tegulare ale legiunii XI Claudia și I. Italica.

s-au descoperit materiale arheologice certe [72]. Totuși, pînă la apariția unor dovezi de necontestat, este la fel de posibil ca detașamentele celor trei legiuni să fi fost cantonate succesiv în localitățile de mai sus.

În ceea ce privește țiglele de la Izvoarele, dată fiind apariția deocamdată numai a două exemplare, nu putem vorbi încă de extinderea teritoriului legiunii V Macedonica pînă aici, cu toate că așezarea se află la numai 20—22 km sud-sud vest de Sacidava. Descoperirea și-ar putea găsi explicația, eventual, în prezența la Sucidava a unei vexilații formate din detașamente ale mai multor legiuni, inclusiv ale legiunii V Macedonica, care putea avea atît sarcini militare, cît și de confecționare a unor materiale tegulare, ori obligații constructive propriu-zise. Pe de altă pate, nu excludem nici posibilitatea ca țiglele în discuție să nu reprezinte neapărat o dovadă a prezenței efective a unui detașament al acestei legiuni la Izvoarele. Ele puteau face parte la fel de bine și dintr-un lot de materiale de construcție confecționat într-o altă zonă de militarii legiunii, transportat apoi la Izvoarele-Sucidava, pentru ridicarea unor clădiri sau refacerea fortificațiilor.

Pînă în prezent nu există elemente suficiente care să permită încadrarea cronologică exactă a țiglelor în discuție. Deocamdată, nu avem nici un argument care să ne determine să le datăm în perioada timpurie de staționare a legiunii V Macedonica la Oescus, anterioară războaielor daco-romane. Mai probabil, piesele par să se dateze, la fel ca aproape întregul material tegular de acest tip din Dobrogea, din vremea prezenței unității la Troesmis. Această datare ar putea fi acceptată atît în ipoteza confecționării țiglelor, în cauză, la Sucidava-Izvoarele de către un detașament aflat aici în misiune independentă sau făcînd parte dintr-o vexilație multilegionară, cît și în cea a proveniență ei dintr-un alt centru de producție, aflat sub controlul direct al legiunii. În situațiile amintite țiglele s-ar data între începutul sec. II — 167 e.n. Totuși, în cazul în care au fost confecționate pe loc — la Izvoarele — de către o vexilație comună, formată din subunități ale mai multor legiuni, sau de o vexilație alcătuită numai din militarii legiunii în cauză, țiglele s-ar putea data și după anul 167 e.n., perioadă în care, așa cum s-a mai arătat [73], legiunea putea primi încă unele sarcini de apărare a fostei sale provincii, deși sediul său se mutase la Potaissa. În acest caz ar fi greu de presupus ca o subunitate rămasă pe loc pentru o vreme, sau numai detașată pe limesul scitic, să fi avut sarcini de confecționare și de utilizare a materialului tegular nu pentru trebuințe proprii ci pentru ridicarea unor construcții aflate în alte locuri. Dacă avem în vedere tipul de țiglă, deosebit ca pastă de cele mai multe materiale de construcție de acest fel din zonă, exemplarele pot să aparțină unui lot confecționat în altă parte, și adus la Sucidava-Izvoarele pentru nevoi constructive a căror natură nu o cunoaștem.

[73] *Supra*, notele 45 și 46.

IM ZUSAMMENHANG MIT EINIGEN BEI IZVOARELE (KREIS KONSTANZA) AUFGEFUNDENEN GESTEMPELTEN TEGULAE

M. IRIMIA

Zusammenfassung

Der Verfasser beschreibt zwei in der Zone der römisch-byzantinischen Burg von Izvoarele (=Sucidava aus Scythia Minor) aufgefundene gestempelte Dachziegeln, die sich jetzt im Schulmuseum des Dorfes Canlia befinden, einen im Jahre 1982 und zwei im Jahre 1983, ebefalls in der Zone der Burg von Izvoarele aufgefundene Ziegelsteine.

Auf einer der zwei Dachziegeln erscheint die Inschrift [LEG(IONIS)] XI PONT(ICAE), auf dem im Jahre 1982 aufgefundenen Ziegelstein — [LEG(IONIS XI] PONT(ICAE). Auf einem der 1983 aufgefundenen Stücke ist der Stempel sehr fragmentär erhalten geblieben : [LE]G (IONIS)[XI] ? Der Verfasser nimmt an, dass das neue Appellativum — PONTICA — auf die komplexen Aufträge der XI. Legion Claudia, in einer bestimmten Zeitspanne zurückzuführen ist, Aufträge, die sich sowohl auf das westpontische Ufer, als auch auf die Zone des Pontus Euxinus beziehen, wo die Legion ihre Autorität ausübte.

Das neue Appellativum scheint ungewöhnlich. Es kommt auf einer Inschrift vor, aber hinsichtlich der Stadt Tomis benützt. In einer anderen Inschrift ist die I. Legion Italica als *Moesica* und die V. Legion Macedonica als *Dacica* genannt. Sowohl in den historiographischen Quellen als auch auf den gestempelten Ziegelsteinen wird die I. Legion Iovis als *Scythica* erwähnt.

Der Verfasser gibt auch andere Interpretationsvarianten der Abkürzung PONT... an und stellt fest, dass diese, hinsichtilich der zwei Stempel, unwahrscheinlich sind.

Die Dachziegel und der Ziegelstein von Izvoarele scheinen der zweiten Hälfte des 2. Jh. oder des 3. Jh. u.Z. anzugehören.

Auf der zweiten Ziegel von Izvoarele, die sich im Schulmuseum von Canlia befindet, erscheint [LEG(IONIS)] V MAC(EDONICAE). Auf einem anderen im Jare 1983 aufgefundenen Ziegelstein ist der Stempel erhalten geblieben : LE[G](IONIS) V M[AC](EDONICAE). Dank einiger neueren Funde von gestempelten Ziegelsteinen und Dachziegeln zieht der Verfasser din Schlussfolgerung, dass zum Gebiet, das sich unter der strategischen Aufsicht der V. Legion Macedonica befand, auch einige Punkte südlich von Capidava dazuzuzählen sind, wie Rasova (Punkt „Pescărie") und Sacidava (Musait-Hügel).

Aber hinsichtlich der Dachziegel von Izvoarele, der alleinstehend aufgefunden wurde, kann man nicht von einer Ausdehnung des Territoriums der V. Legion Macedonica sprechen. Ihr Auffinden kann eventuell dank eines Detachementwechsels mehrerer Legionen, einschliesslich der V. Legion Macedonica, erklärt werden.

Wenn wir den Ziegeltyp durch seine besondere Pastenzusammensetzung untersuchen, so folgern wir, dass dieser im Vergleich zu den anderen, für diese Zone charakteristisch, von den Soldaten der Legion anderswo verfertigt und von diesen hierher nach Izvoarele gebracht wurde, um Gebäude oder Festungen wiederaufzubauen. Chronologisch betrachtet, werden die Dachziegeln wahrscheinlich in die Zeit der Anwesenheit der V. Legion Macedonica in Troesmis zwischen Anfang des 2. Jh. und dem Jahre 167 u.Z. eingeschrieben.

INSCRIPȚII PE MORTARIA DIN DACIA (II)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Într-un volum anterior publicam *Inscripțiile pe mortaria din Moesia Inferior,* urmînd ca o întregire a catalogului să cuprindă și inscripțiile de pe vase asemănătoare, descoperite în Dacia. Din lipsă de spațiu ne-am văzut siliți să operăm o fracționare a materialului, respectiv în *Inscripții pe mortaria din Moesia Inferior* (I), și *Inscripții pe mortaria din Dacia* (II).

Cum observațiile preliminare privind tipul de vas, destinația, modul de fabricare și răspîndirea acestor recipiente au fost prezentate în prima parte a materialului, nu mai considerăm necesară o reluare a lor.

Dăm în continuare catalogul de *mortaria* ștampilate, descoperite în Dacia, urmînd criteriile adoptate în culegerea națională de inscripții *(Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor).*

Pentru ca ordinea numerelor în catalog să nu surprindă, reluăm numerotarea de la 1 la 46, iar în paranteză dăm numărul ce corespunde de drept piesei în catalogul general de *mortaria* ștampilate.

*
* *

D A C I A

I (XI). SVCIDAVA

1. (21). Buză de mortarium ; se păstrează un fragment de ștampilă. Nu se indică înălțimea literelor ; imprimare inversă. Cu ocazia publicării, D. Tudor arată că a apărut „în săpăturile din ultimii trei ani" din așezarea civilă (deci prin 1958—1959). Nu se află în muzeul din Corabia, cum se indică în *Oltenia romană* [3].

D. Tudor, SCIV, 13, 1962, 1, p. 121, nr. 5, fig. 3/4 ; idem, OR [3], SE 280 ; IDR, II, 303 ; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nr. 5.

...VA...
...OM...

În SCIVA, *loc. cit.*, notam : „După părerea noastră, este o imitație după ștampila anterioară" (adică după o ștampilă de tipul CL. DONITIA EVARESTO). „Imitatorul a copiat de pe vas și a gravat aidoma pe tiparul său literele, în cazul de față MO și AV, la fel și rămurica despărțitoare ; dar a inversat rîndurile, astfel că la imprimare literele VA au apărut în r. 1, iar ON în r. 2. Imitarea s-a realizat într-un atelier local, de către un ceramist care nu a înțeles sensul inscripției".

De fapt, este un fragment aidoma celor cunoscute cu ștampila CL. DONITIA / EVARESTO. Numai că D. Tudor a prezentat ștampila răsturnată ; literele *OM sînt în realitate CN* (desenul nu este deci corect). Rămurica despărțitoare corespunde perfect cu cea de pe ștampila citată. Lectura este deci următoarea :

[CL. D]ON[ITIA]
[E]VA[RESTO]

Cf. nr. 7, 25—27, 32, 54—56, 65.

2. (22). Buză de mortarium. Imprimare negativă ; nu se indică înălțimea literelor. Muzeul din Corabia ; inv. 727.

D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 601, nr. 25 ; idem, OR [3], SE, 279 ; Gh. Popilian, *Ceramica*, p. 48, pl. XVIII ; IDR, II, 302 (desenul din stînga).

THEO-
TIMV[S]

Litera V este slab imprimată, iar S nu a mai avut loc pentru imprimare, ștampila depășind lățimea buzei recipientului. Litera I are întrucîtva aspect de Y. Desenul publicat de D. Tudor nu este corect — nici în cea ce privește dispoziția rîndurilor, nici a rămurelei despărțitoare.

3. (23). Buză de mortarium. Imprimare negativă ; în rîndul 2 literele abia se zăresc. Nu se află în muzeul din Corabia, cum notează D. Tudor în *Oltenia romană*. Dispărut ?

D. Tudor, SCIV, 13, 1962, 1, p. 121, nr. 5, fig. 3/2 ; idem, OR [3], SE 279 ; IDR, II, 302 (desenul din dreapta).

T(h)EOT-
[imus]

4. (24). Buză de mortarium. Imprimare negativă ; în r. 2 literele abia se zăresc. Nu se află în Muzeul din Corabia, cum menționează D. Tudor în *Oltenia Romană*.

D. Tudor, OR [2], SE 220 ; idem, SCIV, 13, 1962, 1, p. 121, nr. 5, fig. 3/3 ; idem, OR [3], SE 282 ; IDR, II, 304 ; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nr. 4.

[Th]EOTI-
MVS

În SCIV, *loc. cit.*, D. Tudor scrie despre mortariile cuprinse de noi sub numerele 23—24 că „aparțin aceluiași producător olar : *T(h)eotimus*". Dar în celelalte publicații citate, același autor citea : ...EDTI.../ ...ML..., fiind considerată astfel o ștampilă ilizibilă.

II (XII). ROMVLA

5. (25). Buză de mortarium. Litere înalte de 12 mm ; imprimare negativă. Muzeul regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin (provine din colecția Capșa).

D. Tudor BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 462 ; idem, OR [2], SE 132 ; idem, OR [3], SE 159 (sub acest număr a fost inclusă ștampila prezentată de noi la nr. 26) ; Cl. L. Băluță, Apulum, 15, 1977, p. 249—252 ; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nr. 5.

D. Tudor citea ...IONI.../YAPES ; lectura a fost preluată de Gh. Popilian, *Ceramica*, p. 49 și pl. XVII (care dă totuși desenul corect) și IDR, II, 472. Cl. L. Băluță a atras atenția că este o ștampilă de tipul CL. DOMITI / EVARESTI. Lectura corectă este următoarea :

[C]L. DON[ITIA]
[E]VARESTO

6. 26). Buză de mortarium. Imprimare negativă ; litere înalte de 12 mm. Muzeul din Caracal.

D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 186, nr. 16 ; idem, OR [3], SE 159 (sub acest număr este cuprinsă și piesa prezentată de noi la nr. 13) ; Gh. Popilian, *Ceramica*, p. 49, pl. XVII ; IDR, II, 472 (cuprinde piesele de la noi nr. 25, 26).

[Cl.]DONITIA
[Ev]ARESTO

Cf. nr. 5 (25). D. Tudor citea (cu transcriere retrogradă ?) IOONIT / VAPESI ; Popilian ITIИOOI / OISƎ] AV (dar în desenul de la pl. XVII se mai văd : în r. 1, hasta din dreapta a lui A, iar în r. 2 bună parte din O). V. Culică, SCIV, 22 1971, 2, p. 335, observa că una din ștampilele publicate de el (v. la noi, mai sus, nr. 7) este asemănătoare cu

cea de față. Identificarea corectă a producătorului a fost făcută de Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 249—250, nota 15.

7. (27). Buză de mortarium. Imprimare pozitivă; litere înalte de 12 mm. Muzeul regiunii Porților de Fier (Drobeta-Turnu Severin); provine din colecția Capșa, inv. 112/IV.

D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 461; idem, OR [1], SE 108; idem, OR [2], SE 131; idem, OR [3], SE 158; IDR, II, 467; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nr. 5.

[Do]NITIA
[E]VA[re]STO

D. Tudor citea: ALTIN... / OTT...AV... (lectură preluată și în IDR, II, 467); rectificarea s-a făcut de noi în SCIVA, *loc. cit.*

8. (28). Buză de mortarium. Litere înalte de 8—10 mm; imprimare pozitivă. Se păstrează la Muzeul regiunii Porților de Fier (Drobeta-Turnu Severin); provine din colecția Capșa.

D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 460; idem, OR [1], SE 107; idem, OR [2], SE 130; idem, OR [3], SE 157; Gh. Popilian, *Ceramica*, p. 49; IDR, II, 468.

MARC[us A-]
RET[io fec(it)]

D. Tudor citea: MARC[i] / REZI... Lectura corectă a fost stabilită de V. Culică (lectura a fost acceptată de Gh. Popilian și, în IDR, II), după ștampilele de la Durostorum (la noi, nr. 10) și Buridava [mai departe, nr. 16 (36)].

9. (29). Buză de mortarium cu ștampilă de dimensiunile 5,3 × × 3,6 cm. Litere pozitive; numele ceramistului repetat în r. 2. Colecția Ilie Constantinescu, Caracal.

D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 459; idem, OR [1], SE 110; idem, OR [2], SE 133; idem, OR [3], SE 160; IDR, II, 469.

MILONIS
MILONIS

10. (30). Buză de mortarium cu ștampilă în cartuș de dimensiunile 6,3 × 3,4 cm. Literele despărțite, pe verticală, de o rămurică, asemeni unui brăduț: două litere în stînga, două în dreapta. Se păstrează în Muzeul Militar Central, București.

IDR, II, 470 (după informația autorilor citați în continuare); Gh. Poenaru Bordea — M. Zahariade, SMMIM, 13, 1980, p. 106—107.

STEF
ANOV

11. (31). Buză de mortarium cu ștampilă ; formă și dimensiuni necunoscute. Muzeul din Caracal.

D. Tudor, SCIV, 21, 1970, 2, p. 316, nr. 12 (nu dă desen, deci nu știm cărui tip îi aparține) ; IDR, II, 471.

THEOTIMVS (?)

III. (XIII). SLĂVENI (com. Gostavățu, jud. Olt)

12. (32). Buză de mortarium cu fragment de ștampilă. Dimensiuni necunoscute (inaccesibil) ; imprimare negativă. Muzeul Olteniei, Craiova.

Gh. Popilian, *Ceramica*, p. 49, nota 239 (mențiune), pl. XVIII. Cf. Cloșca L. Băluță, Apulum, XV, p. 250, nota 15 (pentru identificarea producătorului).

[Cl. Don]ITIA

[Evaresto]

Cf. nr. 7,1 (21), 5—7 (25—27), 34—36 (54—56), 45 (65), 13—15, (33—35). Ștampile de mortaria, inedite. Se păstrează în Muzeul Olteniei, Craiova.

Gh. Popilian, în „Materiale și cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, 1980", notează că s-au descoperit în așezarea civilă „trei fragmente de *mortaria*, dintre care două cu ștampila TEOTIMOS". Probabil că este o ștamiplă de genul celor citate mai sus, nr. 3 (23), 4 (24).

În ziua de 3 noiembrie 1979, Gh. Popilian mi-a arătat, la muzeul din Craiova, un fragment de buză de mortarium cu ștampilă de tipul Theotimi / Stefani ; probaibl de același tip cu cele cunoscute în alte părți (Pavlikeni, Jidava, Ulpia Traiana ; cf. C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 460, nota 27).

IV (XIV). BURIDAVA (Stolniceni, mun. Rîmnicu Vîlcea)

16. (36). Buză de mortarium. Litere înalte de 10 mm ; imprimare pozitivă. Muzeul județean Vîlcea.

D. Tudor, SCIV, 13, 1962, 1, p. 120, nr. 4 ; idem, SCIV, 17, 1966, 3, p. 602, nota 27 ; idem, OR [3], SE 401 ; IDR, II, 568.

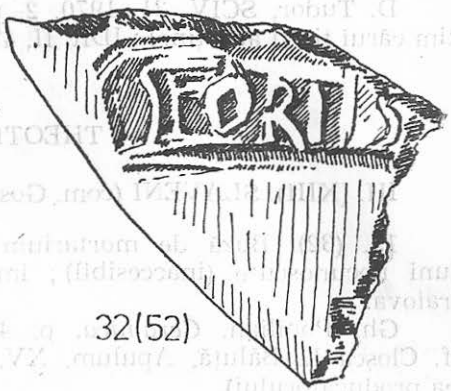
MARCVS A-

[r]ETIO FEC(it)

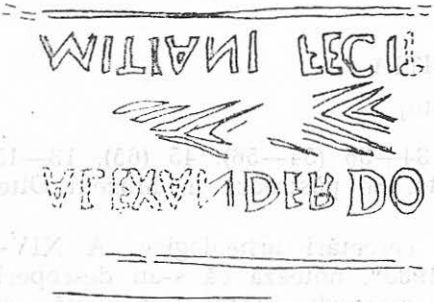
D. Tudor propunea o lectură greșită (v. și nr. 28 de la Romula). Lectura corectă a fost dată de V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373 (pe baza unei ștampile întregi de la Durostorum ; mai sus, nr. 10).



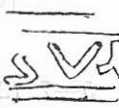
10(30)



32(52)



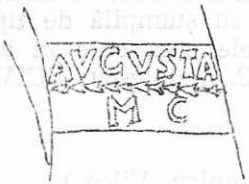
33(53)



31(51)



27(47)



21(41)



9(29)



22(42)



28(48)



8(28)



16(36)

Planșa I : Ștampile pe *mortaria* de la Romula, 8—9 (28—29) ; Buridava, 16 (36) ; Tibiscum, 21—22 (41—42) ; Ulpia Traiana Sarmizegetusa, 27 (47), 28 (48), 31 (51) ; Micia, 32(52) ; Ampelum, 33(53) și Romula, 10 (30).

V (XV). JIDAVA (Cîmpulung, jud. Argeș)

17. (37). „Buză de oală cu ștampilă" descoperită în 1901, în cursul săpăturilor efectuate în castru de P. Polonic. Dispărută. Ștampila este cunoscută numai din desenul lui Pamfil Polonic; literele erau imprimate negativ.

P. Polonic, în Mss. Acad., vol. 5 141, f. 231 (verso); de aici preluat de D. Tudor, „București", 2, 1936, p. 111, nr. 11; idem, OR [1], SE 226; idem, OR [2], SE 350; idem, OR [3], SE 502; IDR, II, 630. Lectura corectată de C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459—460, nr. 6 (vezi și SCIVA, 32, 1981, 4, p. 609, nr. 61); Gh. Poenaru Bordea — M. Zahariade, SMMIM, 13, 1980, p. 107.

[T]HEOTIM[i]
[St]EFANI

Cf. nr. 6, 15, 25 (45).

VI. (XVI). RĂCARI (jud. Dolj)

18. (38). Buză de mortarium. Dimensiunile literelor necunoscute; imprimare pozitivă. D. Tudor nota că piesa se păstrează la Muzeul Olteniei, Craiova; dispărută?

D. Tudor, OR [1], SE 184; idem, OR [2], SE 298; idem, OR [3], SE 436; IDR, II, 172; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 458, nr. 3.

[P]HILEMO...
MIN...D...

Cf. nr. 22 (42) mai departe. D. Tudor citea HILEMO / AIN...D; lectură preluată și în IDR, II, 172.

VII. (XVII). DROBETA

19. (39). Fragment de mortarium, descoperit pe locul unde M. Davidescu crede că a fost clădirea *tabularium*-ului. Descoperit cu ocazia unor săpături pentru consolidarea zidurilor bisericii medievale cu contraforți din curtea muzeului. În dreapta și în stînga deversorului se află o ștampilă. Se păstrează în Muzeul regiunii Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin.

M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin* (editura Meridiane) București, 1969, p. 25; idem, *Drobeta în secolele I—VII*, Craiova, 1980, p. 120—121 (cu desen); inclus de C. C. Petolescu în cronica epigrafică (prima serie), publicată în SCIVA, 32, 1981, 4, p. 601, nr. 24.

VRSVLVS

Litera L ca *lambda*.

„Fragmentul nostru a fost descoperit într-o poziție stratigrafică bine precizată, alături de ceramică din secolul II“ (M. Davidescu, *Drobeta...*, p. 121).

20. (40). Fragment de mortarium cu ștampilă, descoperit cu ocazia lucrărilor de canalizare, în 1972, în apropierea castrului. Se păstrează în Muzeul regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin.

Doina Benea, în *Contribuții ale cadrelor didactice și cercetătorilor mehedinteni la îmbogățirea cunoașterii istoriei locale*, Casa corpului didactic, Drobeta-Turnu Severin, 1974, p. 69 (non vidi), apud M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—IV e.n.*, Craiova, 1980, p. 121; inclus de C.C. Petolescu în cronica epigrafică (prima serie) publicată în SCIVA, 32, 1981, 4, p. 601, nr. 23.

THEO...

Este ștampila ceramistului *Theotimus*, ale cărui produse sînt cunoscute în Dacia și Moesia Inferior (din felul cum ne este prezentată de Mișu Davidescu, nu ne putem da seama cărei variante a ștampilei aparține : cf. IDR, II, 302 și 471 ; C. C. Petolescu, SCIVA, 31 1980, 3, p. 458—460).

VIII. (XVIII). TIBISCUM (Jupa-Caransebeș, jud. Caraș-Secerin)

21. (41). Buză de mortarium descoperită în așezarea civilă. Litere înalte de 13 mm ; imprimare pozitivă. Muzeul din Timișoara.

IDR, III/1, nr. 267. Cf. C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 119 ; idem, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 460, nr. 7.

AVGVSTA [lis]
[Nu]M[i]C...

I. I. Russu citea *Augusta* sau *Augusta[l---]*, iar în r. 2 „literele singulare M și C ar putea fi inițiale de antroponime“. Vezi *Inscripții pe mortaria din Moesia Inferior*, nr. 4 ; CIL, III, 14 371, 11 ; *NVMIC AVGVSTAL*.

22. (42). Buză de mortarium descoperită în așezarea civilă. Litere înalte de 12 mm ; imprimare pozitivă. Muzeul din Timișoara.

IDR, III/1, nr. 268 ; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 119 ; idem, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 458, nr. 3.

PHILEM...
MINNE...

I. I. Russu, care publică primul această ștampilă, nu observă că ea este identică în privința lecturii cu alta de la Răcari (nr. 18), deși aceasta din urmă era publicată cu trei decenii și jumătate în urmă.

23. (43). Bază de mortarium descoperită în 1980 într-o clădire din zona canabelor castrului. Muzeul Banatului, Timișoara.

Doina Benea, Potaissa, 3, 1982, p. 25 (mențiune).

Severus

IX. (XIX). VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA (com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara)

24. (44). Fragment de mortarium cu ștampilă. Dispărut.

Goos, Archiv. d. Ver. siebenb. Landesk., XI, 107 ; CIL, III, 8077, 7 ; IDR, III/2, 573.

MARCVS A-
RETIO FEC*(it)*

În CIL apare MARCV A/RELIO FEC. Clopșca L. Băluță arată că este identic cu cele descoperite la Durostorum, Romula și Buridava (mai sus, nr. 10, 8 (28), 16 (36), (cf. Apulum, XV, 1977, p. 245, nota 8).

25. (45). Fragment de mortarium ștampilat. Litere inverse. Dispărut.

G. Téglás, AEM, 13, 1890, p. 198 ; CIL, III, 12639 ; IDR, III/2, nr. 580.

THEOTIM[*i*]
STEFANI

La Téglás și în CIL, lectura este corectă, totuși apare redată astfel : în r. 1, O este mai mic, al doilea T ca Y, urmează două haste, apoi N invers ; în r. 2, S (invers) este în ligatură cu T (la Téglás), A în formă de Y răsturnat (Téglás) sau V (CIL), N invers.

Despre această ștampilă, Clopșca L. Băluță, Apulum, XV, p. 245, nota 8, scrie : „pierdută, neinterpretată de Mommsen, pe care am atribui-o eventual lui THEOTIMVS într-o variantă necunoscută".

Cf. nr. 6, 15, 17 (37).

26. (46). Fragment de mortarium ; dispărut (extat Hamersdorfi apud Acknerum", CIL). Litere inverse ; în r. 2, ligatura V+A.

Ackner — Müller, Röm. Inschriften Daciens, nr. 190 ; CIL, III, 1635, 3 ; IDR, III/2, nr. 575. Cf. Clopșca L. Băluță, Apulum, XV, p. 245, nota 8 ; Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 207.

CRAT
DAVIC

În CIL se menționează că ștampila era aplicată „in margine vasis maximi" ; după I. I. Russu, ar fi amforă. Faptul că cele două rînduri ale ștampilei sînt despărțite de obișnuitul ornament vegetal arată că este vorba totuși de un fragment de mortarium.

27. (47). Fragment de buză de mortarium. Litere înalte de 10 mm; imprimare pozitivă. Muzeul din Sarmizegetusa.

Dorin Alicu, Sargetia, 11—12, 1974—1975, p. 43, nr. 4, fig. 4 — 4 a; IDR, III/2, nr. 579. Cf. Băluță — Șerban, *op. cit.*, p. 206.

PRIM...

.....

În desenul editorului (fotografia este inutilizabilă), din ultima literă este redată numai o hastă; după același autor, în r. 2 „se poate presupune existența unui O".

Cf. nr. 13 (Carsium).

28. (48). Fragment de buză de mortarium. Litere înalte de 13 mm; imprimare pozitivă. Muzeul din Sarmizegetusa.

D. Alicu, Sargetia, 11—12, 1974—1975, p. 43, nr. 5, fig. 5—5 a; IDR, III/2, nr. 572. Cf. Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 204.

AELI IVL*(iani)*

29. (49). Fragment de ștampilă de mortarium. CIL notează că se află în muzeul din Deva; acum dispărută.

Torma, AEM, 11, 1887, p. 239; CIL, III, 8077, 6; IDR, III/2, nr. 578; Erd. Muz. 1902, p. 453. Cf. Cl. L. Băluță, Apulum, XV, p. 245, nota 8; Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 207.

...EIM

30. (50). Vas de lut, fragment; pe marginea buzei se află o ștampilă cu litere inverse; sînt imprimate numai două litere. Poate fi un mortarium. Muzeul din Deva.

I. I. Russu și colab. IDR, III/2, nr. 577.

EM

Ne întrebăm dacă nu cumva este vorba de ștampila anterioară: nr. 29 (49).

31. (51). „*Mortarium* din lut roșu, de mari dimensiuni, avînd pe buză imprimată o ștampilă cu trei (?) litere grecești, corodate, dar putînd fi descifrate". Muzeul din Ulpia Traiana Sarmizegetusa; inv. 732 (inv. vechi).

I. I. Russu, IDR, III/2, nr. 583; lectura Y A Σ.

«Sigură este numai prima literă Y, a doua putînd să fie „lambda" sau A fără bara orizontală, iar ultima un „sigma" de tip clasic. Posibil inițiale din numele (grecesc ?) al olarului (vreun YAΣ ?)» (I. I. Russu).

Această ștampilă este foarte probabil de același tip cu alta de la Durostorum (vezi pentru Moesia Inferioară, nr. 12); desenul publicat în IDR, III/2, nr. 583, ar trebui „răsturnat" pentru a fi în poziție normală (cf. C. C. Petolescu, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 611, nr. 74).

X. (XX). MICIA (Vețel, jud. Hunedoara).

32. (52). Fragment de buză de vas (foarte probabil de mortarium), descoperit în castru; pastă comună. Muzeul național de istorie, București (informație : Liviu Petculescu).

Inedit; menționat de C. C. Petolescu, în Revista de istorie, 34, 1981, 4, p. 709, nota 62; idem, în *Actas del coloquio 1980. Formas de intercambio durante la Antigüedad* (Memorias de historia antigua, IV, 1980), p. 58—59, nota. 60.

FORTIS

În partea stîngă, un fel de *tabula ansata* (?).

XI. (XXI). AMPELUM (Zlatna, jud. Alba).

33. (53). Mortarium dublu ștampilat; cartușul ștampilei: 7 × × 4,5 cm. Litere inverse. Muzeul Unirii, Alba Iulia.

Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 245—247, nr. 1, fig. 1; Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 204.

[*Alexa*]NDER DO-
MITIANI FECI[*t*]

XII. (XXII). APULUM (Alba Iulia).

34. (54). Ștampilă pe mortarium („in margine vasis maximi"), descoperit în Partoș („Maros-Porto"); altădată se afla în muzeul din Cluj („nunc Clausenburgi în museo", CIL); dispărută.

C. Torma, AEM, 3, 1879, p. 119, nr. 2; III, 8077, 2 a. Cf. V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 69; Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 250, nota 17; Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 205.

...ONITI...
EVARESTC (?)

V. Christescu, *loc. cit.*, înțelegea ultima literă din r. 2 (în partea stîngă) : *o(fficina)*.

35—36. (55—56). Două fragmente de mortaria ștampilate; dimensiunile cartușului : 6 × 4,5 cm. Litere inverse. Muzeul Unirii, Alba Iulia; inv. 4116 și 7134.

Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 249—252, nr. 3 (1—2), fig. 4 ; cf. Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 1 9/20, 1979, p. 205.

CL. DONITI[*a*]
EVAREST[*o*]

Băluță citește CL. DOMITI / EVARESTI.

37—38. (57—58). Două fragmente de *mortaria* ; dimensiunile cartușului : 4 × 1 cm. Litere pozitive. Muzeul Unirii, Alba Iulia ; inv. 4113—4114.

Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 253, nr. 1—2, fig. 6 ; Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 207, pl. III/5.

CVHEMAM (?)

După editorul ștampilei, «se pot citi clar primele două litere, C sau G și V, cărora le urmează alte două litere în ligatură, probabil H+E sau N+E și în continuare, MAM, unde spațiul dintre litere este uniform. Litera E nu are bară transversală» (Cl. L. Băluță). Autorul propunea lectura transcrisă mai sus ; cf. însă Apulum, XV, p. 254 : «Se cunoaște în *Dacia Superior* un singur *mortarium* cu cognomenul Germanus...» — ceea ce ne face să credem că autorul, deși într-o exprimare confuză, atribuia acest mortarium lui Germanus ; sau se referă la cel ce urmează ?

39. (59). Buză de mortarium cu inscripție în *tabula ansata*. Literele au aspect cursiv, incizate înainte de ardere. Muzeul Unirii, Alba Iulia.

Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 254, nr. 1 ; cf. Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 205, pl. II/1.

GERMANI

40. (60). Fragment de buză de mortarium ; dimensiunile cartușului : 4 × 1,2 cm. Imprimare pozitivă ; dar S și N sînt inverse (ultimul N este însă pozitiv). Muzeul Unirii, Alba Iulia ; inv. 4118.

Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 252, nr. 4, fig. 5 ; Cl. L. Băluță, I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 205—206, pl. II/2.

OF(f)ICINA (?)
IVSTINIANA

Băluță propune lectura IVSTINIANV / OFFICINA. Pentru r. 1, el consideră că literele AN au fost gravate greșit în loc de NA — ceea ce nu este exclus, deși preferăm a citi normal IAN. În r. 2, ultima literă apare ca V — editorul gîndindu-se chiar la un genitiv grec., (O)Y ; mai degrabă însă este un defect de turnare, în loc de I.

41.(61). Fragment de mortarium ; dimensiunile cartușului : 6 × 4 cm. Literele pozitive (dar imprimarea este defectuoasă). Muzeul Unirii, Alba Iulia ; inv. 4115.



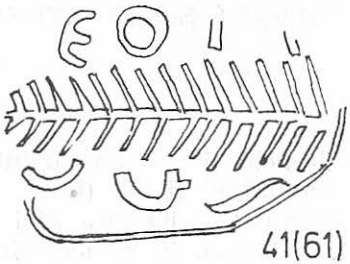
35(55)



39(59)



37(57)



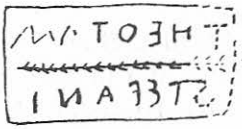
41(61)



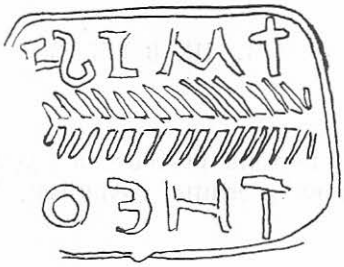
4(24)



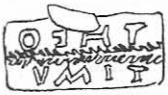
3(23)



17(37)



42(62)



2(22)



40(60)

Planșa II : Ștampile pe *mortaria* de la Apulum, 35 (55) ; 37 (57), 39 (59), 40 (60), 41 (61), 42 (62) ; Sucidava, 2—4 (22—24) ; Jidava, 17 (37).

Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 248—249, nr. 2, fig. 3 ; Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 206, pl. III/1.

[*Th*]EOTI-
MVS

42. (62). Fragment de mortarium ; dimensiunile cartușului : 6 × 4,3 cm. În r. 1, (rîndul de sus) ligatura T+I ; probabil tot o ligatură — ultimele litere, din stînga. Imprimare inversă. Muzeul Unirii, Alba Iulia ; inv. 4117.

Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 247—248, nr. 1, fig. 2. Cf. Cl. L. Băluță, I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 206, pl. III/2.

THEO-
TIMI---

Ultimele litere din rîndul de sus (stînga) sînt interpretate de editor ca putînd fi OF (litera F inversă), deci *of(ficina).* Ne-am mai gîndi eventual la ligatura FIG, deci *fig(lina),* reprodusă cu litere pozitive. I. I. Russu, în comentariul la ștampila IDR, III/2, nr. 580, propune *Theo/timi Ste(fani)* (?).

XIII. (XXIII). POROLISSUM (Moigrad, jud. Sălaj)

43. (63). Ștampilă pe mortarium („in margine vasis maximi"). Se pare că se află în muzeul din Zalău.

CIL, III, 8077, 4. Cf. Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 206.

TVMITANV

44. (64). Ștampilă pe mortarium („in margine vasis maximi"), dispărut.

C. Torma, AEM, 3, 1879, p. 119, nr. 4 ; CIL, III, 8 077, 3.

TVI (?)

Cl. L. Băluță remarcă identitatea cu ștampila precedentă : „ștampile identice, se pare, descoperite la Moigrad, pierdute" (Apulum, XV, p. 245, nota 8).

XIV. (XXIV). ILIȘUA (jud. Cluj).

45. (65). Ștampilă pe mortarium (in margine vasis maximi") ; litere inverse. Cu privire la locul de păstrare, în CIL se mai face mențiunea : „nunc Clausenburgi in museo TORMA ; ibi non extat" ; deci la data includerii în CIL dispăruse.

C. Torma, AEM, 3, 1879, p. 118, nr. 1 ; CIL, III, 8077, 2 b. Cf. V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane,* Pitești 1929, p. 69 ; Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 250, nota 16 ; Cl. L. Băluță — I. Șerban, RCRFA, 19/20, 1979, p. 205.

///TINOCC///

Cf. nr. 7, 8, 1 (21), 5—7 (25—27), 12 (32), 34—36 (54—56).

46. (66). În CIL se face mențiunea : «Litteris inversis. În margine vasis maximi. Also Ilosva nunc Clausenburgi in museo TORMA ; ibi non extat» ; dar C. Băluță, Apulum, XV, p. 245, nota 8, notează că se află în muzeul din Cluj-Napoca ; inv. 3 202. Litere inverse ; ligaturi : V+A și V+S (V mai mic) în r. 1, R+V în r. 2.

C. Torma, AEM, 3, 1879, p. 119, nr. 5 ; CIL, III, 80775.

VA*(lerius LVCI[VS]*
[R]VFVS

LES INSCRIPTIONS SUR „MORTARIA" DE DACIA

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Résumé

L'ouvrage est la continuation d'un répertoire des estampilles sur „mortaria" découvertes en Moesia Inferior. Elles sont numérotés de 1 à 46 (21—66) et elles sont découvertes à Sucidava, Romula, Slăveni, Buridava, Jidava, Răcari, Drobeta, Tibiscum, Sarmizegetusa, Micia, Ampellum, Apulum, Porolisum et Ilișua.

ARTA FUNERARĂ ÎN DOBROGEA ROMANĂ

(I)

Z. COVACEF

Cercetările ce se fac asupra artei sculpturale antice au în vedere, în general, două aspecte ale acesteia, într-o împărțire — considerăm noi, arbitrară : artă votivă și artă funerară. Dar, numeroase monumente funerare pot fi încadrate artei votive, fie prin figurația realizată, fie prin inscripțiile dedicatorii ; și aspectul invers, monumente votive ce pot fi considerate și funerare, cum este cazul reprezentărilor lui Thanatos sau ale unor divinități al căror cult are și un aspect chtonian : Cavalerul Trac, Bacchus, Mercur, Hercule etc.

Sculptura funerară reprezintă aspectul cel mai interesant al artei provinciale romane, artă alcătuită și dezvoltată în legătură cu nevoile vieții. Monumentele funerare — numeroase și variate ca forme de manifestare — pot fi încadrate în două grupe mari : I — cele care fac referire directă la defunct : stele, statui, aedicule, altare, sarcofage, mausolee ; II — simboluri funerare : con de pin, lei, Thanatos.

I. *Monumente funerare ce fac referire directă la defunct.*

I. 1. Dintre tipurile ce se înscriu acestei categorii, stelele funerare — în general — și cele cu reprezentarea banchetului — în special —, au constituit obiectul a numeroase studii care s-au ocupat de clasificarea lor și care au analizat evoluția schemelor iconografice, difuzarea temelor etc [1].

[1] Pe lîngă studiile asupra stelelor din provincia romană Moesia Inferior (D. Dimitrov, *Nadgrobnite ploci ot rimsko vreme v Severna Bulgarija*, Sofia, 1942 ; G. Tonceva, Arheologhija, Sofia, 1964, 4, p. 37), amintim pe cele care se referă mai ales la stele din Scythia Minor : G. Bordenache, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 253—281, unde autoarea trasează marile linii ale evoluției iconografice și stilistice a scenei banchetului funerar din sec. 1 e.n. pînă în sec. 4 e.n. ; Maria Alexandrescu-Vianu, în Dacia, NS, 17, 1973, p. 217—241, stabilește trei clase (A, AB și B) și XIV grupe pentru cele două tipuri de stele : grec și danubian ; Eadem, în Dacia, NS, 21, 1977, p. 139—166, unde sînt evidențiate trei modele pentru Odessos (al doilea cu două variante), două tipuri de schemă tomitană (al doilea în două variante) și modelul histrian cu două scheme.

Analiza evoluției tematice, în timp și spațiu, impune o serie de repere. Astfel, sînt de discutat : arhitectura monumentului funerar, elementele care compun schema figurată, evoluția modei — la care ne conduce analiza costumului și a coafurii ; iar acolo unde există posibilitatea, trebuie evidențiată interdependența dintre relief și text.

Tematica iconografică a stelelor funerare nu este, la o primă vedere, foarte variată. Cel mai frecvent subiect este cel al banchetului, însoțit uneori, în registru separat, de imaginea Eroului cavaler. Urmează portretele busturi ; coroana funerară ; figuri întregi în picioare sau o figură în picioare și una așezată ; imagini referitoare la activitatea pe care o desfășurase defunctul.

Numeroaselor studii care s-au ocupat de stelele funerare sub diverse aspecte, le adăugăm cîteva observații privind semnificația religioasă a temei banchetului și, mai ales, asupra elementelor de mobilier ce compun scena și care, la o primă vedere, par invariabile și identice pe stelele ce folosesc acest subiect.

În antichitate, viața religioasă s-a redus aproape în exclusivitate la speculațiile privind soarta sufletului după moarte. Tocmai de aceea riturilor funerare și ceremoniilor legate de cultul morților li se acordă o importanță deosebită și în Scythia Minor în primele secole ale erei noastre [2], sub influența, în primul rînd a grecilor din cetățile pontice.

Cultul pentru morți a ocupat un loc preponderent în viața și arta grecilor, iar practicile legate de acest cult vor fi întîlnite în toată lumea greacă, inclusiv în coloniile de la Pontul Stîng [3]. Credința în nemurire, concepută ca o prelungire a vieții pămîntești, se reflectă în tematica sculpturală a monumentelor funerare. Sînt de amintit în acest sens, în primul rînd, reprezentările lui *Thanatos* — statui sau basoreliefuri [4]. Apoi, *Călărețul vînător* — atît de des figurat pe stelele funerare — semnificînd nu numai eroizarea defunctului, cît mai ales *Eroul salvator*, pregătit să-l conducă pe acesta în lumea eternă [5]. Vița de vie cu ciorchini grei sau vrejul de iederă, care ornamentează și cele mai sărace monumente — simbolizînd renașterea — nu sînt altceva decît o aluzie la viața eternă [6]. Cît privește scena *banchetului funerar* [7] — reproducere a banchetului oferit defuncților de către supra-

[2] D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 293—294.

[3] Franz Cumont, *Recherches sur la symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, p. 410—412 ; Pierre Boyancé, *Études sur la religion romaine*, Roma, 1972, p. 309—315 ; G. Gordenache, în StCI, 4, 1962, p. 282—290, Eadem, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 172 ; D. M. Pippidi, *loc. cit.*

[4] Z. Covacef, în Peuce, 6, Tulcea, 1977, p. 163.

[5] Pettazzoni, în *Serta Kazarowiana*, 1, Izvestiia-Institut, 16, 1950, p. 298 ; G. Bordenache, în Dacia, 9, p. 255, 261—264 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 294—295.

[6] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 264 ; D. M. Pippidi, *loc. cit.*

[7] Vasile Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* [2], București, 1974, ed. îngrijită de Radu Vulpe, p. 127—128 și n. 398 ; G. Bordenache, *loc. cit.*

vieţuitori [8] — acesta exprimă perpetuarea vieţii, speranţa reîntîlnirii într-o lume mai fericită [9].

Majoritatea stelelor cu scena banchetului sînt ridicate de, sau pentru, militari sau veterani, ei fiind cei mai în drept să solicite de la *Dii Manes* odihna „binemeritată". Liniştea care se degajă din scenele ospăţului relevă, în prmul rînd, detaşarea de grijile vieţii, destinderea. Concepţia morţii ca o odihnă veşnică pătrunde din Orient — unde era tradiţională — în Grecia, iar prin intermediul acesteia se răspîndeşte în întregul Imperiu roman [10]. Această concepţie se va îmbina cu credinţa în reînviere, datorată tot Orientului, de unde se propagase odată cu misterele mitriace [11]. Doctrina legată de misterul morţii şi al vieţii viitoare subjugă într-atît spiritul umanităţii antice încît sînt luate o serie de măsuri, încă din timpul vieţii, spre a se asigura o bună primire în lumea viitoare.

Banchetul care se făcea pentru morţi, la anumite date, şi care se desfăşura chiar pe locul unde odihneau aceştia [12], este transpus pe monumente figurîndu-i şi pe defuncţi printre participanţi [13], aceasta fiind principala manieră de a-i onora pe morţi, de a le bucura umbra [14].

Pe monumentele mai vechi care utilizează această temă, apare tipul simplu, adică defunctul este reprezentat aşezat pe un tron, avînd-o alături pe soţia sa, primind libaţii şi, uneori, vărsînd el însuşi vin din cupa pe care o ţine în mînă [15]. Cu timpul libaţiile se transformă într-un adevărat banchet, servit pe o masă aşezată în centrul scenei şi care reuneşte în jurul ei întreaga familie. Adeseori la scenă se adaugă şi alte elemente împrumutate din miturile funerare.

Pentru Scythia Minor se disting două tipuri de stele funerare [16], stelele de *tip grec* — de dimensiuni mici, majoritatea lucrate din marmură şi cu un singur registru — cel al reliefului — inscripţia fiind săpată deasupra, dedesubtul acestuia [17] sau de jurîmprejur [18]; şi stelele de *tip danubian,* de dimensiuni mari, lucrate din calcar, cu două sau mai multe registre — unul sau două ocupate de reliefuri şi unul rezervat

[8] Franz Cumont, *op. cit.*, p. 251 şi urm.
[9] *Idem.*
[10] *Ibidem*, p. 361.
[11] *Ibidem*, p. 362.
[12] Termenul „aici odihneşte", corelează textul cu imaginea, subliniind concepţia morţii ca un somn, cf. Franz Cumont, *op. cit.*, p. 361.
[13] V. Pârvan, *loc. cit.*; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 254—277.
[14] Franz Cumont, *loc. cit.*
[15] G. Bordenache, *loc. cit.*
[16] Eadem, *op. cit.*, p. 255.
[17] De exemplu, pe stela tomitană pusă pentru *Antigona Aulossanis,* inscripţia este săpată deasupra imaginii, în timp ce pe stela lui *T. Valerius Germanicus* aceasta este săpată dedesubt. Cf. I. Stoian, *Tomitana. Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis,* Bucureşti, 1962, p. 202—203, pl. LIV şi p. 203—204, pl. LVI/1.
[18] Aşa cum este pe stela lui Attalas, cf. A. Aricescu, în *Epigraphica,* travaux dédiée au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembre 1977), Bucureşti, 1977, p. 193—199, nr. 1.

inscripției — toate încadrate de un chenar decorat, de obicei, cu vrejuri de viță de vie [19].

Este de relevat faptul că în timp ce în cetățile pontice scena banchetului apare reprezentată pe ambele tipuri de stele (grec și danubian), în centrele din interiorul Dobrogei ca și în cele de pe *limes*-ul dunărean, figurează numai pe cele de tip „danubian". Este și aceasta o dovadă a faptului că scena apare la început în cetățile pontice, și este folosită de greci ; populația locală preia obiceiul, iar în epoca romană se răspîndește în toată provincia.

Pentru *Tomis* am analizat 25 de stele pe care apare scena banchetului funerar.

Întregi sau fragmentare, acestea se eșalonează în timp din secolul 1 î.e.n. (un exemplar), pînă la începutul secolului 4 e.n., cele mai multe aparținînd secolului 2 e.n. (11 exemplare). Dintre acestea, 16 stele aparțin tipului „grec" (ultimul exemplar datînd din sec. 3 e.n.). Prima stelă de tip „danubian" se datează în sec. 1 e.n., iar în secolul următor avem doar două exemplare de acest tip, numărul lor crescînd spre sfîrșitul secolului 2 și la începutul secolului următor.

Mobilierul, a cărui evoluție am urmărit-o pe stele funerare cu scena banchetului, este format din *kliné* — cu saltea, pernă, cuvertură ; *scaun* — cu sau fără spetează — sau *kathedra ; taburet* pentru picioare și *mensa tripes.*

Analizînd pe rînd piesele de mobilier ce apar pe cele 25 de stele tomitane cuprinzînd scena banchetului, constatăm :

1. Pe șapte stele, care se eșalonează în timp din sec. 1 e.n. pînă în sec. 2. e.n., *kliné* este de formă simplă, fără decorații și — cu o singură excepție (stela lui Flavius Capito, din sec. 2 e.n. [20]) — fără a se preciza detalii ale picioarelor.

Pe celelalte stele, începînd din sec. 2 e.n. și pînă la începutul sec. 4 e.n., este figurată o *kliné* cu spătar înalt, care se prezintă în mai multe variante :

a) spătar înalt, văzut pe fundalul scenei (trei stele, datînd din a doua jumătate a sec. 2 e.n. [21]) ;

b) spătar înalt, drept, curbat spre interior pe laterale (din nou trei exemplare : unul de la Valul lui Traian [22], stela lui Callistos [23] — din

[19] G. Bordenache, *op. cit.*

[20] I. Stoian, *op. cit.*, p. 205, nr. 5, pl. LVII ; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 259—260, fig. 5 ; Maria Alexandrescu-Vianu, în Dacia, NS, 21, p. 140—142, fig. 1/3.

[21] Stela lui *Attalas,* cf. A. Aricescu, *loc. cit.* și stela lui *Papeias al lui Menias,* cf. I. Stoian, *op. cit.*, p. 208, nr. 13, pl. LXII ; Maria Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog : nr. 126, clasa B, gr. XIII și stela lui *Luchios Eurasitus :* D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi,* București, 1915, p. 53—55, fig. 31, nr. 26 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 207, nr. 10, pl. LX/2.

[22] Z. Covacef, în Pontica, 14, 1981.

[23] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie,* p. 222, nr. 54 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 205, nr. 6, pl. LVIII/1 ; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 261, fig. 8 ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit. :* Catalog, nr. 17, clasa A, gr. I.

sec. 2 e.n. — și stela pusă pentru Zosima, datînd de la sfîrșitul sec. 2 — sec. 3 e.n. [24]);

c) spătar înalt, adesea rotunjit, curbat spre exterior în formă de *S*, care apare pe stelele din sec. 2 e.n., dar care va fi folosit în exclusivitate spre sfîrșitul său și mai ales în secolul următor.

Este de subliniat faptul că aceste *klinai* cu spătar înalt au picioarele fasonate cu muluri.

Pe toate stelele, pe kliné apare cîte o *saltea* care, în mod frecvent, este groasă. Uneori, prin cîteva linii este sugerată și cuvertura cu care era acoperită aceasta.

În banchetele funerare personajul care este întins își sprijină cotul stîng pe o *pernă*. Ca și pentru kliné, forma acestora variază. Dar cea care se întîlnește cel mai des este o pernă mare, umflată, cu partea vizibilă netedă. Uneori, perna este repliată în două sau șifonată. *Titus Flavius Capito* [25] își sprijină cotul pe două perne; iar *Zosima* are la spate două perne mari [26].

În afara acestui grup principal, mai apar diferite forme de perne. Astfel, pe stela pusă pentru *Antigona Aulusanis* [27] perna este rotundă. Pe alte două stele (una pusă pentru *Tertia Thallionos*, *Antigonos Byzantion*, *Thallion Byzantion*, din sec 1 e.n. [28] și alta pusă pentru Noumenios al lui Artemidoros, din sec. 2 e.n. [29]), pernele au formă pătrată.

În două rînduri întîlnim perne puse pe scaune: pe stela lui *Tiberius Claudius Saturninus*, din sec. 1 e.n. [30] și din nou, pe stela *Zosimei* [31].

Următoarea piesă de mobilier — *scaunul* — apare de asemenea în mai multe variante:

a) pe stela din sec. 1 î.e.n. [32], apare un scaun cu spătar înalt, înclinat spre exterior și ușor arcuit spre kliné;

b) pe alte cinci stele, scaunul este fără spătar, avînd forma unui rectangul masiv (stela lui Tiberius Claudius Saturninus, care folo-

---

[24] Gr. Tocilescu, AEM, XIX, 1896, p. 98, nr. 46; I. Stoian, *op. cit.*, p. 205—206, nr. 7, pl. LVIII/2; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 275—277; C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanța, 1966, p. 44—47, nr. 19; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*: Catalog, nr. 166, cl. B, gr. XIV.

[25] *Supra*, n. 20.

[26] *Supra*, n. 24.

[27] I. Stoian, *op. cit.*, p. 202—203, pl. LIV; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 257, fig. 3, datează piesa în sec. 1 e.n.; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*: Catalog, nr. 18 bis, cl. A, gr. I.

[28] I. Stoian, *op. cit.*, p. 203, nr. 2, pl. LV.

[29] *Idem*, p. 207—208, nr. 12, pl. LXI/2; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 259, fig. 4.

[30] Stoian, *op. cit.*, p. 204—205, pl. LVI/2; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 261, fig. 7; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog: nr. 106, cl. AB, gr. X.

[31] *Supra*, n. 24.

[32] *Supra*, n. 27.

seşte şi o pernă pe scaun [33], două stele din sec. 1 e.n. [34] şi alte două stele de la începutul sec. 2 e.n. [35]).

c) pe stela lui Flavius Capito [36], din sec. 1 e.n., scaunul nu are spătar, dar este acoperit cu o draperie de sub care i se văd picioarele fasonate cu muluri.

Începînd din sec. 2 e.n., în scena banchetului se generalizează *kathedra*, care are spătar înalt, curbat. Aşa apare pe 11 stele [37]. Pentru prima dată însă aceasta apare ca obiect de mobilier funerar pe stela lui *T. Valerius Germanicus*, datînd din sec. 1 e.n. [38].

Pe o altă stelă, a lui *Papeias al lui Menias* (de la sfîrşitul sec. 2 e.n. [39]), *kathedra*, deşi are spătarul înalt, nu este cu laturile curbate ci oblice.

Pe stela lui *Theimocrates al lui Alexandros* (sfîrşitul sec. 2 e.n. [40]) apare un scaun cu picioarele în formă de *X*. Iar bărbatul de pe stela Zosimei [41] este aşezat de fapt pe un scaun pliant, ale cărui picioare sînt în formă de *X*, şi pe care a aşezat o pernă.

Pe şapte dintre stelele în care scena banchetului este păstrată în întregime, apare şi *taburetul* pe care persoana aşezată îşi odihneşte picioarele.

Pe două dintre aceste stele, datînd din sec. 1 e.n. [42], *taburetul* are forma unei cutii rectangulare, fără picioare, aşezată direct pe sol, semănînd cu un soclu plasat sub o statuie. După ce, în sec. 2 e.n., apar taburetele elegante, la sfîrşitul sec. 2 şi veacului următor, se revine la forma simplă, dreptunghiulară, văzută din două părţi (aşa cum apare pe o stelă de la sfîrşitul sec. 2 e.n. [43]), sau din profil (ca pe o stelă din sec. 3 e.n. [44]).

---

[33] *Supra*, n. 30.

[34] *Supra*, n. 28 şi p. 203—204, pl. LVI/1 ; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 260, fig. 6 ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, nr. 160, cl. B, gr. XIII.

[35] I. Stoian, *op. cit.*, p. 207—208, nr. 12, pl. LXI/2 ; A. Aricescu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, nr. 1, p. 11—15.

[36] *Supra*, n. 29.

[37] I. Stoian, *op. cit.*, p. 203—204, pl. LVI/1, p. 207, nr. 10, pl. LX/2, p. 206, nr. 8, pl. LIX, p. 207, nr. 11, pl. LXI/1 (şi bibliografia anterioară) ; I. I. Russu, în StCl, 8, 1966, p. 221—225, fig. 1, 2, nr. 1 ; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 260, fig. 6, p. 261, fig. 9, p. 270, fig. 20 şi 21, p. 271, fig. 23 ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.* : Catalog, nr. 160, cl. B, gr. XIII, 107 bis, cl. AB, gr. X, 93, cl. AB, gr. VIII, 38, cl. A, gr. IV, 38 bis, cl. A, gr. IV ; Z. Covacef, *loc. cit.*

[38] I. Stoian, *op. cit.*, p. 203—304, pl. LVI/1 ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 160, cl. B, gr. XIII.

[39] I. Stoian, *op. cit.*, p. 203, nr. 13, pl. LXII ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog. 126, cl. B, gr. XIII.

[40] I. Stoian, *op. cit.*, p. 67—70, pl. VIII/1 ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 87, cl. AB, gr. VII.

[41] *Supra*, n. 24.

[42] Stela lui *Flavio Capito* şi cea a lui *T. Valerius Germanicus*.

[43] I. Stoian, *op. cit.*, p. 208, nr. 13, pl. LXII ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 126, cl. B, gr. XIII.

[44] Gr. Tocilescu, AEM XIX, 1896, p. 100, nr. 50 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 206—207, nr. 9, pl. LX/1.

Pe o altă stelă, din sec. 2 e.n.[45], femeia așezată pe *kathedra* și care ține un copil în brațe, își sprijină picioarele pe un taburet văzut din profil, avînd marginile profilate și picioarele pătrate în secțiune.

Pe stela lui Kallistos (sec 2 e.n.)[46], personajul feminin care este așezat pe *kliné* își odihnește picioarele pe un taburet văzut din față; acesta are picioarele profilate sus și jos și prinse între ele cu o bară. Iar pe stela lui Ermogenes (sfîrșitul sec. 2 e.n.)[47], femeia așezată pe *kathedra*, în sînga scenei, își sprijină picioarele pe un taburet ce are forma unui altar — mai mult lat decît înalte — văzut din profil.

Principala piesă de mobilier din scenele de banchet funerar o constituie *masa*. Toate mesele pe care le vedem pe stelele tomitane sînt rotunde, nici una nu este rectangulară, și au trei picioare a căror formă variază de la o reprezentare la alta. Toate aceste *mensa tripes* au picioarele curbate, mai mult sau mai puțin, și se termină fie printr-o labă de leu[48], fie printr-o copită de cal[49], iar alte ori avînd forma unui picior de bicopitat[50].

Mensa tripes de pe stela lui Ermogenes[51] este înaltă, suplă și are picioarele arcuite, simple.

Pe o singură stelă tomitană — din sec. 2 e.n.[52] — *mensa tripes* are, la partea superioară, bare de legătură între picioare.

Cît privește bucatele care se pun pe masă și recipientele în care sînt așezate, adesea este imposibil să le discerni, datorită, în general, proastei conservări a pieselor. Se poate uneori recunoaște pîinea, fructele — măr, rodie sau ciorchini de struguri.

În afara acestor piese de mobilier care apar obligatoriu pe orice stelă ce cuprinde scena bachetului funerar, uneori se adaugă și alte elemente care aduc referiri directe la preocupările defunctului. Astfel pe stela lui Attalas[53], în colțul din stînga este reprezentat un *altar cilindric*, profilat sus și jos, deasupra căruia se pare că sînt așezate șapte *volumina*, legate într-un mănuchi sau plasate într-un sac, dispuse simetric în formă de rozetă. Apoi, pe stela Zosimei[54], apare, pe fundal, o *etajeră* pe care sînt așezate o *casetă* și o *oglindă*.

---

[45] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 261, fig. 9.

[46] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 222, nr. 54; I. Stoian, *op. cit*, p. 205, fig. LVIII/1; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 17, cl. A, gr. I.

[47] M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 107 bis, cl. AB, gr. X.

[48] Stelele lui *Tiberius Claudius Saturninus*, a lui *Flavius Capito*, cea pusă pentru *Zosima* și cea ridicată de *Chrysodoros* și *Matrona pentru* cei doi copii morți prematur.

[49] Stela lui *Attalas*, cf. A. Aricescu, în *Epigraphica*, VII, p. 193—199, nr. 1.

[50] Stelele puse pentru *Antigona Aulusania*; pentru *T. Valerius Germanicus*; pentru *Callistos al lui Midas* și pentru *Papeias al lui Menias*.

[51] M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 107 bis, cl. AB, gr. X.

[52] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 261, fig. 9.

[53] *Supra*, n. 43.

[54] *Supra*, n. 24.

Într-o altă situație, la scena banchetului funerar este implicat și *Cavalerul Trac,* care este figurat îndreptîndu-se spre *mensa* din partea stîngă (o stelă, martelată, datînd din secolul 2—3 e.n. [55]).

Pentru *Callatis* au fost analizate doar opt stele, dintre care doar una se păstrează în întregime [56]; aceasta aparține tipului „danubian" și se datează în sec. 3 e.n.

Cea mai veche stelă callatiană însă pe care apare figurată scena banchetului funerar datează de la sfîrșitul sec. 3 — începutul sec. 2 î.e.n. [57]. Deși prost conservată și întregită din mai multe fragmente, piesele de mobilier se disting foarte clar.

Kliné fără spătar, dar cu picioare fasonate elegant, cu muluri, apare doar pe stela din sec. 3—2 î.e.n. [58]. Pe celelalte monumente, *kliné* este redată cu laturi curbate spre exterior și, începînd din sec 3 e.n. [59], în formă de *S*; acolo unde sînt vizibile picioarele acestei piese de mobilier, constatăm că ele continuă să fie mulurate.

Saltele apar pe toate monumentele. La piesa nr. 1 [60], salteaua este groasă și moale și este acoperită cu o cuvertură ale cărei falduri bogate ating solul. Pe aceeași stelă apare o *pernă* mare, pufoasă, șifonată de cotul celui care se sprijină pe ea.

Pe alte două stele [61], păstrate fragmentar, sînt vizibile pernele care sînt sprijinite oblic pe latura klinei.

Pentru *kathedra* avem doar un singur exemplu, pe stela *Apfiei,* datînd din sec. 2 e.n. [62]; nu putem deci, urmări evoluția acestei piese de mobilier pe stele funerare callatiene.

Taburet pentru picioare apare de asemenea pe o singură stelă (cea din sec. 3—2 î.e.n.); este o piesă de mobilier deosebit de elegantă (ca întregul mobilier figurat de pe această stelă) : văzut de pe două laturi, taburetul se sprijină pe două picioare lungi, laterale, curbate.

Mensa tripes, plasată în centrul scenelor, variază doar prin modul de realizare al picioarelor. Pe toate stelele callatiene pe care le-am luat în discuție, picioarele curbate ale mensei tripes se termină printr-o labă de felină. Remarcăm doar faptul că pe stela Apfiei, în

[55] I. Micu, *Călăuza vizitatorului la Muzeul Regional al Dobrogei. Secțiunea Arheologică,* 1937, p. 12—13, nr. 42; C. Scorpan, *op. cit.* p. 57—60, nr. 26.

[56] G. Bordenache, *op. cit.,* p. 270, fig. 19; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.,* Catalog, 32, cl. A, gr. IV.

[57] G. Bordenache, *op. cit.,* p. 495—497, nr. 5, fig. 8.

[58] *Ibidem.*

[59] Începînd cu stela lui *Dioscurides,* cf. *Supra,* n. 56.

[60] *Supra,* n. 57.

[61] Th. Sauciuc-Săveanu, în Dacia, 1, 1924, p. 144; Maria Munteanu, în Pontica, 8, Constanța, 1975, p. 389—391, nr. 1.

[62] Maria Munteanu, *loc. cit.*

punctul de maximă curbură, picioarele sînt decorate cu capete de lei ; iar pe o altă stelă, păstrată fragmentar, picioarele acesteia sînt prinse între ele, la partea superioară, prin bare orizontale.

Elemente care să completeze scena apar doar pe stela din sec. 3—2 î.e.n. și anume : pe unul din picioarele de *mensa* se încolăcește un *șarpe ;* în stînga scenei este așezat un crater foarte înalt, iar deasupra acestuia, într-un chenar, este realizată o *protomă cabalină.*

De la *Histria* am analizat zece stele [63]. Trei dintre ele, datînd din sec. 1 e.n., aparținînd tipului „grec", celelalte înscriindu-se tipului „danubian".

Analiza mobilierului de pe stele histriene a revelat faptul că pe monumentele din sec. 1 e.n. *kliné este* simplă, fără spătar ; într-un caz aceasta are picioare drepte, simple, rotunde.

Din sec. 2 e.n. începe să fie utilizată *kliné* cu spătar înalt, arcuit, cu laturile curbate spre exterior în formă de *S* și cu picioarele fasonate. Însă și aici avem o excepție — pe stela pusă de un anume Cornelius pentru fiul său Victor [64], *kline* nu are spătar, ci numai laturi înclinate spre exterior.

Ca și pe monumentele de acest gen din celelalte centre, pe *kliné* se află o *saltea* și una sau două *perne* [65].

Pe stelele din sec. 1 e.n. este utilizat *scaunul* fără spătar, masiv, acoperit uneori de o draperie [66]. Începînd din sec. 2 e.n. se folosește în exclusivitate *kathedra* cu spătar înalt, arcuit. Pentru această piesă de mobilier, întîlnim, într-un singur caz, o *kathedra* cu picioare mici, aproape sferice [67]. Pe aceeași stelă, femeia așezată pe *kathedra* își sprijină picioarele pe un *taburet,* văzut din profil și ale cărui picioare sînt în formă de labe de leu.

Pe stela lui Victor, fiul lui Cornelius, femeia așezată pe *kathedra* își sprijină picioarele pe un *taburet* care are forma unei cutii rectangulare [68].

Mensa tripes, circulară, ocupînd centrul scenei, are picioarele curbate, decorate cu capete și labe de leu (două stele din sec. 2 e.n. [69]), sau se termină cu picioare de bicopitate (o stelă de la sfîrșitul sec. 2 — începutul sec. 3 e.n. [70]).

---

[63] Vasile Pârvan, în Dacia, 2, 1925, p. 222—223, nr. 23, fig. 36, 37 ; G. Bordenache, *op cit.*, p. 266, fig. 15 ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 113 bis, cl. B, gr. XI, fig. 12/1.

[64] G. Bordenache, în Dacia, NS, 5, p. 193, fig. 7.

[65] *Eadem*, p. 193, fig. 6.

[66] *Eadem*, fig. 8.

[67] *Eadem*, p. 200, fig. 26.

[68] *Supra*, n. 64.

[69] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 236, fig. 55, nr. 23 ; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 209, fig. 26 ; Eadem, în Dacia, NS, 9, p. 267.

[70] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 228—230, fig. 45—46 ; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 112, cl. B, gr. XI.

Pe stela lui Valerius Justinus [71], în stînga scenei apare *Cavalerul Trac*, căruia un sclav îi oferă o coroană.

Din zona limes-ului danubian, am găsit nouă stele — ce pot fi luate în discuție — și care provin de la Capidava (8 piese)[72] și de la Sacidava (o piesă) [73]. Toate monumentele se înscriu tipului „danubian" și se datează în secolul 2 e.n. — exceptînd două stele de la Capidava (din prima jumătate și respectiv, din a doua jumătate a sec. 3 e.n.) [74].

Pe stele din această zonă întîlnim aceleași piese de mobilier, și aproape de același tip, ca în cetățile pontice, diferențele datorîndu-se meșterilor care le-au lucrat.

Kliné are laturi înalte, curbate în formă de *S* spre exterior, cu picioarele mulurate. Într-un singur caz acestea sînt torsionate; este vorba de stela pusă pentru Acrilla, fiica lui Trygitianus, de la Capidava [75].

Saltele groase și moi și cîte o *pernă* la capătul din dreapta al klinei, completează această piesă de mobilier.

Kathedra, fie că este reprezentată în stînga scenei sau în dreapta, are spătar înalt, curbat. Pe stela pentru *Bassus, Tsinna, Zura și Tsiru* (sec. 2 e.n.), de la Capidava [76], personajul feminin așezat pe *kathedra*, în stînga scenei, își sprijină picioarele pe un *taburet* văzut din profil și ale cărui picioare sînt pătrate în secțiune; taburetul pe care-l folosește personajul feminin de pe stela pusă pentru *Cocceius Vitales* (sec. 2, tot de la Capidava [77]) are forma unui altar.

Pentru *mensa tripes* este de remarcat cea de pe stela pusă pentru Flavius (sec. 2 e.n., Capidava) [87] și ale cărei picioare sînt decorate cu capete de leu. Pe o altă stelă, păstrată fragmentar (sec. 3) [79], picioarele de la *mensa tripes* sînt prinse la partea superioară prin bare orizontale. Iar pe stela pusă pentru Acrilla [80], *mensa tripes* are picioarele torsionate.

---

[71] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. *230—231*, fig. 48; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 113, cl. B, gr. XI.

[72] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava I*, București, 1958, p. 79—81, fig. 4; p. 81—83, nr. 5; p. 104, nr. 25; p. 104—105, nr. 26; p. 106—107, nr. 28; p. 108—109, nr. 30; p. 116—117, nr. 42; p. 129—132, nr. 8; p. 132, nr. 10.

[73] C. Scorpan în *Epigraphica* VII, p. 207—209, nr. 9, fig. 3, 4.

[74] Gr. Florescu în *Capidava I*, nr. 10, fig. 61, p. 132; p. 116—118, nr. 42, cu o bogată bibliografie.

[75] *Idem*, nr. 42.

[76] Gr. Florescu, *op. cit.*, nr. 5, p. 81—83; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 88, cl. AB, gr. VIII.

[77] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 104, nr. 25; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 119, cl. B, gr. XII.

[78] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 79—81, nr. 4; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, Catalog, 33, cl. A, gr. IV.

[79] *Supra*, n. 74.

[80] *Eadem.*

Ca și pe unele din stelele pontice și aici sînt de remarcat elemente care se adaugă la scena banchetului funerar. Astfel, pe stela pusă pentru Veturia (sec. 2, Capidava) [81], în fața unei *kliné* este așezată o *oenochoe;* iar pe stela pusă pentru Titus Flavius Flavianus și Titus Flavius (sec. 2) [82], de-o parte și de alta a mensaei se află cîte un *Dioscur* ținîndu-și calul de frîu.

La stelele care provin de la *Ulmetum* [83], *Tropaeum Traiani* [84], *Camena* [85], *Cius* [86], *Piatra* [87], — aparținînd toate, tipului „danubian" — și care se datează în secolele 2 și 3 e.n., remarcăm utilizarea aceluiași tip de mobilier ca pe stelele din centrele dunărene, diferențele — existente totuși — datorîndu-se manierei de execuție, deosebită de la un centru la altul, de la un meșter la altul.

Am considerat deosebit de utilă pentru datare — alături de alte elemente luate în considerație în acest scop — cunoașterea evoluției mobilierului figurat pe monumentele funerare, evoluție ce poate fi urmărită mai ales pe stele din centrele pontice. Remarcăm schimbarea mobilierului începînd din secolul 2, cînd s-a renunțat la formele simple, trecîndu-se la forme suple, arcuite elegante; mulurile și torsionările aduc un plus de grație tuturor pieselor de mobilier.

---

[81] Gr. Florescu în Dacia, 5—6 1935—1936, p. 373—374, fig. 23; Idem în *Capidava* I, p. 106—107, nr. 28.

[82] CIL III 13738; D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 145—147; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 108—109, nr. 30.

[83] Sînt șapte stele de la Ulmetum: *nr. 1:* Vasile Pârvan, *Ulmetum II, 2,* în ARMSI, 36, 1913—1914, p. 349—352, fig. 9, pl. III/1; *nr. 2:* V. Canarache, *Muzeul de arheologie Constanța,* Constanța, 1967, fig. la p. 92; *nr. 3;* Vasile Pârvan, *Ulmetum I* în ARMSI, 34, 1912, p. 548—550, pl. XII/2; *nr. 4:* Vasile Pârvan, *Ulmetum II,* 2, p. 339—340, fig. 5; *nr. 52:* Vasile Pârvan, *Ulmetum I,* p. 563 și urm., nr. 15 și *Ulmetum III,* ARMSI, 27, 1914—1915, p. 279—280, Addenda; *nr. 6:* A. Rădulescu, în *Noi monumente epigrafice,* p. 160—165, nr. 14; G. Bordenache, în Dacia, NS, 9, p. 264, fig. 10; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.,* Catalog, 83 bis, cl. AB, gr. VII; *nr. 7:* Vasile Pârvan, *Ulmetum II—III,* 1912—1913, p. 385 și urm., nr. 25, fig. 25, pl. X/2; G. Bordenache, *op. cit.,* p. 273—275.

[84] De la Tropaeum Traiani sînt de asemeni șapte stele: *nr. 1:* Vasile Barbu, *Adamclisi,* 1965, fig. 41; *nr. 2:* G. Murnu, *Monumente de piatră din colecția de antichități a Muzeului de la Adamclisi,* București, 1913, p. 49, nr. 21; *nr. 3:* G. Murnu, *op. cit.,* p. 54—55, nr. 25, fig. 21; *nr. 4:* Gr. Ștefan, în Pontica, 7, Constanța, 1974, p. 251—257; *nr. 5:* Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches,* p. 197, nr. 19; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum, considerații istorice,* București, 1912, p. 28; G. Murnu, *op. cit.,* p. 33—35, nr. 16, fig. 13; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.,* Catalog, 123, cl. B, gr. XII; *nr. 6:* G. Murnu, *op. cit.,* p. 42—45, fig. 16; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.,* Catalog, 124, cl. B, gr. XII; *nr. 7:* Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches,* p. 199, nr. 22; M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.,* Catalog, 93a, cl. AB, gr. VIII.

[85] Th. Sauciuc-Săveanu, în AnDb, 15, 1934, p. 109, fig. 6; Gr. Florescu în AnDb, 17, 1936, p. 135, fig. 5; I. Micu, *Călăuza,* p. 16, nr. 7.

[86] Gr. Florescu, în SCIV, 2, 1951, 2, p. 125 și urm., fig. 1.

[87] Maria Munteanu, în Pontica, 8, Constanța, 1973, p. 291—394.

DIE GRABSTEINKUNST IN DER RÖMISCHEN DOBRUDSCHA

Z. COVACEF

Zusammenfassung

Im ersten Teil des Studiums „Die Grabsteinkunst in der Dobrudscha" bezieht sich die Verfasserin auf die Grabsteine mit der Darstellung des Totenmahls und macht einige Bemerkungen, die religiöse Bedeutung dieses Themas betreffend.

Weiter folgt eine ausführliche Analyse der sich auf diesen Grabsteinen befindlichen Möbelstücke: *kliné* — mit Matratze, Polster, Decke; *Stuhl* mit oder ohne Lehne — oder kathedra; *Fussstühlchen* und *mensa tripes*.

Zu bemerken ist, dass im 2. Jh. u.Z. einfache Möbelstücke anzutreffen sind; von jetzt an erscheinen die schmalen, gebogenen Formen. Eine Note der Eleganz für die Darstellung der Möbelfüsse bieten die Abdrücke und Torsionierungen.

Die Kenntnis ler Mőbelstücke kann als Datierungselement der Funde, auf denen sie erscheinen, dienen.

TERACOTE DE LA DUROSTORUM REPREZENTÎND-O PE VENUS

CRIȘAN MUȘEȚEANU, DAN ELEFTERESCU

Din rîndul teracotelor descoperite la Durostorum am selecționat pentru rîndurile de față piesele care o înfățișează pe Venus, deoarece este divinitatea cel mai des figurată în lut ars, fapt constatat și pentru alte provincii.

Descoperirea statuetelor a fost făcută întîmplător în același perimetru, deja bine cunoscut, în aval și amonte de stația de pompare a I.A.S. Ostrov-Regie, zonă în care se află amplasată una din necropolele orașului precum și așa zisul cartier meșteșugăresc ; ele au fost găsite în ruptura malului și pe plaja Dunării [1].

Menționăm din capul locului că toate cele 14 exemplare sînt lucrate dintr-o argilă specifică zonei, pastă identică cu cea din care a fost executată cea mai mare parte a ceramicii de aici [2].

Cu o singură excepție (nr.1), toate piesele sînt în stare fragmentară, îngreuind posibilitatea de a le plasa în tipurile binecunoscute ale reprezentărilor Venerei. Am putut totuși, ca în unele din cazuri, cu mai multă siguranță, iar în altele cu aproximație, să le încadrăm din punct de vedere morfologic, în patru tipuri distincte :

I. Venus în picioare, semi-nudă, veșmîntul cu un capăt pe unul din umeri îi acoperă o parte din spate și unul din picioare. (Nr. 1—4).

II. Venus nudă, unul din picioare este ușor flexat. Ține draperia cu mîna stîngă, ridicată la nivelul capului. (Nr. 5—9).

III. Venus Anadyomene, nudă sau semi-nudă, își prinde cu mîna stîngă o buclă. (Nr. 10).

IV. Venus în picioare, nudă sau semi-nudă, schițează un gest de pudoare, ascunzîndu-și cu mîna sînul. (Nr. 11).

---

[1] Piesa nr. 1 a fost descoperită de V. Culică, restul exemplarelor au fost recoltate de către D. Elefterescu.

[2] C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Dacia, N.S., 27, 1983, p. 116.

Fără a putea indica analogii exacte pentru piesele de la Durostorum, există totuși o serie de asemănări tipologice cu teracotele figurînd-o pe zeiță din alte provincii ale imperiului, lucru firesc pentru aceste obiecte cu o largă circulație în toată lumea romană, folosite fie în scopuri religioase, păstrate în lararium-urile familiare, fie apotropaice, dar și cu rol ornamental ca bibelouri [3].

Este evident că reprezentările în teracotă ale Venerei sînt inspirate după modele clasice sau elenistice, trecute prin filieră romană, dar ele, așa după cum ușor se poate observa, se îndepărtează mult de acestea [4].

Statuetele 1—4 se aseamănă cu o piesă din Dacia de la Potaissa și la rigoare cu o teracotă din Gallia [5]. Piesele din tipul II își găsesc analogii în grupa a treia a reprezentărilor lui Venus din Dacia [6], iar exemplarul 10 din care se păstrează foarte puține elemente ar putea fi apropiat de tipurile 2 sau 4 din provincia de la nordul Dunării sau II ale teracotelor din Gallia [7]. Pentru exemplarul 11 (tipul IV) și el într-o stare fragmentară, am putea indica o apropiere de tipul III al statuetelor din Gallia [8].

Teracotele de la Durostorum, și acesta nu este un caz particular, tipologic își găsesc multe analogii printre bronzurile romane inspirate și ele din aceleași prototipuri [9].

Nefiind descoperite în contexte arheologice clare, statuetele prezentate, se datează atît prin contextul general, arheologic din zonă, cît și prin analogiile cu alte piese similare, în cuprinsul secolelor II—III e.n. Un element de datare, de care ne putem lega întrucîtva, este coafura. Piesele 1 și 2, abstracție făcînd de diademele deosebite ca formă, au o coafură specifică pentru a doua jumătate a veacului al II-lea, exemplarul 10 are o coafură databilă la începutul aceluiași secol [10].

Existența unor ateliere de fabricat teracotele la Durostorum a fost dovedită prin prezența unor piese în cuptoare și descoperirea unor tipare, acestea fiind argumentele cele mai sigure [11]. Din analiza pastei reiese clar că toate statuetele prezentate au fost executate în ateliere ceramice locale. Se observă chiar că unele piese au fost turnate în același tipar, respectiv nr. 5 și 6.

---

[3] Micheline Rouvier-Jeanlin, *Les figurines gallo-romaines en terre-cuite au Musée des antiquités nationales*, 24e suplI. à Gallia, 1972, p. 29.

[4] A. Furtwangler, *Roscher's Lexikon*, I_1, col. 414, s.v. Aphrodita ; EAA, I, Roma, 1958, s.v. Aphrodita.

[5] Lucia Țeposu-David, Acta MN, 1, 1964, p. 474, nr. 4 ; M. Rouvier-Jeanlin, *op. cit.*, nr. 127, tip IV.

[6] Lucia Marinescu, în *Mythologie greco-romaine, Mythologie péripherique. Etudes d'iconographie*, Paris, 1981, p. 73.

[7] L. Marinescu, *op. cit.*, p. 73 ; M. Rouvier-Jeanlin, *op. cit.*, p. 45 ; Gh. Popilian, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 231, nr. 1, 2.

[8] M. Rouvier-Jeanlin, *op. cit.*, p. 45.

[9] L. Ognenova-Marinova, *Statuettes en bronze du Musée national à Sofia*, Sofia, 1975, p. 130 și următoarele ; V. Lj. B. Popovic, D. Mano-Zisi, M. Velickovic, B. Jelicic, *Anticka Bronza u Jugoslaviji*, Belgrad, 1969, nr. 94—98.

[10] M. Jouvier-Jeanlin, *op. cit.*, p. 27.

[11] C. Mușețeanu, Dacia, N.S., 29, 1985, sub tipar.

Alături de orașele grecești de pe malul Mării Negre și de centrele din jurul orașului Nicopolis ad Istrum, Butovo și Pavlikenie [12], Durostorum se înscrie și el printre centrele din Moesia Inferioară, unde au fost descoperite ateliere de fabricat teracote.

*
* *

1. Statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 11 566. I = 20,5 cm. (Pl. I, 1, 2). Lipsă mîna dreaptă. Părul pieptănat cu cărare la mijloc, pe cap o diademă. Veșmîntul este aruncat pe umărul drept și îi acoperă doar piciorul stîng. Cu mîna stîngă, a cărei palmă este finisată cu stîngăcie, își acoperă pîntecele.

2. Statuetă fragmentară. Muzeul județean Călărași, inv. 19 152. I. actuală = 10,7 cm. (Pl. II, 3).

Se păstrează partea anterioară de sub sîni pînă la gleznă.

3. Statuetă fragmentară. Muzeul județean Călărași, inv. 16 960. I. actuală = 7,2 cm. (Pl. II, 4).

Se păstrează partea anterioară din coapsa stîngă și genunchiul ușor flexat, lateral cutele veșmîntului. Se observă urme slabe de vopsea roșie între cutele veșmîntului.

4. Fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 19 158. I. actuală = 4,7 cm.

Se păstrează o mică porțiune cuprinzînd genunchiul stîng și urme din veșmînt. Slabe urme de vopsea albă.

5. Statuetă fragmentară. Muzeul județean Călărași, inv. 16 961. I, actuală = 11 cm. (Pl. II, 5, 6).

Se păstrează partea superioară a corpului figurinei de la gît pînă aproape de genunchi. Mîna stîngă este ruptă puțin mai sus de cot.

6. Fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 19 151. I. actuală = 12,3 cm. (Pl. II, 7).

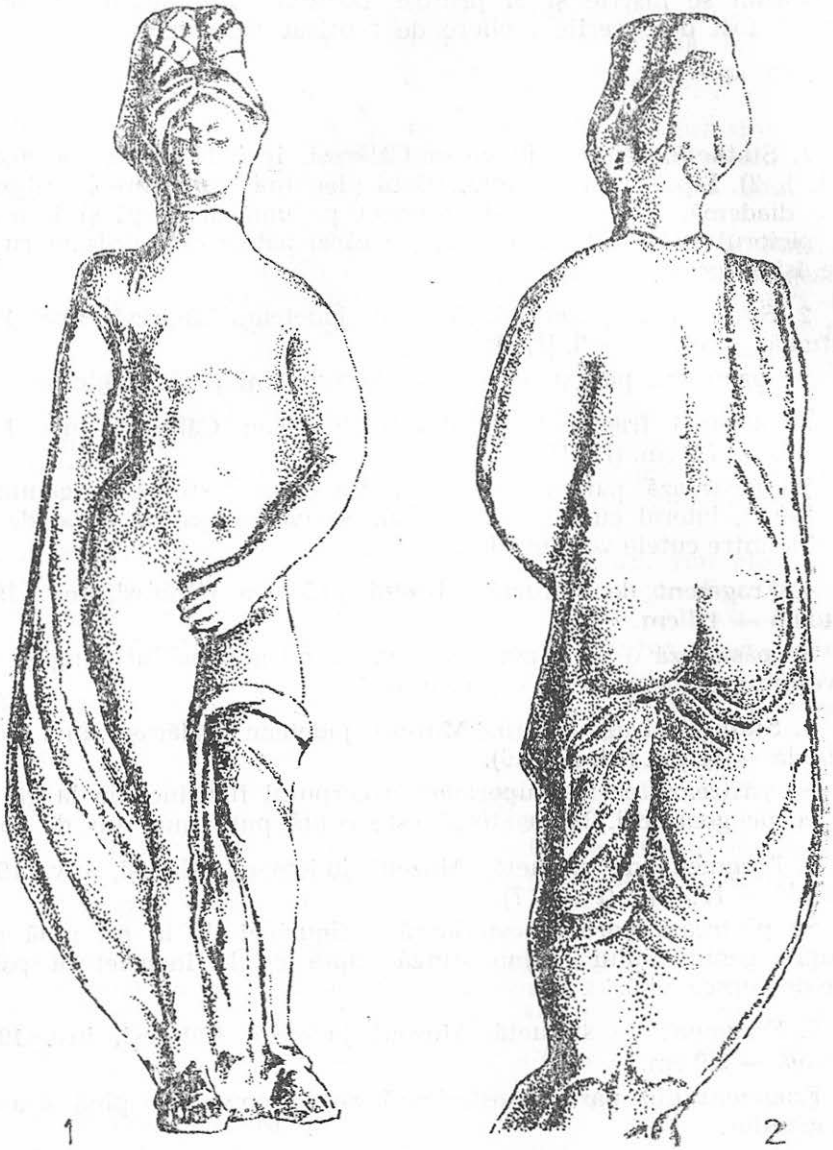
Se păstrează partea posterioară a figurinei de la gît pînă puțin deasupra genunchiului ; mîna stîngă ruptă de la încheietura palmei. Urme de vopsea albă.

7. Fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 19 153. I. actuală = 5,9 cm.

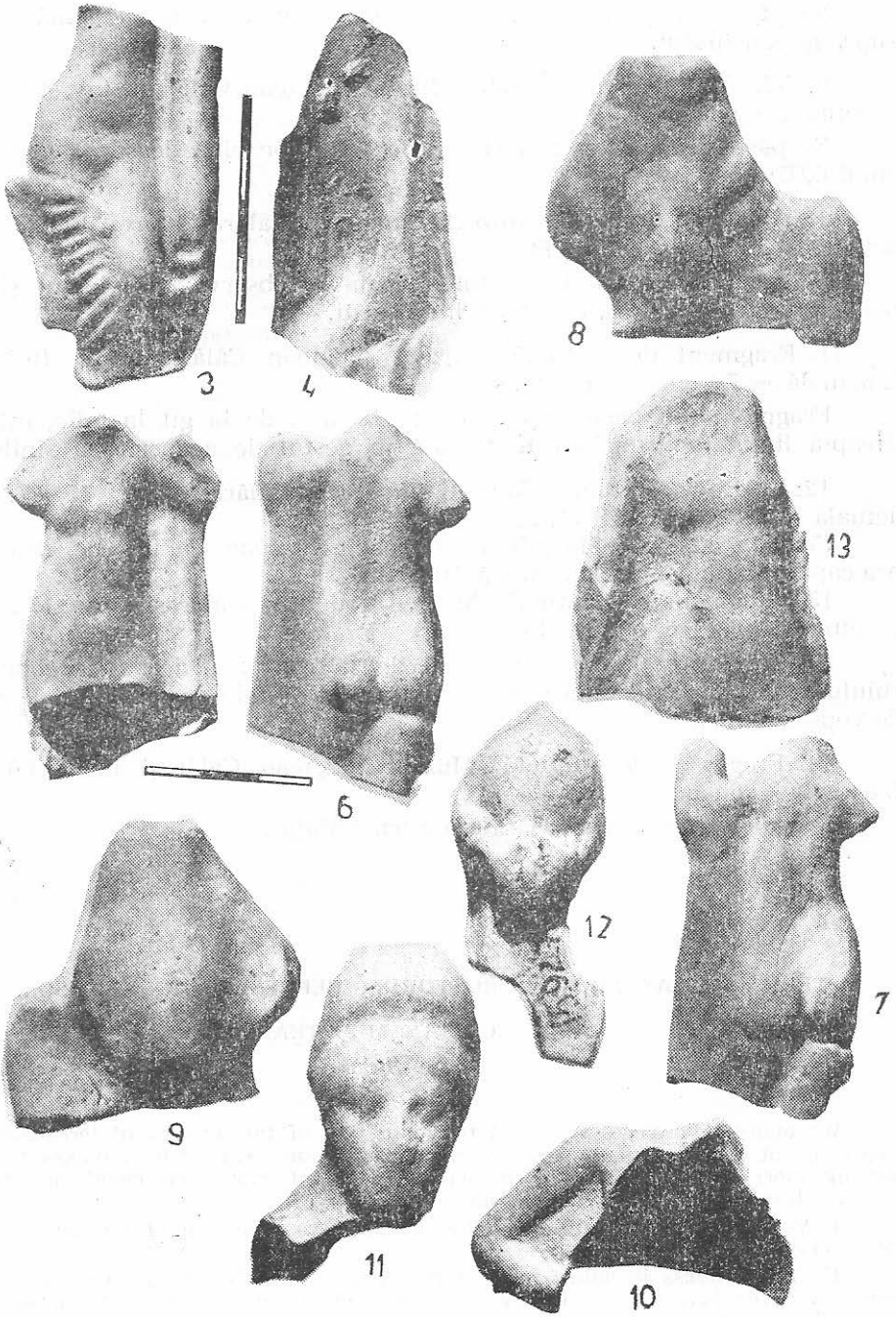
Fragment din partea posterioară de la omoplat pînă deasupra genunchiului.

8. Fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 20 422. I. actuală = 9,3 cm.

[12] Al. Suceveanu, SCIV, 18, 1967, 2, p. 243 ; B. Sultov, în *Actes du IIe Congrès international de Thracologie*, II, București, 1980, p. 384.



Planșa I



Planșa II

Se păstrează partea posterioară a statuetei de la umeri pînă deasupra genunchiului.

9. Mic fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 17 069. I. actuală = 6,6 cm.

Se păstrează partea posterioară de la mijloc pînă deasupra genunchiului. Urme de vopsea roșie.

10. Cap de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 15 923. I. actuală = 5,5 cm. (Pl. II, 8, 9).

Se păstrează capul în coafura căruia se observă crobylos-ul și o parte din mîna stîngă cu care își prinde părul.

11. Fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 19 173. I. actuală = 7,1 cm. (Pl. II, 10).

Fragment din parte superioară a corpului de la gît la talie, mîna dreaptă lipită de trunchi este flexată în gestul de acoperire a sînilor.

12. Cap. de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 15 927. I. actuală = 5,1 cm. (Pl. II, 11, 12).

Coafura cu cărare la mijloc se încheie la spate cu un coc, deasupra capului o diademă. Fața cu trăsături fine.

13. Fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași, inv. 17 233. I. actuală = 6,2 cm. (Pl. II, 13).

Se păstrează partea anterioară de la gît pînă deasupra genunchiului. Mîna dreaptă pînă la cot. În stînga urme ale veșmîntului. Urme de vopsea alburie.

14. Fragment de statuetă. Muzeul județean Călărași inv. 14 601. I. actuală = 6 cm.

Fragment din partea anterioară a trunchiului.

TERRA-COTTAS FROM DUROSTORUM REPRESENTING VENUS

CRIȘAN MUȘEȚEANU, DAN ELEFTERESCU

Abstract

We analyse 14 pieces representing Venus, out of the amount of terra-cottas discovered at Durostorum. In spite of their fragmentary state which makes their ranging more difficult from morphological point of view, we could however distinguish four kinds of representations.

I. Venus standing, semi-naked, her garment cast on one of her shoulders covers only one of her legs, no. 1—4.

II. The goddess is naked, one of her legs is slightly flexed. Her garment does not cover her, she is keeping it in her left hand, raised at the level of her head, no. 5—9.

III. The divinity, probably naked or semi-naked, fastening a curl with her left hand, no. 10.

IV. The goddess standing, naked or semi-naked, sketching a gesture of bashfulness, hiding her breast, no. 11.

We date them as belonging to the 2nd — 3rd century by analogy and helped by the general context of the discoveries in this area. For some of the pieces, a more precise element — as far as dating is concerned — is the shape of the hair dress, so pieces 1 and 12 could be placed in the second half of the 2nd century, while no. 10 at the beginning of the same century.

The being of some workshops for making terra-cotta at Durostorum was already known. The pieces we present are made out fine clay specific to this area and they confirm once more the existence of these workshops.

Explanation of the figures.

Terra-cottas representing Venus from Durostorum.

MONUMENTE TOMITANE DE ȘCOALĂ CONSTANTINOPOLITANĂ

RADU FLORESCU

Perioada secolelor 4—7 e.n. este caracterizată, între altele, de numărul relativ mare al tezaurelor de vase și podoabe din aur și argint. În cadrul acestor descoperiri, un loc important îl dețin vasele avînd forme de tradiție clasică și decor figural cu iconografie mitologică, imperială sau creștină. Cele mai numeroase sînt vasele cu decor figural cu iconografie mitologică sau simbolică de tradiție păgînă : ciclul dionisiac, divinitățile olimpiene și eroi, scene de vînătoare și pastorale, cortegiul lui Poseidon, efigiile [1]. S-a observat încă de mult că această

[1] A. TEME ICONOGRAFICE : a. *Ciclul dionisiac* — cupa menadei, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch Leonid, *Byzantinische Antike*, Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter, 1929, p. 3 și 18—24, Beckwith John, *The Art of Constantinople*, London, Phaidon Press, 1961, p. 49, fig. 62. 2 și 3. Cele două căni de la Apahida, mormîntul lui Omharus. Muzeul național de istorie al R.S.R., București, Hampel Jozsef, *A regibb közepkor (IV—X század) emlekei Magyar honban elsö resz*, Budapest, 1984, p. 37—41, pl. XXXIII—XXXVI ; Burda Ștefan, *Tezaure de aur din România*, București, Ed. Meridiane, 1979, p. 72, nr. 55, fig. 98 ; Miclea Ion, Florescu Radu, *Daco-romanii*, București, Ed. Meridiane, 1980, fig. 777—778. 4. Cupa cu silen, Dumbarton Oaks Collection, Washington, D. C., *Handbook*, 1955, nr. 132 ; Beckwith, 1961, fig. 54. 5, 6 și 7. Platoul cu Oceanus și cele două cupe bacchice din tezaurul de la Mildenhall, British Museum, Toynbee J.M.C., *Art in Romain Britain*, London, Phaidon Press, 1963, nr. 106, fig. 115—116 și 117. 8. Oenochoea de la Tăuteu, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Dumitrașcu Sever. *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1973, p. 43, B, pl. XLV—LI, LVI—LXI. 9. Lanx din tezaurul de la Kaiseraugst, Römermuseum in Augst, Elveția, Laur-Belart R., *Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst/ Aargau*, Basel, Verwaltungskommission des Römermuseums in Augst, BL, 1963, nr. 3, fig. 9—10. b. *Divinități și eroi, în scene sau individualizați :* 10. amfora de la Conțești cu amazonomahia, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch 1929, nr. 11, p. 133, 11. Situla cu scene erotice de divinități, de la Conțești, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 12, p. 134. 13. Lanx de la Corbidge, Colecția ducelui de Northumberland, Toynbee, 1963, nr. 108, pl. 121.14. 14. Situla de la Curciu Mare, Kunsthistorisches Museum, Viena, Noll Rudolf, *Vom Altertum zum*

Mittelalter, Wien, Verlag Anton Schroll, 1974, nr. P1, pl. 57.15. Platoul lui Achille din tezaurul de la Kaiserugst, Römermuseum in Augst, Laur-Belart, 1963, nr. 1, fig. 2—5. 16. Oenochoe de la Tăuteu, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Dumitrașcu 1973, p. 29. A, pl. XXXIV—XLI. 17. Patera din tezaurul de la Pietroasele, Muzeul Național de Istorie al R.S.R., Odobescu Alexandru, *Tezaurul de la Pietroasa, Opere IV*, București, Ed. Academiei, 1976, 627—654. 18. Cupa cu Afrodita în cortul lui Anchise, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 3, p. 3 și 25—34 ; Beckwith, 1961, fig. 56. 19. Cupa cu Meleagru și Atlanta, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 1, p. 2 și 9—17 ; Beckwith, 1961, fig. 66. 20. Cupa cu Venus și Adonis, Cabinet des Medailles, Paris, Matzulewitsch, 1929, p. 51. 21. Cupa lui Hercule cu leul din Nemeea, Paris, Cabinet des Medailles, Matzulewitsch, 1929, p. 52. 22. Cupa cu judecata Minervei, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, p. 54. 23. Cupa cu hrănirea șarpelui, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, p. 58. c. *Teme idilice :* 24. Cupa cu păstorul în mijlocul turmei, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 4, p. 4 ; Beckwith, 1961, fig. 53. 25. Animalele păscînd, discul episcopului Paternus, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 6, p. 5 ; Beckwith, 1961, fig. 57. 26. Bol din tezaurul de la Mildenhall cu aceeași temă pe buză, British Museum, Londra, Toynbee, 1963, nr. 106 ; Bianchi-Bandinelli Ranuccio, Rome. *La fin du Monde antique*, Paris, Gallimard, 1970, fig. 196. 27. Platoul de la Conțești, cu două segmente cu aceeași temă pe buză. Matzulewitsch, 1929, nr. 13, p. 135 urm. (Motivul apare și pe registrele superioare ale celor două oenochoe de la Tăuteu, mai sus nr. 8 și 16). 28. Cupa cu calul păscînd, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 4, p. 4. d. *Efigii :* 29. Capac de bol din tezaurul de la Mildenhall, British Museum, Londra, Toynbee, 1963, nr. 106, fig. 113. 30. Amfora de la Malaia Perscepina, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 13, p. 7 și 107—109. 31. Vasul de la Homs, Louvre, Paris, Grabar André, *L'age d'or de Justinien*, Paris, Gallimard, 1966, fig. 366—367. (precum și nr. de mai sus — 27, platoul de la Conțești ; 26, bol de la Mildenhall ; 25, discul episcopului Paternus). e. *Cortegiul lui Poseidon, sau al Venerei marine :* 32. Caseta căsătoriei lui Secundus și a Proiectei, British Museum, Londra, Bianchi-Bandinelli, 1970, fig. 92—93. 33. Cană cu reprezentarea unei nereide, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 8 p. 5 ; Beckwith, 1961, fig. 64. (de asemenea pe vasele de la nr. de mai sus : nr. 8, Tăuteu ; 10, Conțești ; 5. Mildenhall ; 23. cupa cu hrănirea șarpelui). f. *Tema vînătorii ;* de pe vasele de la nr. de mai sus : 8, Tăuteu ; 10, Conțești ; 27, Conțești ; 29, Mildenhall ; 9, Kaiseraugst). 34. Platoul cu orașul pe țărmul mării de la Kaiseraugst, Römermuseum in Augst, Aargau, Laur-Belart, 1963, nr. 2, fig. 6—8. g. *Tema pescuitului în Nil :* 35. Tigaie cu scene de pescuit, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 10, p. 6, 64—94 ; 36. Bazin cu reprezentarea Nilometrului, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, nr. 11, p. 6, 64—94 ; 37. Tigaie cu scenă de pescuit de la Cap Chénua, Louvre, Paris, Matzulewitsch, 1929, p. 8, 64—94 ; (precum și mai sus nr. 16, Tăuteu).

B. IMAGINI IMPERIALE : 38. Platoul lui Constantius II, Ermitage, Leningrad, Beckwith, 1961, fig. 6 ; 39. Missorium al împăratului Theodosius I, Madrid, Academia de la Historia, Beckwith, 1961, fig. 16.

C. IMAGINI CREȘTINE : 40—44. Tezaurul din Cipru — 40. Căsătoria lui David, Nicosia, Muzeul de antichități ; 41. David în luptă cu un urs, ibidem ; 43. David primește pe mesagerul lui Samuel, ibidem, Grabar, 1966, fig. 352—355, 354, 353 ; 44. David în luptă cu un leu, Metropolitan Museum, New York, Beckwith, 1961, fig. 68 ; 45. Bol cu sf. Sergiu sau Bacchus, British Museum, Londra, Beckwith, 1961, fig. 69 ; 46. Patena de la Stuma, Muzeul arheologic, Istanbul, Beckwith, 1961, fig. 58 ; 47. Patena de la Riha, Dumbarton Oaks Collection, Washington, D.C., Beckwith, 1961, fig. 59 ; 48. Tezaurul de la Traprain Law, National Museum of Antiquities of Scotland, Edinburg, Toynbee, 1963, nr. 107, pl. 123 ; 49. Cupa cu cruce de la Sludka, Ermitage, Leningrad, Matzulewitsch, 1929, p. 81. (precum și nr. 25, discul lui Paternus, de mai sus).

D. MOTIVE SIMBOLICE ȘI DECORATIVE — a. Poligrame : 50. Bol godronat de la Mildenhall, British Museum, Londra, Toynbee, 1963, nr. 106, fig. 118 ; 51. Discul lui Euticius de la Kaiseraugst, Römermuseum in Augst, Aargau, Laur-Belart, 1963, nr. 5 ; 52. Cupă godronată de la Kaiseraugst, ibid., Laur-

tendință de reînviere a tematicii mitologice, precum și a manierei plastice naturaliste de tradiție clasică, elenistico-romană, constituie o trăsătură caracteristică a orfevrăriei romane tîrzii — bizantine timpurii [2].

Problema atribuirii — originei — și, într-o anumită măsură, și aceea a datării acestor vase de metal prețios a constituit o preocupare permanentă a specialiștilor, formînd adesea obiectul unor dezbateri controversate. Descoperiri recente [3], mai ales din vestul Europei, permit reluarea discuției, prilejuind observații noi, de detaliu, semnificative.

Vasele de metal prețios cu decor figural din sec. 4—7 ocupă o arie foarte întinsă, mergînd din Ural și pînă în Insulele britanice. Pe această arie se întîlnesc parțial două genuri de asemenea vase ușor de deosebit pe criterii atît tipologice cît și iconografice și stilistice : cele de tradiție romană și cele de tradiție sasanidă. O parte dintre vasele de tradiție romană pot fi cu siguranță atribuite unor centre de producție cunoscute, fie datorită ponsoanelor bizantine care garantau titlul metalului și care, totodată, datează vasele, fie datorită inscripțiilor de meșteri. În acest fel se delimitează un centru constantinopolitan, un centru la Naissus (Niș), un al treilea, cu multă probabilitate la

Belart, 1963, nr. 10, fig. 15 ; 53. Cupă godronată de la Kaiseraugst, ibid., Laur-Belart, 1963, nr. 12, fig. 26 ; 54. Platoul din tezaurul de la Pietroasa, Muzeul Național de Istorie al R.S.R., Odobescu, 1976, p. 89—218. b. *Palmetele descompuse geometric :* 55. Bol de la Traprain Law, National Museum of Antiquities of Scotland, Edinburg, Toynbee, 1963, fig. 120, (mai sus nr. 51, Euticius, 9, Kaiseraugst ; nr. 52, Pietroasa). c. *Caliciu de frunze de acant la baza sau pe gîtul vasului :* (8, Tăuteu ; 16, Tăuteu ; 29, Mildenhall ; 30. Malaia Perscepina ; 47, Traprain Law.) 56. Oenochoea de la Pietroasele, Muzeul Național de Istorie al R.S.R., București, Odobescu, 1976, p. 6—30. d. *Fond strigilat :* (51, Euticius ; 56, Pietroasele ; 53, Kaiseraugst ; 49, Sludka ; 28, Sludka ; 26, Mildenhall). e. *Fond godronat :* (50, Mildenhall ; 52, Kaiseraugst ; 55, Traprain Law.) f. *vrejul de viță de vie :* (32, caseta Proiecte ; 25, discul lui Paternus ; 29, Mildenhall ; 17, Pietroasa ; 13, Corbridge) g. *Vrejul de acant cu cîrcei :* (11, Conțești ; 30, Malaia Perescepina). h. *Acantul candelabru :* (2 și 3, Apahida ; 8, Tăuteu, 31, Homs). i. *Ramura de laur geometrizată :* (50, Mildenhall ; 32, caseta Proiectei ; 31. Vasul de la Homs ; 40, Cipru). j. *Ghirlanda de aur și de granate :* (8, Tăuteu ; 10, Conțești) k. *Registrul de „rais de coeur" :* (5, Mildenhall ; 8, Tăuteu ; 29, Mildenhall). l. *Friză de frunze de acant palmetizat :* (15, Kaiseraugst ; 24, cupa cu păstorul). m. *Torul de lauri :* 10, Conțești ; 14, Curciu Mare ; 16, Tăuteu ; 47, Traprain Law). n. *Șirul de perle mari :* (5, 6 și 7, Mildenhall ; 10, Conțești ; 26, Mildenhall ; 47, Traprain Law ; 51, Euticius ; 54, Pietroasa ; 56, Pietroasa). o. *Șirul de perle mici :* (11, Conțești ; 13, Corbridge ; 15, Kaiseraugst ; 17, Pietroasa ; 24, Cupa cu păstorul ; 54, Pietroasa). p. *Ove :* (8, Tăuteu ; 10, Conțești). q. *Perle și olive :* (29, Mildenhall ; 27, Conțești). r. *Șirul de cochilii :* (5, Mildenhall ; 15, Kaiseraugst). s. *Unda fugătoare :* (9. Kaiseraugst ; 27, Conțești ; 29, Mildenhall ; 34, Kaiseraugst ; 45, Cipru). t. *Motive geometrice :* (9, Kaiseraugst ; 27, Conțești ; 34, Kaiseraugst ; 45, Cipru) ; 57. Platou sau capac de la Kaiseraugst, Römermuseum in Augst, Aargau, Laur-Belart, 1963, nr. 9.

În continuare, toate referințele la monumentele citate mai sus se vor face prin trimitere la poziția din clasificarea stabilită în această notă.

[2] Matzulewitsch, *op. cit., p. 121, 122.*

[3] Tezaurele de la Kaiseraugst (Laur-Belart, 1963), Mildenhall (Toynbee, 1963, nr. 106) și Traprain Law (id., 107).

Tesalonic [4], în sfîrșit al patrulea probabil la Ephesus [5]. Tradiția cercetării de istoria artei migratorilor, vorbește și despre un centru nordpontic [6], situat în Crimeea și căruia îi atribuie o serie de vase găsite mai ales în asociere cu podoabe prețioase realizate în tehnica *cloisonné* și *cabochon*, de tradiție iraniană. Argumentul nu pare pertinent dacă ținem seama, pe de o parte, că folosirea tehnicilor amintite pentru bijuterii, arme de paradă și podoabe harnașament apare în Imperiul roman încă din vremea tetrarhiei, iar pe de alta că vase de metal prețios cu decor figurat, cu ponsoane din Bizanț, se întîlnesc pînă la limitele Europei, în zona dintre Volga superioară și Ural [7].

Stilistic tot grupul de obiecte de care este vorba se poate împărți în două subgrupe. Prima, caracterizată de forme agitate ; cu profile accidentate, contururi polilobate, unghiulare, cu decupaje adînci, buze puternic profilate ; încărcate decorativ : suprafața împărțită în mai multe registre, fiecare putînd comporta mai multe zone diferite ca motive și compoziție, restringerea emblemei cu decor figural la o zonă centrală relativ mică, varietatea mare de motive — geometrice, florale, figurale ; preferința pentru anumite motive — strigilarea, canelarea, poligramele, vrejul, vița de vie, palmetele din caneluri complementare, pelta profilată ; în sfîrșit motivele figurale prelucrate în relief jos, cele mai adesea plat, cu detaliile gravate adînc și cu fond de niello poate fi atribuită centrului de la Naissus, așa cum piesele din tezaurul de la Kaiseraugst, îndeosebi tava Ariadnei și platoul lui Euticius o demonstrează. Acestui centru i se atașează tezaurul de la Pietroasele, cupele godronate de la Mildenhall și Traprain Law, tava (lanx) de la Corbridge, precum și tezaurul de la Șimleul Silvaniei [8].

Cel de-al doilea subgrup este caracterizat de forme mai simple și mai calme, între care domină platourile de mărimi diferite, predominarea zonelor figurative asupra celor decorative și compozițiile aerisite care nu se feresc de mari suprafețe goale ci le folosesc pentru a scoate în evidență compozițiile figurale, în sfîrșit, realizarea compozițiilor figurate în relief diferențiat cu efecte de perspectivă și racursiu, după tradiția plasticii antice. Între motivele decorative folosite — aproape exclusiv drept chenare mărginind sau despărțind registrele cu compoziții figurative — sînt frecvente abacele perlate — pe care le regăsim și în primul grup —, zonele înguste de frunze — palemete, laur, acant —, în sfîrșit vrejul spiral sinusoid cu frunze și rozete [9]. Elementul cel mai important în cadrul acestui grup îl constituie, evident, compozițiile figurale. Analiza stilului acestora desprinde mai multe tendințe. În general, apare mai mult sau mai puțin accentuată o anumită

[4] Laur-Belart, 1963, nr. 1 și 5.
[5] Toynbee, 1963, nr. 108 — simplă supoziție ; tratarea plată a reliefului o apropie, mai de grabă, de lanx cu reprezentarea lui Dionisos și a Ariadnei de la Kaiseraugst, Laur-Belart, nr. 3.
[6] Matzulewitsch, 1929, 123.
[7] Id., ibid., 2—8.
[8] cf. și n. 1, punctele C.a., b., d., e., f. precum și o.
[9] cf. n. 1., p. C. n., o., g., j., l., m.

neînțelegere a organicității anatomice și a raporturilor spațiale care generează mici greșeli în redarea racursiurilor și a efectelor de perspectivă — este așa cum sublinia J.M.C. Toynbee [10], o trăsătură specifică plasticii și mai ales orfevrăriei romane tîrzii. Apoi, abstracție făcînd de trăsătura mai sus amintită, o diferență în proporționarea siluetelor personajelor reprezentate : mai zvelte și mai suple în primul interval al perioadei — sec. 4 — prima jumătate a sec. 5 — mai scunde și mai robuste în cel de al doilea [11].

Alte diferențe de detaliu însă nu pot fi astfel generalizate și discriminează grupuri de monumente care ar putea fi, eventual produse de centre deosebite, sau numai de *mîini*, de maeștri deosebiți din cadrul aceluiași centru. Ținînd seama de aceste considerente, propunem să desemnăm tot acest grup sub denumirea de centrul constantinopolitan, înțelegînd prin aceasta faptul că — admițînd existența mai multor ateliere, răspîndite în tot răsăritul Mediteranei — toate aceste centre sînt subordonate celui imperial de la Constantinopol, care elaborează modelele și impune modele, prin urmare și stilurile. În cadrul centrului constantinopolitan, se detașează un grup caracterizat de o serie de trăsături comune : cu o singură excepție, este vorba de vase înalte — amfore, situle, oenochoe — decorate cu unul sau mai multe registre de compoziții figurale continui, despărțite sau mărginite de chenare înguste vegetale sau perlate. Motivele figurale se înscriu într-un repertoriu destul de vast — scene dionisiace, isprăvi ale eroilor, scene erotice, divinități, cortegiul marin, scene de vînătoare și pastorale. Dintre motivele decorative, se distinge imbricația de frunze de acant, care în două cazuri îmbracă gîtul unor vase. În rest, simple chenare din segmente de coroană — sau ghirlandă — de lauri, cu sau fără bace, alternînd, separă sau mărginesc registrele cu decor figural [12]. În cadrul acestui grup, deși aparent se distinge o relativ mare varietate stilistică, apar o serie de trăsături comune : patternuri iconografice [13], stîngăcii în tratarea raccourci-ului, o inocoerență organică a anatomiei mai accentuată sau mai atenuată, dar totdeauna prezentă [14]. În acest grup intră tezaurele de la Conțești, Apahida, Tăuteu, Curciu Mare, însumînd opt vase. Dintre acestea unul, și anume amfora de la Conțești

[10] op. cit., nr. 106, p. 170.

[11] Spre exemplu, diferența dintre figurile de pe tezaurul de la Mildenhall — Toynbee, 1963, nr. 106, — față de cupele din sec. 6—7 de la Ermitage — Matzulewitsch 1929, p. 2—8, nr. 1, 2, 3, 4, 8, 10, 14.

[12] Cf. n. 1., par. C.

[13] De exemplu, gestul satirului care însoțește menada cu crotale de pe oenochoea de la Apahida cu cel al luptătorului grec care se apără cu hlamida înfășurată pe brat de securea amazoanei ; este încă mai semnificativ felul în care atît atitudinile și mișcările menadelor de pe oenochoea de la Tăuteu cît și ale celor de pe cea de la Apahida se regăsesc — ca modele — pe cele două cupe și pe platoul cu scene bacchice de la Mildenhall ; de reținut și raccourci-ul neizbutit, cu toracele de față pe picioarele din profil, atît la personajele de pe oenochoea de la Tăuteu cît și la cele de pe vasul de la Apahida.

[14] Același raccourci neizbutit, deși mai puțin caracterizat, apare și pe amfora de la Conțești, precum și pe situlă, dar nu la toate personajele reprezentate.

prezintă asemănări surprinzătoare cu trei monumente de piatră decorate cu reliefuri descoperite la Tomis. Este vorba de trei reliefuri, două frize reprezentînd amazonomahia și eroși la vînătoare, din Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța (fig. 1) și o stelă votivă din vremea împăratului Gordian cu reprezentarea, în cîmpul superior a cortegiului bacchic cu coribanți (Fig. 2). Cele trei reliefuri prezintă asemănări importante între ele atît din punct de vedere al patternurilor iconografice — d.e. figurile rotunde, văzute din față, la erosul călare din „vînătoarea eroșilor" comparată cu figurile luptătorului grec din stînga și ale amazoanelor căzute și a celei călare din dreapta — din „amazonomahie" și la Dionisos și coribantul din dreapta, din relieful stelei votive — anatomia picioarelor fandate și depărtate de la luptătorul grec din amazonomahie cu coribatul din dreapta, de pe stela votivă, figura coribantului din stînga cu aceea a luptătorului grec din stînga ș.a. Dar ceea ce accentuează asemănarea, arătînd că este vorba de unul și același atelier, este faptul că ambele frize sînt mărginite sus de un chenar din segmente de coroană de lauri cu segmente de tor cu imbricații [15]. Este vorba de un atelier în care, deși nu au fost uitate bunele tradiții clasice ale raccourci-ului, dar nu mai erau cunoscute tehnicile necesare pentru a-l realiza. De asemenea este ușor de sesizat faptul că, dacă atelierul dispunea de un model — sau mai de grabă de un set de modele — pentru scene animate de bătălie și de vînătoare, maeștrii care-l compuneau nu mai știau să deseneze și să modeleze anatomii coerente, care să nu-și piardă organicitatea în mișcare. În schimb, o serie de elemente de detaliu — cum este chenarul din segmente de ghirlandă de lauri și de imbricații, sau tipul de arbore —, adevărate clișee, sînt întîlnite frecvent în creațiile sale, ca și cum ar fi reproduse cu șablonul. Amazonomahia de pe amfora de la Conțești [16] (Fig. 3), diferă atît din punct de vedere al compoziției — cu mai puțină continuitate, fărîmițînd scena în grupuri de cîte doi antagoniști, despărțiți de cîte un arbore — cît și al iconografiei — luptătorii sînt atît împlătoșați cît și goi — dar patternurile iconografice sînt asemănătoare — d.e. luptătorul gol, cu spatele, de la Conțești și cel din centrul frizei de la Constanța, deși opuși ca punct de vedere, sînt aproape identici ca mișcare și mai ales la fel de incoerenți ca anatomie. În sfîrșit, friza de pe amfora de la Conțești este mărginită jos de un registru îngust întrutotul asemănător cu chenarul superior al frizelor tomitane. Dar chenarul din segmente de coroană de laur și de imbricații se regăsește și pe unul dintre vasele de la Tăuteu [17] și anume des-

[15] Pentru „amazonomahie" cf. Bordenache Gabriella, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest. I. Statue e rilievi di culto. Elementi archhitetionici e decorativi*, București, Ed. Academiei, 1969, nr.; vînătoarea eroșilor, — *Muzeul de arheologie Constanța*, Constanța, Sfatul Popular al Regiunii Dobrogea, f.d., nr. CXXIV, p. 80; stela votivă — Bordenache, *op. cit.*, nr. 113.

[16] Cf. n. 1, p. A.b. 10.

[17] Cf. n., p. A.a. 8.

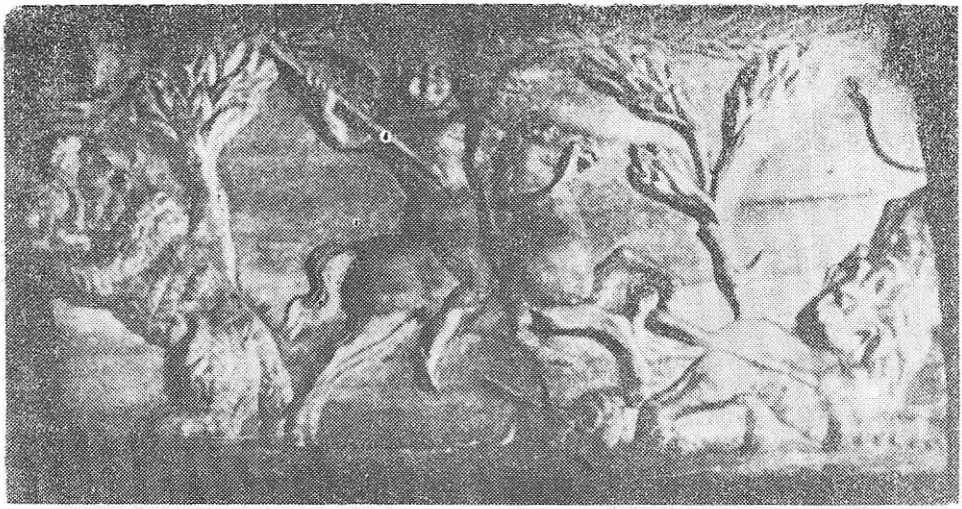


Fig. 1



Fig. 2



Fig. 3



Fig. 4

părțind registrul inferior decorat cu nereide călări pe monștri marini — din nou asemănător cu registrul inferior al amforei de la Conțești — de fundul conic al vasului pe care apare un decor de frunze lanceolate verticale. (Fig. 4). De remarcat că pe registrul median al vasului de la Tăuteu apare cortegiul bacchic — în care patternul iconografic al lui Dionisos, tînăr, nud, ușor fandat spre dreapta și rezemat în tirs [18], este foarte asemănător cu acela, mai stîngaci realizat, al lui Dionisos central de pe stela votivă de la Constanța, iar pe cel superior apare tema animalelor în peisaj de stînci și vegetație sălbatică, apropiată de aceea a vînătorii din registrul superior al amforei de la Conțești, și asemănătoare cu aceea a animalelor în peisaj de pe două din segmentele buzei marelui platou de la Conțești [19]. Pe gîtul aceluiași vas de la Tăuteu apare motivul decorativ al acantului candelabru, alternînd cu acela al frunzelor împletite din care se desprind cîrcei involuțați cu rozete în centru, amintind foarte de aproape volutele și rozetele frizelor chenar de pe situla de la Conțești. Acantul candelabru cu volute se regăsește pe oenochoea de la Apahida, pe care, ca temă iconografică principală — și unică — apare tot cortegiul bacchic. De remarcat că proporțiile figurilor de satiri și menade, precum și stilizarea grosolană

[18] Dumitrașcu, 1973, fig. 2, pl. LVII — unde este identificat cu Apollo.
[19] Matzulewitsch, 1929, p. 135—136, nr. 13.

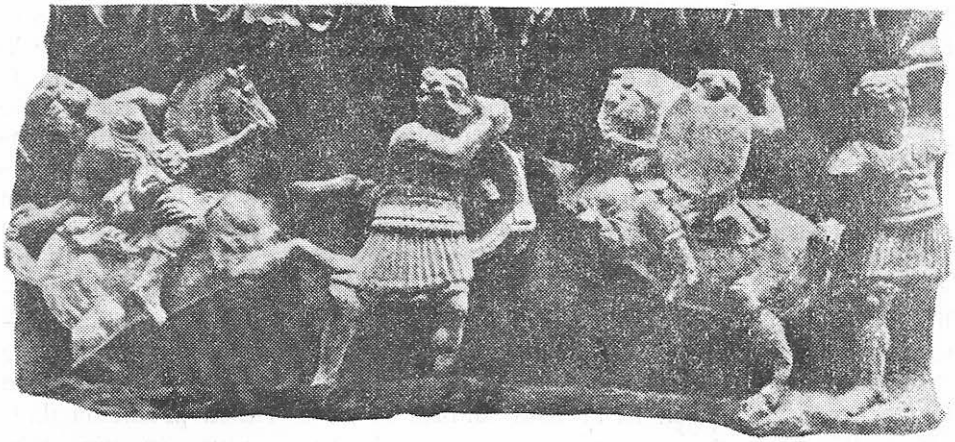


Fig. 5

a membrelor este foarte apropiată atît pe vasul de la Tăuteu cît și pe cel de Apahida, iar stîngăcia raccourci-ului ca și incoerența organică a anatomiilor sînt asemănătoare atît la Conțești și Tăuteu, cît și la Apahida. Este caracteristică din acest punct de vedere torsiunea nefirească a corpurilor cu toracele văzut din față pe picioare și bazine văzute din profil.

La Tăuteu însă au fost descoperite două vase. Cel de-al doilea [20] — primul în ordinea publicării — are la bază și pe gît cîte un caliciu de frunze de acant. Registrul inferior, decorat cu motive marine — eventual tema pescuitului — este despărțit de cel median, decorat cu figuri de divinități și eroi, cu atributele lor, de o brățară din coroană de laur stilizată în imbricații rombice. Tipul acesta de chenar poate fi regăsit pe situla de la Curciu Mare. În schimb, atît tema registrului median, analoagă cu aceea a situlei de la Conțești, cît și aceea a registrului inferior, analoagă cu aceea a registrului inferior de pe amfora de la Conțești, trimit către aceste monumente. Așadar coeziunea acestui grup de monumente sumptuare pare foarte probabilă. În acest context, ponsonul constantinopolitan al situlei de la Curciu Mare, apare ca revelatoare. Întregul grup ar fi așadar creația a unui atelier constantinopolitan. Acest atelier era în raporturi destul de strînse cu altul, de data aceasta de sculptori în marmoră, activ încă din a doua jumătate a sec. 3 e. n., cu care avea în comun nu numai caiete de modele ci și patternuri iconografice și decorative. Un argument în plus pentru această atribuție, dar și un fapt de natură să arunce o lumină nouă asupra relațiilor artistice din bazinul de răsărit al Mediteranei, este acela că atît amazonomahia de la Conțești cît și aceea de la Tomis prezintă asemănări concludente cu aceea de pe friza templului zeiței Artemis Leucophriene de la Magnesia pe

[20] Cf. n. 1., p. A.b. 16.

Meandru [21]. (Fig. 5). Este suficient să fie comparate figura hoplitului din dreapta frizei tomitane cu cea a hoplitului al doilea de pe friza de la Magnesia [22], sau cele ale luptătorului nud precedînd primul hoplit, de la Magnesia [23], cu cea a hoplitului din stînga de la Tomis, caracterizate de aceeași poză și de aceeași neorganicitate a mișcării, de același convenționalism al drapajului tunicii, țeapăn și stereotip, în primul caz, pentru a sesiza faptul că friza tomitană a cunoscut modelele celei de la Magnesia, reproducîndu-le cu un coeficient de provincialism mai accentuat.

Se poate așa dar, cu o probabilitate convenabilă atribui atît reliefurile de piatră de la Tomis de care a fost vorba, unui atelier constantinopolitan din sec. 3, cît și cele opt vase de argint unui atelier de orfevru de la Constantinopol din sec. 4, diferit dar raportabil într-un fel oarecare la primul. În această lumină se poate ridica problema dacă nu cumva calea pe care cele opt vase amintite au ajuns în zona carpatică nu a avut drept obligatorie etapă Tomisul bizantin.

TOMITANISCHE MONUMENTE KONSTANTINOPOLITANISCHER SCHULE

RADU FLORESCU

Zusammenfassung

Der Zeitabschnitt der Jh. 4—7 u.Z. ist auch durch eine relativ grosse Anzahl der Horte von Gold- und Silbergefässen und Schmuckstücken gekennzeichnet. Der Grossteil der Gefässe sind mit Figuren verziert, die aus der mythologischen Ikonographie stammen. Die Frage ihrer Abstammung und diejenige der Datierung dieser Edelmetallgefässe hat ständig die Aufmerksamkeit der Wissenschaftler beansprucht. Neuere Funde erlaubten dem Verfasser die Wiederaufnahme der Diskussion, neue, detaillierte, kennzeichnende Beobachtungen veranlassend. Edelmetallgefässe römischer Tradition werden besprochen, die stilistisch in zwei Untergruppen eingeteilt werden. Es wird vorgeschlagen, die Gruppe als *konstantinopolitanisches Zentrum* zu bezeichnen. Dann werden Analogien zwischen der Verzierung von acht Silbergefässen aus rumänischen Horten und der Reliefverzierung einiger in Tomis aufgefundener Steindenkmäler angeführt.

Als Schlusfollgerung wird geäussert, das die Steinreliefs von Tomis einer konstantinopolitanischen Werkstatt aus dem 3. Jh. und die acht angeführten Silbergefässe einer Edelmetallschmiedewerkstatt von Konstantinopel aus dem 4. Jh. u.Z., verschieden, aber mit der ersten in einem gewissen Verhältnis stehend, zugeschrieben werden können. Unter diesen Umständen stellt sich die Frage, ob die acht Gefässe nicht durch das byzantinische Tomis in den karpatischen Raum gelangten.

[21] Charbonneaux Jean, *La Sculpture Grecque et Romaine au Musée du Louvre*, Paris, Editions des Musées Nationaux, 1963, nr. 2881.

[22] Charbonneaux, 1963, fig. p. 107.

[23] Id. *ibid.*, fig. p. 106.

UN COMPLEX FUNERAR INEDIT DE LA TOMIS

C. CHERA, V. LUNGU

Săpăturile de salvare întreprinse în vara anului 1984, determinate de lucrările edilitare din orașul Constanța, au fost de natură să salveze un mare număr de morminte de epocă romană *. Din totalul acestora

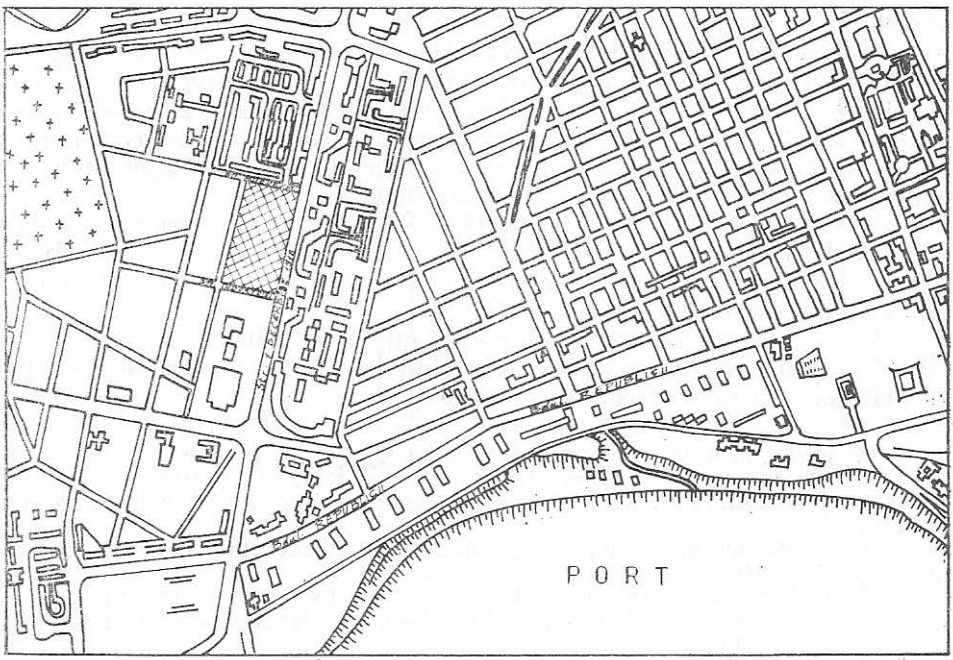


Fig. A (*)

* Săpăturile au fost efectuate la intersecția bd. 1 Decembrie 1918 cu str. București. Celelalte morminte cercetate (cca 40), vor fi publicate într-un viitor apropiat.

se distinge însă, prin tehnica și maniera contructivă, complexul funerar cu șase încăperi realizate din lespezi de piatră. Toate au formă paralelipipedică, podeaua fiind constituită din loess bătătorit. Camerele funerare aveau un acoperiș plan, format din cîte o lespede de calcar, aplicată astfel încît să închidă cutia mormîntului.

Menționăm că laturile exterioare, atît cele scurte cît și cele lungi erau constituite din plăci de calcar cu lățime mai mare decît cele care compartimentau complexul funerar. Acestea din urmă constituiau, fiecare în parte, cîte un perete comun pentru două încăperi (fig. 1).

Acest complex funerar reprezintă pînă acum o descoperire singulară, atît pentru Tomis, cît și pentru Dobrogea romană. De altfel, investigațiile întreprinse pînă acum nu ne-au putut evidenția construcții asemănătoare nici în alte părți ale Imperiului. Luate însă separat, fiecare încăpere reprezintă un mormînt, iar asemenea construcții funerare simple ne sînt amplu documentate la Tomis [1] pentru perioada romană, cît și la Callatis [2] pentru perioada romano-bizantină. Mormintele de acest tip au o vădită tradiție elenistică, așa cum o dovedesc cele descoperite la Callatis [3], și urcă în timp pînă în epoca romană tîrzie. Descoperiri sugestive în acest sens ne relevă necropolele de la Intercisa [4] și Sagvar [5] în Pannonia. Mai pot fi evidențiate ca analogii și mormintele în lespezile de piatră de la Cavarna [6] precum și cele din nordul Mării Negre, tip cista, datate larg în sec. II—IV e.n. [7].

RITUL ȘI RITUALUL FUNERAR. În cele șase camere funerare, poziția scheletelor n-a putut fi constatată, deoarece întregul complex a fost prădat încă din antichitate. Deși au fost găsite 11 cranii — șase în camera 2, cîte unul în camerele 3 și 4, trei în camera 6 — acest număr nu poate reprezenta totalitatea înhumaților. Cuiele și fragmentele de lemn dovedesc că înmormîntările s-au făcut în sicrie.

INVENTAR. TIPURI DE OBIECTE. Deși puțin numeros, ca urmare a deranjărilor din antichitate, inventarul funerar ne oferă bune repere cronologice. El este în mare parte unitar, încadrîndu-se în general în limitele secolelor II—III e.n.

Vom prezenta materialul funerar, nu pe lăcașuri sepulcrale separat, ci pe categorii de material, încercînd în final o încadrare cronologică cît mai exactă a întregului complex.

---

[1] V. Barbu, în SCIV, 22, 1971, 1, p. 56, tipul X_2 fig. 5.

[2] C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Buc., 1980, p. 168, pl. XXXVIII și XXXIX; C. Preda, N. Georgescu, în Pontica, 8, 1975, p. 73, pl. X, M 43.

[3] C. Preda, în Dacia, NS, 5, 1961, 6. 291, fig. 13; C. Preda,, N. Georgescu, *op. cit.*, p. 65, pl. III.

[4] E. B. Vago, în Alba Regia, 11, 1971, p. 115, fig. 10 și p. 116, fig. 11.

[5] A. Sz. Burger, în ActaArch., 18, 1966, 1—4, pl. LXXXIV, 1 și pl. LXXXIII, 1—2, sicrie de piatră.

[6] M. Mircev, în Izvestiia — Varna, 12, 1961, p. 69, fig. 5; p. 70, fig. 7; p. 71, fig. 9; p. 73, fig. 12 — morminte în plăci săpate în movile și datate larg în sec. VIII—IX e.n.

[7] I. Mixeta, în Arheologiceskie pamiatniki Armazishevi po raskopkam, 1937—1946, Tbilissi, 1958, p. 25—150; fig. 73 și 138.

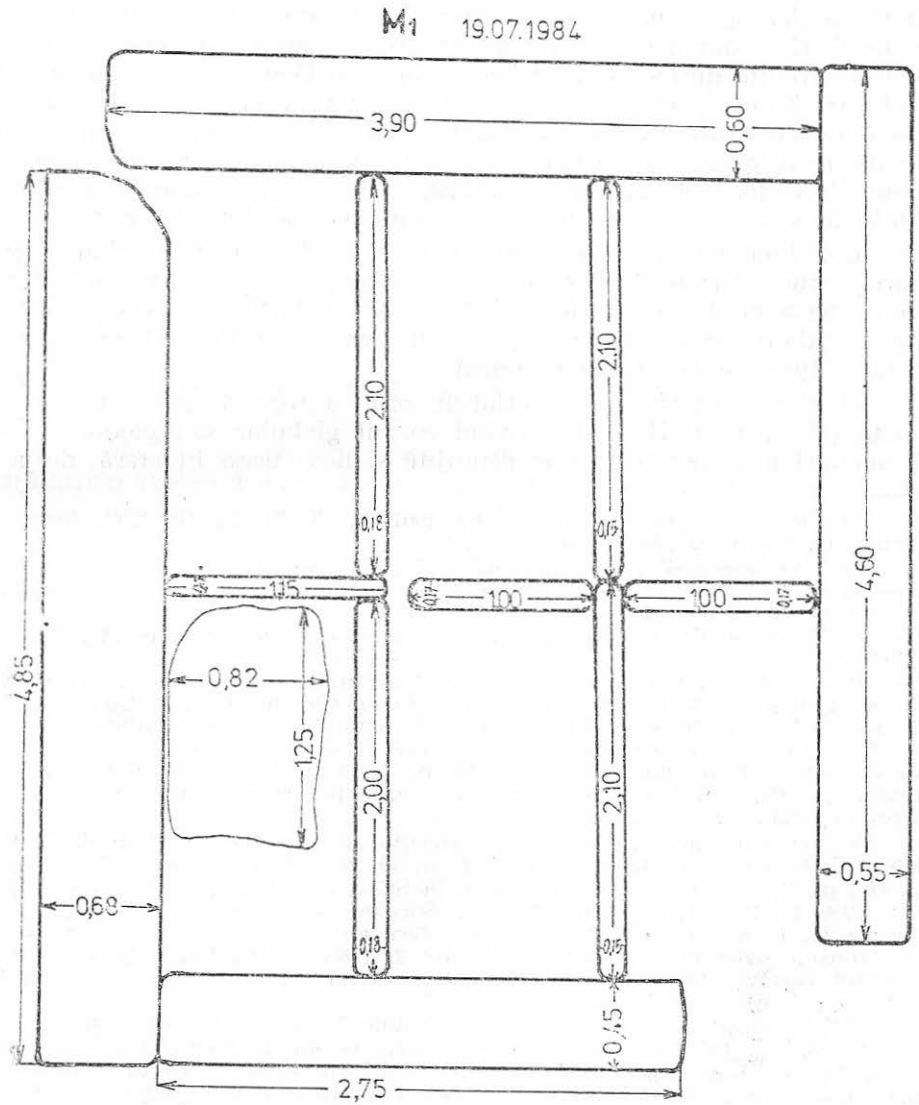

M1 19.07.1984
3,90
0,60
4,60
2,10
2,10
0,18
0,15
1,15
1,00
1,00
0,82
1,25
2,00
2,10
4,85
0,68
0,55
0,15
2,75

Fig. 1

Ceramica. În cadrul acestei categorii numărul cel mai mare de piese îl reprezintă opaițele, în cadrul cărora se disting 2 tipuri. Din primul tip fac parte opaițele cu corpul mic, rotund, ciocul cordiform și toarta inelară. Modul diferit de ornamentare a discului ne determină să distingem următoarele elemente de decor : cocoșul, rozeta și craterul. Cele din prima grupă își găsesc numeroase analogii la exemplare provenite dintr-o serie de necropole din Dobrogea romană, în primul rînd Tomis [8], apoi Callatis [9] și Tropaeum Traiani [10] (pl. II, 12, 13). Celelalte exemplare, două cu rozetă [11], dintre care unul are imprimat pe fund strugurele ca marcă (pl. I, 8 ; pl. II, 15), precum și cel cu crater [12] pe disc (pl. II, 10) se datează, ca și cele precedente, în a doua jumătate a sec. II e.n. și primele decenii ale celui următor.

Cel de-al doilea tip este reprezentat de două opaițe avînd corpul mare, rotund, ciocul trapezoidal sau prelung și toarta lamelară. Unul are ca decor pe disc o scoică [13] (pl. I, 7), iar celălalt un amoraș pe delfin, încadrat de o scenă acvatică [14] (pl. I, 6). Datarea în sec. III e.n. a celor două opaițe ni se pare cea mai indicată.

O altă categorie de material funerar o reprezintă cănițele cu o toartă (pl. I,1 ; pl. II, 9, 11), avînd corpul globular sau globular teșit și caneluri la bază ; buza este rotunjită și ușor trasă în afară, despăr-

---

[8] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane,* 1967, p. 18, fig. 34, tip XX ; *idem,* în Pontica, 14, 1981, p. 271, fig. 2 a—b.

[9] E. Bârlădeanu-Zavatin, în Pontica, 10, p. 128—129, nr. 1, pl. V, 7 și p. 133—134 — exemplare datate în epoca Antoninilor, respectiv a doua jumătate a sec. II și începutul sec. III e.n.

[10] *Tropaeum Traiani, I, Cetatea,* ed. Academiei, Buc., 1979, p. 184, fig. 153 și 154 — 9.5.

[11] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane,* 1967, p. 108, fig. 229, nr. 540 și fig. 130 — exemplar identic cu cel din complexul funerar 1 ; A. Panaitescu, în Pontica, 9, 1976, p. 207—208, fig. 2/1, în M 1, datat în a doua jumătate a sec. II — prima jumătate a sec. III e.n. ; D. Ivanyi, *Tipologia și cronologia opaițelor din Pannonia,* Budapesta, 1935, p. 15—16, pl. XXXVI, fig. 7 ; Al. Suceveanu, în Histria, 6, 1982, p. 105, pl. 10, Therme II. Phase 1C, 98, ultimul sfert al sec. II — prima jumătate a sec. III e.n.

[12] Exemplare identice au fost descoperite în necropolele și așezările din Dobrogea, la Tomis (C. Iconomu, *op. cit.,* p. 19, fig. 35), Callatis (E. Bârlădeanu, *op. cit.,* pl. V, 3), Histria (Al. Suceveanu, în SCIV, 18, 1967, 2, pl. V, 3 ; M. Coja, în SCIVA, 25, 1974, 1, p. 39, fig. 214 ; Al. Suceveanu, în Histria, 6, p. 102, pl. 10. Therme II. Phase 1C, 101—102, ultimul sfert al sec. II — prima jumătate a sec. III e.n.), Troesmis (A. Opaiț, în Peuce, 8, 1980, p. 213, fig. 37/2), precum și în sudul Dunării, la Odessos (I. Vasilicin, în Izvestiia — Varna, 12, 27, 1976, pl. I, 3).

[13] Exemplare identice ne sînt documentate la Tomis (cf. C. Iconomu, *op. cit.,* p. 128, fig. 141, nr. 651, sec. II—III e.n.) și Agora Ateniană (cf. J. Perlzweig, *The Athenian Agora, vol. VII. Lamps of the Roman Period,* Princetown, New Jersey, 1961, pl. 6, nr. 143, p. 85 — datat în a doua jumătate a sec. II — începutul sec. III e.n. ; pl. 47 A, p. 201, A (L 5386) — datat la începutul sec. III e.n.

[14] Tot la Tomis, într-un mormînt în firidă și cameră de acces, s-a găsit un opaiț identic ; avînd în vedere că tipul de mormînt amintit apare la Tomis pentru prima dată în sec. III e.n., opaițul se datează în consecință ; M. Bernhard, Lampki Starozytne, Varșovia, 1957, p. 325, pl. LXXXIX, nr. 313, identic cu exemplarul nostru, dar cu ciocul diferit — datat la sf. sec. II e.n.

ţită de o nervură de restul corpului. Aceste obiecte sînt foarte răspîndite, atît în necropole cît şi în aşezări, databile în sec. II—III e.n.; asemenea descoperiri sînt semnalate la Histria [15], Tomis, [16] Tropaeum Traiani [17], Callatis [18], în Dacia Inferior [19], Moesia Inferior [20] şi Agora Atheniană [21]. Tot din aceeaşi categorie face parte şi exemplarul din camera 2, cu observaţia că acesta prezintă două tortiţe şi mici diferenţe la buză [22] (pl. I, 2).

O ultimă categorie de material ceramic o constituie o strachină, (pl. II, 14) şi un bol (pl. II, 16). Străchini identice sau similare cu exemplarul nostru ne sînt semnalate în cetatea şi necropola romană histriană [23], în Agora Athenei [24] şi chiar în mediul sarmatic, fireşte ca import [25]. Şi pentru bol analogiile cele mai edificatoare le întîlnim tot la Histria, atît în necropola tumulară cît şi în cetate [26], precum şi în Dacia Inferior [27]. Atît strachina şi bolul, ambele descoperite în camera 6, se datează după o parte din analogii şi conform contextului funerar în a doua jumătate a sec. II e.n.

Sticla. Deşi fragmentar, materialul vitric este reprezentat de două gîturi de unguentarii (pl. III, 18, 19), care pot fi plasate cronologic tot în sec. II—III e.n.

Metale. Din bronz sînt realizate două cheiţe [28] şi un inel cu montură într-o avansată stare de degradare (pl. I, 3, 4; II, 17). Tot aici inclu-

---

[15] Em. Condurachi şi colab., în Materiale, 4, 1957, p. 36, fig. 20/2; P. Alexandrescu, în Histria, 2, 1966, p. 533, pl. 101, XXV[2], 4; M. Coja, *op. cit.*, p. 39, fig. 2/3.

[16] M. Bucovală, în Pontica, 2, 1969, p. 340, fig. 10; *idem*, în Pontica, 3, 1970, p. 199, fig. 9 a—b.

[17] A. Panaitescu, *op. cit.*, p. 208, fig. 5/1.

[18] Bîrlădeanu, *op. cit.*, pl. IV, 4, 5.

[19] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 154, pl. XXXI, M 222; idem, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. LIV, 600, tipul 2 şi pl. LIII — majoritatea datate în a doua jumătate a sec. II e.n.

[20] M. Mincev, P. Gheorghiev, în Izvestiia — Varna, 15, 1979, pl. XV, 2.

[21] H. S. Robinson, *The Athenian Agora*, vol. V, *Pottery of the Roman Period*, Princetown. New Jersey, 1959, J 10, J 11, J 34.

[22] Gh. Popilian, *op. cit.*, pl. LVIII, 685, tipul 1, sec. II—III e.n.; Gh. Ştefan, în SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 265, fig. 24/4, sec II e.n.; A. Panaitescu, în Pontica, 10, 1977, p. 341—342, fig. 6/1, sec. III e.n.

[23] Em. Condurachi şi colab., *op. cit.*, p. 29, fig. 12/1, M 6, sec. II e.n.; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 202, pl. 99, XXXVI, 7 — a doua jumătate a sec. I e.n.; p. 212, pl. 100, XXVII, 12 — sec. II e.n.; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 99, pl. 5. Therme II. Phase I A, 4 şi 5, sec. I e.n.; p. 102, pl. 8, Therme II. Phase I B, 3 — primele trei sferturi ale sec. II e.n.

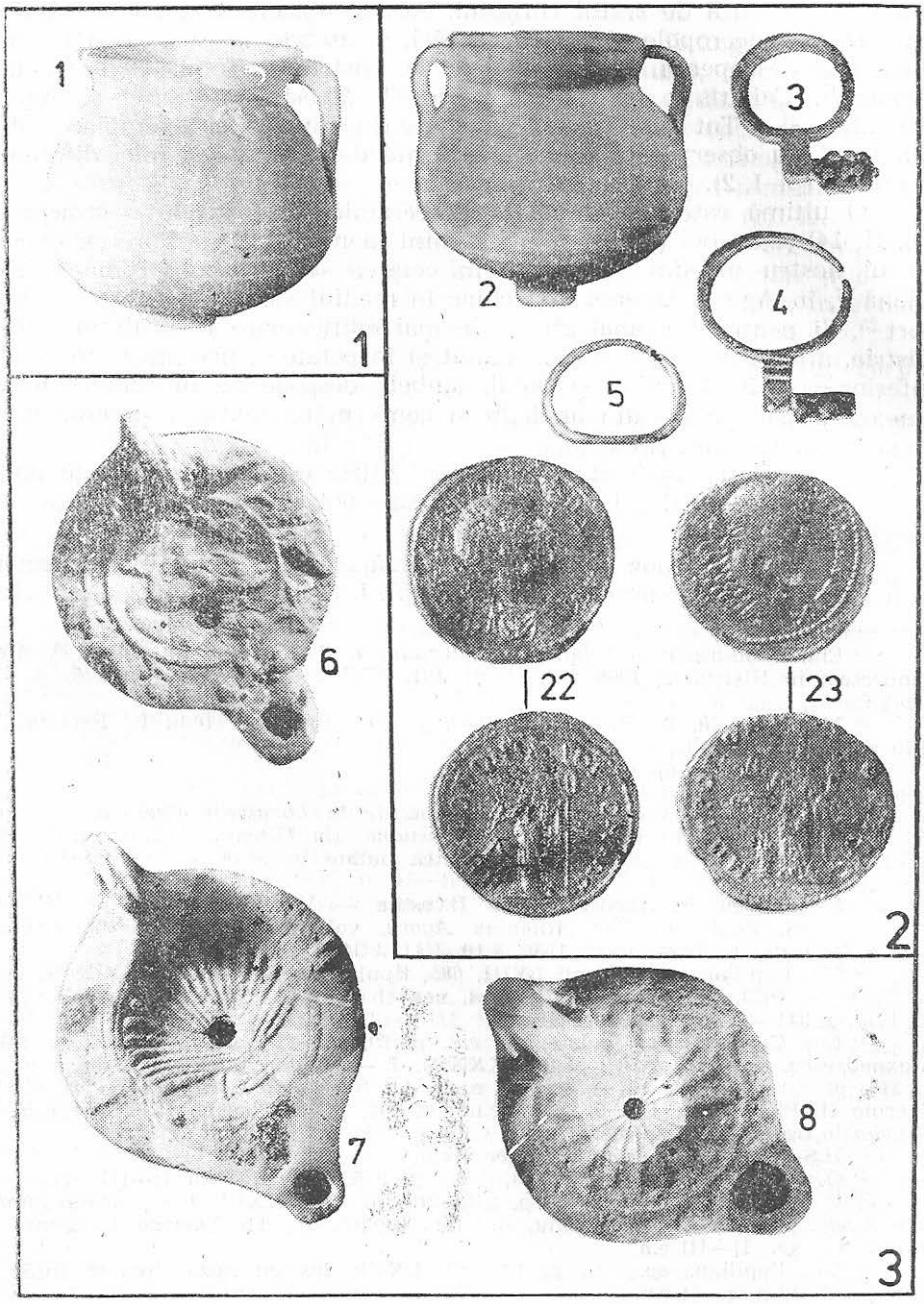
[24] H.S. Robinson, *op. cit.*, G 70, sec. I e.n.

[25] O. Bounegru, în Istros, 2—3, 1983, p. 236, fig. 2/1, sec. II—III e.n.

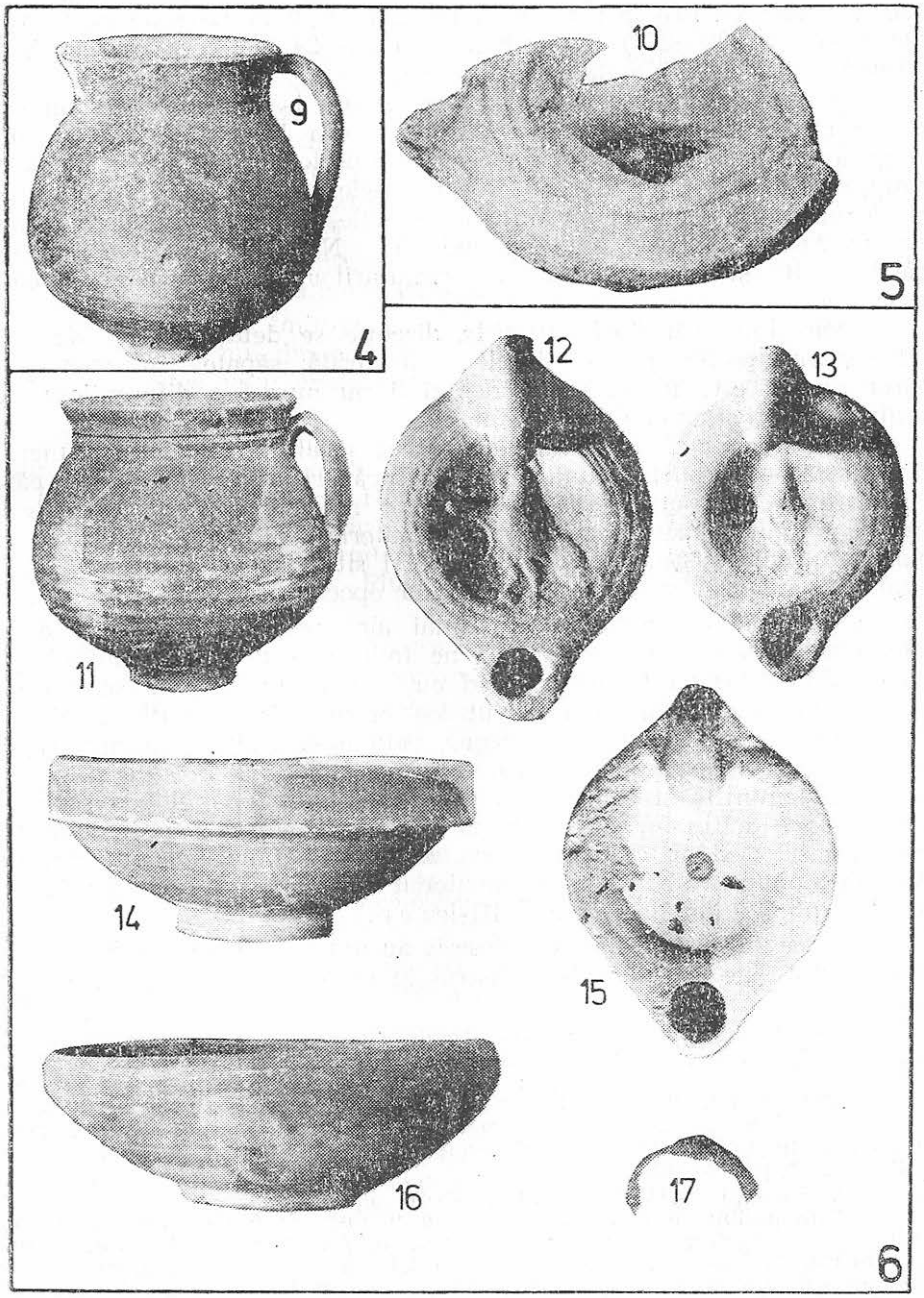
[26] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 218—219, pl. 101, XXV[1], 1 — prima jumătate a sec. I e.n.; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 109, pl. 11, Therme II. Phase I BC, nr. 5 — sec. II—III e.n.

[27] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 122, pl. LXVI, 806 cu buza dreaptă însă, a doua jumătate a sec. II e.n.

[28] Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 24, Therme II. Phase I B-C, 40, p. 127, sec. II—III e.n.; pl. 23, Therme I. Phase I C, 9, p. 125, ultimul sfert al sec. II — prima jumătate a sec. III e.n.



Planşa I. Complex funerar I



Planșa II. Complex funerar II

dem și un inel din argint suflat cu aur, aplatizat la partea superioară și cu o incizie de jur împrejur (pl. I, 5). Atît inelul de argint, cît și cele 2 cheițe au fost descoperite împreună cu 2 monede de la Alexander Severus (222—235) și Gordian III (238—244) [29], ceea ce le asigură o bună datare către jumătatea sec. III e.n.

Cu toate că acestui complex funerar nu i-am găsit corespondențe constructive, totuși la Tomis mormintele din lespezi de calcar cu o singură încăpere nu lipsesc, acoperind o perioadă destul de lungă de timp, din sec. II pînă în sec. IV e.n. Credem că acest complex reprezintă mai mult decît un mormînt de familie, el aparținînd unor familii cu un foarte apropiat grad de rudenie. Numărul mare de schelete găsite, cît și succesiunea înmormîntărilor demonstrează această aserțiune.

Obiectivul arheologic aflat în discuție se detașează net de celelalte morminte din jur — simple și în firidă, săpate în loess — al căror număr este foarte mare, denotînd nu numai o diferențiere de ordin social, ci și una de natură etnică [30].

Ținînd cont că la Tomis au apărut și alte construcții funerare din piatră — cavouri cu una sau două încăperi și vestibul [31] — a căror realizare necesita un efort deosebit și o mare cantitate de material litic [32], se pot evidenția posibilitățile materiale ale tomitanilor de a-și ridica durabile lăcașuri sepulcrale, dar și situația economică și prosperitatea metropolei vest-pontice în plină epocă romană.

Analogiile evidențiate, dar mai ales cele două monede de la Alexander Severus și Gordian III ne îndreptățesc să afirmăm că primele înhumări s-au făcut începînd cu a doua jumătate a sec. II e.n. în camera 6, iar ultimele au avut loc în timpul sau puțin după anii de domnie a lui Gordian III. Sigur, cele mai tîrzii înmormîntări din cadrul întregului complex au fost cele din camera 2, în care s-au găsit monedele amintite și cele din camera 3, în care opaițele cu scoica și amorașul pe delfin indică secolul al III-lea, fără însă a oferi delimitări mai precise, deși nu credem că pot depăși jumătatea veacului amintit. Așadar, monumentul funerar a funcționat începînd cu a doua jumătate a sec. II și pînă la jumătatea sec. al III-lea e.n.

La cca 10 m de obiectivul descris au apărut urmele altuia, pe care însă lucrările de excavație l-au distrus în mare parte. Am putut cerceta

---

[29] Pick-Regling, p. 867, nr. 2407, Tomis, Gordian III; Pick-Regling, p. 829, nr. 3242, Tomis, Alex. Severus; identificarea monedelor a fost făcută de A. Vertan.

[30] Vezi posibilitatea ca mormintele în firidă și cameră de acces să fie o consecință a penetrației unor grupuri etnice venite din Orient — cf. V. Barbu, în Pontica, 10, 1977, p. 206; E. Bârlădeanu, *op. cit.*, p. 149; V. Lungu, C. Chera în Pontica, 17, p. 126—127.

[31] V. Barbu, în SCIV, 22, 1971, 1, p. 48—36.

[32] Este posibil ca piatra de calcar să fi fost adusă din carierele romane de la Ovidiu, Techirghiol sau Tuzla — vezi A. Rădulescu, în Pontica, 5, 1972, p. 183—184. În lipsa unor date de specialitate, nu ne putem pronunța pentru una sau alta din carierele amintite. La Tomis a fost folosită o gamă variată de piatră calcaroasă pentru diverse construcții.

numai două încăperi. După numărul plăcilor de calcar, întregi sau fragmentare găsite în jur, și acest complex avea mai multe camere funerare (probabil 4). Și aici sînt evidente urmele jefuirii din antichitate, iar din inventarul funerar am reușit să recuperăm o linguriță din os, un cercel de aur și cîte o monedă din fiecare mormînt, cea din camera 1 fiind parțial lizibilă și identificabilă. Numărul scheletelor, răvășite de altfel, se reduce la două.

Pentru linguriță din os (pl. III, 20) analogiile cele mai relevante ni le oferă exemplare similare descoperite în necropolele Tomisului [33], Histriei [34] și Callatisului [35]. De asemenea, în Pannonia, la Majs, a fost găsită o linguriță identică, dar care este ceva mai tîrzie, datată cu monede de la Decius, Gallus și Valerianus [36].

Cercelul găsit împreună cu linguriță este confecționat din fir simplu de aur, unul din capete formînd o buclă, iar celălalt capăt este îndoit asemenea unui cîrlig care, trecut prin buclă, închide cercelul. Pe corpul său glisează o sîrmuliță bombată la un capăt, pe care se află o mărgică hexagonală, formînd un pandativ (pl. III, 21). Acest tip este răspîndit în mai toate necropolele romane și romano-bizantine : la Locusteni în Oltenia [37], Histria [38], Callatis [39] și Piatra Frecăței [40] în Dobrogea, Majs [41] și Sagvar [42] în Pannonia. Atît cercelul, cît și linguriță se datează către jumătatea sec. II e.n., așa cum o arată cele două monede de la Antoninus Pius, una din ele emisă între anii 145—161 e.n. [43].

Analiza inventarelor funerare, precum și identitatea manierei constructive a celor două complexe confirmă contemporaneitatea lor.

Subliniem, în încheiere, că nu ne putem pronunța dacă asemenea monumente funerare erau acoperite de un tumul, deși există o serie de mențiuni ale lui Gr. Tocilescu și P. Polonic, că mormintele în lespezi de piatră ar fi avut deasupra unu tumul [44].

---

[33] M. Bucovală, în Pontica, 10, 1977, p. 95, fig. 13.

[34] Em. Condurachi și colab., *op. cit.*, fig. 37, M 16, exemplar din bronz, sec. II—III e.n., avînd însă formă de picătură.

[35] A. Rădulescu, E. Coman, C. Stavru, în Pontica, 6, 1973, p. 258—259, pl. III a, în sarcofag datat cu monede după 141 e.n.

[36] A. Sz. Burger, în Arh.Art., 99, 1972, p. 86, pl. 32, M 40/11.

[37] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1939, p. 95, pl. XVII, M 112, sec. II e.n.

[38] H. Nubar, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 207, fig. 6/12, sec. IV e.n.

[39] A. Rădulescu și colab.,*op. cit.*, 264, fig. 6/2, în sarcofag datat la jum. sec. II e.n.; C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Buc., 1980, p. 151, pl. XVII, M 112, 248, 317, 345—sec. IV e.n.

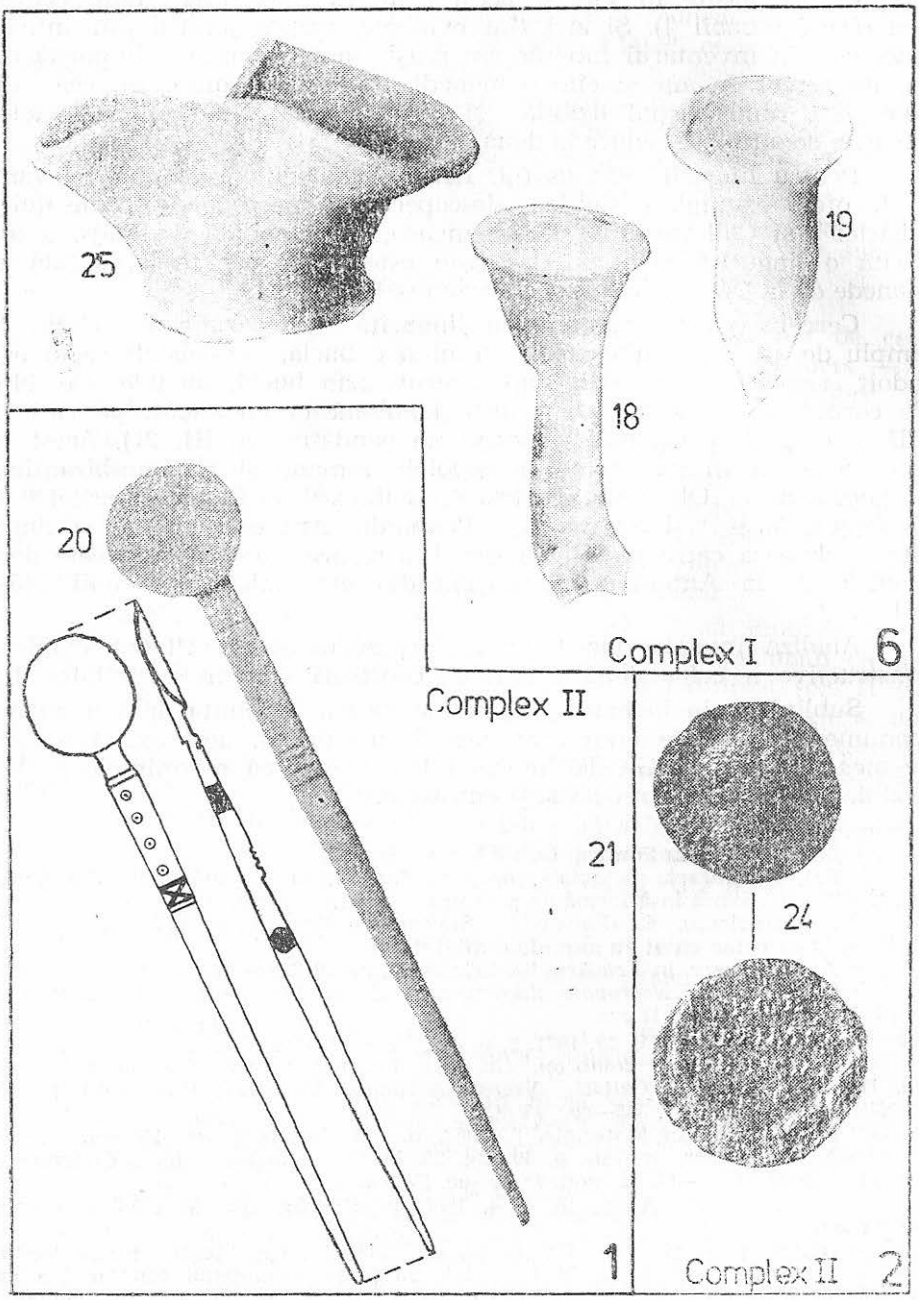
[40] P. Aurelian, în Materiale, 8, 1962, p. 573, fig. 10/3, sec. IV e.n.

[41] A. Sz. Burger, *op. cit.*, p. 80, fig. 26, M 12, cu monedă de la Commodus ; p. 83, fig. 29, M 20/12—13, cu monede de sec. IV e.n.

[42] *Idem*, în Acta Arch., 18, 1—4, 1966, p. 210, fig. 103, M 145/8 și passim, sec. IV e.n.

[43] B.M.C., II, p. 285, nr. 1762, Roma, anii 145—161 e.n. Identificare A. Vertan.

[44] V. Barbu, *op. cit.*, p. 56, cu notele 23 și 24 ; complexul funerar I a fost cercetat la adîncimea de 1,20 m, fiind orientat SE 120° — NE 300°, iar cel de-al doilea la 1,00 m adîncime, avînd orientarea N—S.



Planșa III. Complex funerar I și II

COMPLEX FUNERAR I

Tipuri de obiecte	Camera funerară	Planșa	Dimensiunile obiectelor	Nr. inv.
Opaițe	3	I, 8	L=8,3 cm ; l=6,2 cm ; h=2,5 cm	33329
	6	II, 12	L=7,9 cm ; l=6 cm ; h=3 cm	33326
	6	II, 13	L=7,9 cm ; l=5 cm ; h=2,5 cm	33173
	6	II, 15	L=7,7 cm ; l=5,7 cm ; h=2,5 cm	33335
	3	I, 7	L=12,9 cm ; l=9,1 cm ; h=3,4 cm	33163
	3	I, 6	L=11,7 cm ; l=9,2 cm ; h=3 cm	25569
	5	II, 10	fragmentar	—
Căniță	1	I, 1	h=7,9 cm ; dm=8,6 cm ; dg=8,6 cm	33214
	4	II, 9	h=9,4 cm ; dm=8,5 cm ; dg=6,7 cm	33218
	2	I, 2	h=9,5 cm ; dm=9,5 cm ; dg=7,4 cm	33208
	6	II, 11	h=9,8 cm ; dm=9,7 cm ; dg=7,8 cm	25570
Strachină	6	II, 14	h=6,4 cm ; dm=16,6 cm ; dg=15,7 cm	33195
Bol	6	II, 16	h=7,4 cm ; dm=13 cm ; dg=11,7 cm	33187
Unguentarii sticlă	6	III, 18	fragmentar	—
	6	III, 19	fragmentar	—
Cheițe	2	I, 3	L=2,8 cm	25567
	2	I, 4	L=2,8 cm	25568
Inele	2	I, 5	L=1,9 cm ; l=1,4 cm	22429
	6	II, 17	fragmentar	—
Monede	2	I, 23	Alex. Severus	54552
	2	I, 22	Gordianus III	54553
	6	—	ilizibilă	—

COMPLEX FUNERAR II (distrus parțial)

Tipuri de obiecte	Camera funerară	Planșa	Dimensiunile obiectelor	Nr. inv.
Linguriță din os	1	III, 20	L=13,3 cm ; d=2,2 cm	25566
Cercel de aur	1	III, 21	L=2,6 cm ; greut.=0,50 g	31899
Monede	1	III,24	Antoninus Pius	54554
	2	—	Antoninus Pius	54555

EIN NEU AUFGEFUNDENER GRABKOMPLEX VON TOMIS

C. CHERA, V. LUNGU

Zusammenfassung

Die Verfasser behandeln zwei aus Kalksteinplatten gebaute Familiengrabkomplexe, die in einer römischen Nekropole von Tomis bearbeitet wurden. Das reichhaltige Grabinventar und besonders die Münzen beweisen, dass die beiden Grabdenkmäler aus der zweiten Hälfte des 2. Jh. u.Z. und bis zur Mitte des 3. Jh. benützt worden sind.

Da in Tomis auch andere Grabkonstruktionen aus Stein erschienen sind — Gruften mit einem oder zwei Räumen und Vestibül — deren Bau besondere Anstrengung und eine grosse Menge litischen Materials beanspruchten, kann über die materiellen Möglichkeiten der Tomitaner gefolgert werden, sich dauerhafte Grabstätten zu errichten. Ebenfalls widerspiegelt sich darin die blühende Wirtschaftslage und der Wohlstand der west-pontischen Metropole in römischer Epoche.

UN MORMÎNT ÎN PLĂCI, DE EPOCA ROMANĂ, DESCOPERIT LA TOMIS

VIRGIL LUNGU, C. CHERA

Lucrările de construcții efectuate în anul 1982 pe str. Cuza Vodă ne-au permis executarea unor săpături de salvare, care au scos la iveală mai multe morminte, cel mai important fiind mormîntul în plăci de calcar pe care-l vom prezenta în rîndurile ce urmează (fig. 1).

TIPUL MORMÎNTULUI. Tipologic, acest mormînt face parte din categoria mormintelor din lespezi de calcar, cu o singură încăpere și acoperiș în dublă pantă [1] (fig. 2). Asemenea complexe funerare au mai fost descoperite la Tomis, datîndu-se pa baza inventarului în sec. III—IV e.n.

Această datare este confirmată de întregul inventar găsit în interiorul mormîntului, dar mai ales de numărul mare de monede.

INVENTAR. TIPURI DE OBIECTE. Materialul funerar este bogat și divers, aceasta datorîndu-se celor 35 de înhumați, fiecare dintre defuncți avînd unul sau mai multe obiecte depuse ca ofrandă. Ponderea cea mai mare o deține ceramica, după care urmează monedele, unele însă ilizibile. Obiectele de podoabă sînt și ele numeroase. Cu unele excepții — coșulețe pandantiv din fier, colțul de animal folosit ca amuletă și clopoțelul, care par a indica practici și caracteristici sarmatice [2] — majoritatea materialului funerar se încadrează orizontului cultural provincial roman.

Ceramica. În privința acestui tip de material se constată o varietate mare de forme : opaițe, cănițe, oale mici, unguentarii și ulcioare.

---

[1] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 58, fig. 7 ; de altfel, autorul face o tipologie a tuturor complexelor funerare din Tomis (p. 47—68).

[2] V. Lungu, C. Chera, *Sarmații în Scythia Minor în lumina noilor descoperiri din necropolele Tomisului,* comunicare prezentată la sesiunea științifică de comunicări „Pontica" în 1983, Constanța.

— Opaițe. Numărul lor se ridică la 21, majoritatea aparținînd tipului cu corpul rotund, mic și ciocul cordiform [3], care a avut o largă circulație în Dobrogea romană. Cinci exemplare au discul spart, iar la două dintre ele nu poate fi identificat decorul de pe disc (pl. II, 7, 8, 9, 10, 12, 11, 13). Trei opaițe au discul decorat cu un crater (pl. I, 4, 5, 6), găsindu-și analogii perfecte la exemplare provenite din necropolele tomitane [4], necropola callatiană [5] și histriană [6], din așezările de la Histria [7] și Troesmis [8], cît și din alte părți ale Imperiului [9]. Alte trei opaițe au ca decor pe disc un taur, iar pe bordură se află ca ornament un brîu alveolar slab imprimat [10] (pl. I, 1, 2, 3), în timp ce celelalte exemplare au imprimat pe disc un decor greu de definit (rozetă ?) — (pl. II, 14, 15 ; pl. III, 16). Opaițe asemănătoare, avînd ca decor rozeta, întîlnim la Tropaeum Traiani [11], Tomis [12] cît și în Panonia [13].

Toate opaițele prezentate se datează în general în sec. II — III e.n., dar ținînd cont de maniera grosolană în care au fost executate, ele se datează în sec. III e.n. Ultimul exemplar, care face parte din tipul opaițelor cu cioc cordiform și corp rotund, îl reprezintă opaițul avînd discul decorat cu un gladiator în poziție de apărare [14] (pl. III, 17).

Un opaiț avînd forma și ciocul rotunde, iar pe discul în parte spart două scene erotice și bordura decorată cu vrej de viță, ni se dezvăluie prin ștampila incizată pe bază ca fiind produsul oficinei meșteșugarului MAPKOY (pl. III, 19). Opaițe provenite din atelierul acestui meșteșugar au mai fost semnalate la Tomis [15]. Un astfel de nume ne este documentat și pe o toartă ștampilată, descoperită în așezarea rurală de la Histria β [16].

Tipul de opaiț cu corpul mare, rotund, cioc trapezoidal, toartă lamelară și canelată, este reprezentat prin două exemplare, unul avînd ca decor pe disc o scoică (pl. III, 21), iar celălalt avînd bordura decorată cu vrej de frunze și struguri (pl. III, 20). Pentru acesta din urmă ne sînt documentate exemplare identice în necropola Tomisului [17], în

[3] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Buc., 1967, p. 18, tip XX.
[4] *Ibidem*, p. 19, fig. 35.
[5] E. Bârlădeanu, Pontica 10, 1977, pl. V, 3.
[6] M. Coja, SCIVA, 25, 1, 1974, p. 39, fig. 214.
[7] Al. Suceveanu, SCIV, 18, 2, 1967, pl. V, 3.
[8] A. Opaiț, Peuce, 8, 1980, p. 213, fig. 37/2.
[9] I. Vasilicin, Izvestiia-Varna, 12, 27, 1976, pl. I, 3. ; M. L. Bernhard, *Lampki starozytne*, Varșovia, 1955, pl. LXXXII, nr. 300.
[10] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 120, fig. 124, nr. 441.
[11] A. Panaitescu, Pontica, 9, 1976, p. 208, fig. 2/1.
[12] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 108, nr. 540 ; p. 121, fig. 130.
[13] D. Ivanyi, *Tipologia și cronologia opaițelor din Pannonia*, Budapesta, 1935, p. 15—16, pl. XXXVI, fig. 7.
[14] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 105, nr. 522 ; p. 121, fig. 127 ; p. 120, fig. 118, ultimul exemplar cu imaginea a doi gladiatori ; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 247, fig. 5/1, cu doi gladiatori pe disc.
[15] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 162, fig. 230, nr. 639.
[16] V. Lungu, O. Bounegru, Al. Avram, Pontica, 17, p. 97, fig. 2/19.
[17] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 123, nr. 643, datat în primul sfert al sec. III e.n. ; p. 214, nr. 644, mijlocul sec. III e.n.

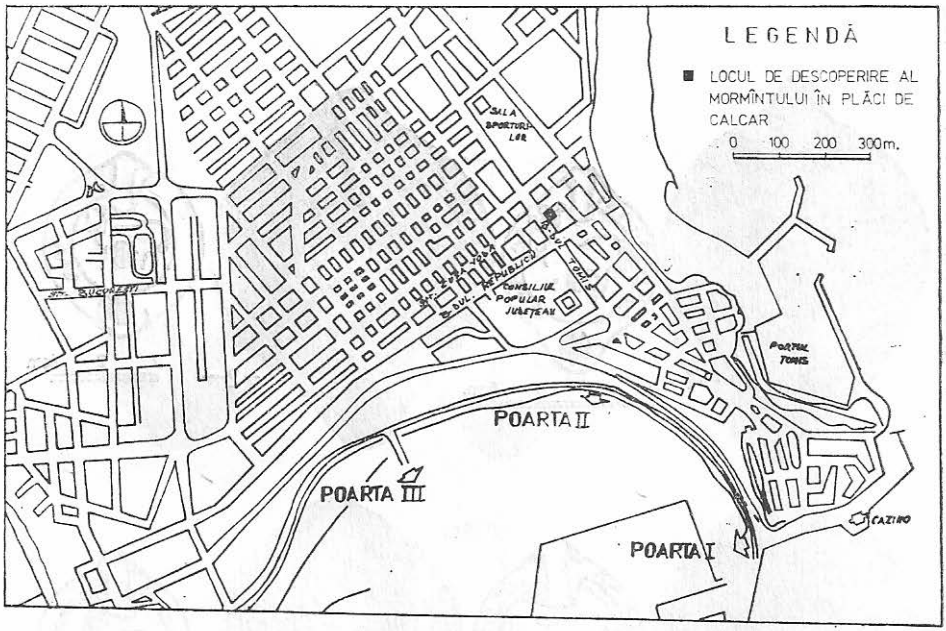

LEGENDĂ
LOCUL DE DESCOPERIRE AL MORMÎNTULUI ÎN PLĂCI DE CALCAR
0 100 200 300m.
SALA SPORTURILOR
CONSILIUL POPULAR JUDEȚEAN
PORTUL TOMIS
POARTA II
POARTA III
POARTA I
CAZINO

Fig. 1

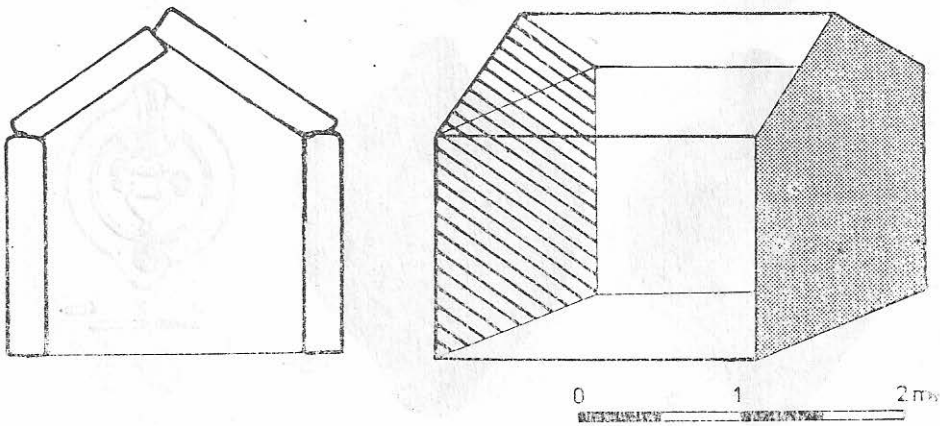
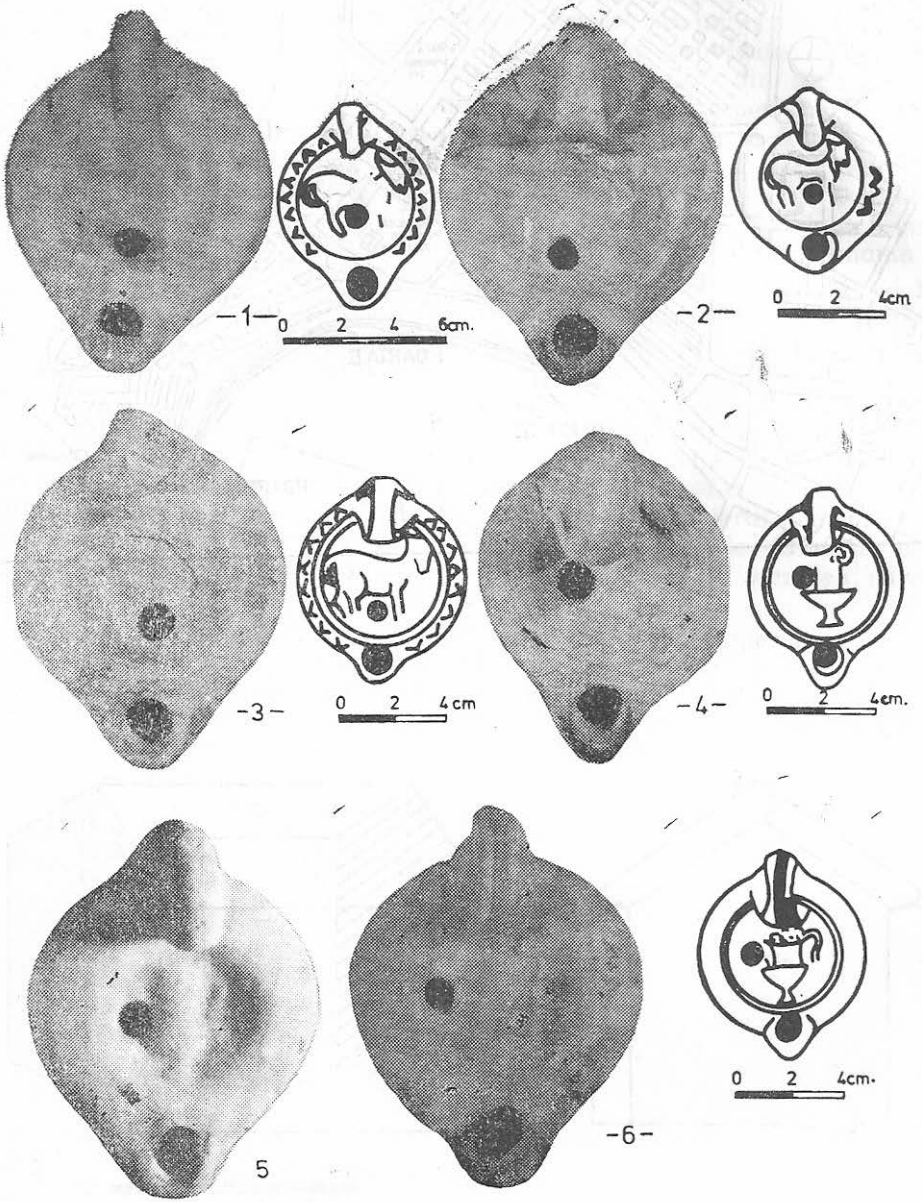
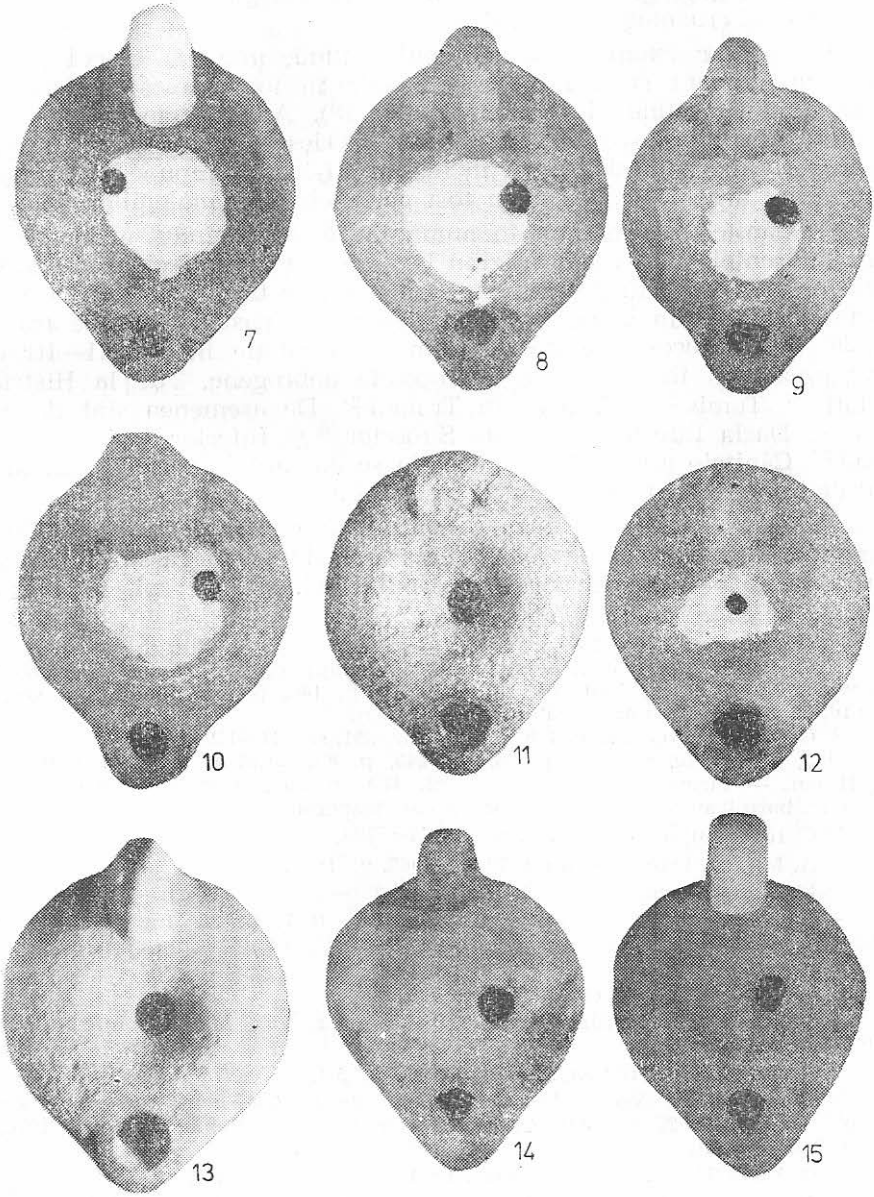

0 1 2m

Fig. 2



Planșa I



Planșa II

cea callatiană [18], precum și în Agora Atheniană [19]. Opaițului cu scoica pe disc i se pot stabili analogii sugestive cu un exemplar descoperit într-un mormînt din Tomis [20], dar și cu altele, din Agora Atheniană [21]. Ținînd cont de analogiile găsite și de contextul arheologic, aceste două opaițe se încadrează cronologic în sec. III e.n.

Un singur exemplar are corpul rotund, mic, cu discul adîncit, ciocul proeminent cu doi butoni în relief ; toarta este în formă de rulou, fundul rotund și inelar (pl. III, 18). Analogii foarte apropiate ne oferă opaițele descoperite la Tomis [22], Odessos [23], cît și în alte părți ale Imperiului [24]. Încadrarea sa în sec. al III-lea se impune ca urmare a contextului arheologic în care a fost găsit, cît și a analogiilor enunțate.

— Cănițe. Acestea sînt în număr de 6, distingîndu-se două subtipuri, diferențele dintre ele apărînd la gură și toartă. Trei exemplare au buza înaltă și un brîu proeminent care desparte buza de restul corpului, toarta pornește din buză, lipindu-se pe corp ; pastă cărămizie (pl. IV, 25, 26, 27). Și aceste cănițe au o mare circulație în sec. II—III e.n., fiind prezente în mai toate necropolele dobrogene, de la Histria [25], Callatis [26], Tomis [27] și Tropaeum Traiani [28]. De asemenea sînt de semnalat în Dacia Inferior [29], Moesia Superior [30] și Inferior [31], Agora Atheniană [32]. Cănițele aflate aici în discuție se datează în sec. III e.n. ținînd cont de întregul context în care au fost găsite.

Celelalte cănițe au buza rotunjită și răsfrîntă în afară, toarta lipindu-se sub buză și pe corpul cu caneluri ; pastă cărămizie cu glazură cenușie pe o mare parte a corpului (pl. III, 22 ; pl. IV, 23, 24).

---

[18] *Ibidem*, p. 124, fig. 139, nr. 645.

[19] J. Perlzweig, *The Athenian Agora. Lamps of the Roman Period*, VII, Princeton, New Jersey, 1961, pl. 28, nr. 1516, p. 146, prima jumătate a sec. III e.n. ; pl. 28, nr. 1544, prima jumătate a sec. III e.n.

[20] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 128, fig. 141, nr. 651, sec. II—III e.n.

[21] J. Perlzweig, *op. cit.*, pl. 6, nr. 143, p. 85, datat în a doua jumătate a sec. II e.n. — începutul sec. III e.n. ; pl. 47A, p. 201, A (L5386), începutul sec. III e.n. cu bare transversale pe bordură și cioc trapezoidal.

[22] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 154, fig. 196, nr. 789.

[23] A. Mircev, Izvestiia-Varna, 19, 34, 1983, pl. II, 5.

[24] M. L. Bernhard, *op. cit.*, pl. XCIII, nr. 331—333, sec. III e.n.

[25] Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1957, p. 36, fig. 20/2 ; P. Alexandrescu, Histria, 2, 1966, p. 533, pl. 101, XXV[2], 4 ; M. Coja, *op. cit.*, p. 39, fig. 2/3.

[26] El. Bîrlădeanu, *op. cit.*, pl. IV, 4—5.

[27] M. Bucovală, Pontica, 2, 1969, p. 304, fig. 10 ; *Idem*, Pontica, 3, 1970, p. 199, fig. 9/a—b.

[28] A. Panaitescu, Pontica, 9, 1976, p. 208, fig. 5/1.

[29] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 154, pl. XXXI, M. 222 ; idem, *Ceramică romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 105, tip 2 (583—612).

[30] D. Vukovič-Todorovič, Starinar, 12, 1961, p. 268—269, fig. 21.

[31] Al Mincev, P. Gheorghiev, Izvestiia-Varna, 15, 1979, pl. XV, 2.

[32] H. S. Robinson, *The Athenian Agora*, vol. V, *Pottery of the Roman Period*, Princeton, New Jersey, 1959, J10, J11, J34.

Analogii apropiate întîlnim la Tomis [33], la Piatra Frecăței [34] și în Oltenia [35]

Tot în categoria cănilor includem și exemplarul cu corpul piriform, buza înaltă și pronunțate caneluri pe tot corpul ; pastă cenușie (pl. IV, 28). Forme asemănătoare întîlnim la Tomis [36] și în Agora Atenei [37]. Atît contextul arheologic cît și canelurile pronunțate de pe corp plasează cronologic această cană în sec III e.n.

— Oliță de uz casnic. Din cele trei exemplare, una are corpul bitronconic, caneluri, buza rotunjită și ușor răsfrîntă, prevăzută cu o urechiușă ce pornește de sub buză și se lipește pe umărul vasului ; pastă cărămizie (pl. IV, 32). Analogiile cele mai sugestive le întîlnim la Histria [38], Tomis [39], Oltenia [41]. Al doilea tip de oală se prezintă cu corpul sferic, caneluri, gura largă, buza rotunjită ușor în afară, fundul mic și rotund ; pastă cărămizie. (pl. IV, 30, 31). Exemplare identice au fost descoperite la Tomis [42] și în Agora Atheniană [43], datate la jumătatea sec. III e.n.

— Ulcioare. Cele două piese aparțin unor tipuri total diferite ca formă și datare. Primul este ovoidal, cu gîtul scurt, aproape inexistent, gura trilobată, fundul plat și ușor concav, caneluri pe tot corpul, toartă mică. (pl. IV, 33). Bune analogii se pot face cu un exemplar din Tomis [44] și unul din Agora Atenei [45]. Al doilea ulcior are profil piriform, o singură toartă, fundul inelar, pastă cărămizie, glazură cenușie și caneluri fine pe corp. (pl. IV, 34). Acest tip de ulcior este răspîndit în Dobrogea romană, fiindu-ne semnalat la Tomis [46], Piatra Frecăței [47] și Histria [48]. Exemplare identice sau asemănătoare ne sînt documentate și la Atena, datate începînd cu secolele III—IV e.n. și pînă la începutul sec. V e.n. Foarte multe piese ne sînt oferite ca analogii mai cu seamă

---

[33] A. Rădulescu, M. Davidescu, Materiale, 5, 1959, p. 754, fig. 1/2.

[34] P. Aurelian, Materiale, 8, 1962, p. 569, fig. 6/b.

[35] Gh. Popilian, *op. cit.*, pl. LVII, 659.

[36] Material inedit, fără caneluri, în depozitul M.I.N.A. Constanța.

[37] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 9, J43 — exemplar datat în sec. II — începp. sec. III e.n. ; pl. 21, M80 — datată la sf. sec. II e.n.

[38] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 514, pl. 82, XXVII[6], 3 ; S. Dimitriu, Vl. Zira, Em. Condurachi, Histria, 1, 1954, p. 460, fig. 394 — exemplar greșit datat în sec. VI e.n.

[39] A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, pl. IV.

[40] C. Scorpan, Pontica, 8, p. 288, pl. VIII, 2.

[41] Gh. Popilian, *op. cit.*, pl. LVII, 666, tip IV.

[42] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 338, pl. VI.

[43] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 14, K99, K101.

[44] A. Rădulescu, *op. cit.*, pl. VIII, 3.

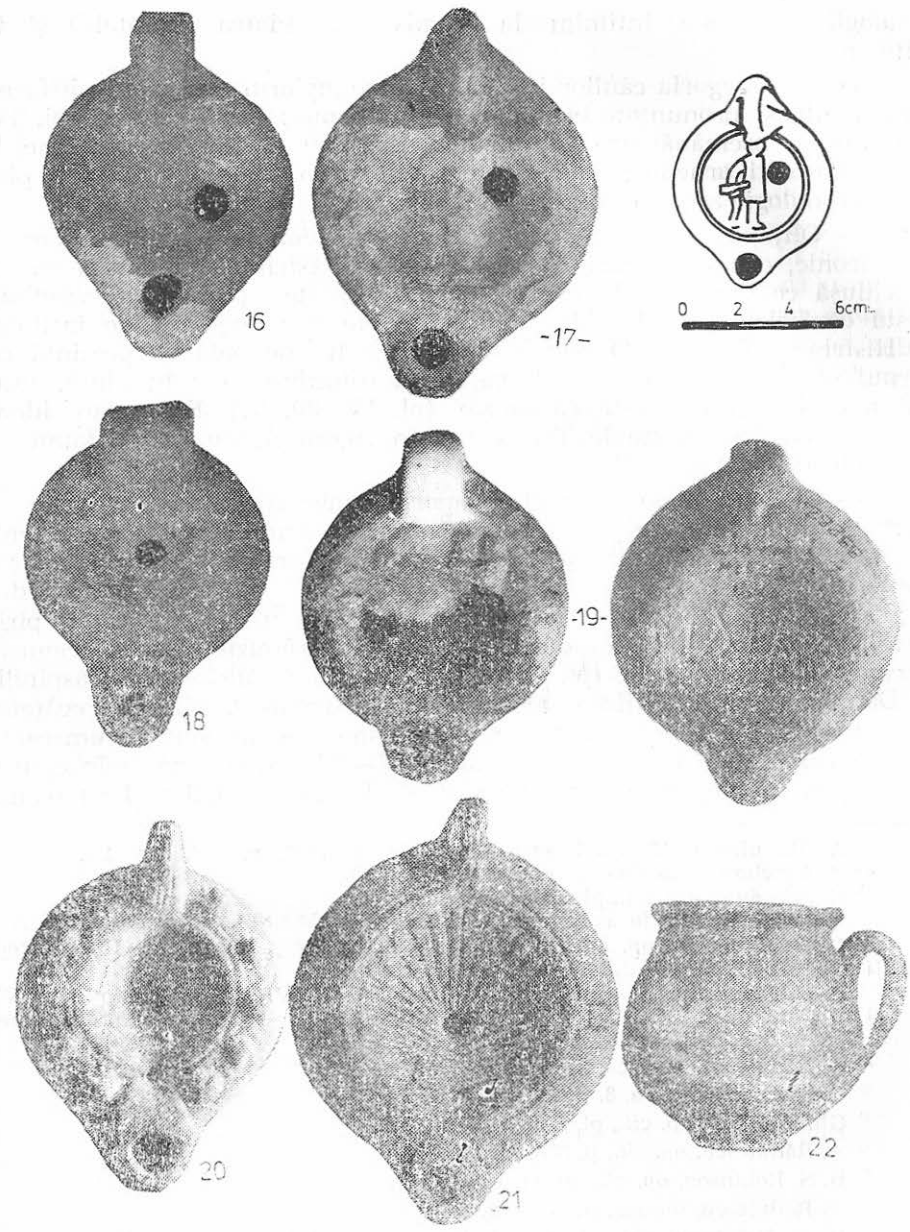
[45] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 14, K106 — datat la jum. sec. III e.n.

[46] C. Scorpan, 9, Pontica, 9, 1976, pl. XX, 4—5.

[47] P. Aurelian, *op. cit.*, p. 570, fig. 13/b.

[48] S. Dimitriu, Vl. Zira, Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 460, fig. 392 — de asemenea greșit datat în sec. VI e.n.

[49] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 78, L42 ; p. 109, M268 ; p. 111, M295.



Planșa III


23

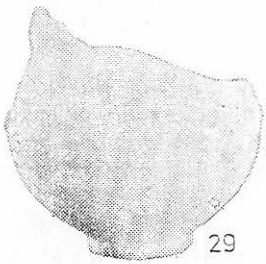

24

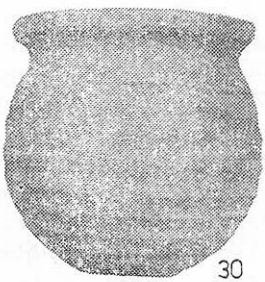

25

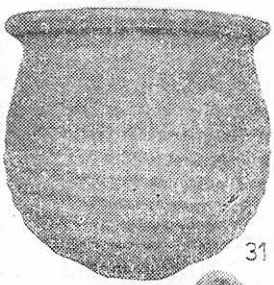

26

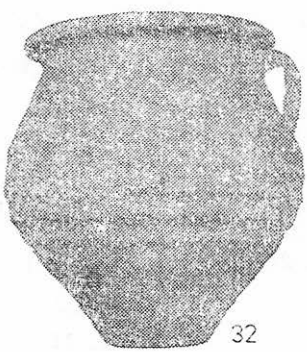

27


28


29


30


31


32


33


34

Planșa IV

de descoperirile din necropola romano-bizantină de la Callatis [50], multe dintre ele fiind găsite cu monede care indică o circulație a lor în timp începînd cu primele decenii ale sec. IV e.n., cele mai multe însă grupîndu-se către mijlocul acestui veac.

— Unguentarii. Investigațiile întreprinse nu ne-au permis identificarea unor analogii exacte pentru cele două exemplare, dar după formă, caneluri și mai ales context arheologic ele se datează în veacul al III-lea e.n. Unul dintre unguentarii are corpul ovoidal, piciorul scurt și instabil, gîtul cilindric și gura în formă de pîlnie ; pastă galbenă (pl. V, 35). Cel de-al doilea are corpul în formă de bulb, acoperit cu caneluri pronunțate, fundul plat și concav. Gîtul este cilindric, iar buza rotunjită și răsfrîntă în afară ; pastă cărămizie (pl. V, 36).

Obiecte de podobă. Din această categorie fac parte mărgelele, care se remarcă prin varietatea formelor și culorilor, fiind lucrate din pastă de sticlă.

Mărgele de formă globulară, cu caneluri pe corp. Acestea sînt de diferite culori : albe, maro, negre, galbene (pl. VI, 51,52). Tipul menționat este de clară tradiție elenistică, au o lungă viabilitate în timp, pentru epoca romană descoperirile cele mai sugestive fiindu-ne semnalate în morminte din nordul Mării Negre [51], cît și în necropolele și așezările din țara noastră de la Locusteni [52], Histria [53], Tropaeum Traiani [54] și Bucium [55]. Și pentru perioada romano-bizantină aceste mărgele sînt bine reprezentate prin descoperirile dintr-un mare număr de necropole, cum ar fi cele de la Callatis [56], Csakvar [57], Sagvar [58], Somodor-Puszta [59] în Pannonia, Rifnik [60] și Cernika [61] în Yugoslavia, cît și de cele descoperite în mormintele longobarde din Ungaria [62]. Acest gen de mărgele îl întîlnim de asemenea și în necropolele aparținînd orizontului cultural Sîntana de Mureș — Cerneahov [63].

---

[50] C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Buc., 1980, p. 25—27, pl. IX—X.

[51] M. I. Viazmitina, *Zalato-balkovskii moghilnik*, Kiev, 1972, p. 67, fig. 31 ; p. 138, fig. 67 ; B. N. Arakelian, Garni, 2, Erevan, 1957, p. 67.

[52] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 97, pl. XXXI, M223 ; pl. IX, M62.

[53] Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1957, p. 53, fig. 37/1.

[54] Colectiv, *Tropaeum Traiani*, 1, *Cetatea*, fig. 154, 10.9.

[55] E. Chirilă și colab., *Castrul roman de la Bucium*, p. 90, pl. XCVII, 1—12.

[56] C. Preda, *op. cit.*, pl. XXVIII, M317 și passim ; M262, M249.

[57] A. Salamon, L. Barkoczi, Alba Regia, 11, 1971, pl. 10, M58 ; pl. 7, M24 ; pl. 11, M71.

[58] A. Sz. Burger, Acta Arch., 18, 1—4, 1966, p. 214, fig. 207, M175/7 ; p. 197, fig. 85, M131.

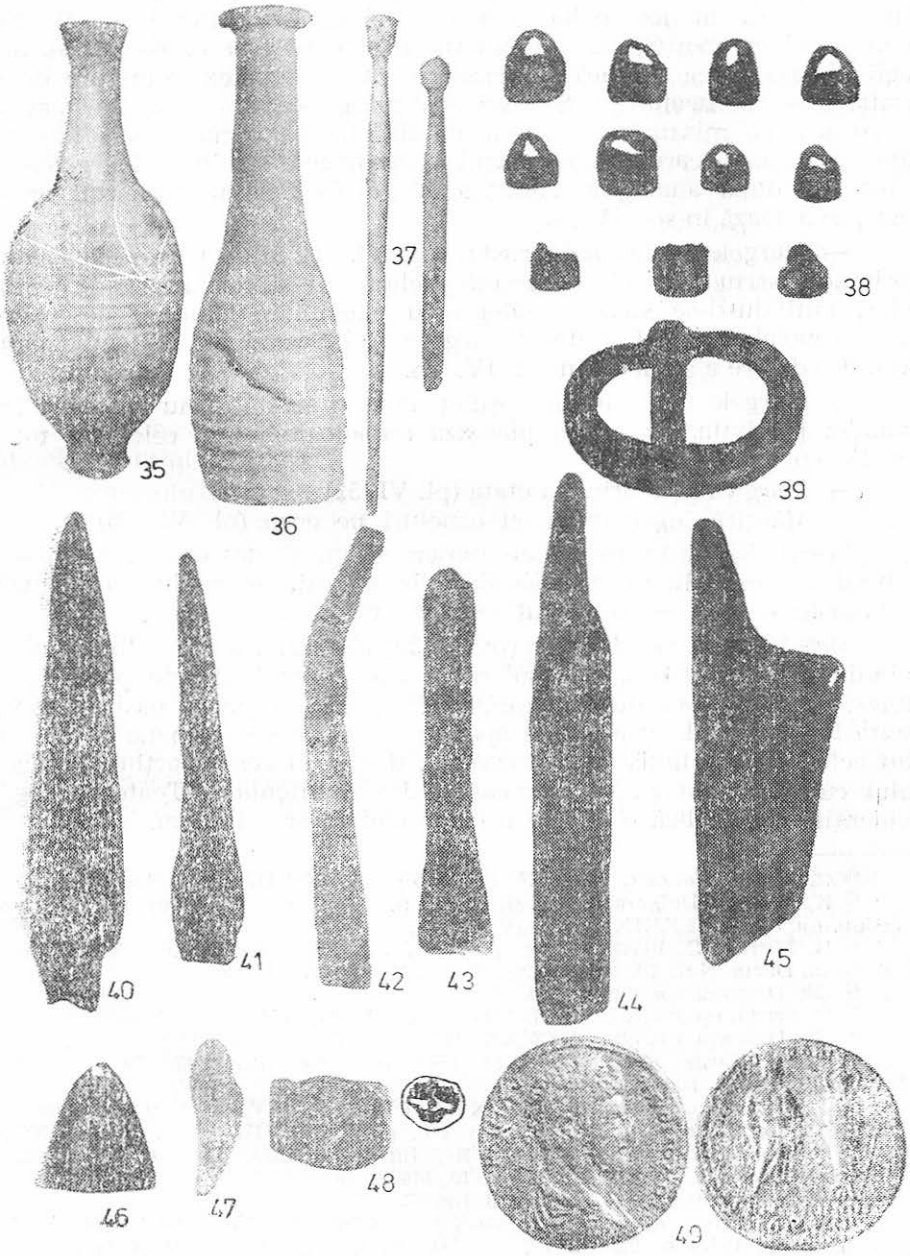
[59] Idem, Arch. Ert. 101, 1974, p. 65, M2, fig. 7—8.

[60] Lojze Bolta, Arh. Vestnik, 18, Ljubljana, 1967, pl. 4, M12/7, M10/4.

[61] M. Urleb, Arh. Vestnik, 34, 1983, pl. 18, M30/8.

[62] I. Bona, Arh. Vestnik, 21—22, 1970—1971, pl. 10, M33, sec. VI e.n.

[63] Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din sec. III—IV e.n.*, Buc., 1965, pl. CXXXVIII, 19, 23 ; B. Mitrea, C. Preda, *Necropolele din sec. IV e.n. din Muntenia*, Buc., 1966, fig. 251/1, fig. 141 — Independența.



Planșa V

— Mărgele discoidale (pl. VI, 50, 52). Cele mici, de culoare albastră, sînt răspîndite în necropolele romane [64] și în arii culturale de tip Sîntana — Cerneahov [65], iar cele mari, de culoare verde, își găsesc analogii la exemplare similare descoperite tot în complexe funerare de tip Sîntana — Cerneahov [66]. Se pare că mărgelele discoidale au pătruns în cultura de mixtură deja amintită din lumea romană prin intermediul sarmaților, care le-au vehiculat în diverse medii [67]. Mărgelele de acest tip, după analogiile enunțate și coroborate cu contextul arheologic, se datează în sec. IV e.n.

— Mărgele cu decor încrustat (pl. VI, 50, 51, 52). În această categorie se înscriu atît cele de formă inelară, cît și cele în formă de butoiaș, putîndu-li-se stabili analogii cu exemplare similare descoperite în necropolele de la Callatis [68], Tîrgșor [69] și Sagvar [70]. Analogiile găsite permit o datare a acestora în sec. IV. e.n.

— Mărgele în formă de coșuleț. Pentru acest tip nu am găsit încă analogii potrivite, dar el se plasează cronologic, ca și celelalte, tot în sec. IV e.n. (pl. VI, 50).

— Mărgică poliedrică fațetată (pl. VI, 52) [71].

— Mărgică îngemănată cu caneluri pe corp (pl. VI, 50) [72].

Sticla. Vasul în formă de ploscă, singurul descoperit, își găsește o bună analogie la un vas similar din colecția muzeului din Ontario și datat în sec. III — începutul sec. IV e.n. [73] (pl. VI, 54).

Metal. Catarama din fier (pl. V, 39) descoperită are o formă ovală, spinul lung și îndoit la capătul care cade pe inel. Aceste piese se întîlnesc rar, iar cea din mormîntul în plăci își poate găsi corespondențe la o serie de exemplare apărute în necropole romane tîrzii, cum sînt cele de la Callatis [74] și Csakvar [75], dar și în cele aparținînd orizontului cultural Sîntana — Cerneahov din Muntenia [76]. Toate analogiile evidențiate ne indică o datare a cataramei în sec. IV. e.n.

---

[64] C. Preda, *Callatis*, pl. XXVII, M350 ; pl. XXVIII, M339, sec. IV e.n.

[65] K. Istran, Dolgazotok, Cluj, 1912, p. 313, fig. 86/5, sec. IV e.n. ; Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. LXXIX, 9, sec. IV e.n.

[66] B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 281, fig. 108, sec. IV e.n. ; Em. Zaharia, N. Zaharia, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 221, fig. 13/10, sec. IV—V e.n.

[67] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 110.

[68] C. Preda, *op. cit.*, pl. XXVI, M218, M329, M344, M352.

[69] Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CXXXVIII, 10, 15, 7.

[70] A. Sz. Burger, Acta Arch., 18, 1—4, 1966, fig. 100, M93 ; fig. 113, M247, 248 ; fig. 102, M131 ; fig. 117, M286.

[71] C. Preda, *op. cit.*, p. 56, pl. XXVII, LVII, LXXXVI ; P. Aurelian, *op. cit.*, p. 572—573, fig. 8, 10 ; Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CXXXVIII, 8, 16, 18 ; pl. XCIX, 10 ; A. Burger, *op. cit.*, fig. 95, M24/10 ; fig. 110, M211, 214 ; A. Salamon, L. Barkoczi, Alba Regia, 11, 1974, p. 46, fig. 10, M58.

[72] M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 138, fig. 67.

[73] J. W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass In The Royal Ontario Museum*, Toronto, 1975, p. 62, pl. 12, nr. 171, datat sec. III — încep. sec. IV e.n.

[74] C. Preda, *op. cit.*, p. 186, pl. 56, M48.1, 2 și pl. LXXV, M219.2.

[75] A. Salamon, L. Barkoczi, *op. cit.*, 11, 1971, fig. 6, M8 ; fig. 11, M66.

[76] B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 382, fig. 251/8 ; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 91, pl. CLXII, 3.

Inel din bronz cu gemă. Gema reprezintă două mîini încrucișate, ținînd un caduceu, iar de o parte și de cealaltă a acestuia se află cîte un mac și un spic de grîu (pl. V, 48). Astfel de imagini apar frecvent pe reversul unor denari imperiali romani începînd cu sfîrșitul sec. I și pînă în sec. III e.n., însoțite de legende ca : PIETAS MUTUA AUGG., PRINCEPS IUVENTUTIS, FIDES PUBLICAE, FIDUS EXERCITUUM [77]. Din rîndul atelierelor care au bătut astfel de monede se numără : Roma, Tarraco, Siria și Asia.

Medalion din bronz. Are legendă în limba greacă, este bătut de o colonie grecească, cu figura lui Commodus (176—193), (pl. V, 49).

Os. Din acest material au fost găsite două ace de păr [78] (pl. V, 37).

TIPURI DE OBIECTE CU CARACTER SARMATIC.

Cîteva obiecte din inventarul mormîntului pun în evidență prezența elementului sarmatic.

Clopoței din bronz. Doi la număr, unul este întreg (pl. V, 46), iar celălalt fragmentar. Obiceiul de a pune clopoței în morminte este strict sarmatic și a fost sesizat în mai multe complexe funerare aparținînd sarmaților, cum sînt cele de la Tomis și Callatis [79] în Dobrogea, Căscioarele [80], V. Lupului [82], Gabăra [83], Ulmeni [84] și Tîrgșor [85] în Moldova și Muntenia. Bune analogii se pot face și cu descoperiri similare din morminte sarmatice de pe teritoriul Uniunii Sovietice de la Ust-Kamianki, Ust-Labinkaia și nordul M. Negre [86]. În general aceste obiecte funerare se datează în sec. II—III e.n. Cele de la Callatis și Tîrgșor se datează în sec. III e.n., aceeași încadrare cronologică fiind valabilă și pentru clopoțeii de la Tomis, care fac parte din stratul de înmormîntări din sec. III e.n. împreună cu căldărușele pandantiv din fier.

Pandantiv din dinte de animal prevăzut la partea superioară cu o perforație pentru atîrnat, găsit tot în stratul de înmormîntări de sec. III e.n. (pl. V, 47). Asemenea pandantive (amulete) ne sînt docu-

[77] B.M.C., II, p. 47, nr. 269 ; p. 102, nr. 490—491 ; p. 103, nr. 491, p. 100, nr. 480 ; p. 142, nr. 642 ; p. 184, nr. 756.

[78] A. Suceveanu, Histria, 6, 1982, p. 123, pl. 22.

[79] E. Bârlădeanu, *op. cit.*, 1977, p. 174, pl. IX, 2 ; în ultimul timp au fost identificate mai multe vestigii sarmatice în Dobrogea, cît și la Tomis ; toate datele privitoare la sarmații din Dobrogea au fost adunate și analizate de către semnatarii acestui articol în studiul deja amintit, care urmează a fi publicat.

[80] S. Morintz, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 556, fig. 3/4.

[81] M. Petrescu-Dîmbovița și colab., SCIV, 5, 1—2, 1954, p. 251, fig. 11/5.

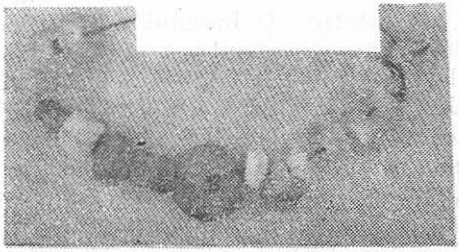
[82] I. T. Dragomir, Materiale, 3, 1957, p. 304, fig. 7/2 ; idem, Materiale, 5, 1959, p. 478, fig. 4/9.

[83] I. Antonescu, Materiale, 7, 1961, p. 457, fig. 6/3, M40 de incinerație și M203 de inhumație.

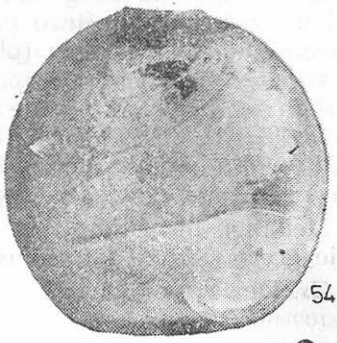
[84] Gh. Bichir, SCIV, 2, 12, 1961, p. 265.

[85] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 162, pl. XII, 4, M194.

[86] M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 43, fig. 17/7 ; p. 150, fig. 71/1, 5, 11.



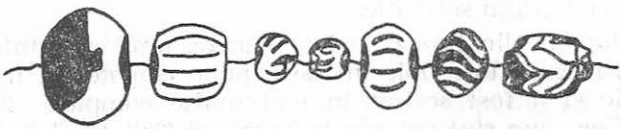
50



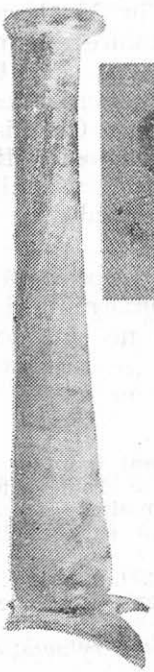
54

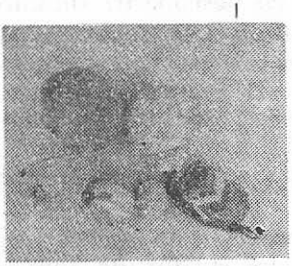


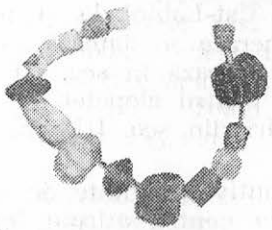
0 1 2cm.



51







52



0 1 2 3cm.



53

55

Planșa VI

mentate în complexe funerare aparținînd sarmaților, descoperite în Muntenia și Moldova [87], regiuni în care au fost identificate numeroase vestigiii sarmatice. Colțul de animal din Tomis își găsește analogii la amulete identice sau similare din necropolele de la Vîrtișcoiu [88], Poenești [89], Focșani [90], Tîrgșor [91], precum și în complexe funerare din nordul M. Negre, în apropiere de satul Zalotaya Balka [92].

Pandantive-căldărușe din fier (pl. V, 38). Inițial caracteristice culturii Pșevorsk, s-au răspîndit ulterior și la alte seminții, cum ar fi carpii și sarmații, întîlnite fiind, deși mai rar, și în complexe de tip Sîntana-Cerneahov [93]. Apar în număr foarte mare în regiunile nordice [94] și centrale ale Europei [95].

La noi în țară, bune analogii cu coșulețele pandantiv din necropola tomitană se pot stabili cu cele descoperite în complexele funerare carpice și sarmatice de la Poenești [96], Pădureni [97], Tîrgșor [98], Dolhești Mari [99], Cristian, Merești (ultimele două localități în sud-estul Transilvaniei) [100], Gabăra [101] și Soporu de Cîmpie [102]. Pandantivele căldărușe sînt atestate în medii aparținînd orizontului Sîntana-Cerneahov [103] și în morminte din regiunea nordică a Mării Negre (Zolotaya Balka) [104] regiune în care de asemenea au locuit sarmații.

ÎNCADRARE CRONOLOGICĂ. SCURTE CONSIDERAȚII ISTORICE.

Este foarte dificil să facem o încadrare cronologică strictă a întregului complex funerar din cauza inventarului foarte numeros și variat, cît mai ales a situației complexe în care au fost surprinse toate înmormîntările. Totuși, o analiză atentă a întregului material

[87] Gh. Bichir, *op. cit.*, 2, 12, 1961, p. 266 ; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 114.

[88] Gr. Anițescu, Arta și Arh., 3, 1929, p. 13—21.

[89] R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 346, fig. 168 în M97 ; p. 380, fig. 256 în M235 ; I. Nestor identifică mormintele de inhumație de la Poenești ca fiind sarmatice (*Istoria României*, 1, Buc., 1960, p. 678), iar Gh. Bichir le datează către mijlocul sec. III e.n. (*op. cit.*, p. 263).

[90] S. Morintz, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 458, fig. 6/7.

[91] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 61, pl. XCVIII, 12 în M136, colț de mistreț de sec. IV e.n., aparținînd orizontului cultural Sîntana-Cerneahov.

[92] M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 58, fig. 26, 4 — colț de lup în mormînt cu firidă și cameră de acces.

[93] Vezi întreaga discuție la Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 94—96.

[94] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 441, nota 70 ; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 95, notele 109—112.

[95] I. Pop, SCIV, 17, 1, 1966, p. 176, nota 3 cu bibliografie.

[96] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 441 în urnele cenușii nr. 55, 71, 230, 237 (fig. 139/1, 156/2, 320/2) și lîngă scheletele nr. 130 și 347 (fig. 194/2, 346/4).

[97] S. Morintz, Gh. Bichir, Materiale, 6, 1959, p. 492, fig. 3/6. sec. III e.n.

[98] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 94, pl. CXXXVI/18, într-o groapă menajeră de sec. III e.n.

[99] M. Dinu, Materiale, 7, 1961, p. 126, fig. 7/1—3, sec. III—IV e.n.

[100] I. Pop, *op. cit.*, p. 176, fig. 1, 2, sec. III e.n.

[101] I. Antonescu, Materiale, 6, 1959, p. 477, fig. 5/3.

descoperit este de natură să ne ofere unele repere cronologice mai precise ale înmormîntărilor colective care s-au făcut în mai multe etape sau perioade de timp. Menționăm că au fost descoperite 35 de schelete, alături de care s-au găsit cuie și fragmente de lemn putrezit, ceea ce denotă că cel puțin o parte a defuncților au fost înmormîntați în sicrie.

În funcție de observațiile făcute și de inventarul funerar au putut fi constatate patru perioade de înmormîntări. Majoritatea obiectelor de inventar funerar se datează în secolul al III-lea, ceea ce ne determină să credem că cea mai mare parte a defuncților au fost înmormîntați în acest secol.

Faptul că printre coastele acestora au fost găsite o serie de arme de luptă — lame de cuțit, dălți, vîrf de lance, lamă de satîr (pl. V, 40 — 45) — precum și numărul neobișnuit de mare de defuncți, ne îndeamnă să emitem supoziția conform căreia o mare parte dintre aceștia și-au pierdut viața într-o aprigă luptă ce a avut loc la Tomis în veacul amintit. Dintre evenimentele notabile petrecute în acest timp, am aminti luptele crîncene pe care tomitanii le-au purtat pentru apărarea orașului lor în anul 269 e.n., cînd o coaliție formată din goți, bastarni, gepizi, sarmați și alte seminții barbare au atacat Tomisul care, după cum se știe, a rezistat eroic [105]. De acest episod de grea cumpănă pentru Tomis, considerăm că pot fi legate înmormîntările din a doua jumătate a sec III e.n. [106]. Nu este exclus ca unele înmormîntări să fie anterioare celor legate de evenimentul amintit, adică din prima jumătate a sec. III e.n. și să reprezinte prima etapă a înmormîntărilor. Următoarele înmormîntări au avut loc probabil în timpul domniei lui Constantin I (305 — 337), așa cum ne-o dovedește una din monedele descoperite, emisă în anii 324 — 330 e.n.

Ultimile înmormîntări sînt post Constanțius II (337—361), iar poziția mîinilor pe piept la 2 din cele 5 schelete care au fost inhumate în această perioadă, ne determină să considerăm pe cei 5 defuncți creștini. Ipoteza pare verosimilă, o dată în plus, și datorită inexistenței inventarului funerar, compatibilă cu credința și ritualul creștin.

Așadar, încercînd în final o sistematizare a perioadelor cînd au avut loc înmormîntările din mormîntul în plăci și conștienți de aproximativitatea acestora, distingem următoarele etape :

---

[102] D. Protase, Materiale, 7, 1961, p. 427, fig. 4/11.

[103] D. G. Teodor, Em. Zaharia, Materiale, 8, 1962, p. 40, fig. 5/10—11 ; Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. CXXIV, 5, M239, sec. IV e.n.

[104] M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 43, fig. 17/7 ; p. 150, fig. 71/1, 5.

[105] I. Barnea, DID 2, Buc., 1968, p. 65—67.

[106] O dovadă în plus în acest sens o reprezintă și cei patru stîlpi miliari fragmentari, care, refolosiți, formau laturile unui mormînt. Se înțelege că dezafectarea acestor stîlpi miliari nu se putea face decît în urma unor grave evenimente, respectiv marele asediu la care Tomisul a fost supus în anul 269 e.n. Citirea stîlpilor aparține M. Bărbulescu. Aceștia cuprind numele următorilor împărați : pe primul stîlp — Marcus Aurelius Antonius, Septimius Severus și Septimius Geta ; pe al doilea — Marcus Antoniu Gordianus III ; pe al treilea — Valerian și Gallienus ; pe al patrulea — Marcus Aurelius Claudius (II Goticul).

— prima jumătate a sec. III e.n., cînd s-au făcut primele înmormîntări ;

— în timpul sau după lupta din 269 e.n., cînd au fost înhumați majoritatea defuncților din mormînt ;

— perioada anilor de domnie ai lui Constantin I, respectiv după anul 330 e.n. ;

— ultimile înhumări au avut loc fie către sfîrșitul domniei lui Constanțius II sau mai degrabă post Constanțius, cînd complexul funerar a fost folosit și de creștini pentru înmormîntarea unor coreligionari. Situații similare, cînd creștinii au reutilizat morminte păgîne, ne sînt deja atestate în Dobrogea [107]. Amintim că între înmormîntările anterioare și cele post Constanțius II se interpune un strat de pămînt de circa 30 cm, peste care au fost făcute ultimile înhumări.

[107] C. Iconomu, Pontica, 2, 1969, p. 81—85, fig. 2.

LISTA OBIECTELOR DE INVENTAR DIN M_1 9.12.1982

Tipuri de obiecte	Planșa	Dimensiunile obiectului în cm	Nr. inv.
Opaițe	I, 1	L=7,8 ; l=5,8 ; î=2,6	31866
	I, 2	L=7,7 ; l=6,1 ; î=2,4	31878
	I, 3	L=7,1 ; l=5,9 ; î=2,6	31870
	I, 4	L=7,4 ; l=5,5 ; î=2,4	31880
	I, 5	L=7,3 ; l=5,6 ; î=2,4	33281
	I, 6	L=8,0 ; l=6,1 ; î=2,5	31867
	II, 7	L=8,0 ; l=5,9 ; î=2,8	31881
	II, 8	L=7,7 ; l=5,8 ; î=2,7	31868
	II, 9	L=7,5 ; l=5,3 ; î=2,7	31869
	II, 10	L=7,7 ; l=5,9 ; î=2,5	31883
	II, 11	L=6,8 ; l=5,8 ; î=2,8	33283
	II, 12	L=7,1 ; l=5,7 ; î=2,1	31877
	II, 13	L=7,7 ; l=6,1 ; î=2,6	33278
	II, 14	L=7,2 ; l=5,2 ; î=2,7	31876
	II, 15	L=7,5 ; l=5,3 ; î=2,9	31891
	III, 16	L=7,4 ; l=5,1 ; î=2,6	31892
	III, 17	L=7,9 ; l=5,8 ; î=2,6	31884
	III, 18	L=7,1 ; l=5,2 ; î=2,1	31879
	III, 19	L=10,1 ; l=7,7 ; î=2,5	33282
	III, 20	L=10,8 ; l=7,7 ; î=3,5	33275
	III, 21	L=10,6 ; l=8,1 ; î=2,9	33276
Căni	III, 22	î=7,8 ; dm=7,9 ; dg=6,4	31350
	IV, 23	î=7,6 ; dm=7,8 ; dg=5,8	31871
	IV, 24	î=8,3 ; dm=7,9 ; dg=6,6	31873
	IV, 25	=9,5 ; dmD8,3 ; dg=6,5	33269
	IV, 26	î=9,1 ; dm=8,4 ; dg=6,5	31874
	IV, 27	î=9,0 ; dm=8,4 ; dg=6,2	33279
	IV, 28	î=13,9 ; dm=10,0 ; dg=7,0	33280
	IV, 29	fragmentară	31882
Oliță de bucătărie	IV, 30	î=7,9 ; dm=8,0 ; dg=7,5	31872
	IV, 31	î=8,4 ; dm=8,6 ; dg=8,7	33270
	IV, 32	î=10,0 ; dm=9,9 ; dg=8,4	31875
Ulcioare	IV, 33	î=12,9 ; dm=11,0	33273
	IV, 34	dm=9,3 ; fragmentar	33272
Unguentarii	V, 35	î=20,6 ; dm=7,7	33284
	V, 36	î=24,4 ; dm=6,5	31885

Tipuri obiecte	Planșa	Dimensiunile obiectului în cm	Nr. inv.
Ace de păr	V, 37	L=8,7	22427
	V, 37	fragmentar	22427
Obiecte din fier :			
Coșulețe	V, 38	î=1,1—1,4 ; d=0,9—1,2	34047
Cataramă	V, 39	L=4,5 ; l=3,3	34044
Vîrfuri de lance	V, 40	L=9,7 ; l lamei =2,0	34038
	V, 41	L=8,0 ; l lamei =1,4	34039
Dăltițe	V, 42	L=7,3 ; l max =1,5	34040
	V, 43	L=8,7 ; l max =1,0	34041
Lamă de cuțit	V, 44	L=10,4 ; l lamei =1,6	34042
Lamă de satîr	V, 45	L=7,6 ; l lamei =5,0	34043
Clopoțel	V, 46	î=2,3 ; d=2,1	34045
Dinte de animal	V, 47	L=3,8	34046
Inel cu gemă	V, 48	L gemă =1,4 ; l gemă =1,1	34048
Medalie	V, 49	d=4,1 ; gr=36,95 g	53708
Mărgele	VI, 50		33289
	VI, 51		33290
	VI, 52		34049
Verigă bronz	VI, 53	d=2,0	34100
Vase sticlă	VI, 54	dm=6,4 ; l=3,0 ; fragmentar	22421
	VI, 55	î=13,8 ; fragmentar	33911

EIN ROMISCHES GRAB AUS KALKSTEINPLATTEN VON TOMIS

VIRGIL LUNGU, C. CHERA

Zusammenfassung

Im Jahre 1982 erforschten die Verfasser ein Grab aus Kalksteinplatten, das 35 Skelette enthielt. Aufgrund der durchgeführten Beobachtungen und der Beigaben mit provinziell-römischem und sarmatischem Charakter, konnten vier Bestattungsetappen festgestellt werden :

— in der ersten Hälfte des 3. Jh. u.Z. fanden die ersten Bestattungen statt ;

— zur Zeit oder nach dem Kampf von 269 u.Z., als die meisten der Verstorbenen beigesetzt wurden. In diesem Jahr wurde Tomis von einer Koalition der Goten, Bastarner, Gepiden, Sarmaten angegriffen, widerstand aber heldenhaft. Die grosse Anzahl von Skeletten, wie auch die in der Grabkammer aufgefundenen Waffen beweisen, dass bei Tomis eine hartnäckige Schlacht stattgefunden hat ;

— in der Regierungszeit des Kaisers Konstantin I, beziehungsweise nach 330 u.Z. ;

— die letzten Bestattungen sind aus den letzten Jahren der Regierungszeit Constantius' II oder nachher, als die Grabkammer auch von Christen benützt wurde.

SIGILII BIZANTINE INEDITE DIN DOBROGEA (II)

I. BARNEA

Continund publicarea de sigilii bizantine de plumb descoperite pe teritoriul Dobrogei [1], prezentăm în paginile următoare zece exemplare, dintre care trei găsite mai de mult la Constanța (Tomis) : nr. 3, 5, 6 ; alte trei aflate în ultimul timp pe plaja Dunării de la „Pontonul Vechi", Isaccea, jud. Tulcea, unde se află ruinele marii cetăți și port la Dunăre *Noviodunum* (nr. 2, 4, 10) ; restul de patru provenind cel mai probabil tot din Dobrogea, poate sigiliul de sub nr. 1 de la *Sucidava* (Izvoarele, jud. Constanța) sau *Tomis*, iar cele de sub numerele 7, 8, 9 de la *Noviodunum* [2]. Primele două sigilii sporesc numărul mărturiilor cunoscute pînă acum despre atenția deosebită acordată de împărații Constantin cel Mare și Iustinian I regiunii Dunării de Jos, iar al treilea este, după cîte cunoaștem, unicul sigiliu atribuit pînă acum regelui gepid *Conimund*, confirmînd legăturile acestui șef barbar cu Bizanțul, la care se adaugă, ca o noutate, relațiile lui cu metropola provinciei Scythia Minor. Sigiliul de sub nr. 4 constituie o dovadă în plus despre relațiile cetății *Noviodunum* cu Asia Mică, iar cele de sub nr. 5 și 6 ne fac cunoscuți doi demnitari bizantini cu același nume (Leontios) din sec. VI—VII. Ultimele patru sigilii (nr. 7—10), după

[1] A se vedea seria I-a, *Pontica* XVI (1983), p. 263—272 și republicarea corectă a sigiliilor publicate greșit acolo, sub nr. 3 și 5 (p. 265 și 268—269), în RESEE, XXIII (1985), Nr. 1, p. 34—35, nr. 3—4.

[2] Mulțumim și pe această cale colegilor și prietenilor care ne-au pus la dispoziție pentru studiu și publicare aceste sigilii : Constanța Știrbu și Cătălina Opaschi de la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, Gh. Poenaru-Bordea și Eugen Nicolae de la Institutul de arheologie (Muzeul național de antichități), N. Cheluță Georgescu de la Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța și Gh. Mănucu Adamesteanu de la Muzeul „Delta Dunării" din Tulcea.

cîte cunoaștem unicate, aparțin unor înalți demnitari bizantini din sec. X—XII, dintre care unul singur și cel mai însemnat, sebastul *Georgios Palaiologos*, este cunoscut și din informații ale izvoarelor literare.

1. CONSTANTIN CEL MARE (306—337)

MIRSR [3] 1377/93 (fost în colecția W. Knechtel). Plumb comercial neregulat, amintind forma unei elipse. Cîmpul sigiliului este descentrat spre dreapta. Foarte bine păstrat. Dimensiuni : 17 mm ; cîmpul 13 × 15 mm.

Avers. Bustul din profil spre dreapta al împăratului Constantin cel Mare, fără barbă, executat din linii deosebit de fine. De jur împrejur, începînd de la stînga spre dreapta, legenda : CONSTANTINI VICTORIA. Figura masivă și puternică, pieptănătura capului și mai ales reprezentarea fără barbă a împăratului indică ultima perioadă a domniei acestuia (330—337) [4].

Revers. Proeminență conică, străbătută la bază de canalul pentru șnur.

Un exemplar identic al aceluiași sigiliu, executat cu același tipar, a fost găsit la *Sucidava* (Izvoarele, jud. Constanța), păstrîndu-se azi la MC (Inv. 19 812) [5]. Altul foarte asemănător, dar nu identic, provine de la *Durostorum*-Silistra (MIRSR, 48/45) [6]. Toate aceste trei plumburi comerciale, cu reprezentarea împăratului Constantin cel Mare, au caracter oficial, găsindu-și analogii și în alte regiuni ale imperiului roman tîrziu [7]. Ele datează din a doua parte a domniei sale, cînd Constantin rămînînd singur împărat (324), a pus bazele unui nou imperiu, Imperiul bizantin, și ale unei noi capitale, Constantinopolul, iar la frontiera Dunării de Jos a intensificat mai întîi politica de apărare, după care a trecut la o politică ofensivă, de recuceriri ale teritoriilor din stînga marelui fluviu. Frontiera Dunării de Jos și îndeosebi cea a provinciei Scythia Minor *(limes scythicus)*, a devenit cea mai înaintată linie de apărare a noii capitale, iar teritoriul dintre Dunăre și Pontul Euxin, Dobrogea de astăzi, cel mai avansat scut de apărare împotriva atacurilor dinspre nord. Pe lîngă importanța strategică, regiunea Deltei și a întregului ținut de la Dunărea de Jos a dobîndit pentru Imperiu și în primul rînd pentru noua sa capitală, o și mai mare însemnătate economică. Ulti-

[3] MIRSR = Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România. Alte prescurtări folosite în cuprinsul articolului : MC = Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța ; MNA = Muzeul național de antichități (Institutul de arheologie), București ; MT = Muzeul „Delta Dunării", Tulcea.

[4] Cf. Richard Delbrueck, *Spätantike Kaiserporträts*, Berlin-Leipzig, 1933, p. 14 și 38—39.

[5] V. Culică, *Pontica* 8 (1975), p. 237 m, nr. 1 și *Pontica* 9 (1976), p. 123, pl. I, 1.

[6] I. Barnea, *Pontica* 15 (1982) p. 202, nr. 1.

[7] M. Rostovtsew, RN., IVe série, t. Ier, 1897, p. 478, nr. 1—3.

mul act al politicii ofensive a lui Constantin cel Mare la Dunărea de Jos a fost încheierea tratatului de pace și alianță *(foetus)* din anul 332, cu goții de la nord de Dunăre. Prin acest tratat se restabilea pacea la frontiera dunăreană a Imperiului roman de Răsărit, fapt ce va contribui în cea mai mare măsură la consolidarea procesului de romanizare și de creștinare a întregii regiunii [8].

2. IUSTINIAN (527—565)

MC. Plumb circular neregulat, cu marginea ascuțită și cu rupturi pronunțate la extremitățile canalului pentru șnur. Cîmpul sigiliului, mai mare decît corpul plumbului, a căzut în afara acestuia, în partea de jos, unde ambele fețe sînt descentrate. În rest sigiliul se păstrează destul de bine. Dimensiuni : 18 mm, cîmpul 15 mm.

Av. Bust frontal al împăratului Iustinian purtînd pe cap coroană cu pandantive cu cîte două ramuri și îmbrăcat în chlamidă. Din inscripția ce se afla în cerc, pe margine, se mai disting în stînga literele VSTINI.

Rv. Victoria înaripată, îmbrăcată în chiton, reprezentată schematic, din față, cu brațele întinse și ținînd în mîini cîte o coroană de care atîrnă cîte două panglici (coroana din mîna stîngă a căzut în afara suprafeței plumbului). Din cele două mari cruci cu capetele barate, existente de o parte și de alta, în jumătatea de jos a cîmpului, s-a păstrat numai partea superioară a celei din stînga. Restul a căzut de asemenea în afara suprafeței plumbului.

Din aceeași importantă cetate romano-bizantină *Noviodunum* se cunosc încă două sigilii de plumb ale împăratului Iustinian, dintre care unul, identic cu al nostru, dar mai puțin bine păstrat, tot în colecția MC (inedit), iar celălalt, publicat cu cîțiva ani mai înainte, fără vreo reprezentare, ajuns într-o colecție particulară străină [9]. Alte opt exemplare asemănătoare cu cele de la Noviodunum, dintre care șapte găsite la *Tomis* [10] și unul la *Durostorum* [11], la care se adaugă încă două cu monograma numelui lui Iustinian pe ambele fețe, provenind unul dintr-un loc necunoscut de pe teritoriul Dobrogei[12], iar celălalt de la *Sucidava* (Izvoarele, jud. Constanța) [13], situiază pe marele împărat

[8] I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 107 și urm.

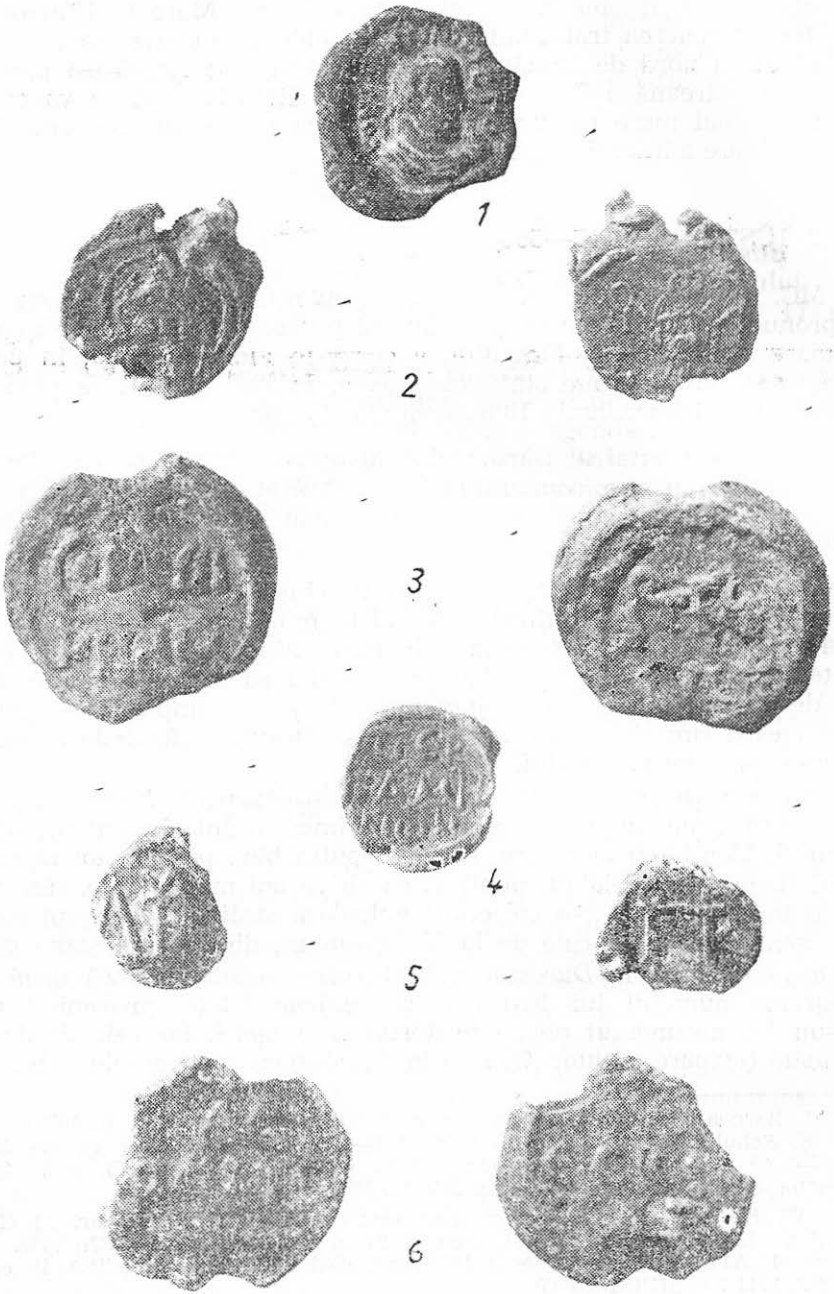
[9] S. Schultz, *Pontica* 11 (1978), p. 101—102, nr. 13. Același tip ca la G. Zacos — A. Veglery, *Byzantine lead seals*, I, Basel, 1972, nr. 3 a—b, foarte asemănător, dar nu identic cu cele din colecția MC.

[10] W. Knechtel, *Plumburi bizantine* (extras din BSNR, XII, nr. 24 (1915), p. 6, nr. 2 ; I. Barnea, RESEE VII. 1969, p. 27, nr. 11—13 ; Idem, SCN VIII. 1982, p. 95, nr. 1. Alte două sigilii de la Iustinian, găsite la *Tomis* (inedite), în colecțiile MNA 1141/7 și MIRSR 34/176.

[11] I. Barnea, *Pontica*, XV, 1982, p. 202—203, nr. 3.

[12] W. Knechtel, *op. cit.*, p. 9, nr. 8.

[13] V. Culică, *op. cit.*, nr. 69 (nedezlegată).



Planșa I. Sigilii bizantine inedite din Dobrogea : 1 — loc necunoscut ; 2, 4 — Noviodunum ; 3, 5, 6 — Tomis.

bizantin în fruntea titularilor de sigilii descoperite în Dobrogea (13 exemplare !), confirmînd totodată ştirile izvoarelor literare şi mărturiile numeroaselor descoperiri arheologice şi numismatice cu privire la activitatea constructivă şi la intensitatea legăturilor dintre regiunea Dunării de Jos şi Bizanţ în perioada respectivă.

3. CONIMUNDOS STRATELATES (circa 550—567).

MNA 1141/11. Plumb sigilar acoperit cu o patină castanie şi avînd cîte o ruptură la extremităţile canalului pentru şnur, mai pronunţată jos, unde şi marginea este mai subţire decît în jumătatea de sus. Ambele feţe au cîmpul mărginit de cîte un cerc de perle şi descentrat în jos, motiv pentru care cercul de perle a căzut în această parte în afara suprafeţei plumbului. Aversul se păstrează mai bine decît reversul, a cărui legendă se distinge mai greu.

Diam. total 24 mm ; diam. cîmpului 18 mm.

Av. Legendă în două rînduri :

CoNιm	*Conim-*
μNdμ	*undu*

Rv. Legendă în dou rînduri :

Sτrατ	*Strat-*
ιLατμ	*ilatu.*

Conimundu strati(e)latu.

Ambele legende sînt imprimate cu caractere latine amestecate, mari şi mici, influenţate de scrierea grecească. Litera *o* este mai mică decît în mod obişnuit, asemănîndu-se cu un punct. Litera *u* este scrisă invers (cu codiţa în stînga, nu în dreapta, ca de obicei în această perioadă). Nu este exclus ca la începutul r. 2 de pe revers să fie litera η în loc de ι Genetivul este după declinarea grecească [14].

Sigiliul aparţine cel mai probabil lui *Conimund* (Kunimund, Κο(ι)νιμοῦνδος, *(Cunimundus)*, regele gepizilor, omorît în lupte de Alboin, regele longobarzilor (567), care a luat cu sila în căsătorie pe Rosamunde (Rosamunda), fiica acestuia, iar din ţeasta capului tatălui ei a făcut o cupă de băut (Paulus Diaconus, *Hist. Longob.*, I, 27). Teatrul luptelor dintre gepizi şi longobarzi a avut loc în Dacia de vest şi Banat, iar legăturile de bune raporturi şi alianţă dintre gepizi şi bizan-

[14] Cf. Zacos-Veglery, *op. cit.*, nr. 392, 581, 739, 1018, 1635, 1675, 2738, 2867 şi Werner Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 1. Teil, Viena, 1978, nr. 195, 196, 193, 201.

tini sînt bine cunoscute [15], sigiliul de față fiind o confirmare a acestora. Prezența sigiliului lui Conimund la Tomis se pare că poate fi pusă în legătură cu următorul moment descris de Teofilact Simocata : „Longobarzii au pornit la luptă, iar Conimund a trimis soli la împăratul Iustin cel Tînăr (Iustin II), rugîndu-l să-l ajute cu armele. Pentru ca solia să fie bine primită de împărat, nedreptățitul a trimis suveranului daruri măreț e. Împăratul a fost încîntat de mărinimia celui care cerea și s-a lăsat stăpînit de milă : a alcătuit o scrisoare și a poruncit comandantului Baduarius să adune oștile din Sciția și Moesia și să-l ajute pe Conimund" [16]. Probabil că sigiliul va fi însoțit vreo scrisoare către însuși Baduarius, *magister militum* și guvernator al provinciei Scythia Minor [17].

În perioada respectivă, titlul de στρατηλάτης pe care-l întîlnim pe reversul sigiliului lui Conimund, era echivalent cu cel latin de *magister militum* (comandant al armatei), pe care-l purta și Baduarius. În același timp Belizarie, renumitul general al lui Iustinian I, se intitula *stratilat al Orientului* (στρατηλάτης τῆς Ἀνατολῆς) [18]. Conimund se intitula, ceea ce și era în realitate : „comandant șef" al armatei gepizilor, considerată aliată a Imperiului bizantin.

4. SIGILIUL ORAȘULUI PERGAMON (sec. V—VI).

MC. Mic plumb comercial, știrbit la gura inferioară a canalului și în marginea dreaptă. Cîmpul ușor descentrat spre stînga. Bine păstrat. Diam. total 14 mm ; diam. cîmp. 11 mm.

Av. Legendă în trei rînduri :

ΠЄP	Περ—
ΓAMH	γαμη—
NѠN	νῶν.

Περγαμηνῶν (πόλις).

Rv. Hemisferă cu două mici creste, perforată transversal la bază.

[15] Pentru istoria gepizilor și relațiile lor cu bizantinii și longobarzii, a se vedea C. Diculescu, *Die Gepiden*, I. Band, Halle, 1922, p. 152—164 ; L. Schmidt. *Die Ostgermanen*, München 1969, p. 582—584 ; *Istoria României*, I, 1960, p. 704—714 și Pál Lakatos, *Quellenbuch zur Geschiche der Gepiden*, Szeged, 1973, p. 82—90.

[16] Teofilact Simocata, *Istorie bizantină*, VI, 10, 9—10 (traducere H. Mihăescu, București, 1985, p. 131).

[17] Cf. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, Paris, 1949, p. 304, 306 și I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 406. Nu cunoaștem dacă acest Baduarius este una și aceeași persoană cu homonymul său, ginerele împăratului Iustin II (Stein, *op. cit.*, p. 797—798).

[18] Theophanes, Bonn, p. 274 (de Boor, p. 178 și 179). R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I, Berlin-Amsterdam, 1967, p. 385—387 ; N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972, p. 332.

Acesta este al doilea sigiliu comercial din perioada romano-bizantină descoperit pînă acum de la *Noviodunum* [19]. El se adaugă la sigiliile comerciale cu numele altor orașe microasiatice (Smirna, Efes, Laodiceea, Magnesia, Metropolis, Koloë ș.a.), descoperite la *Tomis* [20] și *Sucidava* (Izvoarele, jud. Constanța) [21], confirmînd legăturile provinciei Scythia Minor cu orașele de pe coasta de vest a Asiei Mici, în epoca romano-bizantină (sec. IV—VI). De notat că acesta este primul sigiliu comercial aparținînd „orașului Pergamenilor", cunoscut pînă în prezent pe teritoriul Dobrogei [22].

5. LEONTIOS PATRIKIOS (sec.VI).

MNA 1141/4. Sigiliu comercial de plumb, fragmentar, avînd pe cant un șanț adînc, în care se mai păstrează un fragment din sîrma subțire cu care era legat de pachetul (marfa) respectivă. Ambele fețe ale plumbului, dar îndeosebi aversul, erau prea mici față de cîmpul sigiliului propriu-zis. În rest, bine păstrat. Dimensiuni : 13 mm × 7 mm (av.) ; 12,10 mm × 10 mm (rv.) ; 5 mm adîncimea × 2 mm lărgimea șanțului de pe cant.

Av. Monogramă din litere grecești a numelui Λεοντίου [23].

Rv. Idem a titlului posesorului sigiliului : πατρικίου [24].

Λεοντίου πατρικίου.

În traducere : „(Sigiliul) patriciului Leontios".

Se pune întrebarea dacă, dat fiind numele atît de frecvent *Leontios (Leontinos)*, acest plumb comercial de la Tomis poate fi sau nu atribuit lui Leontios, *magister-militum*, ex-prefect al pretoriului și patricius, în timpul lui Iustinian [25].

6. LEONTIOS A SECRETIS (sec. VI—VII)

MIRSR 131 077 (fost în colecția maior Șt. Nicolae). Sigiliu de plumb cu rupturi mari la gurile canalului (mai ales sus) și în marginea stîngă a aversului (respectiv dreapta reversului). Ambele fețe, îndeosebi aversul, sînt corodate, din cauza oxidării. Aversul în stare rea, reversul

[19] Primul aparține unui oarecare Chiril. I. Barnea SCN, VI (1975), p. 159, 1.

[20] I. Barnea, RESEE, VII, 1969, 1, p. 23—26, nr. 1—8.

[21] V. Culică, *Pontica* VIII (1975) și IX (1976), nr. 49—53, 61—63 și 116.

[22] Cf. J. Schäfer, *Pergamon, The Princeton Encyclopedia of classical sites* (Richard Stillwell editor), Princeton, New Jersey, 1976, p. 688—692.

[23] Cf. Zacos-Veglery, *op. cit.*, pl. 237, nr. 299.

[24] Cf. *Ibidem*, pl. 239, nr. 360.

[25] Cf. Guilland, *op. cit.*, II, p. 142.

în stare mediocră de conservare. Diam. total 23 mm ; diam. cîmpului 18 mm.

Av. Legendă în trei rînduri, cu litere grecești :

+Λ Ϛ	+Λε—
O NTI	οντί—
O Υ	ου.

Rv. Legendă în trei rînduri, cu litere amestecate, grecești și latinești :

+ Λ ~	+ *a s-*
Ϛ CR Ϛ	*ecre-*
τ..	τ *[is].*

+ Λεοντίου + *a secretis.*

A secretis, funcționari atestați pentru prima dată în actele sinodului IV ecumenic de la Chalcedon (451), vor alcătui, după dispariția referendarilor, la sfîrșitul secolului al VI-lea, clasa privilegiată a notarilor imperiali. Numele lor, grecizat în cursul secolului al VI-lea, va dăinui pînă în secolul al XIV-lea. Prin cunoașterea secretelor de stat, ei au ajuns să joace un rol din ce în ce mai important în rîndurile societății bizantine [26]. Un *a secretis* din a doua jumătate a secolului al VII-lea, purtînd același nume ca și al titularului sigiliului nostru [27], nu trebuie confundat cu acesta.

7. SEBASTUL GEORGIOS PALAIOLOGOS (circa 1125/6 — circa 1168/70).

MIRSR 567/9 (fost colecția D. A. Sturdza).

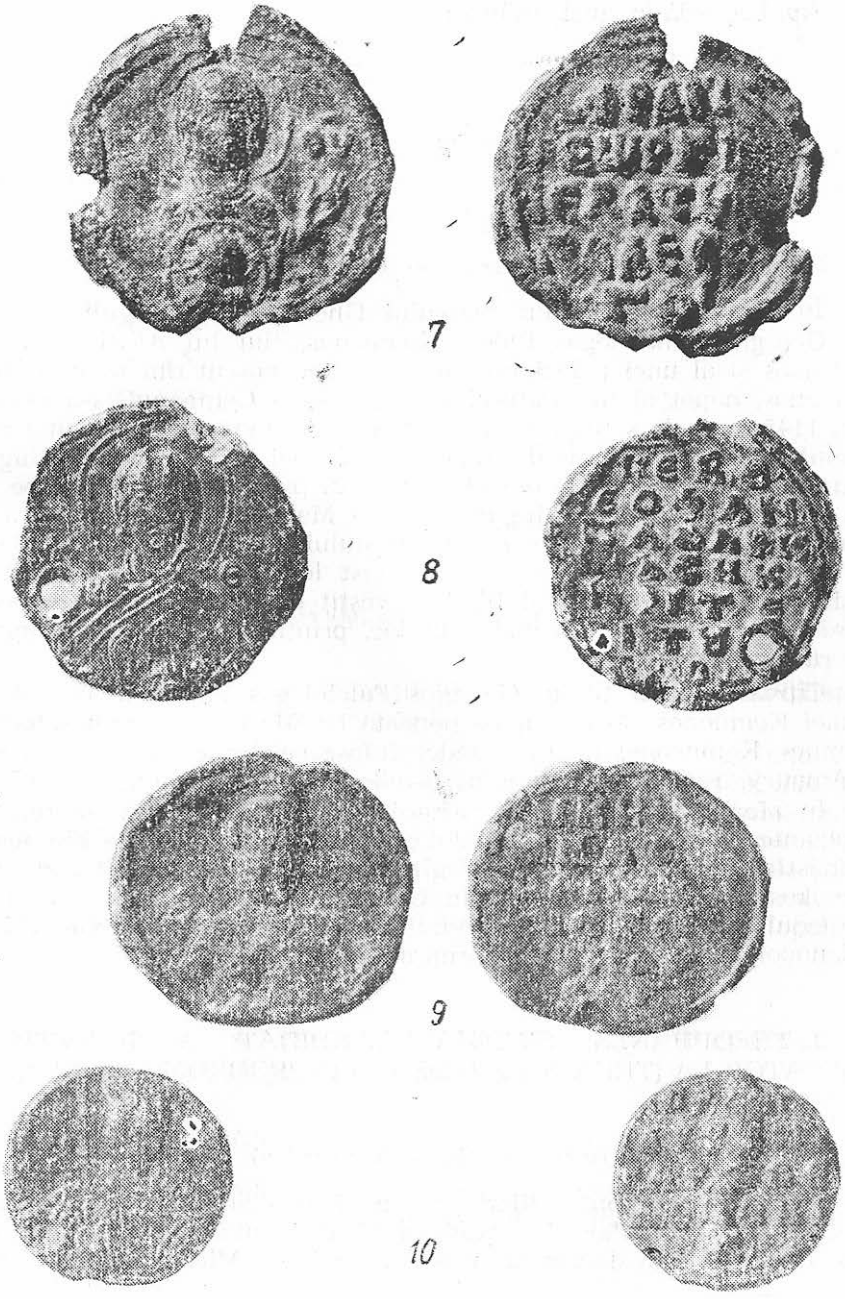
Sigiliul rupt la extremitățile canalului și pe margini, îndeosebi în marginea stîngă a aversului (dreaptă a reversului). Partea stîngă a aversului și cea dreaptă a reversului sînt turtite prin apăsarea cu un obiect tare, cu pierderi ale literelor din porțiunile respective. În rest, destul de bine păstrat.

Diam. total 30 mm ; diam. cîmpului 25 mm.

Av. Bustul Maicii Domnului orantă, cu medalionul lui Hristos copil la piept. Din obișnuita inscripție $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\text{ΘΥ}}$, existentă de o parte și de alta a capului, se păstrează numai partea din dreapta.

[26] V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, t. 2 : *L'administration centrale*, Paris, 1980, p. 5.

[27] Zacos-Veglery, *op. cit.*, nr. 1541 ; V. Luarent, *op. cit.*, nr. 17.



Planşa II. Sigilii bizantine inedite din Dobrogea: 7, 8, 9 — loc necunoscut; 10 — Noviodunum.

Rv. Legendă în cinci rînduri :

CΦPAΓI.	Σφραγὶ([ς]
ΓЄωPΓI.	Γεωργί[ου]
CЄRAϥ⊎..	[σ]εβαστοῦ[τοῦ]
ΠAΛЄO..	Παλεο[λό]-
ΓO.	γο[υ].

Σφραγὶς Γεωργίου σεβαστοῦ τοῦ Παλ(αι)ολόγου.

În traducere : „Sigiliul cezarului Gheorghe Paleologul".

Georgios Palaiologos Dukas Komnenos, fiul lui Alexios Palaiologos Dukas și al unei principese cu nume necunoscut din familia Dukas Komnenos, nepot al împăratului Ioan al II-lea Comnenul, s-a căsătorit pe la 1145 (numele soției este de asemenea necunoscut) și a avut trei fii. În anul 1162 a fost trimis de împăratul Manuel I Comnenul în Ungaria, pentru a aduce la Constantinopol pe tînărul prinț maghiar Bela, pe care voia să-l căsătorească cu singura sa fiică Maria, în speranța că va asigura familiei sale drepturi asupra tronului Ungariei. Tînărul Bela a fost adus la Constantinopol, unde a fost logodit cu Maria, schimbîndu-și numele în Alexios și fiind învestit cu demnitatea de σεβαστός *(caesar)*, dar căsătoria n-a mai avut loc, prințul maghiar căsătorindu-se cu sora împărătesei.

Cîțiva ani mai tîrziu, Georgios Palaiologos împreună cu sebastul Manuel Komnenos, au însoțit pe nepoata lor Maria, fiica protosebastului Johannes Komnenos, la Tyr, unde a fost celebrată căsătoria acesteia cu Amaury, regele Ierusalimului (1163—1174), la 29 august 1167.

În afară de aceste două misiuni diplomatice, printre faptele mai importante ale lui Georgios Palaiologos se numără zidirea din temelii a mînăstirii Sf. Dumitru a Paleologilor și reînnoirea renumitei mînăstiri Theotokos Hodegetria, ambele din Constantinopol. În 1166 a participat la sinodul din capitala Imperiului. A murit între anii 1168—1170 la Adrianopol, unde a și fost înmormîntat [28].

8. THEOPHANES, SPATHAROCANDIDAT, A SECRETIS ȘI JUDECĂTOR LA (TRIBUNALUL DE LA) HIPPODROM (sec. XI, a doua jumătate).

MIRSR 567/11 (fost în colecția D. A. Sturdza).

Suprafața plumbului fiind prea mică pentru reprezentarea de pe avers, chenarul circular al acesteia a căzut în afară aproape în întregime. Reversul este descentrat ușor spre stînga. Mici rupturi la extre-

[28] F. Chalandon *Les Comnène,* II : *Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène* (1143—1180), Paris, 1912, p. 475—476, 536, 649 ; Guilland, *op. cit.*, p. 31—32 ; K. Barzos, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, t. 2, Tesalonic, 1984, p. 858—866.

mitățile canalului. O gaură a perforat plumbul jos, în stînga av. (respectiv jos, în dr. rv.). Chenarul circular este în formă de perle pe ambele fețe. Bine păstrat.

Diam. total 26 mm ; diam. cîmp. 24 mm.

Av. Bustul Maicii Domnului cu medalionul lui Isus la piept (nu se distinge). În jurul capului un nimb mare perlat. Execuție fină. În stînga și în dreapta capului obișnuitele sigle : $\overline{\text{MP}}$ ‖ $\overline{\Theta\text{Y}}$.

Rv. Legendă în șapte rînduri :

.KЄR,Θ,	[+]K(ύρι)ε β(οή)φ(ει)
.ЄΟΦΑΝ,	[Θ]εοφάν(ω)
.ΠΑΘΑΡ,K	[σ]παθαρ(ο)κ(αν) —
.Δ,AϚHK,	[δ](ι)δ(άτω), ἀσηκ(ρήτῃ)
.KPIT,Ɛ	[(καὶ)]κριτ(ῇ)ὲ —
ΠΙΤΥ	πὶτοῦ Ἰ—
Π·ΟΔ	π[π]οδ(ρόμου).

+Κύριε βοήθει Θεοφάνῳ, σπαθαροκανδιδάτῳ, ἀσηκρήτῃ καὶ κριτῇ ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου.

În traducere : „Doamne ajută lui Theofan, spatharocandidat, a secretis și judecător la (tribunalul de la) Hippodrom".

Credem că titularul acestui sigiliu nu trebuie confundat cu Theophanes *a secretis*, cunoscut datorită unui alt sigiliu mai vechi (sec. X) [29]. El deținea demnitatea de spatharocandidat, atestată într-un singur cuvînt în prima jumătate a sec. IX și care dispare spre sfîrșitul sec. XI [30]. Mai importante decît această demnitate sînt funcțiiile pe care le-a îndeplinit succesiv sau concomitent : secretar imperial *(a secretis)* [31] și judecător la tribunalul de la Hippodromul din Constantinopol, cel mai mare tribunal al capitalei [32].

2. NICHITA, SPATHAROCANDIDAT ȘI PRIMNOTAR LA BIROUL STRĂINILOR (sec X, a doua jumătate).

MIRSR 1235/94 (fost în colecția W. Knechtel).

Plumb parțial deformat prin presare cu un obiect tare, pe ambele fețe. Mici rupturi la extremitățile canalului. Pe avers, o fisură de-a

[29] V. Laurent, *op. cit.* nr. 77.

[30] N. Oikonomidès, *op. cit.*, p. 297.

[31] v. mai sus p. 242.

[32] N. Oikonomidès, *op. cit.*, p. 322—323.

lungul canalului. Ambele fețe au cîmpul mărginit de un chenar circular de perle. Stare de conservare mediocră. Diam. total 25 mm ; diam. cîmp. 22 mm.

Av. Bustul, din față, nimbat, al Sf. Nicolae, în costum de episcop, binecuvîntînd cu dreapta și cu stînga ținînd la piept Evanghelia. Din legenda cu numele sfîntului, existentă în coloană de o parte și de alta a capului, nu se mai distinge nimic.

Rv. Legendă în șase rînduri :

.IKH..	[N]ική[τᾳ]
CΠAΘ..	σπαθ[αρ(ο)—]
KANΔΔ,.	κανδ(ι)δ(άτῳ) [(καὶ)]
.NOTAP,	[(πρωτο)]νοταρ(ίῳ)
..IT,PAP	[ἐπ]ὶ τ[ῶν]ραρ—
..P,	[βά]ρ(ων).

Νικήτᾳ σπαθαροκανδιδάτῳ καὶ πρωτονοταρίῳ ἐπὶ τῶν βαρβάρων.

În traducere : („Doamne ajută) lui Nichita, spartharocandidat și primnotar la (biroul) străinilor".

Deși în r. 5—6 apare ραρ[βά]ρων, în loc de βαρ[βά]ρων, socotim lectura noastră cea mai verosimilă.

Titularul sigiliului deținea titlul de „spatharocandidat" (v. sigiliul precedent) și funcția de „proto-" sau „prim-notar" al „biroului barbarilor", birou numit astfel pentru că avea misiunea de a primi, introduce și trata atît pe ambasadorii străini (în concepția greacă mereu „barbari" !) la venire și plecare, îngrijindu-se de cheltuielile efectuate cu aceștia, cît și de a supraveghea pe străini, în general, în capitală și în provincie [33]. Un fel de birou de „relații externe" al cărui șef era spatharocandidatul Nichita !

10. THEODOR, SPĂTAR ȘI PRIMNOTAR AL PELOPONNESULUI (sec. XI, prima jumătate).

MT. Plumb prea mic pentru cîmpul sigiliului. Ambele fețe, în special reversul, descentrate în sus, cu pierderi din reprezentarea și legenda respectivă. Reversul vălurit de-a lungul canalului. Pe revers, jos, se păstrează o porțiune din cercul perlat ce mărginea cîmpul de jur împrejur. Un chenar asemănător va fi fost și pe avers. Stare de conservare relativ bună. Diam. total 20 mm.

[33] V. Laurent, *op. cit.*, p. 244.

Av. Bustul din față, nimbat, al sf. Theodor, cu mustață și barbă mică, ascuțită, ținînd pe umărul drept lancea, iar în stînga scutul în formă de elipsă, din care este reprezentată numai o porțiune din partea superioară. În stînga inscripția Ὁ ἅ(γιος)Θεοδο, care trebuie să fi continuat în dreapta : [POC] = Θεόδ(ω)ρος.

Rv. Legendă în șase rînduri :

....	<Θεόδ>—
ωP, CΠ.	ωρ(ος)σπ<α>—
.AP,ϛAN.	<ϑ>άρ(ιος)(καὶ)(πρωτο)ν(<ο>—
TAP, Πϵ	τάρ(ιος),Π?—
ΛOΠON.	λοπον<ήσ>—
—C—	σ(ου).

Θεόδωρος, σπαθάριος καὶ πρωτονοτάριος Πελοπον(ή)ήσου.

În traducere : „Theodor, spătar și primnotar al (themei) Peloponnesului".

Un sigiliu publicat mai de mult ne face cunoscut pe un alt „Theodor, spătar, mare chartular al tezaurului general, judecător al Hippodromului și al (themei) Peloponnesului și Helladei" (sec. XI—XII) [34]. Sigiliul de față trebuie datat înainte de mijlocul secolului al XI-lea, cînd thema Peloponnesului fuzionează cu cea a Helladei [35]. Titularul lui era învestit cu demnitatea de „spătar" („purtător de sabie"), titlu menționat de izvoarele literare ultima dată în anul 1075 [36], și îndeplinea funcția de „proto-(prim)-notar" al themei Peloponnesului. Micul obiect constituie un document valoros pentru legăturile cetății și portului dunărean *Noviodunum,* unde a fost găsit, cu tema Peloponnesului. El amintește de un alt sigiliu aparținînd unui „protospătar și strateg al Peloponnesului" cu nume neprecizat (sec. XI), descoperit mai de mult la Dorostolon (Silistra) [37] și de strălucitul general și înaltul demnitar bizantin, om de încredere al împăratului Alexios I Comnenul, Leon Nikerites, care, înainte de a ajunge „duce al themei Paristrion" (după 29 aprilie 1091), fusese strateg al themei Peloponnesului, unde îndeplinise și alte înalte funcții [38].

[34] A. Bon, *Le Peloponnèse byzantin jusqu'en 1204,* Paris, 1951, p. 202 (cu bibliografia).

[35] *Ibidem,* p. 91—92.

[36] N. Oikonomidès, *op. cit.,* p. 297—298.

[37] N. Bănescu, BSHR, 13 (1927), p. 14—15.

[38] V. Laurent, *Les sceaux byzantins du Médaillier Vatican,* Città del Vaticano, 1962, nr. 110 și I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei,* III, București, 1971, p. 153—154.

UNVERÖFFENTLICHTE BYZANTINISCHE SIEGEL AUS DOBRUDSCHA

I. BARNEA

Zusammenfassung

Es werden zehn byzantinische Bleisiegel veröffentlicht, von denen drei (Nr. 3, 5, 6) zufällig in *Tomis* (Constanța), andere drei (Nr. 2, 4, 10) in *Noviodunum* (Isaccea, Kr. Tulcea) und der Rest von vier (Nr. 1, 7, 8, 9) an unbekannten Orten, wahrscheinlich ebenfalls im Gebiet Dobrudscha aufgefunden wurden.

Nr. 1 ist ein Handelssiegel mit der Figur des Kaisers *Konstantin dem Grossen*. Ein anderes Exemplar, das mit dem selben Prägeeisen ausgeführt wurde, wurde in *Sucidava* (Izvoarele, Kr. Constanța) und das dritte, sehr ähnlich, aber nicht identisch, in *Durostorum* (Silistra) aufgefunden. Nr. 2 ist das 13. Bleisiegel des Kaisers *Justinian I*, das im Gebiet Dobrudscha gefunden wurde. Andere zwei Exemplare stammen von *Noviodunum*, sieben von *Tomis*, eins von *Sucidava* (Izvoarele, Kr. Constanța), ein anderes von *Durostorum* und noch eins von einem unbekannten Ort Dobrudschas. Nr. 3. ist das einzige, bis jetzt bekannte Siegel des Königs *Kunimund* der Gepiden (cca 550—567), der den Titel *Stratelates* führt. Nr. 4. ist das einzige Handelssiegel mit dem Namen dar Stadt *Pergamon*, das bis jetzt in Dobrudscha aufgefunden wurde. Nr. 5. und 6. gehören zwei Persönlichkeiten mit Namen *Leontios* an, der eine *Patrikios* und der andere *a secretis*. Unserem Wissen nach sind auch die Siegel Nr. 7 und 8 Unikate, das erste gehört *Georgios Palaiologos, Sebastos*, und das zweite *Theophanes, Spatharokandidatos, a secretis* und *Krites epi tu Hippodromu* an. Das vorletzte Siegel (Nr. 9) führt als Besitzer *Niketas, Spatharokandidatos* und *Protonotarios epi tôn barbarôn* und das letzte (Nr. 10) *Theodoros, Spatharios* und *Protonotarios* des Thema *Peloponnes* an.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND VASELE DE STICLĂ DIN BURGUL ROMAN TÎRZIU DE LA TOPRAICHIOI

CRISTINA OPAIȚ

Dintre materialele ieșite la iveală în urma săpăturilor arheologice din burgul roman tîrziu de la Topraichioi merită menționată și sticla. Deși în stare fragmentară, s-au putut reconstitui cîteva tipuri principale. Ele ajută la întregirea tabloului vieții cotidiene din interiorul fortificației [1].

Acestei tipuri sînt : pahare, boluri, borcane, cupe, unguentarii, amforete, căni.

PAHARELE

Este forma cu frecvența cea mai mare (63,7%) dintre toate tipurile de vase din sticlă din burg, formă de altminteri foarte răspîndită în această perioadă (secolele IV—V e.n.) în tot răsăritul Imperiului roman, ca și în Pannonia [2]. Majoritatea exemplarelor descoperite sînt de cu-

[1] În urma cercetării exhaustive a burgului au fost identificate șase nivele, numerotate de jos în sus, de la I la VI și datate pe baza unui foarte bogat material ceramic și a cca 2000 monede :

NI— epoca Valens -Valentinian I ; sfîrșește, probabil, în 377/378.

NII — Theodosius I — Arcadius ; sfîrșește în ultimii ani ai secolului al IV-lea.

NIII — Primul sfert al secolului al V-lea e.n.

NIV, V — Theodosius II (425—450).

NVI — distrus în cea mai mare parte de lucrările moderne ; în măsura în care s-a păstrat, conform unei monede puțin lizibilă care i-ar putea aparține lui Marcian, s-ar data la jumătatea secolului al V-lea, dar nu-i cunoaștem sfîrșitul din punct de vedere istoric.

[2] vezi N. P. Sorokina, SA, 1971, 4 ; L. Barkóczi, A. Salamon, Arch. Értesitö, vol .95, nr. 1, 2, Budapest, 1968.

loare oliv (26 din 39 exemplare), această culoare fiind încă o caracteristică a materialului vitric din perioada romană tîrzie. Restul paharelor sînt gălbui, gălbui-brune sau incolore, cu o ușoară tentă verzuie.

În măsura în care s-au putut face reconstituiri pornind de la materialul fragmentar, putem vorbi de următoarele subtipuri :

a) Buza evazată în afară, fața internă fiind, de obicei, ușor concavă. Pereții paharului sînt curbați, iar baza prezintă o ușoară ridicătură spre interior. În funcție de gradul de curbură al pereților s-ar putea vorbi de mai multe variante (de la pereți aproape cilindrici pînă la pereți semisferici) *(Planșa I/1—6)* dar materialul este, totuși, prea puțin și-n stare fragmentară pentru a permite o tipologie.

S-au identificat 19 exemplare cu această formă, dintre care opt sînt decorate cu „ picături" albastre.

Diametrul gurii variază între 5,4—12,4 cm, diametrul bazei între 3,6—6,6 cm, iar înălțimea între 8,1—10,3 cm (n-au putut fi măsurate decît două exemplare).

b) Paharele cu formă de trunchi de con. Buza este evazată, cu fața internă concavă. Fundul e ușor concav-convex ; o ușoară gîtuire delimitează fundul de pereții paharului. (Planșa I/7—11).

Un număr de 13 exemplare se înscriu în acest tip.

Diametrul gurii variază între 7—11,8 cm, iar al bazei între 3,4—5 cm.

c) Pahar conic ; buza evazată spre exterior. Două exemplare. *(Planșa I/12,13)*. Decorul, cînd există, este format din stropi albaștri, plasați, de obicei, în jumătatea superioară a corpului sau la mijlocul său ; alteori e reprezentat de una-două liniii fin incizate imediat sub buză.

Un fragment (pahar ?) prezintă un decor format din două dungi albastre ce se împletesc, iar alte trei fragmente (pahare ?) prezintă pe întreaga suprafață adînciturі ovale (ove).

Frecvență : pe N_I au apărut patru exemplare, pe N_{II} cinci exemplare, N_{III} zece exemplare, N_{IV} șase exemplare, N_V — zece exemplare, pe N_{VI} — patru exemplare, iar passim trei exemplare.

Paharele se datează în ultimul sfert al secolului al IV-lea e.n. și prima jumătate a secolului al V-lea.

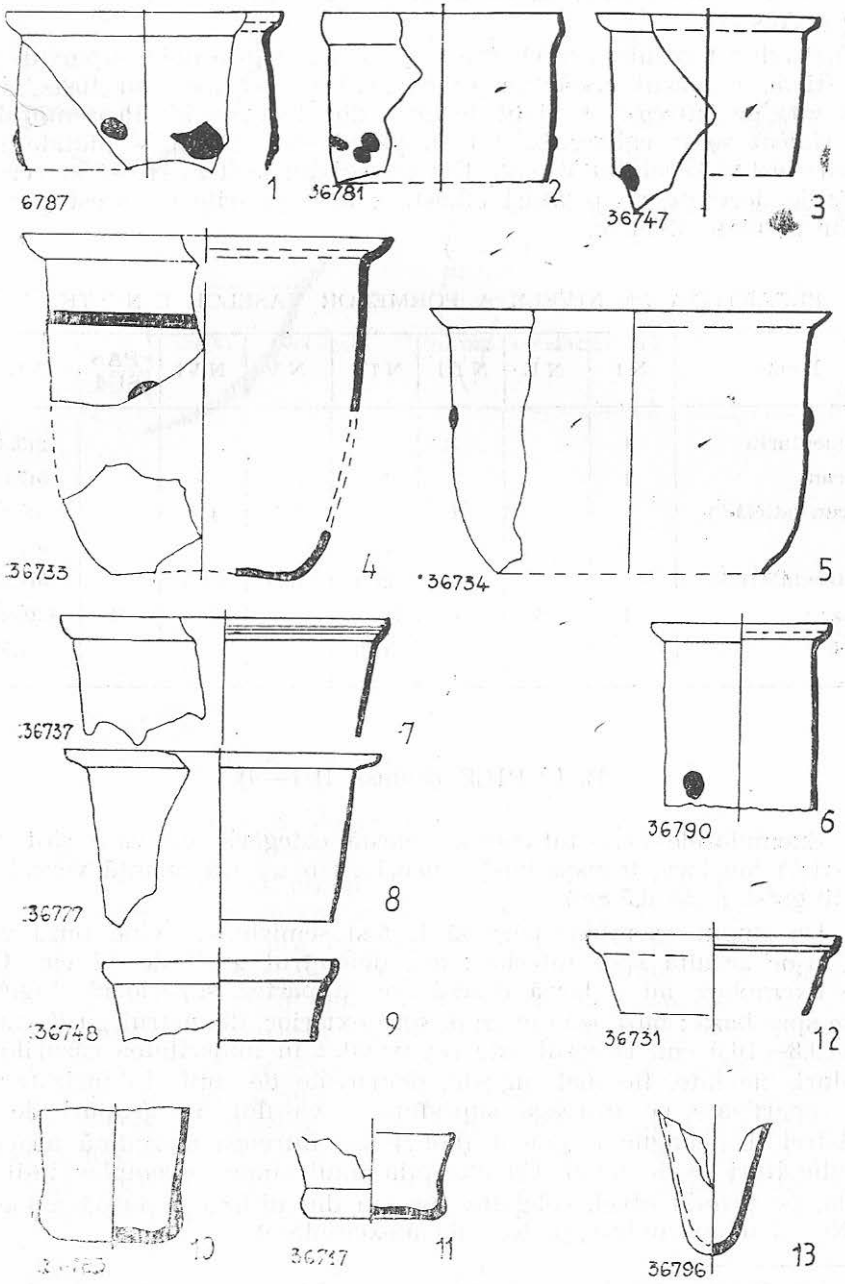
Formele de pahare se înscriu, în mare, tipologiei făcute de N. P. Sorokina pentru recipientele din secolele IV—V e.n. descoperite pe litoralul Mării Negre [3]. Ele își găsesc analogiile cele mai bune printre materialele descoperite la Histria [4], precum și în necropolele și așezările de pe litoralul nordic al Mării Negre [5] și din Pannonia [6]. Unele forme

[3] N. P. Sorokina, *op. cit.*, fig. I ; eadem, în Annales du 5e Congrès de l' Association internationale pour l'histoire du verre, Liège, 1972, p. 73, Abb. 2.

[4] Al. Suceveanu, Histria VI, București, 1982, p. 121, pl. 20 (II B 17 și II B 18).

[5] N. P. Sorokina, SA, 1971, 4, fig. 2—3 eadem, Kr. S., 102, 1964, fig. 1, 3 ; V. V. Kropotkin, Arheologiia SSSR, SVOD arheologhiceskih istocinikov vîpusk, D 1—27 Moscova, 1970, fig. 76/5, 71/1.

[6] L. Barkóczi, A. Salamon, *op. cit.*, fig. 1, 2, 3/1, 3, 4/2, 3, 6/2 ; A. Bürger, Fontes Arheologici Hungariae, Budapest, 1979, pl. 6/1, 8/9, 16/7 etc.


6787
1
36781
2
36747
3
36733
4
36734
5
36737
7
36790
6
36777
8
36748
9
36731
12
36717
11
36796
13

Planșa I

corespund modei epocii, fiind răspîndite din Crimeea pînă în Germania [7] și Austria [8].

Privind tabelul cu frecvența descoperirilor diferitelor tipuri de vase din sticlă, în cazul paharelor se observă că acestea au fost folosite constant, pe întreg parcursul locuirii din fortificație. Procentajul cel mai ridicat se înregistrează, totuși, pe nivelele IV și V (datate în al doilea sfert al secolului V e.n.). Din materialul ieșit la iveală se remarcă paharele decorate cu picături albastre; descoperirile de acest gen au apărut pe toate nivelele.

REPARTIȚIA PE NIVELE A FORMELOR VASELOR DIN STICLĂ

Forme	N I	N II	N III	N IV	N V	N VI	PASIM	TOTAL
Unguentariu	1		1					2(3,3%)
Borcan	1		2	1	1			5(7,6%)
Flacon (sticlă ?)			1		3	1		5(7,6%)
Bol	1			2		2		5(7,6%)
Amforetă (?)				2(?)	1(?)	2(?)		5(7,6%)
Pahar	4	5	6	10	10	4	3	42(63,7%)
Cană				1(?)				1(1,5%)

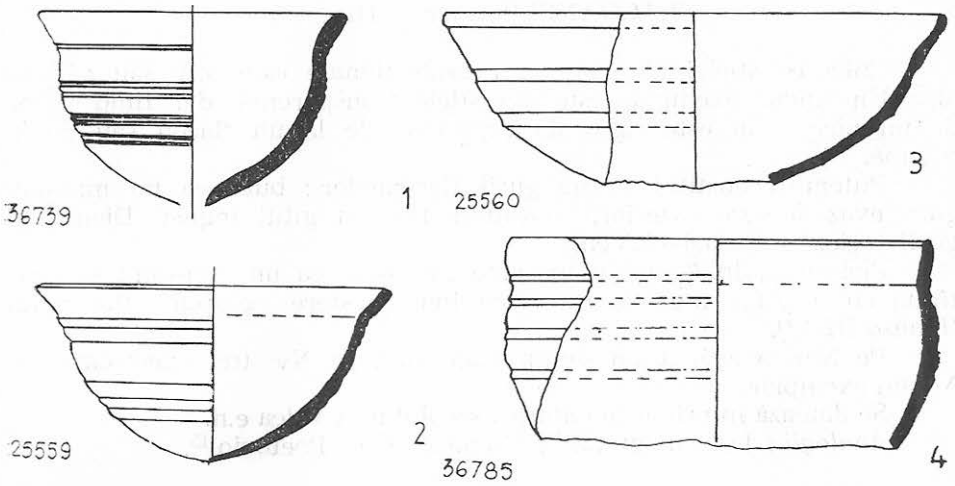
BOLURILE (Planșa II/1—4)

Exemplarele care ilustrează această categorie de vase sînt toate din sticlă incoloră, transparentă, uneori cu o ușoară nuanță verzuie, cu pereții groși, (0,3—0,5 cm).

Un singur exemplar pare să fi fost semisferic, avînd buza verticală, ușor arcuită spre interior; are diametrul gurii de 14 cm. Celelalte exemplare au o largă deschidere la partea superioară, îngustîndu-se spre bază; buza este evazată spre exterior, diametrul gurii variază între 9,8—16,5 cm. Decorul este reprezentat în majoritatea cazurilor de caneluri, fie late, fie mai înguste, demarcate de linii fin incizate; ele sînt repartizate pe întreaga suprafață a vasului, în grupuri de cîte două-trei. Un singur fragment (bol ?) are întreaga suprafață acoperită cu adînciturі ovale (ove). Cu excepția unui singur exemplar ieșit la iveală, pe primul nivel, celelalte provin din ultima perioadă a locuirii (pe N IV două exemplare, pe N VI două exemplare).

[7] R. Pirling, Annales du 8e Congrès de l'Association Internationale pour l'histoire du verre, Liège 1931, Abb. 2/13, 3/1, 2, 4/1, 9.

[8] M. Grünewald, Heft, XXXI Wien, 1981, pl. 14.



Planșa II

Se datează la sfîrșitul secolului al IV-lea și în al doilea sfert al secolului al V-lea e.n.

Exemplare asemănătoare provin de la Histria [9], din necropola de la Szomogyszil [10] sau din nordul Mării Negre [11].

BORCANELE (Planșa III/1—3)

Sticla din care sînt făcute este gălbuie, oliv sau incoloră, destul de subțire.

Au ieșit la iveală numai fragmente din jumătatea superioară a corpului, astfel că putem spune doar că buza era fie aproape verticală, cu o ușoară curbură spre interior, fie evazată spre exterior, cu fața internă concavă ; imediat de sub buză corpul se lărgea mult, fiind, probabil, globular. Diametrul gurii variază între 7—11,6 cm.

Fragmentele descoperite nu poartă nici un decor.

Pe N_I a apărut un exemplar, pe N_{III} două exemplare, pe N_{IV} un exemplar, pe N_V un exemplar.

Se datează la sfîrșitul secolului al IV-lea și în prima jumătate a secolului al V-lea.

Exemplarele de la Topraichioi își găsesc analogiile în materialele ieșite la iveală în necropolele din Pannonia [12].

[9] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 122, pl. 21 (I C 10).
[10] A. Bürger, *op. cit.*, p. 48, pl. 18/4.
[11] V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 132, fig. 76/12, nr. 1312.
[12] L. Barkóczi, A. Salamon, *op. cit.*, p. 32, fig. 5/1, 2.

FLACOANELE (Planșa III/4—7)

Culoarea sticlei din care sînt confecționate este oliv sau gălbui-oliv. Un singur exemplar este din sticlă transparentă, dar fiind vorba de un picior, nu este sigur dacă provine de la un flacon sau de la o cupă.

Putem reconstitui forma gurii flacoanelor : buza ca un manșon, gura evazată spre exterior, continuîndu-se cu gîtul îngust. Diametrul gurii variază între 3,8—5,3 cm.

Piciorul, pîlniat, are o margine îngroșată ca un manșon ; se continua cu o parte îngustă, din care lua naștere corpul flaconului *(Planșa III/12)*.

Pe N_{III} a apărut un singur exemplar, pe N_V trei exemplare, pe N_{VI} un exemplar.

Se datează în prima jumătate a secolului al V-lea e.n.

Analogii : la Somogyszil [13], Csongrád [14] și Poetovio [15].

UNGUENTARII *(Planșa III/10—11)*

S-au descoperit doar două exemplare fragmentare, de culoare oliv și verde, unul pe N_I , celălalt pe N_{III} .

Buza e de grosime inegală, nedelimitată de gîtul îngust și lung, iar baza rotunjită.

Se datează într-al patrulea sfert al secolului al IV-lea — primul sfert al secolului al V-lea e.n.

Exemplare asemănătoare : la Callatis [16], Tomis [17], Scupi [18].

AMFORETE *(Planșa III/8, 9, 13)*

S-a păstrat un singur fragment din partea inferioară a unui recipient terminat cu o bază ascuțită. Această bază pare să fie proprie unei amfore [19]. De asemenea, cele cîteva toarte fragmentare ar putea proveni de la aceeași formă de vas, ca analogii putînd cita doar amfora de la Athena [20]. Aparțin nivelului IV, datîndu-se în al doilea sfert al secolului al V-lea.

[13] A. Bürger, *op. cit.*, p. 42—43, pl. 15/6.

[14] L. Barkóczi, A. Salamon, *op. cit.*, p. 33, fig. 6/1.

[15] Z. Subic, Arheoloski Vestnik, AA, XXV, Ljubljana, 1974, pl. III, 25, 27 și pl. IV, 36, 37.

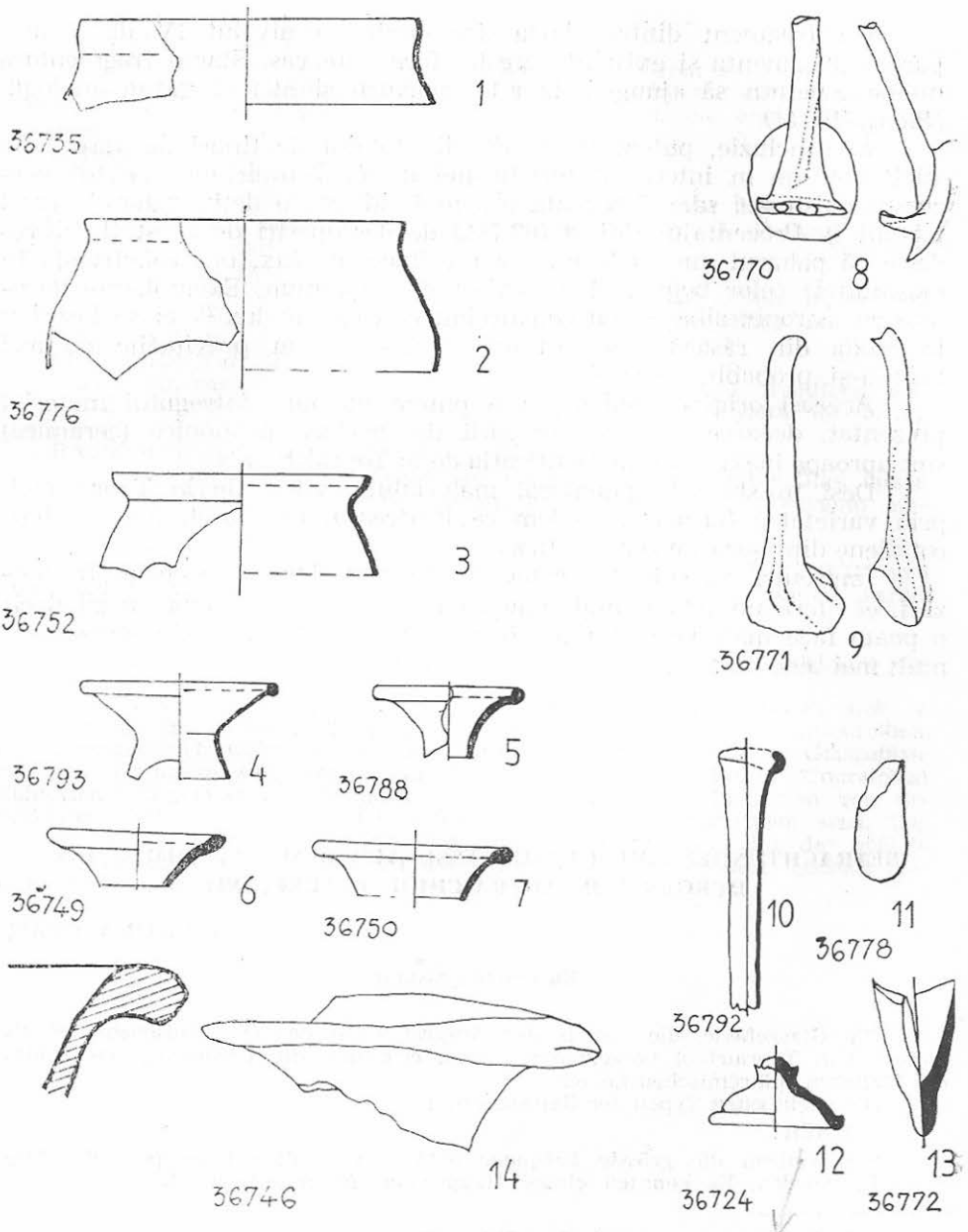
[16] C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 147, pl. XIII, M. 264.

[17] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, București, 1968, nr. 267, 270 ; V. Lungu, C. Chera, Pontica XV, 1982. pl. 11/1, IV/10, 11, V/18.

[18] I. Mikulcic. Arheoloski Vestnik, AA, XXV, 1974, p. 210, pl. VIII, 232.

[19] Pentru formă vezi C. Isings, *Roman Glass from dated Finds*, Djakarta, 1957, nr. 60, datată însă în cea de-a doua jumătate a secolului I e.n.

[20] H. S. Robinson, *The Athenian Agora*, vol. V, Princeton New Jersey, 1959, 11250, pl. 55.


1
36735
2
36776
3
36752
36793
4
36788
5
36749
6
36750
7
14
36746
36770
8
36771
9
10
11
36778
36792
12
36724
13
36772

Planșa III

CĂNILE

Un fragment dintr-o buză descoperit pe nivelul IV de locuire pare a documenta și existența acestei forme de vas. Starea fragmentară nu ne-a permis să ajungem la alte concluzii și nici să găsim analogii. *(Planșa III/14).*

În concluzie, putem spune că, din totalul de tipuri de vase din sticlă folosite în interiorul fortificației de la Topraichioi pe tot parcursul existenței sale, frecvența cea mai ridicată o dețin paharele (vezi tabelul I). Procentajul ridicat (63,7%) de descoperiri de acest tip dovedește că paharul din sticlă nu era un obiect de lux, pus ca ofrandă în mormintele celor bogați, ci un obiect de uz comun. Exemplarele decorate cu „stropi" albaștri nu constituiau nici ele un lux [21], ci se înscriau în moda din răsăritul imperiului, într-una din provinciile de aici avîndu-și, probabil, obîrșia [22].

Aceeași origine credem că o putem atribui întregului material prezentat, deoarece și alte categorii de produse pannonice (ceramica) sînt aproape inexistente în fortificația de la Topraichioi [23].

Deși în stare fragmentară, materialul vitric de la Topraichioi, prin varietatea formelor, credem că ilustrează un aspect nou al vieții cotidiene din așezările romane tîrzii.

Împreună cu celelalte categorii de materiale descoperite în așezări, el oferă un tablou mult mai complet al epocii romane tîrzii decît o poate face materialul din necropole, chiar dacă acesta din urmă este mult mai bine păstrat.

BETRACHTUNGEN, DIE GLASGEFÄSSE AUS DEM SPÄTRÖMISCHEN BURGUS VON TOPRAICHIOI, BETREFFEND

CRISTINA OPAIȚ

Zusammenfassung

Die Glasgefässe, die mittels der Ausgrabungen der spätrömischen Befestigungen von Topraichioi vorgekommen sind, ermitteln die Ergänzung des Bildes des täglichen spätrömischen Lebens.

Die wichtigsten Typen der Gefässe sind :

BECHER

Sie besitzen die grösste Frequenz (63,7%) von allen Glastypen, die hier entdeckt wurden. Es konnten einige Haupttypen festgestellt werden :

[21] N. P. Sorokina, vezi nota 2, p. 100.

[22] Ibidem.

[23] S-a descoperit un singur fragment de ulcior cu glazură verde ce ar putea avea o proveniență pannonică.

a) Die Form des Körpers variiert von zylindrisch bis halbkugelig (Taf. I/1—6).

b) Kegelstumpfförmig (Taf/ I/7—11).

c) Kegelförmig (Taf. I/12, 13).

Die meisten Becher sind aus olivem Glass, die anderen sind gelblich oder farblos. Einige sind mit blauen Nuppen verziert, manchmal mit eingeschnittenen Linien. Sie werden ins letzte Viertel des 4. Jh. und in die erste Hälfte des 5. Jh. datiert.

SCHALEN (Taf. II/1—4).

Sind aus farblosem Glas, durchsichtig.

Ihre Form ist entweder halbkugelig oder kegelig. Mit Kannelüren und fein eingeschnittenen Linien verziert. Sie sind ans Ende des 4. Jh. und in die erste Hälfte des 5. Jh. datiert.

NAPFEN (Taf. III/1—3).

Nur Fragmente von dem halben Oberteil des Körpers, aus gelblichem, olivem oder farblosem Glas, dünn, unverziert. Datiert ans Ende des 4. Jh. -erste Hälfte des 5. Jh.

FLASCHEN (Taf. III/4—7, 12).

Aus olivem oder oliv gelblichem Glas. Wir können nur die Mundform und den Fuss der Flaschen wiederherstellen. Sie sind in die erste Hälfte des 5. Jh. datiert.

BALSAMARE (Taf. III/10, 11).

Die beiden fragmentierten Exemplare aus olivem und grünem Glas, lassen sich in die typische Form von Balsamaren aus diesem späten Zeitraum einschreiben (Ende des 4. -erstes Viertel des 5. Jh.).

AMPHORETTEN

Ein einziger Bruchteil von dem unteren Teil des Gefässes (Taf. III/13) und einige Griffe (Taf. III/8, 9), aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. datieren, verursachen uns den Glauben in die Existenz dieses Gefässtypes.

KANNEN (Taf. III/14).

Ein einziger Bruchteil einer Lippe dokumentiert auch die Möglichkeit der Existenz dieses Glasgefässtypes.

Diese Glasgefässe, die bei Topraichioi entdeckt wurden, lassen sich in die Zeitmode des östlichen Teils des spätrömischen Imperiums einschreiben. Hier befanden sich wahrscheinlich auch die Werkstätten, die diese Glasgefässe erzeugten. Es ist schwer, einen pannonischen Ursprung für die bei Topraichiai entdeckten Glasgefässe zu vermuten, nachdem auch andere Kategorien von Erzeugnissen (z.B. Keramik) in dieser Siedlung fast nicht vorhanden sind. Das Glasmaterial von Topraichioi bietet ein viel vollkommeneres Bild des spätrömischen Zeitraums, als das Material der Gräberfelder es tun kann, obwohl dies letzteres viel besser bewahrt ist.

INTELECTUALI ROMÂNI DIN DOBROGEA ÎNAINTE DE 1878

STUDIU STATISTIC

GH. DUMITRAȘCU

Pentru popoarele din centrul și sud-estul Europei, aflate sub stăpînirea unor imperii, din ce în ce mai anacronice, secolul al XVIII-lea, și mai ales următorul, reprezintă perioada renașterii și afirmării naționale pe toate planurile, dar, vizînd, mai direct sau mai discret, cum s-a putut, formarea sau întregirea de state naționale. La baza acestei afirmări a stat dezvoltarea economiei capitaliste și, corolar ei, a burgheziei naționale, dar și ridicarea generală spre cultură, *conștientizarea maselor*, acelea prin care națiunea se putea afirma, pînă la împlinirea destinului său.

Procesul îndelungat și plin de dificultăți al înființării învățămîntului național, presei și literaturii naționale, organizării culturalpolitice, întărirea conștiinței naționale a fost, în primul rînd, opera intelectualității patriote [1]. În acele condiții, rolul intelectualității în lumea statului, mai ales, era enorm. Preotul, învățătorul — de nu erau și una și alta în același timp — erau, în fapt, conducătorii spirituali ai comunității naționale.

---

[1] În aceeași idee, vezi și insistența istoriografiei bulgare, privind în mare măsură, partea de Românie din dreapta Dunării : V. Tonev, *Dobrudja prez văzrajddaneto (Kultura jivot, tărkovno-naționalni borbi, revoliuționni dvijenie)*, Varna, Dărjavno Izdatelstvo, 1973 ; *Raina Kneaghina (Avtobiografia, documenti i materiali)*, Izdatelstvo Nauka, Sofia, 1976 ; *Dobrudja, etnografschi, folklorni i ezicovi proucivania*, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademia na naukite, Sofia, 1974 ; *Documents and materials on the history of the Bulgarian People*, Bulgarian Academy, Institute of History, Sofia, 1969 ; Z. Ghenov, I. Lalov, *Bălgarskoto opilcenie 1877—1878*, Izdatelstvo Septemvrii, Sofia, 1977 ; *Balkanski kulturni vzaimootnoșenie*, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademia na naukite, Sofia, 1980 ; I. Dujcev, V. Velkov, I. Mitev, L. Panaiotov, *Histoire de la Bulgarie des origines à nos jours*, Edition Horvath, Paris, (1977), p. 267—295.

*

În lucrarea de față, de un fel deosebit — și care se încadrează pe linia unor mai vechi preocupări [2] — ne-am propus să ilustrăm, cu date concrete, această prezență a intelectualității românești dintre Dunăre și Marea Neagră, actualele județe Tulcea și Constanța, pînă la integrarea acestui teritoriu etnic românesc, istoric românesc, la Țară, în noiembrie 1878.

Situația apare firesc : Dobrogea, spațiu al etnogenezei românești, aflată sub stăpînirea otomană [3] din cursul secolului al XV-lea, a cunoscut ca permanențe, etnia românească autohtonă, afirmarea ei pe planul tuturor ocupațiilor productive, legăturile continue și multiple cu întreaga românitate, atracția ei într-o politică națională largă. Cultura românească în Dobrogea a potențat această integrare în marea mișcare națională a românilor care a dus la formarea statului național român, în care reunirea Dobrogei, după Războiul de Independență, în 1878, e o treaptă.

M-am oprit, în primul rînd, la prezența nominală, cantitativă și, unde s-a putut, și la aceea ținînd de calitatea oamenilor la care m-am referit [4].

Această lucrare n-ar fi fost posibilă fără cercetările de mare valoare ale mai multor istorici, pe care cu nedrepte omisiuni (neintenționate) îi amintesc aici, dar, ale căror cărți, studii și articole le voi cita, cu recunoștință, în continuare : Nicolae Iorga, Nifon Bălășescu, Ion Ionescu de la Brad, Constantin C. Giurescu, Ioan N. Roman, Tudor Mateescu, Victor Slăvescu, Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, Alexandru P. Arbore, Ioan Georgescu, Constantin Brătescu, Sandu Carp, George Ilioniu, Dumitru Șandru, Petre P. Panaitescu și alții.

*

Prima problemă care se cere definită în acest context este însăși *noțiunea de intelectual*. După o definiție mai veche, intelectualul este „o persoană care posedă o pregătire culturală temeinică

[2] Gh. Dumitrașcu, *Rolul intelectualității românești din Dobrogea în reunirea acestei străvechi provincii autohtone cu patria-mamă (1878)*, în „Crisia", X, 1980, p. 155—162 ; I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, *Die Rumänen aus der Dobrogea und Bekundungen ihres nationalen Bewusstseins zu Beginn des modernen Zeitalters*, în „Rumänien — Blätter der Geschichte", III, nr/ 1, 1978, p. 162—191 ; Gh. Dumitrașcu, *Contribuții la problema vechimii unor școli românești din Dobrogea, înainte de 1878*, în *Însemnări didactice. Culegere de studii și articole metodico-științifice de istorie*, Inspectoratul școlar, Constanța, 1982, p. 41—45 ; Idem, *Iconografia despre românii din Dobrogea înainte de 1878*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XXI, nr. 10, 1984, p. 28—35.

[3] Vezi sinteza valoroasă a lui T. Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, D.G.A.S., București, 1979 ; mai nou, vezi Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Studii și articole de istorie", LI—LII, 1985, p. 18—31.

[4] Lucrarea citată a lui V. Tonev oferă o asemenea listă ca *anexă* ; ea privește pe învățătorii bulgari din Dobrogea pînă la 1878.

și lucrează în domeniul artei, științei, tehnicii etc." [5]. Termenul e mai aproape de definiția pe care o acceptăm pentru acum 100—200 de ani; vreau să spun că, pentru secolele XVIII—XIX, mi-am permis să lărgesc puțin noțiunea, cuprinderea, așa, că, în cele ce urmează va fi vorba de oameni ai bisericii, preoți, călugări-învățători, „dascăli", învățători, profesori de formație, cîntăreți bisericești, funcționari, diverși copiști și „logofeți" [6]. I-am inclus între intelectuali și pe călugării care, oricum, îi găsesc practicînd — citind, deci — sau învățîndu-i pe copiii sătenilor în școli improvizate sau itinerante; mi-am permis să-i amintesc și pe cei cîțiva ciobani ardeleni care făceau pe învățătorii în diverse sate dobrogene [7].

Lista pe care o propunem cuprinde un număr minim de intelectuali ai românilor din Dobrogea, numai pe aceia ale căror nume și ocupații le cunoaștem; pentru *fiecare dintre nume* oferim izvoarele la *nota* ce *corespunde numărului de ordine* al persoanei respective.

Este mai presus de orice bănuială, prin urmare, că numărul acestor fruntași intelectuali ai românilor dobrogeni este mai mare decît lista pe care am întocmit-o; noi nu am luat în considerare, deci, decît pe aceia ale căror nume și „adrese" le cunoaștem.

În această listă n-au cum să figureze *soții (preoții)* ai numeroaselor „persvitere" pe care le întîlnim în listele de donații de la Alibeichioi [8]. Nu cunoaștem — și deci n-am trecut aici — numele preoților pe care dările de seamă ale autorităților române din primele zile ale instalării lor îi găsesc acolo, la sate, făcînd chiar specificația că „localitatea are biserica ortodoxă, un (sau doi) preoți" [9]. Dintre copiii unei școli, condusă de Petre Mihail și Costache Petrescu, mai totdeauna peste 80, în fiecare clasă erau și fii de preoți, fără să știm — în stadiul actual al cercetărilor — numele lor exact și unde își aveau parohia [10]. N-am trecut aici decît pe cîțiva dintre cei 37 de membri ai „Societății române de cultură și limbă" din Dobrogea, înființată de Costache Petrescu la 1870 [11]. Știm sigur că imensa lor majoritate erau intelectuali; nu știm ce anume profesau și unde anume. Oricum, pentru această Societate s-au tipărit 1 000 de

[5] *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1959, p. 389.

[6] Atît de competentul T. Mateescu a atras atenția cel dintîi asupra ideii că „logofătul" din Dobrogea este, de fapt, „scriitor" de acte și jalbe.

[7] Numărul acestora este foarte mic.

[8] N. Iorga, *Documente. O condică de pomeni dobrogeană în 1859*, în Revista istorică, XI, nr. 7—9, 1925, p. 204—216.

[9] Arhiva Istorică Centrală, *Fond M.A.I., Administrativ*, dos. 224/1878, f. 8—12; dos. 225/1878, f. 1—2.

[10] I. N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești din Dobrogea înainte de 1877*, în Analele Dobrogei, I, nr. 3, 1920, p. 372—374; C. Sandu, *Promovarea culturii românești în Dobrogea nouă*, 1926, p. 42; P. P. Panaitescu, *Originea populației din Dobrogea nouă*, București, 1940, p. 20.

[11] I. N. Roman, *op. cit.*, p. 376.

diplome. Nu știm, iarăși, pe „scriitorii", „Starostiei" mocanilor de la Hîrșova, despre care amintește, la 1850, Ion Ionescu de la Brad [12]. Nu știm, tot așa, numele preotului din Hîrșova, care la 1864, dădea dovdă unui fugar din Țara Românească [13] și nici pe învățătorii pe care Ștefan Fălcoianu îi întîlnea funcționînd în octombrie 1878 la Cochirleni și Hîrșova [14]. Și documentele administrației noastre găsesc — numai pentru plasa Tulcea — funcționînd școala de la Pecineaga, fără a ne da numele învățătorului [15]. Nu știm nici numele dascălului de la Cernavodă, care-i învață pe copii carte în locul lui Dimitrie Chirescu, căci acesta avea de multe ori treburi cu biserica [16]. Nu cunoaștem, de asemenea, numele preotului de la Calica, ridicat în cin de arhiepiscopul de Tulcea, și nici al preotului de la Ostrov, care se semnează ca preot la 1869 [17]. Aflăm, dintr-un alt document, despre moartea preotesii din Niculițel; cine era, oare, soțul răposatei? [18] Din altă parte, aflăm o însemnare pe o carte de cult făcută „de mine păcătosul", la 1842, la Mănăstirea Cocoșu [19-20]; nu știm nici cine era „păcătosul" smerit etc.

Așadar, lucrarea de față are scopul precis de a propune o analiză cantitativă mai întîi — calitativă, dacă vom căuta să o extindem — a situației intelectualilor români din Dobrogea pînă la 1878.

Nu vrem să se creeze cîtuși de puțin impresia — care ar fi cu totul eronată — că acești intelectuali ar forma, de fapt, singurul statmajor al românilor dobrogeni în lupta pentru afirmarea națională [20]); dacă ne va îngădui timpul, vom propune și o altă listă de fruntași ai românilor din rîndul altor categorii sociale și profesionale. Cercetarea fiindu-se într-un stadiu destul de avansat, întrevedem, deja, o interesantă similitudine cu situația din Ardeal, unde clerul lasă, în jurul lui 1848 sau nu mult după, conducerea luptei naționale în mîna laicilor [21]). Ar fi un element privind desfășurarea identică sau asemănătoare a luptei românilor pe temei național în toate ținuturile românești aflate sub diferite stăpîniri străine.

---

[12] V. Slăvescu, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846—1874*, București, 1943, p. 57—58; 63—69.

[13] T. Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, București, 1975, p. 259.

[14] Biblioteca Academiei R.S.R., *Manuscrise*. Arhiva D. A. Sturdza, XVI. Varia. doc. 150, f. 19.

[15] Arhiva Istorică Centrală, *loc. cit.*, inv. 318/comunal, dos. 49/1879, f. 5.

[16] V. Helgiu, *Școala românească dobrogeană de la înființare pînă la 1938*, Tip. „Albania", Constanța, 1938, p. 62—63.

[17] C. Cioroiu, A. Mocanu, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca județeană, Constanța, 1978, p. 60.

[18] T. Mateescu, *op. cit.*, doc. 62, p. 94.

[19] C. Cioroiu, A. Mocanu, *op. cit.*, p. 77.

[20] I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, *Dobrogea în corespondența lui Nicolae Bălcescu din 1850*, în *Studii și cercetări dobrogene*, Constanța, 1971.

[21] K. Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1972; *Unitatea națională a românilor în epoca modernă 1821—1918*, Editura Academiei R.S.R., București, 1985.

LISTA SIGLELOR FOLOSITE *

MOTIVAȚIE

Avînd în vedere că o parte importantă a informației o datorez cîtorva fonduri de arhivă, culegeri de documente și studii, mi-am permis să folosesc la note, sigle, modalitatea fiind mai comodă și mai economicoasă.

I — Arhivele Statului Constanța, Fond Inspectorat cadastral.

II — Arhivele Statului Tulcea, Fond Prefectură.

III — Arhiva Bisericii „Sf. Nicolae" din Tulcea **.

IV — Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)* Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1975.

V — Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca județeană Constanța, 1977.

VI — Nicolae Iorga, *O condică de pomeni dobrogeană în 1859*, în „Revista istorică", 11, nr. 7—9 din 1925, p. 204—216.

VII — Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874*, București, 1943.

VIII — Mateescu Tudor, *Proiectul înființării unui schit românesc în Dobrogea la 1872*, „Glasul bisericii", 33, nr. 3—4 din 1974, p. 315—318.

IX — Sandu Carp, *Promovarea culturii românești în Dobrogea nouă*, 1926.

X — Ioan N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1977*, „Analele Dobrogei", 1, nr. 3 din 1920, p 355—398.

XI — *Monastirile dobrogene* descrise de Arhimandritul Roman Sorescu starețul monastirii Cocoș-Saun din județul Tulcea, București. 1914.

XII — Vasile Helgiu, *Școala românească dobrogeană de la înființare pînă la 1938*, Constanța, 1938.

XIII — Ioan Georgescu, *Învățătorul public în Dobrogea* în „Analele Dobrogei", 9, vol. I jubiliar, din 1929, p. 641—647.

---

* Cărțile, studiile, articolele le-am trecut în ordinea frecvenței lor în lucrare.

** Nu am studiat acest document. Mi l-au semnalat și pus la dispoziție, cu amabilitate, Constantin Cioroiu și Aurel Mocanu (o copie detaliată). Despre aceste documente vezi, pe scurt, Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *Două documente dobrogene inedite* în Comunicări și referate de bibliologie, Biblioteca județeană Constanța, 1984, p. 433—441.

INTELECTUALI ROMÂNI ÎN DOBROGEA ÎNAINTE DE 1878

(Numele, ocupația sau funcția și anii petrecuți în Dobrogea)

1 — ADAMESCU ANTON, Directorul Imprimeriei statului București, 1867 *).
2 — AGACHE, dascăl și învățător, Zebil, 1860—1867.
3 — ANCIU, preot și învățător-Seimenii Mari, înainte de 1877.
4 — CONSTANTIN ANDREI, director al școlii-Tulcea, 1872 *.
5 — ANGELESCU, preot, Viile (Beilic), 1873 *).
6 — GHEORGHE ANTENIE, preot, Gîrliciu, înainte de 1877.
7 — POPA ANTON, călugăr și învățător, Topalu, 1840—1843.
8 — APOSTOL, dascăl al Bisericii „Sf. Nicolae" Tulcea, 4 mai 1866—1872.
9 — ARSENIE, dascăl și învățător, Topalu, după 1843 — înainte de 1877.
10 — ATANASIE, mitropolit, Dîrstor, Sf. sec. XVII-înc. sec XVIII.
11 — BACIU, învățător, Seimenii Mari, înainte de 1877.
12 — BARBON NICOLAE, învățător, Rasova, după 1872.

Numărul de ordine este în același timp și numărul notei la care vom da bibliografia, sursa și alte detalii.

* Cel puțin de la...

[1] *IV*, doc. 246. Vezi și indicele, p. 305 ; X, p. 369.

[2] *XIII*, p. 642.

[3] Venea din Transilvania *XIII*, p. 644.

[4] Venea din Brăila. *(Situațiunea județului Tulcea*, 1899, p .69—70) Virginia Dima, Aurel Munteanu, *Liceul Spiru C. Haret Tulcea (1883—1983)*, Ed. Sport Turism, București, 1983, p. 14 ; „Neamul românesc" din 27 mai 1918 ; Munteanu Aurel, *File din istoria învățămîntului public din județul Tulcea*, (I) în Convorbiri didactice, vol. II, Inspectoratul școlar Tulcea, 1973, p. 100 ; Gazeta Transilvaniei din 10/22 dec. 1878 ; „Pressa", București, 11, nr. 258 din 23 nov. 1878, p. 1.

[5] Gh. Dumitrașcu, *Din începuturile muzeografiei în Dobrogea* în Revista muzeelor și monumentelor. Muzee, nr. 9 din 1977, p. 61. Cu facsmil dintr-o însemnare a preotului Angelescu din „1873, maiu 16" ; Z. Covacef, *Însemnări pe vechi cărți bisericești aflate în patrimoniul Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța*, în *Comunicări de istoria Dobrogei*, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, 1980, p. 95.

[6] *I*, dosar 95/1880—1887.

[7] Culea Apostol, *Cît trebuie să știe oricine despre Dobrogea*, București, 1928, p. 113 sub numele de „dascălul Popa" ; *XIII*, p. 645.

[8] *II* — Registrul Bisericii „Sf. Nicolae" (În același dosar mai e și un registru al bisericii din Beștepe pe anii 1871—1893).

[9] *XIII*, p. 645.

[10] *Istoria învățămîntului din România*, vol. I, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1983, p. 257.

[11] Venea din Transilvania, *XIII*, p. 644.

[12] Venea după Dimitrie Chirescu, *XIII*, p. 645.

13 — BĂLĂȘESCU NIFON, învățător, inspector al școlilor românești din dreapta Dunării, Măcin și Tulcea, 1869—1880.

14 — BOICIU NICOLAE, învățător, înainte de 1877.

15 — VASILE BORÂNESCU, dascăl și învățător, 1864—1868, 1872—1874.

15 — GAVRILĂ BRÂNESCU, dascăl și învățător, 1850—1856.

17 — PETRE BOZIANU (DROZIANU), profesor și prim cîntăreț, 1874—1875.

18 — BRĂTEANU, funcționar la Consulatul austriac Constanța, 1850 *.

19 — ION BRUDIU, învățător, Garvăn, 1861 *.

20 — BULUC, preot, Taița, mult înainte de 1887.

21 — IOAN BUZDUGAN, învățător, Grindu (Pisica), 1860*.

22 — IOSIF CANDILANAFTU, dascăl, Biserica „Sf. Nicolae" Tulcea, 1866—1870.

23 — SANDU CANDILANAFTU, dascăl Biserica „Sf. Nicolae" Tulcea, 1870—1872.

24 — 26 — SAVA, NECULAI, IONAS CANDILANAFTU, dascăli Biserica „Sf. Nicolae" Tulcea, 1872.

27 — GEORGE CARAGEA, profesor și director al școlii Tulcea, 1850 *.

28 — CARDAȘ ENACHE, pictor (profesor ?), Tulcea, înainte de 1877.

---

* Cel puțin de la...

[13] Vezi „Telegraphul", 7, nr. 1671 din 6 nov. 1877 ; „Biserica și școala" din Arad, sfîrșitul anului 1877 ; „Cărțile săteanului român", Cluj-Gherla, 1877—1878 ; „România liberă" 1, nr. 48 — și altele — din iule 1877 ; Cornelia Mihalcea și Gheorghe Mihalcea, *Nifon Bălășescu, ctitor de școli și dascăl în Dobrogea* în Convorbiri didactice, IV, Inspectoratul școlar Tulcea, 1975, p. 223—228 ; Vasile Maciu, *Periegeza profesorului Nicolae Bălășescu la românii din Dobrogea* în Memoriile secției de științe istorice, seria IV, tom. I, 1975—1976, Ed. Acad. R.S.R., București, 1978, p. 63—70.

[14] *IX*, p. 56.

[15] Din Buzău. *IX*, p. 57—58 ; *XIII*, p. 646.

[16] Din Cîmpina, *ibidem*.

[17] Cordescu Mihail Virgiliu, *Istoricul școalelor române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limbă română din Lipsca, Viena și Berlin*, București, 1906, p. 402 ; **XII**, p. 48.

[18] *VII*, p. 53.

[19] Munteanu Aurel, *op. cit.*, p. 120.

[20] Caesar Calenic, *Monografia satului Nifon* în Convorbiri didactice II, Inspectoratul școlar Tulcea, 1973, p. 76.

[21] Din Salonic. *XIII*, p. 612.

[22] *III*, p. 26 și urm.

[23] *Ibidem*.

[24—26] *Ibidem*.

[27] Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 120.

[28] T. Voicu, B. Cotovu, P. Constantinescu, *Monografia orașului Tulcea. Trecutul, prezentul și viitorul său*, Constanța, 1928, p. 69. Vezi și Virginia Dima, Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 23.

29 — ARISTOTEL CĂLINESCU, elev, Liceul Matei Basarab București, 1871 (clasa a V-a).

30 — ION CĂRUȚĂMÎNDRĂ, preot, Beștepe, 1829 *.

31 — CHICAN, dascăl-învățător, Ostrov (de Tulcea), 1855—1860.

32 — GHIRA DELI IORGA, învățător și primar, Rasova, pe la 1850—1858

33 — DIMITRIE CHIRESCU, învățător, preot, „anagnostru", întemeietor al școli din Vlahi, Dunăreni (Mîrleanu), Inspector al școlilor din jurul Cernavodei, învățător la Rasova și Cernavodă, preot la Cernavoda, Rasova, 1858—1874, Cernavoda 1874—1890.

34 — CHIRIȚA GHEORGHE DOMUSCIU DÎRSTOREANU, din Dobrogea, copist Mănăstirea Radu Vodă București, sec. XVIII.

35 — CHIRU NICOLAE, duhovnic (preot) Pecineaga (de Tulcea), 1867 *.

36 — CONSTANTIN, preot, Bugeac, 1874 *.

37 — CONSTANTIN, dascăl Biserica „Sf. Nicolae" Tulcea, — 4 mai 1865 — 16 aug. 1867.

38 — ȘTEFAN CONSTANTINESCU, preot-învățător, Zebil 1869—1875, Sabangia — după 1875.

39 — CORNEA, dascăl, Școala de cîntăreți și preoți Dăieni, 1866 *.

40 — COSTESCU, învățător, Tulcea, cam după 1870.

41 — ION CRĂCANĂ, călugăr, Taița, înainte de 1877.

42 — ION CREȚULESCU, profesor, 1871—1872.

---

* Cel puțin de la...

[29] X, p. 31 (broșură).

[30] Al. P. Arbore, *Sicia transdunăreană după Th. Condratovici* în Analele Dobrogei, 16, 1935, p. 51.

[31] *XII*, p. 63—64.

[32] Ioan M. Păunescu, *Un colț dobrogean, Schiță monografică*, Constanța, 1945, p. 105.

[33] D. Nițescu, *Școala românească în Dobrogea pînă la 1877* în Lamura 9, nr. 6 din 1928 ; Arh. Centrală de Stat, fond MAI/comunal, dosar 224/1877, fila 7 ; *Arhiepiscopia Dunării și a Tomisului de Jos, în trecut și astăzi*, Galați, Editura Arhiepiscopiei, 1981, p. 139—143 ; *V*, p. 33—34 ; *XII*, p. 61.

[34] Mateescu Tudor, *Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în secolul al XVIII-lea* în Biserica Ortodoxă Română, 93, nr. 9—10 din 1975, p. 1727 ; Mateescu Tudor, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, Direcția generală a Arhivelor Statului, 1979, p. 94.

[35] *V*, p. 88—90.

[36] *X*, p. 392 sau broșură, p. 38.

[37] *III*, p. 26 și urm.

[38] *XIII*, p. 642.

[39] *Arhiepiscopia Tomisului și a Dunării de jos...*, p. 27 și 42.

[40] Seminarist, „institutor și dirijor" al corului școlii românești ; I. Teodorescu, *Conferință asupra Dobrogei. Din trecutul Dobrogei*, București, 1897 ; „Neamul românesc" din 27 mai 1918 ; Virginia Dima, Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 14.

[41] Caesar Calenic, *op. cit.*, p. 76.

[42] *XIII*, p. 646.

43 — DOSOFTEI CRIHANA, călugăr, preot, arhimandrit, călugăr la Celic Dere prin 1846, superior al schitului Taița — după 1846, preot la Sulina 1861—1868, preot? la Satu Nou (de Deltă) C. A. Rosetti.
44 — DAMASCHIN, mocan-învățător, Niculițel, înainte de 1877.
45 — DANIIL, preot, 1865 *.
46 — DANIIL, călugăr. Între întemeietorii Mănăstirii Cocoș — 1833, stareț după 1860.
47 — DANAILĂ, călugăr, dascăl la „Sf. Nicolae" Tulcea, 1869.
48 — NICOLAE DELIGHIOZ, învățător, Sarinasuf, 1867.
49 — DESPINA PETRE MIHAIL (fiica lui) învățătoare, 1859—1861.
50 — POPA DIMA, învățător Topalu,. după 1843.
51 — GHEORGHE DIMA, dascăl, Băneasa (Parachioi), 1865 *.
52 — DIMITRIE DIACUL, diacon, Pecineaga (de Tulcea), 1867*.
53 — DIMITRIE PRIOT, preot, Garvăn, 1872 *.
54 — DIMITRIE DOBRE, preot, Cochirleni, înainte de 1877.
55 — DINU, logofăt, Oltina (de Constanța), înainte de 1877.
56 — DOBRESCU, preot, Cochirleni, 1874 *.
57 — DRĂGNEA, preot, 1876.
58 — DRĂGAN SIN POPA RUSE, logofăt, Garvăn, 1839.
59 — POPA DRĂGAN, preot, Almalâu, 1878 *.
60 — DRĂGAN NICULA, cîntăreț, Cerna, înainte de 1877.
61 — DRĂGHICI, învățător, Greci, 1870 *.

---

* Cel puțin de la...

[43] *II*, dosar 893/1939 f. 32 ; *V*, p. 101—102 ; Roman Sorescu, *op. cit.*, p. 23, 103 ; Tudor Mateescu, *Un așezământ monahal moldovenesc în Dobrogea — Mănăstirea Taița*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, 49, nr. / 1—2, din 1973, p. 121—125.

[44] *XII*, p. 64.

[45] Între eforii bisericii, „Dobrogea Jună" din 18 aug. 1940.

[46] Roman Sorescu, *op. cit.*, p. 23, 104.

[47] *III*, f. 26 și urm.

[48] *II*, dosar 893/1939, f. 90.

[49] *IX*, p. 38—39. În general nu se acceptă un „interegn" Despina, între Petrea Mihail și fiul său, Costache Petrescu.

[50] *XIII*, p. 645.

[51] *V*, p. 31.

[52] *Idem*, p. 88—90.

[53] *VIII*, p. 317.

[54] *I*, dosar 51/1884—1890.

[55] *V*, p. 102.

[56] D. Nițescu, *op. cit.*, p. 159—163.

[57] Culea Apostol, *op. cit.*, p. 118.

[58] *V*, p. 50—51.

[59] P. P. Panaitescu, *Originea populației în Dobrogea nouă*, București, 1940, p. 40. Autorul precizează că Popa Drăgan e de neam bulgar dar, după mărturiile indignate ale unor istorici bulgari, contemporani evenimentelor, slujește românește și e cel mai aprins partizan al limbii române.

[60] G. Coatu, *Începutul școalei românești din comuna Cerna, județul Tulcea* în Analele Dobrogei, 9, vol. II, din 1928, p. 351.

[61] *XII*, p. 64.

62 — DASCĂLUL DUMITRU, dascăl, Cochirleni, 1863 *
63 — DASCĂLUL DUMITRU, preot, Cerna, înainte de 1877 (?)
64 — EFTIMIE, preot, Măcin, după 1834 — înainte de 1876.
65 — ELEFTERIE, învățător, Seimenii mari — înainte de 1877.
66 — ENCICA, preot, Dunăreni (Mârleanu) — înainte de 1877.
67 — ENCIA, preot, Rasova, în jur de 1858 (?)
68 — FILIP, preot-învățător, Nalbant, 1835—1852.
69 — IOAN FILOTEIU (DASCĂLUL IONIȚĂ), învățător, Tulcea, martie 1867 *.
70 — IOAN S. GĂLIU, preot, Mahmudia, 1871 *.
71 — TEDOR GEORGESCU, „profesor", Ostrov (de Constanța), 1867 *.
72 — GHEDEON, călugăr-învățător, Cîșla (de Tulcea), înainte de 1877.
73 — PREOTUL GHEORGHE, preot, Ostrov (de Constanța), 1870 *.
74 — GHEORGHE, dascăl-învățător, Seimenii mari — înainte de 1877.
75 — GHEORGHE, dascăl-învățător, 1790—1802.
76 — GHEORGHE, preot, Dunăreni (Mârleanu), înainte de 1877.
77 — GHEORGHI, logofăt (?), Luncavița, 1 aprilie 1848.
78 — GHEORGHIU MARIA, învățătoare, Tulcea, înainte de 1878.
79 — GHERONTIE, călugăr. Între întemeietorii Mănăstirii Cocos, 1833.
80 — GRECU GEORGE, dascăl la „Sf. Nicolae", Tulcea, 1869—1871.
81 — GRIGORE GOSEA, „institutor", Ostrov (Constanța), 1873 *.

---

* Cel puțin de la...

[62] *V*, p. 34—35.

[63] G. Coatu, *op. cit.*, p. 351.

[64] *V*, p. 86.

[65] Dobrogean, de origine. *XIII*, p. 644.

[66] *IV*, doc. 277, p. 297.

[67] Tradiția familiei Chirescu. Informație de la generalul în rezervă Dimitrie Dimitrie Chirescu, fiul lui Dimitrie Chirescu. Dar ca ciorbagiu al satului Rasova, *IV*, doc. 99 și 100.

[68] *Arhiepiscopia Tomisului și a Dunării de Jos*, p. 42 ; V. Ursăcescu, *Monografia comunei Nalbant*, 1910, p. 56.

[69] Virginia Dima, Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 14, „Neamul românesc" din 27 mai 1918.

[70] *V*, p. 84—85.

[71] *Idem*, p. 60.

[72] *XIII*, p. 642.

[73] *X*, broșură, p. 20. Membru al Societății de cultură.

[74] *XIII*, p. 644.

[75] Din Oltenia. *IX*, p. 57—58.

[76] I se recunoaște tapiul de proprietar funciar din timpul Imperiului Otoman *I*, dosar 134/1880—1887.

[77] *V*, p. 83.

[78] Și cu un document inedit. Virginia Dima, Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 14 ; *IX*, p. 18.

[79] Transilvănean, călugăr la Muntele Athos. Roman Sorescu, *op. cit.*, passim.

[80] *III*, fila 26 și urm.

[81] *X*, p. 337.

82 — GRIGORE, mitropolit, pe la 1873.
83 — GEORGE GRIGORESCU, preot, Greci, 1874 *.
84 — CERCEL HAGINEACA, învățător, Oltina, înainte de 1877.
85 — HRISTEA A LIXANDRI, „scriitor", 1850 *.
86 — IACOV A DIACON, diacon (?), mănăstirea Celic, 1853.
87 — POPA IANCU, preot, Niculițel, 1850 *.
88 — ILIE DE LA CERNAVODĂ, tipograf la Rîmnic, 1726 *
89 — PĂRINTELE ILIE, preot, Cataloi, înainte de 1859.
90 — POPA ILIE, preot, Topalu, 1853 *.
91 — POPA IOAN, preot, Viile (Beilic), 1873 *.
92 — IOAN, dascăl-învățător, Cernavodă, 1765 *.
93 — POPA IOAN, preot, Rasova, înainte de 1868.
95 — IOAN, preot, Somova, 1873 *.
94 — POPA IOAN, preot, Cochirleni, 1852 *.
96 — IOAN, dascăl-învățător, Văcăreni (și Garvăn ?), 1843.
97 — IOAN DIN MACIN, dascăl-cîntăreț, Măcin 1834 — înainte 1867
97 — IOAN DIN MACIN, dascăl-cîntăreț, Măcin 1834 — înainte de 1867 Niculițel, după 1868.
98 — IOIL, călugăr. Ctitor al Taiței, înainte de 1856.
99 — ION, preot în Carahasan, mult înainte de 1782.
100 — ION, preot, Ostrov (de Tulcea), mort în 1855.
101 — ION, dascăl, 1865.
102 — IONESCU T, logofăt (?), Luncavița, 1871.
103 — RADU IONESCU, preot, Fîntîna mare (Coium punar), — 1870.

---

* Cel puțin de la...
[82] *IV*, doc. 261 și 262.
[83] *V*, p. 82.
[84] Poate fi fiul acelui primar Agi Neagul din Oltina! *XIII*, p. 646; *X*, p. 389—390.
[85] *IV*, doc. 140.
[86] *V*, p. 73.
[87] *VII*, p. 104—105.
[88] *Bibliografia românească veche, 508—1830*, tom II, (1716—1808), p. 29.
[89] *VI*, p. 214.
[90] *V*, p. 62.
[91] *X*, p. 390—392.
[92] Tudor Mateescu, *Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organele judiciare ale Țării Românești (sec. al XVIII-lea)* în Studii și materiale de istorie medie, vol. IX, Ed. Acad R.S.R., București, 1978, p. 128—129; *Istoria învățămîntului din România*, vol. I, p. 258.
[93] *V*, p. 61.
[94] *Idem* ,p. 34—35.
[95] *IV*, doc. 261, Anexa.
[96] *V*, p. 92—96.
[97] *XII*, p. 86; El, sau un altul cu același nume — 1872; *VIII*, p. 315.
[98] *VII*, p. 101—103.
[99] *V*, p. 51, Carahasan, localitate dispărută.
[100] *II*, dosar 839/1939, f. 28.
[101] Apostol D. Culea, *op. cit.*, p. 118.
[102] Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 100.
[103] *V*. p. 83.

104 — IONIȚĂ dascăl, 17 oct. 1858 *.
105 — IONOFTON, monah, Chilia (?), 1873 *.
106 — VASILE MOȘ IORGA, învățător Rasova, înainte de 1850.
107 — IOSIF MOESIODACUL, profesor Cernavodă și București. La Cernavodă, după 1725.
108 — IROFTEI, călugăr-învățător — Taița, înainte de 1877.
109 — IOSIF, monah, Traian (Satu nou), 1859 *.
110 — IRIMIA, dascăl, Nalbant, 1854—1861.
111 — ISAC, călugăr-învățător, Garvăn, 1859 *.
112 — ISAIA, ierosimonah, Tulcea, 1859 *.
113 — IVANCEA, preot. Formaț la dreapta Dunării, 1836.
114 — IVANOV, preot, Gîrliciu, înainte de 1877.
115 — 116 — JIPA, logofătul, Biserica „Sf. Ilie" din Cernavodă, 1669.
117 — IACHINT, mitropolit de Vicina, prima jumătate a sec. al XV-lea
118 — LAZĂR, cîntăreț la „Sf. Nicolae", Tulcea, 1867—1869.
119 — NICOLAE LĂCĂTUȘ, dascăl, 1867—1870.
120 — LILIPAN NICHIFOR, învățător, Ostrov (de Tulcea), 1874—1879.
121 — DIMITRIE LUCA, preot învățător la Tulcea, înainte de 1877.
122 — DIMITRIE MACHE, preot, Topalu, înainte de 1877.
123 — MARIN, preot, Măcin, după 1834 — înainte de 1876.
124 — ENIU MARINESCU, dascăl (învățător ?), Băneasa (Parachioi), 1868 *.
125 — POPA MARTIN, preot-învățător, Ostrov (de Tulcea), 1860—1871.

---

* Cel puțin de la...

[104] Mateescu Tudor, *Obiecte bisericești aduse în Dobrogea, de la stînga Dunării înainte de 1877*, Biserica Ortodoxă Română, 94, nr. 9—12 din 1976, p. 1039—1041.

[105] Vinde o carte bisericii din Mahmudia. *V*, p. 84—85.

[106] Ioan D. Păunescu, *op. cit.*, p. 105 ; *V*, p. 61.

[107] Nicolae Iorga, *O hartă a Țării Românești din 1870 și un geograf dobrogean*, Analele Academiei Române. Seria II-a, tom. XXXVII, Memoriile Secției istorice, București, 1914 ; Nicolae Iorga, *Iosif Moesiodax, geograful din Cernavoda, Arhiva Dobrogei*, 2, nr. 1, 1919, p. 6—8.

[108] Caesar Calenic, *op. cit.*, p. 75.

[109] *VI*, p. 213.

[110] V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 56.

[111] Munteanu Aurel, *op. cit.*, p. 120.

[112] Roman Sorescu, *op. cit.*, p. 23.

[113] *IV*, doc. 39.

[114] *I*, dosar 95/1880—1887.

[115—116] *De la Dunăre la Mare...*, p. 180.

[117] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, Ed. Științifică, București, 1974, p. 229.

[118] *III*, p. 26 și urm.

[119] *XIII*, p. 646. „Lamura", 8, nr. 6 din 1927, p. 171 ; *XII*, p. 60.

[120] *XII*, p. 64.

[121] „Pressa", 11, nr. 249, din 11 nov. 1878.

[122] *I*, dosar 202/1883—1888, fasc. 18.

[123] *V*, p. 34.

[124] *Idem*, p. 31.

[125] *XII*, p. 64.

126 — FLORU MAVRODINESCU, logofăt, Ostrov (de Constanța), 1846.
127 — MIERLAN NICOLAE, învățător, Dăieni, înainte de 1877.
128 — MIHAIL, logofăt, Ostrov (de Constanța), 1846.
129 — MIHAIL, preot, Rasova, ian. 1845.
130 — MIHAIL, dascăl (din 1780, preot), pînă la 1835.
131 — MILIAN G. (EMILIAN), președinte al Societății de cultură, 1874 *.
132 — MIRON XENIA, învățătoare, 1874.
133 — MITU, dascăl și învățător, Cochirleni, 1874.
134 — MITUL, logofăt, Rasova, 1845 *.
135 — DUMITRU MOLDOVEANU, învățător (sau logofăt) înainte de 1877.
136 — ION MOROIANU, învățător, Greci, după 1812.
137 — ION MOROIANU, învățător, Greci, după 1874, înainte de 1878.
138 — GRIGORE ST. MUSICĂ, învățător, Ostrov (de Constanța), 1873—1875.
139 — NECULAI, preot, Oltina, 1873 *.
140 — NECULAI, preot, Văcăreni și Garvăn, 1843 *.
141 — NECULAI (din neamul Popei Alexandru din Călărași), învățător, Vaidomir, înainte de 1877.
142 — NEGOESCU NECULAI, învățător, Aliman, 1869.
143 — NEGRU (NEGRUȚIU) ALEXANDRU, preot sachelar, Tulcea 1873 *.

---

* Cel puțin de la...

126 *V*, p. 57—58. Apare și ca FLORU MAVRU.
127 *XIII*, p. 643.
128 *V*, p. 58.
129 *IV*, doc. 99.
130 *XII*, p. 60 ; *IV*, p. 57—58.
131 *IV*, doc. 264 și 265.
132 *Idem*, doc. 264, 265.
133 D. Nițescu, *op. cit.* ; *XIII*, p. 645.
134 *IV*, doc. 100.
135 *IX*, p. 56.
136 *XIII*, p. 643.
137 Un alt Moroianu, în aceeași localitate, la distanță de 60 de ani ? Greșeală de datare ? *V*, p. 82.
138 Din Vaidomir. *IX*, p. 55. Și portret.
139 *X*, p. 389—390 ; O fi Neculai de la *V*, p. 102 ?
140 *V*, p. 36.
141 *IX*, p. 56.
142 *Ibidem*.
143—144 E vorba de doi frați sau de tată-fiu ? Alexandru apare numai sub acest nume. Dar al doilea, cînd Dumitru, cînd Ion. Deși ne dăm seama că e vorba de aceeași persoană. Din bibliografia problemei : Virginia Dima, Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 14 ; *XII*, p. 33. *IV*, doc. 261—262 ; „Pressa", 11, nr. 248 din 11 nov. 1878 ; Niculescu G. V., *Dare de seamă a protopopiei județului Tulcea* alcătuită cu prilejul jubileului de 40 de ani de domnie a MSCarol I al României, București, 1903, p. 86 ; Dimitrie apare în *III* ca activînd la Tulcea între 1864—1879. Mort în 1880. Dar în *Arhivele Centrale de Stat*, Fond Înalta Curte de Casație, dosar 1/1881, fila 1, îl găsesc ca trăind încă, în 1831.

144 — NEGRU DIMITRIE, preot sachelar, Tulcea, înainte de 1877.
145 — NEOFIT, episcop, Cernavodă (Bogazchioi), 1770.
146 — NEOHIT, eromonah, Tulcea, 1859 *.
147 — NICODIM, monah, Tulcea, 1859 *.
148 — COSTACHE NICOLAE, pictor de icoane, 1859—1860 *.
149 — ȘTEFAN NICOLAE, dascăl-învățător, 1859—1864.
150 — MOȘ NICOLAE PISARU, logofăt (?), Văcăreni, 1869.
151 — DIMITRIE ȘTEFAN ORZESCUL (sau URZESCU), învățător, Greci, 1861—1867 *.
152 — PAHOMIE, dascăl, „pe la 1821".
153 — PARTENIE PAVLOVICI, preot, sec. XVIII.
154. — PĂDUREȚ DUMITRU, învățător, Parches, înainte de 1877.
155 — DUMITRU PETCULESCU, preot, Seimenii mari, înainte de 1887.
156 — PETRE MIHAIL, învățător, 1847—1859.
157 — PETRE POPA, a învățat la școala lui Dimitrie de la Cerna (Ce ?), înainte de 1877.
158 — COSTACHE PETRESCU, învățător, 1861 (?) — 1878.
159 — D. PETRESCU, dascăl, 1875—1883.
160 — GH. PETRESCU DUROSTOREANU, profesor, înainte de 1877.

---

* Cel puțin de la...

[145] *Istoria învățămîntului în România...* vol. I, p. 258 ; Mai pe larg, Nicolae Iorga, *Droits nationaux et politiques de Roumains dans la Dobrudja*, Iași, 1917, p. 75 ; La 1774, ca „episcop de Cernavoda" în *Din trecutul bisericii noastre. Listele cronologice ale ierarhilor bisericii ortodoxe române,* Biserica Ortodoxă Română, 93, 1975, nr. 3—4, p. 342.

[146] *VI*, p. 210.

[147] *Ibidem.*

[148] Culea Apostol, *op. cit.*, p. 120.

[149] *IX*, p. 57—58.

[150] *V*, p. 93—94.

[151] *Idem*, p. 80, sub forma „Orzăscul". *XIII*, p. 643, „Urzescul".

[152] *IX*, p. 57—58.

[153] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 500, spune că mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovițului intenționa să trimită în Transilvania ca episcop pe Partenie Pavlovici, originar din Dobrogea, „poate chiar de neam român".

[154] *XII*, p. 65.

[155] *I*, dosar 180/1880—1886, f. 12 și 15.

[156] „mult mai învățat decît mitropolitul", spun contemporanii lui. „România literară", nr. 2 din 8 ian. 1855, p. 13—15 ; *X*, p. 13 (broșură), *IX*, p. 101—102 ; **X** (revista) p. 360—365.

[157] Coatu Cerna, *op.* cit., p. 348.

[158] *X*, în întregime. *IV*, doc. 246, 247, 250 ; Gh. Dumitrașcu, *Contribuții la problema vechimii unor școli românești din Dobrogea înainte de 1877*, Însemnări didactice — culegere de articole metodico-științifice de istorie, Inspectoratul școlar Constanța, Constanța, 1982, p. 49—51.

[159] Dumtiru D. Popescu, de fapt. „Lamura" 8, nr. 6 din 1927, p. 171.

[160] Profesor, fratele lui Costache Petrescu ; *IX*, p. 54 și 56.

161 — SIMION PETRESCU, profesor la „Sf. Sava" București, înainte de 1877.
162 — PLATON, preot, Văcăreni, 1872 *.
163 — POPESCU, învățător, Greci, pe la 1870.
164 — DINU POPESCU, preot, Ostrov, 1864.
165 — POPESCU PETCU-fiul. DANIEL POPESCU, preot (?) — Băneasa (Parachioi), 1876.
166 — POPESCU VASILE, membru al Societății de cultură, 1870.
167 — PRICOCHI (PRICOPIE), preot, Zebil, 1859 *.
168 — ION PUIA PREUTUL, preot, Garvăn, 1872 *.
169 — POPA RADU, protop, 1869 *.
170 — RADU DIMITRIE, preot (logofăt ?), Greci, 29 august 1871 *.
171 — RĂDULESCU, farmacist din Cernavodă în București, înainte de 1877.
172 — GHEORGHE ROȘCA, preot, Văcăreni, înainte de 1877.
173 — IACOB ROȘU, cîntăreț și învățător, Nalbant, 1872—1875.
174 — POPA RUSE, în Dobrogea, preot, cu mult înainte de 1839.
175 — SACHELARIE, preot, „Luncavița", 1848.
176 — SACHELARIE, sin Popa Ștefan — preot la Ostrov (de Constanța), martie 1864.
177 — SACHELARIE, revizor al comunelor române, oct. 1871, preot la Oltina, 1873.

---

* Cel puțin de la...

[161] X, p. 55. Apare, ca profesor la Sfîntul Sava (?) ca donînd bani pentru susținerea Războiului din 1877. Dar, pe de altă parte, apare ca învățător la (?) deși avea numai 4 clase. Așadar, cam tot ce știm despre Simion Petrescu va trebui reevaluat în lumina propriilor amintiri din „Viitorul Dobrogei", 6, nr. 6 din 10 martie 1913, p. 2.

[162] *VIII*, p. 318.

[163] *XII*, p. 64.

[164] Convorbiri didactice. Inspectoratul județean școlar Tulcea, I, nr. 9—10 din 1937, p. 40

[165] Fiu de popă din Dobrogea (bulgar sau bulgarizat după 1878 !), X, p. 20 (broșură).

[166] „Viitorul Dobrogei", 6, nr. 6 din 10 martie 1913, p. 2.

[167] *VI*, p. 211.

[168] *VIII*, p. 317.

[169] Mateescu Tudor, *Organizarea eclesiastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, Biserica Ortodoxă Română, 95, nr. 9—12 din 1977, p. 973.

[170] *V*, p. 82.

[171] Anuarul Dobrogei din anul 1910, Constanța, 1910.

[172] Traian Bidoaie, *Date despre începuturile învățămîntului românesc*, Convorbiri didactice, Tulcea, III, 1974, p. 112. Preotul venea din Ardeal. A făcut școli în Văcăreni și în alte sate.

[173] V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 56.

[174] E tatăl logofătului Drăgan (de unde ? E tot din Dobrogea ? În acest caz avem un logofăt), *V*, p. 50—51.

[175] *V*, p. 82—83.

[176] *Idem*, p. 59.

[177] *IX*, p. 46 ; *X*, p. 389—390 ; *Arhiepiscopia Tomisului și a Dunării de jos*, p. 167.

178 — C. SARABAȘ, preot la Iazurile (Calica), 1870.
179 — SCARLAT, preot, Măcin, cel puțin 1872—1876.
180 — SCHELETTI CONSTANTIN, avocat, Tulcea, vara lui 1878.
181 — SERAFIN, călugăr și învățător, Zebil, 1877—1878.
182 — SERAFIN, director al școlii din Niculițel, înainte de 1877.
183 — SIMEON, dascăl-învățător, Niculițel, înainte de 1877.
184 — SIMEON, călugăr, întemeietor al mănăstirii Taița, înainte de 1877.
185 — SERAFIM, „Sf. Nicolae", Tulcea, 1871—1872.
186 — DUMITRU SÎRBU, preot, 1865.
187 — DUMITRU STAMATESCU (STĂNESCU ?), înainte de 1877.
188 — STAN NICOLAE, învățător, Ostrov (de Tulcea), 1871—1874.
189 — STAN MARIN, intern la Institutul macedo-român București, 1871.
190 — TUDOR STĂNESCU, învățător la Oltina, 1870.
191 — DIMITRIE STĂNESCU, învățător, 1871 *.
192 — STOIANOVICI, consul al României la Tulcea — după 1856— —1878.
193 — RUSU ȘARU, preot, 1830 *.
194 — POPA ȘTEFAN, preot, Oltina, martie 1864.
195 — STEFANACHE, dascăl-învățător, înainte de 1850.
196 — TĂNASE, preot, Viile (Beilic), 1846 *.
197 — APOSTOL TEODORESCU, cîntăreț (?), Izvoarele (Alibeichioi), 1859 *.
198 — APOSTOL TEODORESCU (altul ?), Tulcea (?), 2 febr. 1864.

---

* Cel puțin de la...

178 *II*, dosar 360/1939, fila 68.

179 *VIII*, p. 315 ; *IV*, doc. 270.

180 Fruntaș al românilor, stabilit la Tulcea în vara lui 1878 a lăsat și o broșură privind situația din Dobrogea acelui timp. Vezi „Pressa" 11, nr. 238, din 28 oct. 1878.

181 *XIII*, p. 642.

182 Călugăr (și învățător ?) *XII*, p. 64.

183 *Idem*, p. 64.

184 Caesar Calenic, *op. cit.*, p. 137.

185 *III*, p. 26 și urm.

186 Apostol D. Culea, *op. cit.*, p. 118.

187 *IX*, p. 56.

188 Culea Apostol, *op. cit.*, p. 63—64.

189 *IV*, doc. 257. Certificatul de absolvire.

190 *XIII*, p. 646.

191 *X*, broșură, p. 28—29 ; *IX*, p. 47.

192 *IV*, doc. 248.

193 Hirotonisit la 1774 la Turtucaia (?), mort la 1830. *IX*, p. 57—58.

194 Tatăl unui Sachelarie, la 1864. Fost deci, înainte de 1864 la Ostrov de Constanța, *V*, p. 53—60.

195 *VII*, p. 76—77.

196 Covacef Zaharia, *op. cit.*, p. 95.

197 Nicolae Iorga, *Cele trei Dobrogi pe care le-am găsit*, Analele Dobrogei 3, nr. 1 din 1922, p. 29—30 ; *VI*, întregul material.

198 *V*, p. 91.

199 — TEODOR TEODORESCU, preot, 1871.
200 — TEODOR, preot, pînă la 1876, Ostrov (de Constanța ?) după 1876
201 — TUDOR, logofăt, Carahasan, 1781.
202 — POPA TUDORICĂ CEL TÎNĂR, preot, 1863.
203 — POPA TUDORICĂ CEL BĂTRÎN, preot, înainte de 1863.
204 — THEODOR, fiul preotului TUDOR TODOR, elev, Institutul macedo-român București, dec. 1871.
205 — NICOLAE ȚÎRCĂ, viceconsul al Imperiului Habsburgic la Hîrșova, înainte de 1866.
206 — VASILE, ereu, Tulcea, 1859 *.
207 — VASILE, exaru, Somova, 1873 (nu 1837 ?).
208 — PREOT VASILE, preot, Măcin după 1834 — înainte de 1876.
209 — ION VERZEA, sachelariu, Hîrșova, înainte de 1861.
210 — VINIAMIN, monah, Traian (Satu Nou), 1859 *.
211 — VISARION, arhimandrit — întemeietor al Mănăstirii Cocoș, 1833—1860.
212 — VOICU MIHAI, preot, Viile (Beilic), înainte de 1877.
213 — POPA VOICU, preot, Zezil, 1873.
214 — ZAHARIA, preot, vicepreședinte al Societății de cultură, protopop, președinte al comunității românești — înainte de 1870.
215 — GHEORGHE ZIRNA, dascăl-învățător, înainte de 1877.
216 — CHRISTU ZANETU, preot, înainte de 1877.
217 — ATANASIE, preot, Viile, cel puțin 1818.

---

* Cel puțin de la...

[199] Amintit în Nifon Bălășescu, *op. cit.*, (vezi nota 13). O fi Tudor din X, p. 376 ?

[200] Culea Apostol, *op. cit.*, p. 116.

[201] *V*, p. 51.

[202] *IX*, p. 55 ; X, p. 376 ; Apostol D. Culea, *op. cit.*, p. 98—99.

[203] *Ibidem.*

[204] *IV*, doc. 258.

[205] Georgescu, Ioan, *Așezarea lui N. Țîrcă la Hîrșova și alegerea lui ca viceconsul*, Analele Dobrogei, 13—14 din 1932—1933, p. 41—52 ; *III*, fila 26. La 1866 el dona bisericii Sf. Nicolae din Tulcea suma de 206 lei.

[206] *VI*, p. 210.

[207] *IV*, doc. 261 ; Mateescu Tudor, *Organizarea eclesiastică...*, p. 974.

[208] *V*, p. 86.

[209] *IV*, doc. 223.

[210] *XIII*, p. 13—25.

[211] Roman Sorescu, *op. cit.* ; La 1850 îl întîlnește Ion Ionescu de la Brad și-l consideră ca unul dintre marii patrioți români din Dobrogea. (*VII*, p. 102 și 105). Vezi și Tudor Mateescu, *Un așezămînt monahal transilvănean în Dobrogea (Contribuții la istoria Mănăstirii Cocoșu pînă la 1877)*, „Mitropolia Ardealului", 21, nr. 1—3, 1976, p. 111—124.

[212] *I*, dosar 20/1882—1886, fi. 9—10.

[213] Vezi Simion Moruzov, *Monografia comunei Zebil*, București, 1913.

[214] *XIV*, doc. 253—255 ; *X*, p. 376, 380.

[215] *IX*, p. 57. A introdus acolo alfabetul latin.

[216] Poate fi Christu Zaharia de la 214 ?

[217] Z. Covacef, *op. cit.*, p. 57.

218 — POPESCU GHEORGHE, Ostrov (de Constanța), preot, după 1873.
219 — GEORGE SÎRBU, cîntăreț, „Sf. Nicolae", Tulcea, 1871.
220 — ȘARBAN, preot, Zebil, 1859 *.

ROMANIAN INTELLECTUALS IN DOBRUJA BEFORE 1878. STATISTIC STUDY

GH. DUMITRAȘCU

Abstract

As a result of the author's former studies (materialized in a score of articles) regarding the part of Dobrujan intellectuals (teachers, scholars, priests, readers, officials) in maintaining and stating the Romanians' national conscience between the Danube and the Sea, this catalogue of intellectuals can be mentioned. The author based it on archives, other published documentary sources and the studies of Romanian historians about Dobruja. The result was, in the end, a total of 220 Dobrujan (Romanian) intellectuals traced until 1878. The study wants to be primarily a quantitative analysis ; the conclusion coming off is that the origin of Romanian intellectuality in Dobruja corresponds to the population structure generally. Being so, considering the whole space inhabited by Romanians, the first Romanian intellectual symbiosis also took place here in Dobruja ; you may find, along with the native *Dician* intellectuals, those whose origins are Moldavia, Wallachia, Transylvania, the South of the Danube.

* Cel puțin de la...
218 „Viitorul Dobrogei", 6, nr. 6 din 10 martie 1913.
219 *III*, fila 26 și urm.
220 *VII*, p. 211.

SCRIITORI STRAINI ȘI DOBROGEA (sec. XIX)

ANNA-MARIA DIANA

Călătorii care au străbătut Dobrogea în cursul secolelor și, mai cu seamă, în secolul al XIX-lea, ne-au lăsat mărturii interesante privind trecutul zbuciumat al acestui pămînt românesc dintre Dunăre și Marea Neagră, cît și repere valoroase ale continuității de viață materială și spirituală a populației românești de aici, în contact neîntrerupt cu românii din întreg spațiul carpato-danubian [1]. Ei au parcurs malul dobrogean al Dunării sau zonele păduroase ale Babadagului, Niculițelului și Isaccei, au remarcat organizarea în așezări de obște a românilor, ca și hărnicia lor, priceperea dovedită în îndeletnicirile principale (agricultura, păstorit, pescuit etc.). Numărul călătorilor ce au trecut pe aici diferă de la secol la altul, secolul al XIX-lea fiind, desigur, mai bogat în călători de diverse naționalități, aflători aici din diferite motive (comerciale, diplomatice, ecleziastice, militare, științifice). Dacă secolul al XVII-lea ne oferă, de asemenea, o listă lungă de relații de călători, explicația constă în relativa stabilitate a administrației otomane în Dobrogea, în lipsa unor evenimente militare perturbante în această zonă. De la 1774, însă, șirul conflictelor militare ruso-turce crește, fiecare confruntare prefăcînd Dobrogea într-un teritoriu al distrugerilor, jafurilor și molimelor. Interesele unor mari puteri ca Anglia, Austria, Franța, în rezolvarea „problemei Orientului", ca și orientarea acestora către comerțul cu Țările Române, fac ca Dobrogea să fie privită ca „singura cale de acces" între Orient și Occident, ca și drumul cel mai scurt al comerțului englez, francez, italian etc. cu Principatele române [2]. Nu este cazul aici să amănunțim cauzele care au determinat o serie de

[1] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p.3 ; *Călători străini despre Țările Române*, Vol. 1—8.

[2] M. I. Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 175 ; C. Brătescu, *Dobrogea, 50 de ani de viață românească*, București, 1928, p. 3—65.

misiuni diplomatice, comerciale, militare sau tehnice să studieze pămîntul și realitățile dobrogene din secolul trecut, aceste misiuni, culminînd cu cea tehnică franceză din 1855—1856 (Lalanne, Michel — ingineri, Constantin Aninoșanu, inginer topograf, și medicul Camille Allard), care a realizat drumul de pămînt Rasova-Constanța, și cu cea engleză de la 1857—1860 (sub conducerea lui John Trevor Barklay), care a realizat linia ferată Constanța-Cernavodă. Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra unor călători deosebiți, atrași pe meleagurile noastre de curiozitatea spiritului lor viu, pătrunzător, de dorința de a cunoaște această provincie, „*terra incognita*" pentru europeni, secolul al XIX-lea fiind caracterizat, de altfel, și ca un secol al „călătoriilor romantice". Scriitori celebri ca Hans Cristian Andersen, marele povestitor danez, Franz Seraphim Grillparzer, poet și dramaturg austriac, cunoscuți și ca pasionați călători, atrași în genere de „farmecul Orientului", au trecut și prin provincia românească transdunăreană. Un alt mare scriitor, cunoscut prin prietenia sa cu revoluționarii români de la 1848, ca și prin interesul său literar și istoric pentru Orient, poetul francez Alphonse de Lamartine, a avut drept de concesiune asupra unor cariere de piatră din nordul Dobrogei, a exploatat aceste cariere prin intermediul unui administrator etc. Din păcate, călătoria proiectată de el pe meleagurile dobrogene nu a avut loc. La 1854, trece prin Țările române, atingînd în periplul său și sudul Dobrogei, marele scriitor rus Lev Tolstoi. În anii circumscriși Războiului Crimeii avem interesante însemnări despre Dobrogea și locuitorii săi datorate medicilor francezi F. Quensnoy și Camille Allard. Mai puțin cunoscute sînt „documentările" efectuate în țara noastră, inclusiv în Dobrogea, de Jules Verne. Autorul „Călătoriilor extraordinare" se pare că a voiajat incognito pe Dunăre, spre gurile ei ; el a scris două romane cu subiecte, eroi și peisaje care reflectă o cunoaștere directă a Dobrogei și Deltei Dunării.

În anul 1843 trece prin Dobrogea dramaturgul german Franz Seraphim Grillparzer, aflat într-o călătorie spre Orient[3]. „Am ajuns noaptea la Cernavodă — notează marele scriitor. Zgomotul strașnic de pe vapor nu încetează. Căpitanul cunoaște arta de a inventa mereu ceva ce te supără. Ploșnițele îl ajută"[4]. În așteptarea trăsurilor ce urmau să-l ducă la Constanța, Grillparzer și însoțitorii săi se distrează vînînd. Constanța îi apare ca un oraș devastat, dezolant. Aici merge „pînă la malul mării. Miros răcoritor de mare. Ne dezbrăcăm (...) Gust neplăcut al apei mării. Apa e mai rece decît am presupus-o. Supa caldă și vinul de Tenedos, servit la un prînz bun, ne fac să simțim și mai mult cît de binefăcătoare a fost baia de mare". Descrierea călătoriei orientale a lui Grillparzer a fost destul de tîrziu cunoscută publicului, de-abia în anul 1884, deci 12 ani după moartea lui. Drumurile spre răsăritul

[3] G. Octavian, „Litoral" 4, 1973, 311, p. 2.

[4] P. V. Lemeny, Tomis, 4, 1969, 7, p. 10—11 ; E. I. Păunel, An. Dob, 16, 1935, p. 108—118.

Europei, cu mici excursii în Asia, erau de mult la modă, ca și publicarea impresiilor culese în această lume străină europeanului din apus.

Un an mai tîrziu va străbate meleagurile de la Pontus Euxinus, venind de la Constantinopol, povestitorul danez Hans Christian Andersen. Astfel, în anul 1841, după un voiaj în Germania, Italia și Turcia, scriitorul se îndreaptă spre Danemarca străbătînd Marea Neagră de la Istanbul spre sudul Dunării [5].

Însemările acestei călătorii au fost publicate în limba daneză sub titlul „*En Dighter bazar*" (Bazarul unui poet), din care aflăm lucruri mai puțin cunoscute despre meleagurile dobrogene de la jumătatea secolului al XIX.-lea.

Constanța, aflată sub stăpînirea turcească îi oferă de la început o perspectivă dezolantă : „Küstendje este așezată pe un mal povîrnit, cu stînci calcaroase, încrustate cu scoici. Nici un copac, nici un tufiș, doar cîteva colibe fără geamuri, cu acoperiș de stuf rezemat în pămînt, înconjurate de o împrejmuire de piatră. Un steag flutură, un grup de femei privesc sub văl sosirea, iar tătarii se pornesc strigînd întru întîmpinarea pasagerilor. Debarcaderul se compune din blocuri din piatră trîntite unul peste altul" [6].

În imaginea precară a orașului scriitorul descoperă ca pe un tulburător amănunt, numeroase resturi din bogata arhitectură a cetății Tomis, intrînd în alcătuirea unor bizare improvizații arhitectonice : „Case sărăcuțe, pe jumătate dărăpănate, formau strada principală, care era destul de lată ; ici colo zăceau coloane de marmură și de piatră cenușie care după înfățișare aparțineau unei epoci mai vechi" [7]. Înfățișarea locuitorilor urbei era ca și peisajul. Aspectele legate de oamenii din Constanța, de viața lor din acele vremuri sînt sumbre. Trecînd la descrierea împrejurimilor, călătorul face o observație interesantă pentru noi, anume că „rămășițele destul de considerabile ale Valului Traian" porneau atunci încă din marginea orașului, în jurul căruia se întinde „o stepă imensă", „o cîmpie verde fără sfîrșit" lipsită de viață. El consideră greșit lacul Carasu ca un canal prin care Traian ar fi unit Dunărea cu Marea Neagră.

Rafinatul spirit de observație al călătorului danez surprinde elemente esențiale, care configurau imaginea ciobanului român, de acum și de odinioară, îmbrăcat în portul dacilor de pe Columna lui Traian, cu cojoace lungi de oaie cu lînă scoasă în afară, pălării gigantice sau o căciulă strîmtă de blană aspră, părul lor lung și zburlit le atîrna pe umeri ; toți purtau un topor greu. Turmele lor se înfățișau „ca o tabără mare de război". Cîntecul acestora amintește tulburător de obișnuitul motiv „foaie verde" al creațiilor noastre folclorice „O, salcie verde cu crengile tale pletoase". Cînd ajunge la Cernavodă ne prezintă aceeași sărăcie și mizerie ca și la Constanța. Descrie lunca inundată de

[5] „Dobrogea Nouă" 1969, 6421, p. 3.

[6] P. V. Lemeny, Tomis 2, 1967, 7, p. 13.

[7] *Ibidem*, p. 13.

apele Dunării, iar despre colinele din apropiere ne spune că aveau caracterul unui peisaj danez. Părăsind Dobrogea, Andersen se îmbarcă pe vaporul „Argo" pentru a naviga în susul Dunării, fluviu căruia îi prevede un viitor strălucit de „cale nepieritoare spre Orient, care din an în an va fi mai cercetată". Există în această afirmație ceva mai mult decît o generozitate de circumstanță, și anume intuirea unei perspective prospere, în care, ceea ce l-a impresionat pe Andersen, bogata vegetație a solului, avea să se împletească cu fertilitatea spirituală a oamenilor de pe aceste meleaguri.

Legături cu Dobrogea a avut și marele poet francez, figură proeminentă a romantismului, dar și a revoluției de la 1848, Alphonse de Lamartine. Pare absurdă încercarea de a stabili o legătură între poetul francez și pietrele folosite la clădirea caselor din Dobrogea. Totuși o asemenea legătură a existat. Un călător rus, romancierul Grigore Danilevschi, într-o scrisoare trimisă în timpul călătoriei sale prin țara noastră, la 1866, și publicată în „Opere complete" apărute în anul 1901 la Petersburg, povestește cum plecînd din Galați cu vaporul pe Dunăre, către Giurgiu, un alt călător i-a arătat pe țărmul dobrogean un frumos mal muntos — Golful Negru — Carabunar în turcește, o întindere de peste 200 hectare donate de sultan poetului, odată cu domeniul Bed el ganar, din Liban[8]. „Toate casele din Galați se construiau cu pietrele provenite de la carierele Lamartine din Măcin, administrate de doctorul Raymond", notează un document donat muzeului nostru de Gh. Jurgea-Negrilești nepotul lui De Kartamischeff, fost consul general al Rusiei în România și care își avea reședința în Galați în perioada de care ne ocupăm[9]. Documentul mai specifică că, proprietatea de la Măcin a fost dată poetului de către sultan pentru poezia sa „*Les Orientales*". Împrejurările care l-au hotărît pe sultanul Turciei să-i facă acest dar lui Lamartine sînt legate de activitatea politică a acestuia. Poetul a fost un mare om politic, democrat, care a luat parte la revoluția din 1848 din Franța, a fost pe rînd deputat al departamentului Sena, ministru al afacerilor externe pînă la alegerea lui Napoleon Bonaparte ca președinte. După pierderea înaltelor funcții deținute în administrație, el s-a văzut ruinat și a început să-și vîndă proprietățile. În anul 1849 Lamartine a cerut sultanului Abdul Medjid o concesiune de teritoriu în vederea exploatării. Aflînd de trista situație a poetului și în semn de admirație pentru opera sa, sultanul i-a dăruit domeniile din Dobrogea și Liban. De altfel, el le-a vîndut și pe acestea mai tîrziu fără ca să-și acopere datoriile.

„*La Grande Encyclopédie*" confirmă cele scrise de Grigore Danilevschi menționînd vînzarea vastelor concesiuni teritoriale pe care i le

[8] *La Grande Encyclopédie*, Paris, 1894, p. 813—815 ; Tomis 4, 1969, 7, p. 10—11.

[9] Două note scrise de G. Jurgea-Negrilești aflate în colecția secției de istorie medie, modernă și contemporană a MINAC, care atestă existența carierelor de piatră de la Măcin ale lui Lamartine.

acordase sultanul [10]. Aşadar acest mare poet francez a fost proprietar al carierelor de piatră de la Măcin şi al unei mari moşii în jurul acestora. În corespondenţa sa cu Ion Ghica din vremea voiajului dobrogean, Ion Ionescu de la Brad aminteşte fără să aducă alte precizări, de „ciflicurile lui Lamartine" [11]. În anul 1850, poetul se pregătea pentru o călătorie la Viena şi, de aici, pe Dunăre, pînă la Măcin, urmînd ca la Sulina să străbată Marea Neagră, şi dincolo de Bosfor şi Dardanele, să ajungă la celălalt domeniu din Liban. Călătoria i s-a părut însă anevoioasă, poate şi din considerente politice şi a ales o altă rută, prin Mediterana în Liban, pentru ca apoi să ajungă pe Marea Neagră, în Dobrogea. A efectuat această călătorie, cum rezultă şi din jurnalul său publicat în 1855 [12], dar la Marea Neagră şi în Dobrogea nu a mai ajuns. De altfel, spre finele vieţii, şi-a lichidat aceste concesiuni date de sultan pe 30 de ani [13].

Exploatările de la Măcin au continuat, însă, şi după 1869, data morţii poetului, de vreme ce baronul d'Hogguer, în însemnările sale de călătorie prin Dobrogea, 1878 (anul revenirii provinciei în graniţele statului român), scriind despre carierele de piatră din nordul Dobrogei, arăta că „cele mai importante sînt acelea din jurul Măcinului" [14].

Jules Verne, romancier deosebit de fecund, precursor al literaturii de anticipaţie, a scris romane de călătorie şi peripeţii în care prevedea, în a doua jumătate a secolului trecut, descoperiri şi invenţii importante din secolul nostru [15]. Înainte de a ne ocupa de călătoria făcută pe Dunăre şi de romanele mai puţin cunoscute la noi inspirate scriitorului de această călătorie : *„Kéraban le Têtu"* (Keraban încăpăţînatul), apărut în 1883, şi *„Le pilote du Danube"* (Pilotul de pe Dunăre), apărut postum în 1908, este bine să precizăm că exegeţii operei lui Jules Verne au descoperit cîteva probe ale prezenţei lui în România. Datele care converg atestă că scriitorul a fost în ţara noastră cu vaporul pe Dunăre pînă la Sulina. O întrebare se impune : cînd a efectuat călătoria sau călătoriile în spaţiul carpato-danubiano-pontic ? Anii 1882—1886 rămîn un hiatus în relatările despre viaţa romancierului ; mai precis, mari părţi din această perioadă sînt necunoscute biografilor săi [16]. Marguerite Allote de la Fuye descrie croaziera efectuată de

[10] *La Grande Encyclopédie*, Paris, 1894, p. 814.

[11] C. Cioroiu, *Litoralul românesc — Ghid sentimental*, Bucureşti, 1981, p. 184.

[12] V. Slăvescu, *Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, 1846—1874*, Bucureşti, 1943, p. 25.

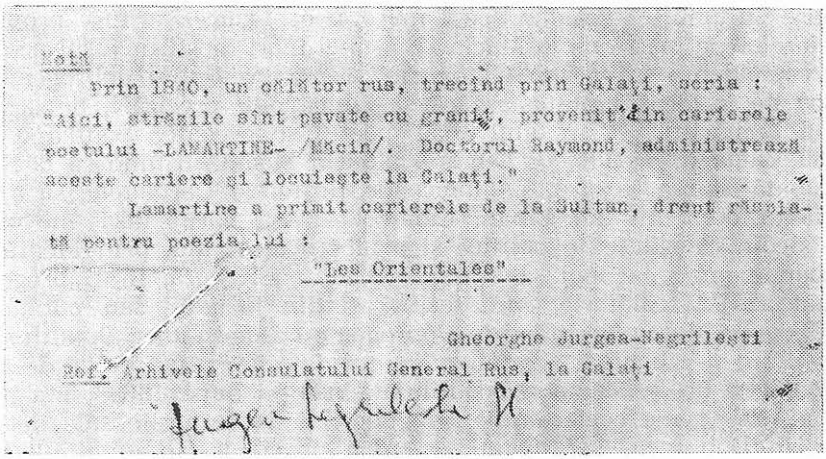
[12] P. V. Lemeny, *art. cit.*, p. 10—11 ; A. de Lamartine, *Voyage en Orient*, Paris 1855, tome 1, p. 178.

[13] *La Grande Encyclopédie*, p. 814 ; A. de Lamartine, *Souvenirs, impressions, pensée et paysages pendant un voyage en Orient 1832—1833 cu Notes d'un voyageur*, Paris, 1849, p. 99.

[14] Baron d'Hogguer, *Reinsegnements sur la Dobrudja*, Bucarest, 1879, p. 20.

[15] *Dicţionar al literaturii franceze*, Bucureşti, 1972, p. 506.

[16] Marguerite Allotte de la Fuye, *Jules Verne, sa vie, son oeuvre*, Paris 1928, p. 37 ; vezi şi D. Moroianu, *Jules Verne*, Bucureşti, 1962 ; I. Hobana, *20000 de pagini în căutarea lui Jules Verne*, Bucureşti, 1979 ; S. Săveanu, *Pe urmele lui Jules Verne în România*, Bucureşti, 1980.



Notă

Prin 1840, un exilator rus, trecînd prin Galaţi, scria : "Aici, străzile sînt pavate cu granit, provenit din carierele poetului -LAMARTINE- /Mâcin/. Doctorul Raymond, administrează aceste cariere şi locuieşte la Galaţi."

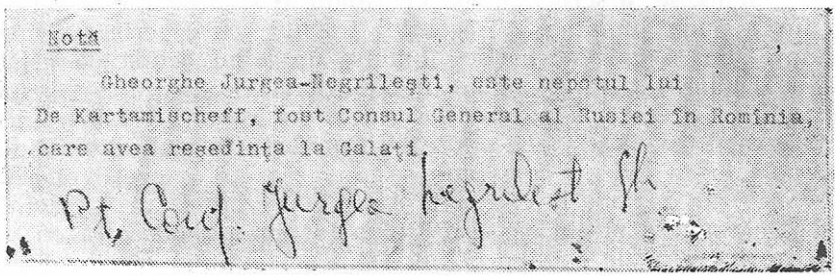
Lamartine a primit carierele de la Sultan, drept răsplată pentru poezia lui :

"Les Orientales"

Gheorghe Jurgea-Negrileşti

Şef Arhivele Consulatului General Rus, la Galaţi

Fig. 1



Notă

Gheorghe Jurgea-Negrileşti, este nepotul lui De Kartamischeff, fost Consul General al Rusiei în Romînia, care avea reşedinţa la Galaţi.

Fig. 2

scriitor în 1884 în Mediterana, lăsînd să se înţeleagă că Jules Verne ar fi trecut la un moment dat şi Bosforul în Marea Neagră [17]. Este posibil ca această călătorie să fi avut loc chiar mai înainte, anume în 1882, ceea ce l-a inspirat apoi să descrie peripeţiile în jurul Mării Negre ale lui Kéraban şi tovarăşilor săi. Interesant este, însă, că, în romanul *Kéraban încăpăţînatul* eroii ajung şi în Dobrogea, pe care o străbat pe vechiul drum militar şi comercial cunoscut romanilor şi practicat intens în perioada otomană : Bazargic-Carasu (Medgidia) — Babadag — Tulcea. Jules Verne arată că turcii numeau Dobrogea „ţara cea bună", datorită pămîntului ei fertil, iar ca locuitori autohtoni ai acesteia îi menţionează pe valahi (români). El nu reia vechea legendă a canalului construit de Traian, ca atîţia călători, şi spune că acest lac era alimentat de revărsările Dunării şi de izvoare subterane. Această a doua ipoteză, valabilă mai ales pentru lacul Siutghiol, este una din multele

[17] M. Moré, *Nouvelles explorations de Jules Verne*, Paris, 1963, p. 46.

„previziuni" cu care Verne își presară în mod obișnuit romanele. O altă „previziune" se referă la orașul Medgidia, pe care îl descrie mare și frumos, avînd peste 20 000 locuitori (ceea ce era exagerat) și o dezvoltare deosebită datorată căii ferate care leagă Constanța de Cernavodă, și al cărei „nod" este Medgidia. Descrie corect împrejurimile păduroase ale Babadagului, și face o frumoasă descriere agrementată cu detalii precise așezării orașului Tulcea. Același interes pentru localitățile de pe brațul Chilia îl vor manifesta și eroii celuilalt roman vernian *„Le pilote du Danube"*, al cărui titlu inițial pe manuscris era *„Frumoasa Dunăre galbenă"*. Ne sînt descrise hățișurile vegetale și meleagurile Deltei, pericolul țînțarilor sau atacul unei turme de mistreți [18]. Pe noi ne interesează desigur, descrierea porturilor românești la Dunăre, Crșova, Giurgiu, Tulcea, Sulina. Un Mihăilescu, un Dragoș, sînt nume românești, care apar printre personajele diferitelor întîmplări. Unele detalii despre brațul Chilia, localități și aspecte din Deltă, ne duc din nou la impresia de „relatare trăită". Dincolo da elucidarea misterului dacă Jules Verne a călătorit prin Dobrogea și pe Dunăre, rămîn romanele sale, exemple de interes real al scriitorului pentru țara noastră și de simpatie față de oamenii ei.

Astfel, prin intermediul scriitorilor străini aflăm date importante despre Dobrogea secolului XIX. Vedem azi aceleași meleaguri parcurse de ei în care mizeria și sărăcia, doar prezența mării le mai ierta, parcă pentru a confirma spusele lui Stendhal „vecinătatea mării distruge meschinăria" și totul ni se pare incredibil.

AUSLÄNDISCHE SCHRIFTSTELLER UND DIE DOBRUDSCHA

ANNA-MARIA DIANA

Zusammenfassung

Die Verfasserin bringt einige Informationen, die Dobrudscha des 19. Jhs. im Lichte der Reisebemerkungen einiger berühmten, durch dieses Gebiet gereisten Schriftsteller, betreffend.

Als neue Informationen stehen uns die Dokumente zur Verfügung die über die vom Sultan erhaltenen Besitztümer des Schriftstellers A. de Lamartine in der Dobrudscha, bei Măcin, und über die im Jahre 1882 wahrscheinlich unternommene Reise des Schriftstellers Jules Verne durch die Dobrudscha, infolgedessen seine letzten Romane, „Der Pilot von der Donau" und „Der eigensinnige Keraban" erschienen, berichten.

Liste der Abbildungen.

Note, durch welche die Besitztümer des Dichters Lamartine bei Măcin bezeugt werden.

[18] *Nouvelle gèographie universelle*, tome 3, 1884, p. 102 ; vezi și E. Reclus *Le tour du monde*, Paris, 1873.

DIN ISTORICUL INDUSTRIEI ROMÂNEȘTI A MATERIALELOR DE CONSTRUCȚII

FABRICA DE CIMENT DIN CERNAVODĂ (1899—1944)

STOICA LASCU

Probleme generale privind industria de ciment în România. Industria de ciment a luat naștere în România în anul 1890, prin construirea la Brăila a unei prime fabrici de către inginerul I. G. Cantacuzino ; în același an s-au mai construit fabrici și la Brașov și Gurahonț, pentru ca în următoarea perioadă numărul lor să ajungă la 11 — prin construirea fabricilor de la Azuga (1895), Putna (1898), Cernavodă (1899), Comarnic (1908), Gura Văii (1909), București (Dudești-Cioplea) (1911), Fieni și Turda (1914).

Primele fabrici au fost instalate cu cuptoare verticale, ce nu permiteau o ardere perfect uniformă a amestecului calcar-argilă și nici obținerea unui produs de înaltă rezistență, combustibilul folosit fiind cărbunele sfărîmat. La începutul secolului al XX-lea, fabricile de ciment din România adoptă cuptorul rotativ (introdus, inițial, în S.U.A., apoi, în 1908, în Germania), primul fiind instalat, în 1908 la Comarnic., fabrica de aici fiind proprietatea prințului Valentin Bibescu ; acest tip de cuptor oferea nete avantaje tehnice — arderea se făcea cu păcură, se micșora durata de ardere pentru obținerea clinkerului, de la 10—20 ore la o oră, cantitatea de materii prime ce se introducea în cuptor (care putea fi pînă la 60 m lungime) era de 2—3 ori mai mare decît cea introdusă în cuptorul vertical ; de asemenea, nevoia de mînă de lucru era de două ori mai mică [1].

Pînă la primul război mondial cantitatea de ciment a fabricilor românești acoperea în totalitate consumul de ciment al țării, nefiind nevoie să se apeleze decît cu totul sporadic la import.

---

[1] G. Ioanițiu, N. Costache, *Industria cimentului în România*, București, 1929, p. 11.

Inițial, importul de ciment era important (2 076 vag. în 1884, 4813 vag. în 1890, pentru a scădea în jur de 1 000 vag. în ultimul deceniu al secolului trecut), el micșorîndu-se după 1901 — cînd producția națională de ciment lua avînt — la cifre oscilînd între 100—200 vag., concomitent cu un început modest, e drept, de export de ciment românesc, cantitățile respective variind de la 80 vag. în 1901 la 621 vag. în 1911. Pînă la primul război mondial producția de ciement națională era aproape egală cu consumul intern, respectiv 3 661 vag., în 1906 (la un consum total de 3 789 vag.), 5 234 vag. în 1907 (la un consum de 4 894 vag.), 7 657 vag. în 1909 (la un consum de 7 426 vag.), 15 500 vag. în 1914 (la un consum de 15 883 vag.) [2] — cea mai mare producție pînă la război —, un rol important revenindu-i Fabricii de ciment din Cernavodă în producerea acestor cantități, după cum vom vedea.

Nevoia continuă de ciment, perspectivele sigure ce se deschideau acestei industrii în România, angajată pe făgașul dezvoltării moderne, ca și nevoia de randament, determină proprietarii să modernizeze continuu procesul tehnologic specific al fabricilor; astfel, în 1911 cele 5 fabrici de ciment din România acelor ani au fost dotate cu cuptoare rotative moderne, puterea motrice totală instalată fiind de 3 037 c.p., iar capitalul investit ridicîndu-se la 7 367 586 lei. În cursul anilor 1916—1918 fabricile au fost ocupate de către trupele inamice, nemaiproducînd nici o tonă de ciment; mai mult, o bună parte din instalațiile și mașinile-unelte au fost demontate și trimise în străinătate, Fabrica din Cernavodă avînd cel mai mult de suferit de pe urma acestui jaf. O statistică postbelică indică suma de 88 042 989 lei pagubele suferite de către industria de ciment în timpul primului război mondial, ceea ce reprezintă 11,7% din totalul pagubelor suferite de întreprinderile industriale din vechea Romanie, recunoscute de către justiție [4].

După 1918, prin revenirea la patria mamă a Bucovinei și Transilvaniei, numărul fabricilor de ciment se mărește cu patru, dintre care cea de la Turda era dotată cu cele mai moderne mașini și cuptoare rotative, celelalte trei (de la Brașov, Gurahonț și Putna) posedînd numai cuptoare verticale. În perioada interbelică producția de ciment a crescut valoric continuu, de la 165 milioane lei în 1921 la 735 milioane lei în 1 937, importul neavînd decît o importanță minimă, iar exportul fiind cu totul accidental [5]. În același timp, producția națională de ciment a crescut de la 11 000 vag. în 1920 la 15 300 vagoane în 1922, 28 770 vag. în 1926 și 32 059 vag. în 1927 [6]. În 1933 producția de ciment

[2] Arhivele Statului Constanța, *Fond Fabrica de ciment din Cernavoda*, dos. 132/1929—1935, f. 123—124.

[3] G. Ioanițiu, N. Costache, *op. cit.*, p. 15.

[4] N. P. Arcadian, *Industrializarea României. Studiu evolutiv-istoric, economic și juridic*, București, 1935, p. 166.

[5] V. N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 238.

[6] Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, f. 124.

a fost de 23 745 vag. (capacitatea totală teoretică a fabricilor fiind de 75 000 vag.), dintre care 2 t. se exportau, concomitent cu importul a 427 tone [7]. Cu totată creşterea continuă a producţiei de ciment şi a consumului, care se ridica de la 12 736 t. în 1913 la 468 948 t. în 1937, acesta pe cap de locuitor a continuat să fie în perioada interbelică modest, respectiv 1,73 kg în 1913 şi 24 kg în 1937 [8], ceea ce situa România pe locul 21 în lume în 1927 — cu 18 kg —, în urma unor ţări ca Grecia, Iugoslavia, Polonia şi Ungaria [9].

Ca şi în celelalte ramuri industriale, şi în industria cimentului asistăm în perioada interbelică la o accentuată concentrare de capital şi cartelizare. Investiţiile au crescut masiv, de la 596,8 milioane lei la 2 miliarde lei între anii 1927—1938 ; amortizările au fost pentru aceeaşi perioadă şi mai rapide, ele trecînd de la 213,4 milioane la 1,2 miliarde lei [10]. În anul 1937, cele 10 fabrici de ciment produceau 456 091 t., repartizat pe fabrici astfel : Turda — 15 291 t, cu un coeficient de utilizare al instalaţiilor de producere a cimentului de 87% ; Cernavodă — 69 500 t cu coeficientul respectiv de 51% ; Fieni — 57 274 t cu coeficientul de 56% ; Braşov — 55 925 t cu coeficientul de 55% ; „Titan" Bucureşti (Dudeşti-Cioplea) — 52 976 t cu coeficientul de 90%; Brăila — 41 561 t cu coeficientul de 46% ; Azuga — 22 956 t cu coeficientul de 76% ; Comarnic — 15 308 t cu coeficientul de numai 35% ; Putna 12 524 t cu coeficientul de 50% ; Dej — 12 626 t cu coeficientul de 80%. Aşadar, în medie, coeficientul de utilizare la întreaga capacitate de producţie al fabricilor din ţara noastră se ridică în 1937 doar la 62,8%, inferior celui mondial [11]. Cele 10 fabrici utilizau un număr de 2 090 lucrători în anul menţionat şi aveau o putere motrice instalată de 30 639 c.p. În total, capitalul fabricilor se ridica la 1 027 123 632 lei, iar investiţiile se cifrau şi ele la 1 607 516 559 lei. După originea capitalului, situaţia se prezintă astfel : Titan-Turda (în 1925 are loc fuziunea celor două fabrici) aparţinea în proporţie de 90% capitalului francez, reprezentat de o societate franco-română, Cernavodă — capital belgian în întregime, Brăila — belgian 55% şi românesc 45%, Azuga — românesc 60% şi elveţian 40%. Celelalte fabrici aveau în totalitate capital românesc — Fieni, Braşov, Comarnic, Putna, Dej —, neexcluzîndu-se, bineînţeles, participarea capitalului străin şi la acestea prin cumpărarea de acţiuni la bursa de valori. Toate fabricile — cu excepţia Putnei — îşi făceau investiţiile de care aveau nevoie cu mijloace proprii, nerecurgînd la surse străine [12].

---

[7] N. P. Arcadian, *op. cit.*, *pp.* 233.

[8] V. N. Madgearu, *op. cit.*, p .158. Între anii 1927—1931, consumul de ciment scade de la 28 607 vagoane (în 1927) şi 30 758 vagoane (în 1929) la 28 130 vagoane (în 1930) şi 20 896 vagoane (în 1931) (Ciment şi beton, I, nr. 1, 1933, pp. 44—45).

[9] G. Ioaniţiu N. Costache, *op. cit.*, p. 74.

[10] V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 158.

[11] Arhivele Statului Constanţa, *loc. cit.*, dos. 267/1938, f. 137.

[12] *Loc. cit.*, f. 136.

Cimentul românesc era recunoscut în perioada interbelică prin calitatea lui superioară, condițiile prevăzute în caietele de sarcini românești fiind mai severe din punct de vedere tehnic decît ale multor firme străine. Fabricile Azuga, Turda, Fieni, Titan, Brașov și Cernavodă produceau pe lîngă cimentul Portland normal și cimenturi speciale (super), care aveau avantajul substanțial al unei rezistențe mai mari ce creștea foarte repede cu timpul scurs de la turnare, ceea ce permitea astfel o decofrare și deci o execuție mai rapidă a construcțiilor.

ACTIVITATEA FABRICII DE CIMENT DIN CERNAVODĂ PÎNĂ ÎN 1916.

Creație a capitalului belgian, Fabrica de ciment din Cernavodă aparține *Societății anonime de cimenturi din Europa Orientală (Portland artificial)*, cu sediul social la Anvers. Ea a fost fondată la 10 iulie 1899 de către 37 membri (dintre aceștia, doar 8 erau din România, dar numai unul singur — Zamfirescu — cu nume neaoș românesc), scopul declarat fiind fabricarea și comercializarea cimentului, în special în țările din sud-estul Europei. „O primă uzină — se spune în articolul trei al Statutului — va fi stabilită în România“ [13], motivul alegerii apărînd explicit chiar de la început : el consta în calitatea superioară a materiei prime aflată la Cernavodă (calcar și argilă), procurarea avantajoasă a combustibilului necesar și existența posibilităților de transport pe Dunăre și Mare, la care se adăuga mîna de lucru ieftină — facilități ce permiteau obținerea unui preț de cost inferior celui din multe țări europene, și, implicit, asigurarea unui beneficiu net sporit [14].

Inițial, capitalul Societății era de 1,5 milioane franci belgieni (1,26 mil. lei), mărit ulterior la 2 milioane lei în 1910 și 2,5 milioane lei în 1912 ; durata de valabilitate a existenței societății, fixate inițial la 30 de ani, a fost prelungită în 1937 pînă în anul 1957 [15].

Conform articolului 6 din Statut, belgenii J. Ciselet, Fr. Rosseel și L. Volkaerts își aduceau contribuția prin studii, planuri și demersuri, iar P. Rottenberg, cetățean român, bancher din Brăila, contribuia cu 2,5 ha. la Cernavodă precum și cu autorizațiile obținute de la guvern și primăria orașului pentru stabilirea și construc-

[13] *Loc. cit.*, dos. 2/1899—1943, f. 66. Succinte date despre Fabrica de ciment din Cernavodă, vezi în M. Stanciu, A. Răducănescu, M. Iacob, M. Boia, *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Constanța*, D.G.A.S., București, 1977, pp. 111—119 ; A. Răducănescu, *Informații istorice în fondul de arhivă al Fabricii de ciment din Cernavoda*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1, Constanța, 1980, pp. 187—191 ; A. M. Diana, G. Lungu, *Din istoricul Cernavodei. Aspecte economice și sociale (1900—1940)*, în *Ibidem*, 2, 1983, pp. 253—266.

[14] *Loc. cit.*, dos. 5/1900—1907, f. 5.

[15] *Loc. cit.*, dos. 132/1929—1935, f. 120 ; dos. 2/1899—1943, f. 42, 78.

irea Fabricii de ciment [16]. Un an mai tîrziu, la 10 oct. 1900, prin Decretul regal nr. 3599, Societatea anonimă din Anvers este autorizată a înființa o sucursală la Cernavodă, în același an începînd construcția fabricii și montarea primelor instalații. Ele erau toate din import, în special din Belgia, și constau, în principal, din 6 cuptoare verticale sistem Dietsch cu o capacitate de 50 t zilnic. Forța motrice era dezvoltată de o mașină stabilă de 700 c.p.; treptat, dotarea tehnică a fabricii se îmbunătățește, pe măsura înmulțirii cererilor de ciment și a extinderii producției; astfel, în 1907, se mai construiesc încă 4 cuptoare verticale sistem Dietsch, cu o capacitate de 100 t. zilnic. Ținînd pasul cu tehnica modernă și dorind creșterea randamentului și productivității Fabricii, proprietarii aduc încontinuu îmbunătățiri, un moment deosebit constituindu-l anul 1909, cînd o parte din vechile cuptoare verticale sînt înlocuite cu un cuptor modern rotativ în lungime de 45 m, cu un diametru de 2,5 m, care singur avea o capacitate de 100 t. zilnic. Trei ani mai tîrziu, în 1912, este instalat un al doilea cuptor rotativ, ceea ce mărește producția de ciment la 220 t zilnic [17]. În primul deceniu de activitate preocupările pentru continua extindere a Fabricii sînt în centrul atenției administrației centrale din Anvers, după cum reiese din rapoartele anuale ale Consiliului de administrație (Consiliul era organul care reprezenta societatea, fixa cheltuielile generale, organiza mersul societății, numea și revoca directorul, inginerii și pe ceilalți anagajați, cumpăra imobile, bunuri etc., autoriza împrumuturi ș.a.), acesta nearătîndu-se întotdeauna mulțumit de rezultatele obținute: „deși în progresie serioasă, acest rezultat (este vorba de beneficiul net din anul 1906 în valoare de 100 710 franci belgieni față de 75 865 fr. belg. în 1905), n-a răspuns în întregime speranțelor noastre" [18]. Acționarii imputau acest rezultat „mai ales" unui grav accident tehnic survenit în plină campanie de lucru (august-sept.). Deși reparațiile fuseseră terminate, totuși livrările de ciment nu au putut fi recuperate pe parcurs datorită penuriei de vagoane care se resimțea în țară în acel moment, acestea fiind folosite în special la exportul grînelor. Constatînd „dezvoltarea atît de rapidă a consumului de ciment în România, spre a nu fi luați prin surprindere am mărit cheltuielile pentru noi investiții și utilaje în suma de 78 219,99 frs", raportează în ședința din 22 aprilie 1907,

[16] *Loc. cit.*, dos. 2/1899—1943, f. 66. Într-adevăr, în ședința din 21 noiembrie 1899, Consiliul comunal al Cernavodei (primar Gh. Callu) aprobă petiția din 29 octombrie a lui Paul Rotenberg, prin care acesta cerea să i se cedeze o porțiune de teren riverană terenului proprietății sale; porțiunea era în suprafață de 1 ha, 0923 m² și 735 m.l. cu prețul de 2 185,75 lei, socotit 20 bani/m² (*loc. cit.*, dos. 135/1929—1945, f. 420). Ulterior, Fabrica a ajuns să posede 33 ha terenuri bogate în argilă și calcar.

[17] *Loc. cit.*, f. 121.

[18] *Loc. cit.*, dos. 5/1900—1907, f. 11. Președintele exigentului Consiliu de administrație se numea Louis Volkaerts, iar din cei șapte membri doar unul singur (Victorio B. Mendel) era din România (Brăila).

Consiliul general pentru activitatea din anul 1906 [19]. În urma acestor îmbunătățiri, începînd din acest an, instalațiile pentru fabricarea cimentului și a varului devin din punct de vedere tehnic independente unele de altele , „și sîntem în măsură — declară Consiliul de administrație — de a face față nevoilor pieții românești". Din suma menționată mai sus, destinată investițiilor în 1906, jumătate (38 306 fr. belg.) s-a folosit pentru construcția unui nou siloz pentru ciment, a birourilor pentru personalul administrativ și a unor dormitoare destinate lucrătorilor, iar cealaltă jumătate (39 913 fr. belg.) a fost folosită pentru procurarea de noi mașini — de pildă, instalația pentru un măcinător de var, un măcinător Morel pentru materiile brute, un troliu mecanic pentru carieră. În preajma intrării României în primul război mondial, 1916, Fabrica se compunea în părțile sale principale din 2 cuptoare rotative, din motoare electrice ce aveau instalată o putere totală de 1 200 c.p., 3 mori pentru ciment, 2 mori pentru var hidraulic, diferite rezervoare mari de tablă pentru pasta de ciment și pentru combustibil, magazii pentru depozitat cimentul, atelier de reparațiuni și un laborator chimic pentru probe tehnologice. În anul menționat, producția zilnică normală a Fabricii de ciment Cernavodă era de 20—24 vagoane de ciment și cinci vagoane de var hidraulic.

De la înființare, respectiv primul an de producție — 1902 — cantitatea de ciment expediată în țară a crescut continuu, de la 3 060 t la 28 683 t în 1916, apogeul producției fiind atins în 1915 cu 32 824 t (în alți ani s-au expediat : 3 996 t în 1903, 6 124 t în 1905 , 11 958 t în 1907, 18 859 t în 1908, 21 089 t în 1909, 29 555 t în 1911). În afară de aceasta, Fabrica a expediat, începînd cu 1911, anual, cîte 4 000 t ciment pentru export ; e adevărat, cantitate minoră în ansamblul exportului de ciment al României, el însuși reprezentînd o cantitate redusă (în medie 200 de vagoane anual). În afară de construcțiile particulare, cimentul din Cernavodă a fost folosit la lucrările de construcție ale portului Constanța, a silozurilor, a unor instituții publice (Palatul Ministerului lucrărilor publice, construcțiile din cadrul Expoziției jubiliare din anul 1906), la construirea stațiilor de cale ferată de pe liniile București-Oltenița, Ploiești-Constanța, Giurgiu-Videle, Medgidia-Tulcea, la diferite lucrări de fortificații și apărare etc.

În toate rapoartele Consiliului de administrație, transpare foarte vădit satisfacția acționarilor pentru bune rezultate financiare ale Fabricii ; într-adevăr, începînd cu primul an de producție — 1902 — beneficiile nete (declarate) au crescut continuu de la 26 340 fr. la 75 865 fr.

[19] *Loc. cit.*

[20] *Loc. cit.*, dos. 56/1921—1927, f. 25. Pentru anul 1912 — an cînd s-a aprobat și mărirea capitalului Fabricii de la 2 la 2,5 milioane franci belgieni — raportul Consiliului de administrație constată că „Diviziile ciment și var hidraulic au funcționat normal și fără războiul balcanic, care a întrerupt cursul obișnuit al operațiunilor în timpul lunilor noiembrie și decembrie, noi am fi avut înregistrate rezultate excepțional de satisfăcătoare" (cantitatea livrată în acel an a fost de 30 677 t). (*loc. cit.*, dos. 2/1899—1943, f. 51).

în 1905, 100 710 fr. în 1906, 163 332 fr. în 1907, 302 590 fr. (dublu !) în 1908, 332 635 fr. în 1910, 602 418 fr. în 1911 (iarăși beneficii aproape dublate de la un an la altul), 672 689 fr. în 1912 — cel mai mare beneficiu pînă la primul război mondial —, pentru ca în 1914—1915 să scadă ușor la cca. 500 000 fr., iar în 1916 la numai 374 719 fr. din cauza războiului [21].

În timpul primului război mondial, în anii 1916—1918, Fabrica de ciment din Cernavodă a suportat consecințele unui crunt regim de ocupație, Dobrogea, „fiind invadată cu o iuțeală neașteptată, din arhivă, mașinile, instalațiile și toată gospodăria fabricei nu s-a putut salva decît foarte puțin, fabrica funcționînd pînă în ultimul timp" [22] (octombrie 1916). Multe din mașinile și instalațiile Fabriciii au fost demontate și transportate în Bulgaria — moara brută în sistem umed cu anexele ei, concasor, malaxor, elevator, un cuptor rotativ de 3,2 × 45 m cu anexele sale, o moară de ciment cu anexe — aceste mașini au fost readuse în cele din urmă, la sfîrșitul războiului, la Cernavodă — iar altele (o mașină de vapori de 700 C.P., 5 cazane de vapori și motorul Diesel de 400 c.p. cu patru cilindri Carels) au fost găsite demontate și descompletate. De asemenea, lipseau din Fabrică, la revenirea autorităților românești în noiembrie 1918, piese de schimb, mașini electrice (2 motoare de 7,5 și respectiv 5 c.p.), un dinam de 22 v., diferite alte materiale electrice, 87 de vagonete, 11 macarale de 1 000—10 000 kgf, un strung, o raboteză, mașini de găurit, alte diferite unelte, 55 t cărbuni, 967 kg oțel pentru scule, 3 931 oțel Bessemer etc. [23] Tot în Bulgaria au fost duse — de fapt, vîndute de către germani Societății „Granitoid" de la Batanovitz — toate piesele rezervă și materialul din magazie, plus 400 vagoane de ciment, 150 000 saci de ciment uzați, 120 vagoane clinker, toate găsite de ocupanți în Fabrică în noiembrie 1916 [24].

După încetarea ostilităților și revenirea administrației românești la Cernavodă, în urma evaluărilor respective făcute pentru despăgubiri, Comisia județeană pentru constatarea și evaluarea pagubelor de război a acceptat cererea de despăgubire, evaluînd pagubele aduse Fabricii de Ciment din Cernavodă la 8 542 000 lei. Dintre aceștia, 2 732 000 lei reprezintă valoarea mașinilor și instalațiilor Fabricii deteriorate găsite lipsă, 1 675 000 lei reprezintă lipsa de folosință a Fabri-

[21] *Loc. cit.*, f. 47.

[22] *Loc. cit.*, dos. 1 1921—1938, f. 1.

[23] *Loc. cit.*, dos. 6/1900—1919, f. 5.

[24] *Loc. cit.*, dos. 30/1917, f. 217. În anul 1910, Fabrica era înzestrată cu 1 mașină cu aburi de 750 C.P., o alta de 180 C.P., 1 motor electric de 20 C.P., 4 cazane multitubulare cu 500 m², 2 pompe de 250 m³, 10 cuptoare sistem Dietsch, 1 cuptor rotativ, 10 mori de bile, 4 șoproane cu o suprafață de 3 700 m², 5 silozuri cu o capacitate de 400 vagoane. În aceeași sursă se menționează că pînă în 1906 conducerea Fabricii fusese asigurată de J. Duqué, pentru ca după acest an ea să fie încredințată lui R. Flamand ; se specifica, de asemenea, că „din cauza dificultăților de export și a cererii mici în țară, fabrica nu lucrează decît 6—7 luni pe an cu o capacitate redusă" (capacitatea anuală de producție era de 130 000 t) (Dobrogea ilustrată, aprilie 1912, p. 14).

cii — s-a ajuns la această sumă calculîndu-se media beneficiului pe ultimii 5 ani antebelici (670 000 fr.) în care se cuprinde și suma de 90 000 lei a salariilor anual plătite —, 391 000 reprezintă pagubele suferite prin distrugerea de imobile ale Fabricii și ale anexelor etc. Recunoașterea de către Comisia județeană a despăgubirilor de război nu a însemnat automat și plata efectivă a acestora, starea financiară a țării nepermițînd recuperarea pagubelor, cu toate insistențele și demersurile întreprinse de către Societatea ce patrona Fabrica de ciment din Cernavodă [25].

ACTIVITATEA FABRICII DE CIMENT DIN CERNAVODĂ ÎNTRE ANII 1919—1944.

După alungarea ocupanților și revenirea autorităților și personalului de conducere și a lucrătorilor la Cernavodă, grija principală a direcțiunii Fabricii a fost găsirea și readucerea utilajului și a mașinilor lipsă, montarea acestora și pregătirea pentru reînceperea producției. Timp de un an, în 1920, au fost căutate și aduse din Bulgaria cca. 800 t de material ce-i fusese luat Fabricii ; După montare, în aprilie 1920, a fost produs primul vagon de ciment, revenirea la producția dinainte de război realizîndu-se în mai puțin de 20 de luni de la încetarea ostilităților. În 1920, Fabrica a produs 12 300 t, iar în 1921 cca. 18—19 000 tone ciment, nefiind cereri pentru cantități mai mari [26]. Imediat după război, capitalul Fabricii a fost mărit de la 2,5 milioane fr. belgieni la 5 milioane fr. belg. în 1919, apoi, pe măsură ce producția și veniturile creșteau la 7 milioane fr. belg. în 1923, la 12,5 mil. fr. belg. în 1930, la 25 milioane fr. belg. în 1937 (115 milioane lei) [27].

În toată perioada de existență a Fabricii de ciment, aceasta a făcut parte din *Sindicatul fabricilor de ciment din România*, al cărui scop declarat era apărarea intereselor fabricilor producătoare, vînzarea în comun a cimentului produs de ele, după cotele stabilite anterior prin biroul de desfacere și cu prețurile stabilite de Sindicat [28].

Inițial, din acest Sindicat au făcut parte fabricile din Brăila și Cernavodă (în 1901), apoi în 1902 se alătură fabrica din Azuga, în 1912

[25] M. Stanciu, A. Răducănescu, M. Iacob, M. Boia, *op. cit.*, p. 114.

[26] Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, dos. 56/1921—1927, f. 25.

[27] *Loc. cit.*, dos. 2/1899—1943, f. 78.

[28] Vezi *Statutele Sindicatului fabricanților de ciment din România*, din martie 1919, în *loc. cit.*, dos. 39/1919—1928, f. 181 ; condițiile mai importante ale convenției de cartel valabilă din 1930 pînă în 1940 prevedeau : obligativitatea punerii în vînzare numai a calității de ciment Portland artificial liber după ardere de orice amestec de materii străine în proporții vătămătoare ; reglementarea controlului reciproc al fabricanților în ce privește calitatea cimentului ; livrarea comenzilor printr-un birou de vînzare comun conform cotelor fixate în convenționea de cartel în raport cu capacitatea de producțiune a fiecărei fabrici ; fixarea prețului și a condițiilor de vînzare obligatorii pentru toți participanții (*loc. cit.*, dos. 267/1938, f. 139).

și cele din Comarnic, Gura Văii și București (Titan) (în 1922—1923 Societatea Titan se retrage pentru un an din Sindicat); după primul război mondial, Sindicatul se completează prin cooptarea fabricii din Fieni, în 1923, și celor din Turda — cea mai mare și mai modernă — și Brașov, în 1931. În acest an, puterea de producție a fabricilor sindicalizate se ridica la 76 000 vag. anual, față de 21 650 în 1922 și 52 700 vag. în 1926, în timp ce producția (și, implicit, consumul) în România nu se ridica decît la 19 000 vag., ceea ce reprezenta doar 25% din cantitatea teoretică totală ce se putea produce ținîndu-se seama de capacitățile fabricilor respective (pe plan mondial, în producția cimentului, acest coeficient era de 73,2%) [29].

Între fabricile din Sindicat, celei din Cernavodă i se rezerva un rol important datorită soliditătii capitalului ce-l poseda, cît și, mai ales, capacității de producție anuală, la care se adăugau relațiile Societății patroane pe piața internațională. Teoretic, ea putea produce cel mai mult dintre fabricile de ciment din România: în 1938 [30], de pildă, 13 500 vag. anual, față de 13 600 vag. cît puteau produce împreună fabricile de ciment din Turda și București, și 10 000 vag. fabrica din Brașov, cîte 9 000 vag. fabricile din Fieni sau 3 000 și, respectiv, 4 200 vag. cele din Azuga și Comarnic. Practic, însă, producția sa anuală — respectiv, 20 790 t în 1923, 25 370 t în 1925, 35 960 t în 1926, 43 020 t în 1927 [31] — era mai mică decît a fabricilor din Turda (84 080 t în 1927 și chiar Brăila (52 800 în același an). În anii crizei economice, industria de ciment din România este afectată serios în capacitatea de producție, cantitatea de ciment consumată descrescînd rapid de la 30 600 vag. la 27 000 vag. în 1933 și 19 000 vag. în 1931 [32]. Corespunzător, descrește — deși, proporțional, aceasta nu este foarte accentuată și nici consecventă — și producția de ciment a Fabricii din Cernavodă, respectiv de la 43 076 t în 1927 la 31 376 t în anul 1928 — dar va crește în anul următor la 50 700 t, iar în 1930 la 44 279 t. În anul următor, cantitatea de ciment produsă la Cernavodă va scădea la 26 718 t pentru ca începînd din 1933 să salte la 35 588 t, la 43 789 t în 1934, la 57 549 t în 1935, la 49 353 t în 1936, la 67 500 t în 1937, la 71 468 t în 1938 și 91 706 t în 1939. Cantitatea de ciment produsă în acest ultim an va fi, de fapt, cea mai mare produsă la Cernavodă, în perioada de pînă la sfîrșitul anilor '40. Cel de-al doilea război mondial va determina prin consecințele sale o reducere cu circa 1/3 a cantității de ciment, respectiv 62 349 t în 1940, 35 579 t în 1941 — primul an de participare a țării la război —, 64 807 t în 1942 și 66 375 t în 1943 [33]. Capacitatea zilnică a Fabricii de ciment din Cernavodă, care în 1927 era de 185 t, se mărește începînd din 1928 — cînd intră în funcție alături de cele două cuptoare

[29] *Loc. cit.*, dos. 132/1929—1935, f. 121.

[30] *Loc. cit.* dos. 267/1938, f. 136.

[31] G. Ioanițiu, N. Costache, *op. cit.*, p. 42.

[32] Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, dos. 132/1929—1935, f. 121.

[33] Vezi *Vade mecum des Techniciers de la Fabrique de Ciment de Cernavoda* în *loc. cit.*, dos. 361/1943—1944, f. 69.

rotative Miag și un cuptor de tip Unax — în mod considerabil, noua instalație producînd singură 169 t zilnic; în total, se produceau zilnic între 355 t în 1928, 404 t în 1934, 520 t în 1938, în perioada războiului producția zilnică medie fiind de 480—490 t [34]. Avantajele cuptorului Unax se reflectau și în planul consumului de combustibil (păcură), sensibil scăzut pe tona de clinker, fiind de cca. 164 t față de 211 t cît se consumau în cuptoarele vechi Miag. De fapt, după 1929, cele două cuptoare de tip Miag vor funcționa cu capacități reduse și foarte reduse, atunci cînd nu vor fi închise complet cum s-a întîmplat între anii 1930—1934 și 1938, 1940 (Miag nr. 2) și 1941—1944 (Miag nr. 1).

Din totalul producției de ciment produs la Cernavodă, marea majoritate era expediată la București și apoi în Dobrogea; în 1928, de pildă din totalul de 3 528 vag., la București au fost expediate 1 064 vag. (în toată Muntenia 2 103 vag.), în Dobrogea 1 112 vag. (la Constanța 638 vag.) —, restul cantităților de ciment fiind expediate în Oltenia (114 vag.), Bucovina (103 vag.) și Moldova (32 vag). Proporțional, cantitatea de ciment livrată pe piața Capitalei între celelalte fabrici de ciment este destul de însemnată — 14%, față de 40% cît livrau fabricile din București (Titan) și 30% cea din Fieni, care avea avantajul apropierii de Capitală. În anul următor, 1929, cantitatea de ciment cernavodean vîndut Bucureștiului va crește sensibil, respectiv la 2 176 vag. din totalul de 7 286 vag. consumate în Capitală [35]. Treptat proporția cimentului din Cernavodă, din totalul producției sale, plasat la București, crește de la 28% în 1931 la 39,5% în 1933, la 48% în 1934 și 65% în 1936,respectiv 3 672 vag. După acest an, deși cantitatea totală de ciment vîndută de către Fabrica din Cernavodă crește, prezența pe piața Capitalei este mai slabă, respectiv de 27,8% (din totalul de 7 384 vag. în 1938, 19,1% (din totalul de 9 304 vag. în 1939) și 29,9% (din totalul de 6 999 vag) în 1940. În acest an, Muntenia (cu București) primea 2 469 vag. ciment de la Cernovadă, Dobrogea — 1 027 vag., Oltenia — 719 vag., Moldova 259 vag., Basarabia — 54 vag., Bucovina — 10 vag., iar Banatul — 393 vag. (de fapt, Orșova — 336.). Cu 1 an mai înainte, în 1939, an de vîrf în producția de ciment a Fabricii de ciment din Cernavodă, situația expedițiilor în țară era următoarea: Muntenia cu 3 948 vag., Dobrogea cu 2 249 vag., Moldova cu 876 vag., Basarabia cu 716 vag., Transilvania cu 265 vag., Banat cu 268 vag., Oltenia cu 975 vag. și Bucovina cu 7 vag. [36].

Făcînd parte din Sindicatul fabricilor de ciment, Fabrica de ciment din Cernavodă, prin reprezentatntui său legal R. Flamand, director din 1906 (din conducerea Fabricii mai făceau parte A. Baijot, director comercial din 1926, L. Verhaeven, mecanic șef din 1920), a trebuit să ducă o vie activitate pentru a-și impune și păstra locul și importanța printre celelalte fabrici.

[34] *Loc. cit.*, f. 70.

[35] *Loc. cit.*, dos. 115/1928—1930, f. 1—2.

[36] *Loc. cit.*, dos. 325/1941, f. 13, 21.

După cum s-a mai amintit, începînd din 1901 s-a închegat, treptat, Sindicatul fabricilor de ciment din România, valabilitatea sa, respectiv a clauzelor prevăzute, fiind prelungită periodic o dată la doi—trei ani. Deși uneori se cere, chiar în unanimitate de delegații fabicilor respective, „să se evite greșeala de a se încheia înțelegeri de reînnoire a Sindicatului, care duc la sporirea nemăsurată a uzurii instalațiilor prin dorința unora de a-și mări cota și menține o stare de provizorat și nesiguranță“ [37], totuși, pînă la cel de-al doilea război mondial, practica termenelor scurte se va continua cu consecvență ; de pildă, pentru anii 1931—1933, 1934—1935, 1936—1940, 1941—1945. Necesitatea cuprinderii tuturor producătorilor de ciment din țară în Sindicat — inclusiv, după 1918 și a fabricilor din Transilvania —, era serios resimțită de fabricile deja cartelate, în special din pricina concurenței, căci „din cauza măririi puterii de producție a fabricii din Brașov, vechiul Sindicat nu mai este posibil și viabil, fiind absolut necesar ca fabricile Turda și Brașov să intre în Sindicat. Rămînînd în afară de Sindicat — constată alarmați în 1929 delegații fabricilor cartelate, —, nu le va fi greu acestor două fabrici să-și plaseze întreagă lor putere de producțiune, de 10 000—11 000 vag. pentru cea dintîi și de cca. 7—8 000 vag. cea din urmă“. Neajungîndu-se la un acord comun privind condițiile de participare la Sindicat a celor două concurente, delegații consideră, în decembrie 1930, că „vechiul Sindicat își va lua în mod fatal sfîrșitul“, datorită lipsei pieților de desfacere acaparate de Brașov și Turda [38]. În final, la 18 februarie 1931, fabricile de ciment din Brașov („Kugler et Co.“, S.A.) și din Turda, aparținînd unei Societăți franco-române, încheie o convenție de cartel cu Sindicatul fabricilor de ciment reunite, principala clauză ce trebuia respectată referindu-se la cotele de vînzare a cimentului, repartizate astfel pentru 1931—1933 : Turda — 30,80%, Cernavodă — 16,16%, Fieni — 12,31%, Titan (aparținînd tot Societății franco-române) — 11,38%, Brăila — 11,09%, Brașov — 10,10%, Azuga — 4,70% Comarnic — 3,46%. Pentru anii următori, proporțiile rămîn aproximativ aceleași — respectiv 15,92% în perioada 1934—1935, 15,88% între 1936—1940, 14,9% în perioada 1941—1945 — pentru Fabrica din Cernavodă [39] ; așadar, în medie, 15% din totalul vînzărilor de ciment din România, cifră întrecută doar de fabrica de ciment din Turda, a cărei cotă medie de ciment vîndută era în 1932—1938 de 28%. În schimb, conform convenției din 1941, cotele repartizate fabricilor de ciment din Fieni (19%), Turda (18,43% doar)

[37] *Loc. cit.*, dos. 39/1919—1929, f. 5.

[38] *Loc. cit.*, dos. 115/1928—1930, f. 202.

[39] *Loc. cit.*, f. 202—203 ; dos. 334/1941—1946, f. 15. Conform primului contract încheiat în 1902 de către fabricile din Brăila, Cernavodă și Azuga, pe o perioadă de 10 ani, sub denumirea de „Fabricile de ciment reunite“, cota vînzărilor în țară era de 55%, 27% și, respectiv, 18%. Zece ani mai tîrziu, noul contract de asociațiune stabilea următoarele cote : 28,05% — Brăila, 22,7% — Cernavodă, 11,08% — Azuga, 11,9% — Comarnic, 9,25 % — Gura Văii, 14% — București (Titan) (*loc. cit.*, dos. 9/1902—1926, f. 2, 36).

și Brașov (17,2%) erau superioare celei repartizate Fabricii din Cernavodă, care își păstra vechea proporție de 14,9%.

În primele două decenii ale secolului, problemele privind desfacerea cimentului și stabilirea unui preț comun se rezolvau relativ comod și avantajos pentru fabricile cartelate ; imediat după 1918, s-a stabilit o înțelegere cu fabricile din Ardeal, mai ales cu Turda, în scopul contractării cimentului turdean pe piețele de desfacere din Muntenia și Moldova ; în cele din urmă, după cum s-a văzut, Sindicatul fabricilor de ciment va cuprinde totalitatea producătorilor din România din această ramură a materialelor de construcții, fabricile mici fiind cumpărate pentru a fi închise, în scopul producerii de ciment numai de către fabricile mari bine echipate tehnic și care posedau capitaluri solide [40].

Una dintre problemele stipulate în convențiile de cartel era și stabilirea prețului de vînzare al cimentului, precum și a condițiilor de vînzare. Pentru a permite fiecărei fabrici să furnizeze totalitatea cotei sale prestabilite, delegații puteau, conform contractului de cartel, să sporească, ori de cîte ori era nevoie, sau să scadă prețul de vînzare al cimentului de la o fabrică la alta, diferența de preț fiind suportată de totalitatea fabricilor. Dar, deciziile în această privință trebuiau luate în unanimitate. Datorită cererii mari, prețul cimentului nu a fost sensibil sporit de la o etapă la alta ; în anii premergători primului război mondial el era de 630 lei în 1902 și 580 lei în 1913 pentru cimentul produs de Cernavodă (media generală pentru aceiași ani era de 650—700 lei vagonul loco fabrică). După război, în ciuda creșterii indexului de scumpete, fabricile nu au mers în direcția urcării prețului, care era deja mare, tendința generală fiind de scădere, taxa vamală din 1927 neavînd nici o influență în augmentarea lui. Astfel, după o creștere inițială de la 10 250 lei vagonul în 1920, la 20 750 lei în 1923 și 25 000 lei în 1924, a urmat o scădere treptată ajungîndu-se la 19 300 lei/vag. în 1931, în timp ce indicele general de scumpete în România arăta o scumpire de 30,8 ori față de prețul antebelic. În schimb, a crescut de 76 ori transportul pe cale ferată a vagonului de 10 000 kg de ciment, respectiv de la 62 lei în 1916 la 2 867 lei în 1929 și 4 398 lei în 1930 [41]. În 1935 prețul a fost din nou scăzut între 13 600—

[40] Astfel, 1931 este cumpărată fabrica de ciment din Gurahonț (j. Arad) cu suma de 8,2 mil. lei, societatea vînzătoare (S.A. Arad Brad) obligîndu-se a nu ridica nici o altă fabrică de ciment și nici de a participa la înființarea unei astfel de întreprinderi. La această cumpărare, Fabrica din Cernavodă a contribuit cu 1,3 mil. lei, a doua sumă ca mărime după contribuția Turdei (2,5 mil. lei) și înaintea fabricii din Fieni cu 1 mil. lei. În același an este cumpărată și fabrica de ciment din Gura Văii la suma de 40 mil. lei, Fabrica din Cernavodă contribuind cu 17,4%, față de 45% cît a plătit Societatea franco-română „Ciment Titan-Turda" (*loc. cit.*, dos. 165/1931, f. 109). Explicînd scopul cumpărării fabricii din Gura Văii, membrii Sindicatului recunosc că deși e posibil ca fabrica să valoreze doar 10 mil. lei, totuși cîștigul net e însemnat căci restul pînă la 40 000 000 lei reprezintă avantajul comercial pentru cumpărători rezultat din oprirea exploatării fabricii (*loc. cit.*, dos. 191/1933—1934, f. 2).

[41] *Loc. cit.*, dos. 132/1929—1935, f. 121.

—19 900 lei loco fabrică (în funcție de localitățile unde era destinat) încărcat în vagon, fără ambalaj ; practic, o fabrică încasa prețul mediu de 15 600 lei pentru 1 vagon. Fabrica de ciment din Cernavodă — ca și celelalte, de fapt — realiza mari beneficii nete ; în 1937, de pildă, a încasat 24 713 883 lei, la care se adaugă încă 7,8 mil. beneficii diverse (participația la fabrica din Brăila, diferite titluri, cupoane și dobînzi în valoare de 6,1 mil. lei, ambalajul în valoare de 1,2 milioane lei, la care se adăugau 426 000 lei beneficii realizate din vînzarea cimenturilor speciale) [42] ; beneficiile nete erau realizate din mărimea de speculă a prețului de vînzare, menținut cu tărie de către cartel, în ciuda sesizării în repetate rînduri a presei, care recunoaștea că muncitorii „încasează nimica toată pe lîngă cartel și samsarii politicieni“ [43].

Comparativ cu celelalte fabrici, cea din Cernavodă realiza în 1938 prețul de cost cel mai scăzut (10 492 lei/vag.) rezultînd, implicit, un beneficiu net superior, respectiv 5 108 lei/vag., ceea ce reprezenta un procent de 49% la un preț de vînzare de 15 600 lei/vag. În același timp, celelalte fabrici aveau un beneficiu net procentual inferior, respectiv 44% — București (Titan), 30% — Fieni și Turda (dar, Brăila numai 5% [44] !). Era și firesc, de aceea, interesul fiecărui patron de a reduce la maximum cheltuielile de fabricație în care intrau materiile prime, combustibilul, salariile, cheltuielile generale directe și indirecte și amortismentele.

Față de ceilalți membri ai Sindicatului fabricilor de ciment, cea din Cernavodă — ca și cea din Brașov (cariera aici se afla în curtea fabricii, deci, nu necesita nici un fel de cheltuieli de transport) ; în plus, munca acolo se făcea cu mijloace mecanice, folosindu-se și aerul comprimat, „în timp ce la Cernavodă toată munca în cariere este făcută muscular ca pe vremea romanilor“ [45] — avea avantajul procurării ieftine a materiei prime — argilă și calcar, datorită existenței în apropiere a carierelor respective. Pe de altă parte, însă tot Fabrica din Cernavodă ținea recordul la dezavantajul celui mai scump combustibil, datorită distanțelor mari de la care își procura păcura și motorina. Din punctul de vedere al cheltuielilor generale de fabricație — cel mai

[42] *Loc. cit.*, dos. 267/1938, f. 155. (În 1931 beneficiul a fost de 17 708 155 lei).

[43] „Universul“, 53, nr. 78, 19 martie 1936. Faptul că statul poate cumpăra fără plata taxelor vamale prin intermediul Ministerului comunicațiilor și lucrărilor publice ciment din străinătate, vîndut de polonezi, de pildă, în condiții de dumping de 3—4 ori mai ieftin, înseamnă implicit, recunoașterea speculei ; dar continuă ziarul „mai rezultă un lucru, a cărui imoralitate nu poate scăpa nimănui : statul găsește că cimentul este scump și caută prin toate mijloacele să-l efteneasca pentru lucrările lui, iar pentru particulari, le spune fabricanților : *jecmăniți cît vreți !* Dar, s-a anchetat oare cum se conduce acest cartel, cum se ascund beneficiile și se expediază peste granță ?“ ; Vezi și C. N. Sarry, *Specula banditească a Fabricei de ciment din Cernavoda*, în „Dobrogea jună“, XVII, nr. 246, 31 octombrie 1922 ; p. 1 ; nr. 247, 3 noiembrie 1922, p. 1 ; nr. 267, 27 noiembrie 1922, p. 1 ; „Marea Neagră“, IV, nr. 86, 5 decembrie 1926, p. 1 ; nr. 87, 8 decembrie 1926, p. 1.

[44] Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, dos. 267/1938, f. 204.

[45] *Loc. cit.*, dos. 325/1941, f. 392.

important element aici îl constituie forța motrică —, de energia cea mai ieftină beneficia fabrica din Turda, datorită aproape în întregime recuperării căldurii de la cuptoare, urmată de cele din Fieni și Cernavodă. Din totalul de 30 639 c.p. existent la cele 10 fabrici în 1938, cele trei menționate posedau cca. 20 000 c.p., respectiv Turda — 12 784 c.p., Fieni — 5 030 c.p. și Cernavodă — 2 980 c.p.). Un alt element important ce putea influența prețul de cost, îl constituie plata salariilor; din acest punct de vedere patronii și acționarii belgieni se puteau declara foarte mulțumiți, întrucît fabrica lor dobrogeană cheltuia foarte puțin pentru plata muncitorilor, respectiv (în 1938) 538 lei/vag. de ciment, ceea ce o plasa în fruntea ieftinității salariilor între membrii Sindicatului; în urma sa se plasau, prin acest indicator, fabricile din Brăila (740 lei/vag.), Comarnic (950 lei/vag.), Turda și Fieni (950 lei/vag.). Cauza unui procent atît de mic al salariilor în prețul de cost o vedem în mîna de lucru ieftină și în marea producție a fabricii cernavodene [46]. Patronii înșiși recunoșteau indirect că prețul de vînzare al cimentului este mare față de prețul de cost, dar argumentau — în 1922, de pildă, cînd ziarul „Dobrogea jună" din Constanța ducea în coloanele sale o campanie pentru scăderea lui — că o micșorare nu va fi posibilă atîtă vreme cît nu se va produce o reducere a prețului combustibilului lichid [47]. Chiar atunci cînd prețul de vînzare este micșorat, cum s-a întîmplat în 1931 aceasta se face la cererea Ministerului industriei și comerțului presat de consumatori; în schimb, fabricile de ciment cer acestuia „reducerea tarifelor C.F.R., protecția vamală absolută contra dumpingului polonez și revizia tarifelor de transport" (în sensul măririi) pentru cimentul polonez [48], de cîteva ori mai ieftin.

Avantajele producerii cimentului și exploatării Fabricii din Cernavodă pentru *Societatea anonimă de cimenturi din Europa Orientală* rezultă și din comparația care se face cu celelalte fabrici ale Societății: Brăila, Canon Brandt și Kartal (ultimele două turcești). Într-adevăr, prețul de cost a unei tone de ciment era în 1931 de 106, 027 fr. belg. la Canon Brandt, de 152,26 fr. belg. la Cernavodă, de 22 fr. belg. la Kartal și de 234,84 fr. belg. la Brăila. Avantajul fabricii de Canon Brandt rezultă din combustibilul mai ieftin, cît și din, mai ales, caracterul continuu al fabricației, ceea ce diminuează considerabil cheltuielile de întreținere, căci nu sînt necesare revizii sau reparații decît în caz de necesitate [49]; într-o fabrică cu caracter sezonier, cum era cea de la Cernavodă — se lucra din primăvară pînă la sfîrșitul toamnei, iarna executîndu-se lucrări de întreținere —, reviziile și reparațiile se impun după fiecare campanie de lucru, oricît de scurtă ar fi, ceea ce duce la ridicarea cheltuielilor generale.

Datorită tarifelor de transport foarte ridicate, exportul cimentului cernavodean practic era ca și inexistent — ca și cel al celor-

[46] *Loc. cit.*, dos. 267/1938, f. 204, 219.
[47] *Loc. cit.*, dos. 38/1919—1927, f. 154.
[48] *Loc. cit.*, dos. 165/1931, f. 76.
[49] *Loc. cit.*, f. 37.

lalte fabrici, de altfel. În 1933 se renunță la intenția de a exporta în Palestina (datorită distanțelor lungi), dar, totuși, o anumită preocupare a Societății din Anvers pentru export persista ; în 1935 se regretă că, din cauza prețului la transport prea ridicat, nu se poate face comerț cu piețele libere, dar îndepărtate din America Latină. În 1939 se exportă 20 t de ciment în Cipru și se încearcă, fără rezultat, infiltrarea Fabricii pe piața bulgară [50].

În ansamblul consumului de ciment din România, importul era minor, dar, totuși, el afecta interesele fabricanților din țară — mai puțin ale Fabricii din Cernavodă care, cum am arătat, își desfăcea produsul în Vechiul Regat —, în special al fabricilor din Ardeal (importul era sub 1 000 vag.) ; acest fapt determină cartelul fabricilor de ciment să încheie o convenție cu cele din Ungaria, în 1931, prin care se obligau reciproc să nu vîndă direct sau indirect ciment în țările respective [51]. O astfel de convenție se încheie și cu fabricanții din Polonia.

Din punct de vedere al dotării tehnice, Fabrica din Cernavodă se situa la nivelul tehnicii din acel timp, patronii avînd tot interesul, în scopul creșterii productivității, să utilezeze mașini și instalații perfecționate. Astfel, alături de cele trei cuptoare rotative amintite, instalate în 1909, 1912 și 1928, Fabrica mai avea în constituirea sa 1 moară de măcinat „Compaund", instalată în 1912, 2 mori de ciment „Ergas", în serie, instalate în 1930, 2 mori de pastă instalate în 1912 și, respectiv, în 1928, 1 concaseor „Titan", instalat în 1927. De asemenea, întreprinderea — care beneficia de avantajele legii de încurajare a industriei din 1912 — poseda o centrală electrică proprie cu o putere motrică de 2 980 c.p. Aceasta era dezvoltată de 1 motor Diesel „Sulzer" cu 6 cilindri, de 1 300 c.p. (cînd a fost cumpărat, în 1930, a costat 1,4 mil. fr. belg.), 1 motor semi-Diesel „Man", tot cu 6 cilindri, de 650 c.p., instalat în 1927, 1 motor „Diesel", „Carels", cu 3 cilindri, de 500 c.p., instalat în 1920, 1 motor semi-Diesel de 350 c.p., instalat în 1910, 1 semi-Diesel „ABC", cu 3 cilindri, de 150 c.p., instalat în 1925, și un altul, aceeași marcă, dar numai de 2 cilindri și 30 c.p., instalat în 1930. În sectoarele Fabricii mai erau diferite alte motoare mai mici (în 1943 erau în număr de 83), care primeau energie electrică de la Centrală [52] ; tot de aici se alimenta, de altfel, cu curent electric și orașul Cernavodă.

[50] *Loc. cit.*, dos. 152/1930—1943, f. 68, 80, 129, 166.

[51] *Loc. cit.*, dos. 85/1926—1931, f. 388 ; dos. 131/1929—1935, f. 283.

[52] *Loc. cit.*, dos. 46/1919—1950, f. 21 ; dos. 338/1941—1943, f. 53. Motoarele Diesel erau alimentate cu un amestec de motorină și păcură sau chiar numai cu motorină. Centrala a avut și cazane care au acționat o mașină cu aburi, scoasă din uz în 1930 (patru cazane de 104 m.p. ce produceau aburi de 8 atm.). De asemenea, atelierele de reparații aveau cinci strunguri, o raboteză, o mașină Shoping, o foarfecă-ștanță de tablă, 3 mașini de găurit, două forje, două ciocane metalice, după cuptoare mici pentru turnat bronz încălzite cu motorină și două cuptoare mici pentru fontă. (*Loc. cit.*, dos. 233/1935—1947, f. 91), o prezentare a Fabricii, vezi în „Marea Neagră", IV, nr.-86,5 decembrie 1926.

În cadrul Sindicatului fabricilor de ciment, cea din Cernavodă, reprezentînd interesele grupului belgian, a trebuit să se opună permanent grupului francez care patrona fabricile din Turda și București (Titan) ; de multe ori cotele de vînzare se stabileau în urma unor intense discuții, reieșind, totuși, mici diferențe în profitul Societăți franco-române. (În noiembrie 1926, directorul R. Flamand raportează că grupul francez avea în intenție să acapareze toată industria de ciment — tocmai cumpărase 30% din participațiile fabricii din Fieni —, dar nu era bine văzut de autoritățile române)[53]. Pentru a contracara influența capitalului francez, Societatea belgiană — de remarcat că printre foarte puținii români cooptați membri ai Consiliului de administrație s-a numărat și Take Ionescu, în anii 1920—1921 ; altora cărora li s-a propus să apere interesele belgienilor au fost Tancred Constantinescu, L. Mrazec, M. Manoilescu — tatona terenul pentru construirea a încă unei fabrici de ciment în România, la București sau în împrejurimi, cît mai aproape, deci, de principalii clienți, dar și de materiile prime necesare. Întrucît autorizațiile respective pentru construirea noii fabrici de ciment erau practic imposibil de obținut din partea autorităților române, se propunea ocolirea formalităților legale, respectiv încorporarea în cererea de autorizație a specificării unei alte fabricații. Era vorba de o uzină „foarte rentabilă", care să producă burlane, tablă ondulată și țevi ; neexistînd „o astfel de uzină în România, am putea obține un monopol de 5—10 ani, reduceri de taxe etc. În acest caz vom pretinde că uzina are nevoie de ciment special măcinat, deci trebuie să montăm mori de ciment și să profităm de ocazie spre a facilita comerțul cimentului nostru la București în interesul consumatorilor"[54]. La toate acestea, direcția Fabricii din Cernavodă adăuga că prezența lui I. Bujoiu — strîns legat de finanța franceză — la conducerea Ministerului industriei și comerțului „nu va fi spre ușurarea lucrurilor". În final, toate aceste proiecte din anii 1937—1938 vor deveni inoperante, în atenția patronilor belgieni apărînd noi probleme ridicate de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

În timpul marii conflagrații, Fabrica de ciment din Cernavodă a cunoscut în planul producției, totuși, o stabilitate, cum am mai arătat, deși se sistaseră construcțiile civile în mare parte și în ciuda penuriei de combustibil (păcură) și vagoane de cale ferată. Cu toate că producția anuală maximă era de 110 000 tone, în anii 1939—1944 s-au produs și expediat în medie 60 000 t, respectiv, 93 000 t în 1939, 63 400 în 1940, 45 700 t în 1941, 63 800 t în 1942, 72 400 t în 1943, cca. 33 000 t în 1944[55]. În repetate rînduri, în acești ani, Fabrica și-a încetat activitatea și din cauza bombardamentelor inamice de care se temeau autoritățile, mai ales în vara anului 1941, fie apoi, din cauza lipsei de

[53] *Loc. cit.*, dos. 78/1926, f. 426.

[54] *Loc. cit.*, dos. 249/1937—1940, f. 103.

[55] *Loc. cit.*, dos. 233/1935—1949, f. 87. Dar, alte statistici dau cifre puțin diferite, respectiv 65 502 t în 1940, 41 140 t în 1941, 66 542 t în 1942, 67 141 t în 1943, 40 897 t în 1944 (*loc. cit.*, dos. 56/1921—1927, 1945, f. 168).

păcură — cum s-a întîmplat, de pildă, de la 19 mai — 15 iulie 1944. În majoritatea timpului, se lucra numai cu o parte din capacitățile de producție, motivul penuriei de combustibil fiind deseori invocat de către direcția Fabricii. De asemenea, lipsa personalului muncitor a fost un alt impediment în utilizarea întregii capacități a cuptoarelor și în activitățile anexă ; de multe ori, autoritățile militare trimiteau soldați să ajute la ambalarea și încărcarea cimentului [56].În vara anului 1944, într-un memoriu către Ministerul de finanțe, anunțîndu-se oprirea fabricației din lipsă de păcură, se spunea : „De luni de zile așteptăm mărirea prețului de vînzare al cimentului cu cel puțin 12 000 lei la vagon — acum sîntem cu 1 200 vagoane în silozuri, care nu se pot vinde, cu un personal de cca. 250 salariați pe care trebuie să-l ocupăm cu diverse treburi nerentabile" [57]. Direcția Fabricii se mai plînge și de faptul că, deși fabricația era întreruptă de două luni, totuși salariile au fost achitate la timp ; la aceasta se mai adaugă și neajunsul (pentru patron) că cimentul a fost vîndut cu prețul din vara anului precedent, numai de la 15 iunie 1944 majorîndu-se. Societatea a înregistrat, astfel, pierderi însemnate, fondul de rulment scăzînd de la 58 milioane lei, la 1 ianuarie 1944, la 15 milioane în iulie 1944, cînd se cere amînarea taxei pe cifra de afaceri (de 5,4 milioane lei) [58]. O lună mai tîrziu, la 9 august 1944, direcția acuză din nou o pierdere de 12 milioane lei, din cauza salariilor sporite, a combustibilului și materialelor tot mai scumpe și a prețurilor de vînzare în vigoare, socotite ieftine de către Societate (prețul pentru cimentul destinat autorităților militare, C.F.R. și P.C.A., era deja redus) [59].

În timpul evenimentelor istorice intervenite o dată cu declanșarea la 23 august 1944 a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, Fabrica de ciment din Cernavodă a suferit bombardamentul flotei germane de pe Dunăre, valoarea distrugerilor ridicîndu-se la 2 885 000 lei (imobile 713 000 lei, instalații — 962 000 lei, mărfuri și produse — 1 210 000 lei).

De-a lungul anilor, personalul muncitor și de conducere al Fabricii din Cernavodă a variat în cadrul acelorași limite în funcție de sezonul respectiv — de fabricație sau de oprire a acesteia, diferențele fiind minore. În 1930, de pildă, cînd Fabrica nu producea ciment, erau angajați 53 de muncitori calificați, 63 necalificați, la care se adăugau 39 de funcționari (17 de birou, 17 personal tehnic inferior, 1 inginer, 1 chimist, 1 procurist, 2 directori) și 5 oameni de serviciu (1 portar, 3 paznici, 1 camerist) ; așadar, în total 162 salariați, dintre care 118 muncitori. Cu un an mai înainte, la 31 decembrie 1929, personalul Fabricii era de

[56] *Loc cit.*, dos. 135/1929—1945, f. 574, 498. Uneori, erau folosiți vremelnic și prizonieri de război la asemenea munci, cum s-a întîmplat în iarna anilor 1943—1944, cînd au lucrat cca 20 de prizonieri, bine tratați, de altfel ; în final, datorită îmbrăcămintii deteriorate nu au mai fost scoși la muncă. (*Loc. cit.*, dos. 357/1943—1944, f. 146).

[57] *Loc. cit.*, dos. 135/1929—1945, f. 213.

[58] *Loc. cit.*, f. 186.

[59] *Loc. cit.*, dos. 135/1929—1945, f. 498.

182 oameni, pentru ca exact peste un alt an, la 31 decembrie 1930, el să se ridice la 215 angajați, între care 56 lucrători calificați și 116 necalificați. La 31 decembrie 1939, numărul personalului se cifra la 203 (între care 56 calificați și 116 necalificați), față de salariați cît avea Fabrica la 21 iunie 1944 repartizați astfel : 5 — personal tehnic superior, 1 — personal tehnic inferior, 77 — lucrători calificați, 109 — lucrători necalificați, 2 — personal administrativ superior, 15 — personal administrativ inferior, 2 — personal asimilat lucrătorilor calificați și 5 — personal asimilat lucrătorilor necalificați [60].

Așa cum menționau rapoartele direcțiunii, comparativ cu celelalte fabrici din țară, salariile personalului muncitor de la Fabrica de ciment din Cernavodă erau cele mai scăzute. În 1930 salariul lunar al funcționarilor și personalului de serviciu era în medie de 7 867 lei, în timp ce lucrătorii calificați primeau în medie pe zi 130 lei, iar cei necalificați numai 81 lei. În 1942, salariile funcționarilor — erau plătiți numai cu luna — variau între 5 500—43 500 lei ; iată cîteva exemple ce denotă marea disproporție a veniturilor anuale între muncitori și funcționari : cei doi directori primeau 728 000 lei, în timp ce funcționarii aveau între 127 000 lei — 300 000 lei ; muncitorii calificați primeau între 11 700—32 500 lei lunar, respectiv 23—50 lei/oră, în timp ce necalificații aveau între 15—32 lei/oră, iar ucenicii între 10—22 lei/oră [61]. Aceste salarii fuseseră mărite în 1941 cu 30—35%, în urma cererilor insistente ale muncitorilor (astfel de măriri, desigur că nu erau izolate, dar nu puteau satisface nevoile zilnice ale celor ce munceau). De altfel,

[60] *Loc. cit.*, dos. 115/1928—1930, f. 318 ; dos. 135/1929—1945, f. 8, 550. În vara anului 1944 lista profesiunii exercitate la Fabrica de ciment din Cernavodă era următoarea : A. *Profesiuni independente* — a) adminsitrative (de birou) 1. *Superior :* reprezentant legal, directori, șef serviciu contabilitate. 2. *Inferior :* ajutor contabil, casier, corespondenți, funcționari, arhivari, curieri, magazionieri materiale, supraveghetori, portari. B. *Profesiuni legate de specialitatea industriei.* 1. De conducere : director tehnic, subdirector tehnic, inspector tehnic, șef fabricație. 2. De execuție : a) *Laborator.* Calificați — șef laborator, laboranți, lucrători industriali ; b) *Cariere de piatră și argilă.* Calificați — șef de carieră, supraveghetori minieri, minieri, mecanici, lucrători industriali la excavatori argilă, la concasor, la dărîmare, la încărcare vagonete, ajutor la mașină, ajutor la cantină ; c) *Tracțiune — linia Decauville.* Calificați — mecanici locomotivă, focari, frînari ; d) *Centrala forță motrică.* Calificați — șef electrician, electricieni, supraveghetori tablou, șef mecanici Diesel, subșef mecanici, mecanici, ungători ; e) *Cuptoare rotative.* Calificați — focari, lucrători industriali, ajutori focar ; f) *Cazane cu aburi.* Calificați — focari ; g) *Concasor piatră.* Lucrători industriali la alimentare concasor ; h) *Morile brute și pompe pastă.* Calificați — morari. Lucrători industriali : înmagazinare clincher, alimentare mori, alimentare concasor gips ; i) *Morile de ciment.* Calificați — morari, ungători compresori, lucrători industriali, ajutori morari, ajutor concasor ; j) *Ateliere, reparații și turnători.* Calificați — șef ateliere, ajutor, strungar, lăcătuș, fierari, turnători, lemnari, zidari ucenici ; k) *Rampă evpediție.* Lucrători industriali ; l) *Diverse.* Lucrători necalificați : ajutor supraveghetori, gardieni, vizitiu, diverși lucrători manuali. (*Loc. cit.*, dos. 135/1929—1945, f. 769).

[61] *Loc. cit.*, f. 74 ; dos. 339/1941—1942. f. 101. În timpul războiului, fiecare lucrător primea lunar indemnizații de scumpete și chirie, respectiv 50 lei pentru soție, 60 lei ajutor pentru chirie, precum și ajutoare pentru copii între 150 lei (un copil) și 375 lei (3 copii) și 500 lei (cinci copii).

nu o dată muncitorii au înaintat memorii și petiții conducerii Fabricii în care cereau îmbunătățirea condițiilor de lucru, și, mai ales, creșterea salariilor. Astfel, în perioada grea, caracterizată prin scumpetea excesivă, de după primul război mondial, maiștrii și lucrători meseriași din atelierul Fabricii (17 persoane) cer, ținînd seama de viața grea și crescîndă a lucrurilor și alimentelor și pentru a face față dărilor puse de stat, „a le ridica salariul", cu atît mai mult cu cît acest lucru se făcuse deja în cazul altor muncitori, în speță al minerilor de la carieră ; de asemenea, cereau ca , în caz de accidente și boală din cauza serviciului, să li se plătească cel puțin 50% din salariu, în tot timpul cît nu puteau lucra, în afară de ajutorul primit de la corporație [62].

Cu un an mai înainte, în septembrie 1920, față de aceleași cereri — 8 ore de muncă în loc de 11 ore, 1 zi concediu plătit pe lună, munca în acord, plata cu 50% în plus a duminicilor și sărbătorilor legale —, nesatisfăcute decît parțial, respectiv o creștere a salariilor muncitorilor care cîștigau cel mai puțin, direcția Fabricii se arăta mulțumită că „am ieșit foarte onorabil, cum vedeți, și toată lumea este mulțumită totuși, ce probează o dată mai mult că nu trebuie să cedăm la toate injoncțiunile și la toate cererile care ni se expun" [63]. Faptul că nu toată lumea era „mulțumită, totuși", o probează nesfîrșitul șir de acțiuni revendicative a muncitorilor cernavodeni, care nu o dată au intrat în conflict cu direcția Fabricii. O astfel de înfruntare s-a desfășurat în 1923 (între 11—14 iunie) ; începînd lucrul muncitorii au cerut patronilor să renunțe la măsurile de reducere a personalului și să încheie un contract colectiv de muncă. La conflict au participat 150 de muncitori, el terminîndu-se în final printr-un compromis : direcția Fabricii a promis că va interveni pe lîngă conducerea Societății de la Anvers pentru mărirea salariilor. Greviștii au acceptat această propunere, cerînd asigurări că nu vor fi concediați [64].

De remarcat că în perioada interbelică, în prima parte a acesteia de fapt, în fruntea muncitorilor de la Fabrica de ciment din Cernavodă, s-a aflat Ilie Barză, element combativ, ferm — în 1930 prin acțiunea sa determinantă și revoluționară s-a înființat un sindicat mixt la Cernavodă „Unirea" — dar care încetează din viață în 1930 într-un (incert) accident de muncă în sectorul morilor brute [65].

În timpul celui de-al doilea război mondial, situația materială a muncitorilor cimentiști cernavodeni se înrăutățește, pe fondul lipsurilor generale și creșterii scumpetei generate de conflictul la care și România era participantă. Deși în repetate rînduri se adaugă sporul salariilor,

[62] *Loc. cit.*, dos. 38/1919—1927, f. 181 (memoriu din 22 sept. 1921).

[63] *Loc. cit.*, f. 154 ; despre alte conflicte de muncă, vezi și „Dacia", XVIII, nr. 59,17 aprilie 1931 ; Dobrogea jună, XVII, nr. 85,16 aprilie 1923 ; „Dobrogea", II, nr. 23, 6 iunie 1923.

[64] *Loc. cit., Fond Inspectoratul Muncii Constanța*, dos. 9/1922—1924, f. 212. (contractele de muncă erau individuale) ; vezi și Dobrogea jună, XXXI, nr. 12, 16 ianuarie 1935 ; Muncitorul Constantei, I, nr. 9, 17 iulie 1926.

[65] M. Ciocan, *Ilie Barză (1888—1930)*, în Tribuna muncii politice de masă, (Constanța) nr. 3—4, noiembrie 1977, p. 79.

în limitele măririi acestora cu pînă la 3,5 ori față de baremurile din 1939 — cum prevedeau deciziile în vigoare —, în urma memoriilor muncitorilor situația economică a acestora continua să fie precară. Conducerea Fabricii încearcă să vină, modest, e drept, în ajutorarea salariaților, facilitînd aprovizionarea acestora cu legume, cartofi, zarzavaturi, stofe, pînzeturi, bocanci etc., la prețuri mai mici decît cele de pe piață cu 15%, distribuirea făcîndu-se contra cost. În 1943, de exemplu au fost deserviți 30 funcționari, 194 lucrători calificați și necalificați, (implicit 748 membri ai familiilor acestora). Au fost distribuiți bocanci în valoare de 1,8 milioane lei, lemne în valoare de 3,5 milioane lei, cartofi, ceapă, porumb — în valoare de 171 969 lei [66]. În timpul războiului se înființează și o cantină numai pentru lucrătorii de la cariera Saligny [67], care luau masa de prînz la prețul mediu de 36 lei/zi, calculat numai la prețul alimentelor, fără regia suportată de întreprindere ; ceilalți lucrători care munceau în incinta Fabricii, mergeau la prînz acasă, programul de muncă — care începea la ora 7,30 și se termina la ora 17 — prevăzînd un repaos de o oră și jumătate. Ziua de lucru obișnuită era de 8 ore, dar erau și zile cînd se lucrau 10 ore sau chiar mai mult, în funcție de necesitățile stringente ale producției ; orele suplimentare se plăteau cu 25 la sută mai mult. Referitor la condițiile de viață precare ale lucrătorilor, autoritățile Inspectoratului muncii recunoșteau, în 1942, că, deși „starea de spirit a muncitorilor este în general bună, nemulțumirea provine din lipsa aprovizionării la timp ; la începutul anului, de pildă, nu a fost pîine în oraș timp de două săptămîni — și din cauza salariilor mici", iar „din cauza marii scumpete muncitorii sînt foarte rău îmbrăcați și încălțați [68].

*

La capătul acestor rînduri se poate aprecia, credem, că Fabrica de ciment din Cernavodă, una dintre cele mai mari din țară pînă la cel de-al doilea război mondial, a contribuit, prin priceperea tehnicienilor săi, a muncii de zi cu zi a lucrătorilor, prin dotarea tehnică avansată

[66] Arhivele Statului Constanța, *Fond Fabrica de ciment din Cernavodă*, dos. 135/1929—1945, f. 221.

[67] În 1929, ca urmare a prevederilor Legii minelor din 1924, Fabrica constituie o Societate „Calcarul" pentru explorarea și exploatarea de cariere de piatră, argilă, marnă și în general a tuturor substanțelor miniere ale solului și subsolului în scopul industrializării acestor produse (Societate paravan), capitalul (cinci milioane) fiind în întregime belgian. (*Loc. cit.*, f. 669).

[68] *Loc. cit.*, f. 74. Iată și ce constata o inspecție făcută la Fabrică în 1934 : nu există vestiare, dormitoare, cantină (erau, totuși, 15 locuințe pentru muncitorii calificați și 6 dușuri rău întreținute) ; accidente de muncă au fost 15, fără reducerea capacității de muncă, toate datorîndu-se — spun conducătorii fabricii și cei ai Inspectoratului muncii — neatenției lucrătorilor ; pentru funcționari, durata muncii este de 42 ore/săptămînă, lucrînd 7,5 ore în toate zilele de lucru și numai 4 ore sîmbăta ; pentru muncitori, durata timpului de lucru se prelungea la 48 de ore pe săptămînă, respectiv 8 ore în toate zilele de lucru ; orele suplimentare se plăteau în zilele de lucru în plus cu 25%, iar în zilele de sărbători în plus cu 50% ; munca de noapte se făcea numai în plină campanie de fabricație și numai pentru anumite secțiuni ale Fabricii. Contractele de lucru erau individuale ; conflicte de muncă nu au fost. (*Loc. cit.*, f. 121).

— în contextul epocii —, la dezvoltarea industriei materialelor de construcții din țara noastră, adăugînd, în același timp, bogate profituri patronilor săi belgieni. Naționalizarea întreprinderii, la 11 iunie 1948, trecerea ei în proprietatea adevăraților stăpîni — a muncitorilor ce preparau cimentul —, avea să deschidă o nouă etapă în dezvoltarea sa, a extinderii capacității și a creșterii producției (se triplează în 1978 față de anul 1948)[69]. În același timp, însă, cerințele fără precedent ale economiei naționale, în materiale de construcții, impuneau edificarea unor adevărate combinate, moderne și de foarte mare capacitate, așa cum a devenit (începînd cu anul 1951) Combinatul de lianți și azbociment din Medgidia — ctitorie industrială reprezentativă a Dobrogei contemporane. În aceste împrejurări, Fabrica de ciment din Cernavodă — cu merite atît de mari în ramura materialelor de de construcții — nu mai corespundea, prin amplasament și dotare, cerințelor progresului tehnic contemporan, atît de plenar puse în valoare în cadrul marelui combinat de la Madgidia, astfel încît, la 30 decembrie 1980, producția este sistată (în acel an ea fusese de 168 000 t, față de 178 000 t în anul precedent și 190 000 t în 1976 ; în ultimul an de producție, în cadrul acestei vechi întreprinderi dobrogene lucrau circa 400 de muncitori, tehnicieni, ingineri și funcționari).

DATEN DIE GESCHICHTE DER RUMÄNISCHEN INDUSTRIE FÜR BAUMATERIALIEN — DIE ZEMENTFABRIK VON CERNAVODĂ (1899—1944), BETREFFEND

STOICA LASCU

Zusammenfassung

Die Zementfabrik von Cernadovă ist das Werk des belgischen Kapitals (die erwähnte Gesellschaft wurde 1899 in Anvers gegründet). Ihre Produktion begann 1902 und stieg ständig, bzw. von 3.060 t im Jahre 1902 zu 32,824 t im Jahre 1915, 1928 zu 50.700 t und 1939 zu 71.706 t. (Während des Krieges sank die Produktion — zu 35.579 t in Jhare 1941 und 66.375 t im Jahre 1943). Ursprünglich zählte das Kapital der Fabrik 1,5 Millionen belgische Frank, erweiterte sich mehrmals, und stieg 1937 zu 25 Millionen. (Im Jahre 1981 wurde die Produktion der Fabrik eingestellt).

[69] În 1947, producția de ciment a Fabricii s-a cifrat la 50 800 t, în anul următor la 87 535 t, pentru ca trei decenii mai tîrziu ea să fie mai mare de 2,8 ori („Dobrogea nouă, XXXI, nr. 9261, 10 iunie 1978, p. 2).

ASPECTE PRIVIND PREZENȚA ORGANIZATORICĂ A PARTIDELOR BURGHEZE ÎN JUDEȚUL CONSTANȚA (1918—1938) (II)

STOICA LASCU

Alături de cele două mari partide ale claselor conducătoare, ce dictau în viața politică internă — Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc, ale căror organizații județene Constanța le-am făcut deja o succintă prezentare [1] —, în peisajul politic din perioada interbelică se inserează *existența și activitatea și a altor formațiuni politice;* de mică sau chiar insignifiantă anvergură organizatorică sau programatică, bogăția și varietatea vieții publice românești — un atribut esențial al regimului burghezo-democratic — era dată tocmai de multitudinea forțelor politice. Desigur, nu toate s-au manifestat în județul Constanța, dar majoritatea dintre ele (cu excepția celor regionale și a naționalităților conlocuitoare — în decembrie 1937, însă, Partidul german depune o listă, pentru alegerile parlamentare, și în județul nostru) și-au avut aderenții, mai puțini sau mai mulți, și în această parte a țării.

Caracteristic pentru activitatea organizațiior constănțene, mai ales în primul deceniu interbelic, sînt frecventele încercări de depășire a cadrului de club politic al cîtorva prieteni de idei și interese, numeroasele fuziuni, dezmințiri, reveniri și ruperi de alianțe, treceri dintr-o formațiune politică în alta a unora dintre șefi, dar și a aderenților. Asistăm, mai întîi, la *dispariția din viața politică a partidelor conservatoare,* implicit a organizațiilor locale județene; foștii *takiști* constănțeni, conduși de fostul conservator filipescan C. Pariano, își unesc slabele forțe

[1] Vezi St. Lascu, *Aspecte privind prezența organizatorică a partidelor burgheze în județul Constanța (1918—1938) (I)*, în Pontica, XVII, 1984, pp. 187—197.

cu naționalii, iar *conservator-progresiștii* [2], conduși la Constanța de dr. Al. Pilescu, fuzionează în 1925 cu *averescanii*, aceștia avînd în frunte pe un fost camarad și prieten al generalului Al. Averescu, col. (rez) Gh. Ghenciu [3].

În ceea ce privește noile formațiuni politice, acestea desfășoară perseverente acțiuni pentru a-și populariza programele și a cîștiga aderenți. Astfel organizația constănțeană a *PARTIDULUI NAȚIONALIST-DEMOCRAT (N. IORGA)*, condusă de avocatul cernavodean N. D. Chirescu, înființată în toamna anului 1922, editează chiar și un ziar propriu, denumit „Coasa" (între 1922—1925), iar la 15 iunie 1924 fuzionează cu *gruparea argetoianistă* (condusă de avocații G. Berea și I. Teodorescu-Valahu) [4] noua organizație politică purtînd denumirea de *Partidul Național al Poporului*; președinte la Constanța este ales N. D. Chirescu, secretar general Sc. Huhulescu, iar din Delegația județeană mai făceau parte V. G. Nicolau, P. Postelnicu, I. Teodorescu-Valahu, dr. M. Isăcu, dr. W. Goldenberg, Oct. Banciu și G. Berea [5]. Pentru o scurtă vreme, în 1925—1926, aceasată înjghebare politică se va uni și cu *Partidul Național* (I. Maniu), condus la Constanța, cum am menționat, de C. Pariano, organizația de aici inițiind mai multe întruniri la Murfatlar (Basarabi), Techirghiol, Medgidia, Constanța, Cernavodă [6]. În anii interbelici ce au urmat, iorghiștii constanțeni își vor cîștiga puțini

---

[2] Reînceperea activității acestora are loc în iulie 1919, cînd este redeschis Clubul și se hotărăște editarea oficiosului „Steagul Dobrogei" (V. Ciorbea, *Activiatea organizațiilor din Dobrogea ale partidelor politice burgheze între anii 1918 și 1921*, în Cercetări istorice, IX—X, 1978—1979, p. 471). În alegerile parlamentare din mai 1920, ei participă în cartel cu liberalii dizidenți, grupați în jurul ziarului „Farul" condus de I. N. Roman și M. R. Opreanu (vezi I. Bitoleanu, *Situația politică din județul Constanța la sfîrșitul primului război mondial*, în Comunicări de geografie și istorie, Constanța, 1971, p. 73). De remarcat ascendența conservator-progresiștilor în rîndurile electoratului la primele alegeri parlamentare postbelice; la Senat este aleasă global lista cu cei trei candidați (în restul țării, a mai fost ales doar un singur senator conservator-progresist), în timp ce pentru Adunarea Deputaților au fost aleși doi conservator-progresiști (în restul țării, aleși opt) *(Ibid.)*.

[3] Ratificarea fuziunii a avut loc în iunie 1925, o vreme Al. Pilescu fiind șeful noii grupări politice, remarcată în presă mai ales prin desele plecări și reveniri ale fruntașilor și a intervenției conducerii centrale pentru aplanarea diverselor conflicte pentru șefie („Dacia", XII, nr. 144, 1 iulie 1925, p. 1).

[4] Cîțiva ani mai tîrziu, acest avocat (care va fi și decan al Baroului) va cocheta și cu liberalii, prilej din partea vechiului liberal Virgil Andronescu de a critica aspru fenomenul de trecere dintr-un partid în altul: „Doar ca d. Ion Teodorescu-Valahu, care schimbă partidele ca și pantalonii săi de noapte să alcătuiască o adresă în numele organizațiunei liberale, asta-i obrăznicie" („Viitorul Constanței", I, nr. 15, 26 decembrie 1927, p. 2).

[5] „Dobrogea jună", XVIII, nr. 101, 4 mai 1924, p. 1: „Dacia", XI, nr. 113, 21 mai 1924, p. 1; pe larg, despre fuziune, în „Coasa", II, nr. 3 și 4, 1 iulie 1924, p. 2.

[6] „Dobrogea jună", XIX, nr. 57, 18 martie 1925, p. 1; „cei doi șefi ai organizației (sînt), d-nii C. Pariano și N. D. Chirescu"; prin iulie, anul precedent, o altă știre ne informează că primul demisionase din calitatea de șef al naționalilor constănțeni, lucru ce era interpretat că „pare a fi în legătură cu retragerea tachiștilor din partidul național" („Dacia", XI, nr. 146, 1 iulie 1924, p. 1).

aderenți, și aceia din rîndurile unor intelectuali admiratori ai marelui savant, remarcîndu-se mai ales prin acțiuni culturale, dar și prin cîteva întruniri publice (nu își vor ține, semnificativ pentru efectiva lor pondere, un congres județean) la Constanța, Cernavodă și în localități rurale — de exemplu, la Peștera, Adamclisi, Cuzgun (Ion Corvin)[7].

Cît privește celălalt partid, ce s-a aflat de două ori la cîrma țării în perioada interbelică, *PARTIDUL POPORULUI*, acesta și-a întemeiat organizația constanțeană în vara anului 1919 (între inițiatori amintim pe cunoscutul avocat G. Berea)[8], dar tribulațiile la nivelul conducerii locale se vor face imediat resimțite, în septembrie același an înregistrîndu-se primele eliminări de persoane[9]. La sfîrșitul anului 1923 este inaugurat Clubul organizației[10], presa constanțeană scriind, cu acest prilej, că „au reînviat averescanii constănțeni"[11]; în ansamblu însă, această organizație nu a contat, practic, în lupta pentru dobîndirea puterii, în ciuda unei destul de intense activități propagandistice — editează și mai multe titluri de ziare, ca organe proprii de presă, cu o durată, fiecare, efemeră, respectiv „Refacerea" (1919—1924 dar numai 19 numere), „Poporul Constanței" (1919—1920), „Steaua" (în 1923 și în 1927—1928, în total 8 numere) și „Salvatorul" (1932—1935, 18 numere)[12]. De remarcat faptul că G. Berea făcea parte, în 1925, din Comitetul Executiv Central al partidului, dar el trece la iorghiști, conducerea efectivă a organizației constănțene fiind exercitată de Biroul Comitetului județean, compus din Gh. P. Ghenciu (președinte), Al. Mavrodin și Tr. Constantinescu (vicepreședinți), Gh. B. Miclescu (secretar) și avocat M. Mânzu (casier); din Comitetul județean mai făceau

---

[7] Vezi, de pildă, *Activitatea Partidului Național din Constanța*, în „Neamul Românesc", XX, nr. 136, 18 iunie 1925, p. 2; în timpul guvernării iorghist-argetoianiste din 1931—1932, prefect al județului fusese numit avocatul N. Constantinescu.

[8] Acesta a fost prefect al județului în timpul primei guvernări averescane (în cea de-a doua, din 1926—1927, prefect fusese numit avocatul A. Popovici), cînd — între alte măsuri luate — ordonă și suspendarea, pentru un timp, a ziarului „Dobrogea jună", condus de C. N. Sarry; din plîngerea acestuia către Ministerul de interne, rezultă că interzicerea apariției gazetei a fost dictată de „motive de ordin cu totul personal, privitoare la incorectitudinile D-sale — motive care vor forma obiectul interpelării anunțate de d-l deputat N. Georgescu-Tulcea, d-l Berea ne suspendă apariținea ziarului mai întîi pe patru zile și apoi pe 15 zile și ne supune din nou regimului cenzurei" (Arhiva Istorică Centrală, *Fond M.A.I., Administrativ*, dos. 120.1921, f. 1).

[9] Este vorba de Al. Șteflea (căpitan în rezervă, cunoscut comerciant și întreprinzător constănțean încă înainte de primul război mondial) de avocatul și publicistul Anton Diamandopol ș.a. („Refacerea", I, nr. 1, 8/21 septembrie 1919, p. 1); vezi și „Dobrogea jună", XIII, nr. 38, 17 august 1919, p. 1; vezi și I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 72.

[10] În iunie același an, Al. Averescu întreprinde o călătorie în Dobrogea, prilej de întîlnire cu simpatizanții și susținătorii din localitățile Mangalia, Carmen Sylva (Eforie Sud) și Ciobanu („Îndreptarea", VI, nr. 149, 1 iulie 1923, p. 1).

[11] „Dobrogea jună", XVIII, nr. 19, 26 ianuarie 1924, p. 1.

[12] Vezi St. Lascu, *Prezentarea presei locale interbelice în cadrul Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța (II)*, în Revista muzeelor și monumentelor, Muzee, XVI, nr. 2, 1979, p. 50.

parte încă 28 de membri [13]. Pe lîngă amintitele persoane, din rîndurile averescanilor constănțeni mai făceau parte și alte cunoscute figuri locale, precum fostul decan al Baroului (și apreciat poet) Al. Gherghel, proprietarul A. Butu (ambii vor părăsi curînd această organizație), avocatul Oct. Goruneanu, dr. I. Themo, de la Medgidia, comerciantul A. Tranulis ș.a. În octombrie 1929 este inaugurat un nou Club averescan pe bd. Carol (Tomis), colț cu str. Cuza Vodă (deasupra drogheriei Tanașoca) [14], iar presa va consemna doar sporadice întruniri publice, prilejuite de rarele turnee de propagandă ale fruntașilor [15], mai des inserate fiind frictiunile din sînul conducerii ; [16] Gh. Ghenciu nefiind agreat de ceilalți lideri locali — toți cunoscuți intelectuali —, ca președinte al organizației este numit dr. A. Pilescu [17], iar în 1934 Alex. Spineanu (secretar general era Gh. Pappa, proprietar) [18].

În deceniul patru se vor afirma și în județul Constanța și alte organizații ale unor partide situate, în general, la dreapta vieții politice și extrema dreaptă.

LIGA AGRARĂ (C. Garoflid) se manifestă la Constanța în anul 1930, cînd este consemnată înființarea organizației locale, la 30 martie, din inițiativa marelui proprietar rural Aurel Butu [19]. În august același, an, se desfășoară și un Congres al agricultorilor dobrogeni „sub auspiciile Ligii Agrare" (unica, se pare, manifestare publică remarcată în presă), în moțiunea votată făcîndu-și loc doleanțe specifice crizei în care se afla agricultura românească din acea perioadă [20].

---

[13] *Anuarul Partidului Poporului pe Anul 1925*, f.e., București, f.a. (1925), p. 25.

[14] „Dobrogea jună", XXV, nr. 218, 26 octombrie 1929, p. 1 ; vezi și Gh. I. Florescu, *Aspecte ale vieții politice românești. Declinul partidului poporului (iunie 1927 — martie 1932)*, în Hierasus, 1978, pp. 451—462.

[15] Vezi, de pildă, „campania de luminare a maselor începută în județul Constanța", efectuată de către trei echipe de fruntași averescani ; prin sate, acestea sînt întîmpinate de către foștii primari averescani, iar la Medgidia, la *Casa de sfat*, de către dr. I. Themo („Îndreptarea", XI, nr. 209, 8 octombrie 1929, p. 3) ; vezi și *Întrunirea averescană la Medgidia*, în „Ziua", IV, nr. 743, 24 noiembrie 1930, p. 2 (ea urma după întruniri similare desfășurate la Cernavoda și Hîrșova).

[16] Încă de la începutul existenței organizației averescane constănțene, neînțelegerile dintre fruntași vor însoți manifestările acesteia, presa apreciind că „intrigile politice se țin lanț, cu deosebire în sînul partidului poporului" („Farul", III, nr. 9, 21 iulie 1921, p. 1) ; vezi și *Ruptura din sînul Partidului Poporului*, în „Dobrogea jună", XVIII, nr. 19, 26 ianuarie 1924, p. 1.

[17] *Anuarul pe anul 1929 al Partidului Poporului, f.e.*, București, 1929, p. 35.

[18] În anul 1930, președinte al organizației constănțene apare generalul Coandă, apoi este numit prof. Gerota, care — în 1934 — „nedispunînd de mult timp, a trecut această însărcinare avocatului din București Alex. Spineanu, fost deputat și proprietar la Constanța („Dobrogea jună", XXX, nr. 199, 24 octombrie 1934 pl.) (dr. Gerota este menținut, totuși, ca președinte de onoare) ; vezi și „Îndreptarea", XII, nr. 238, 10 noiembrie 1934, p. 2).

[19] „Dobrogea jună", XXVI, nr. 59, 2 martie 1930, p. 1.

[20] Mercator, *Congresul agricol din Constanța*, în „Curentul", III, nr. 933, 28 august 1930, p. 3.

În ceea ce privește *UNIUNEA AGRARĂ* (C. Argetoianu), propaganda în favoarea acesteia datează, la Constanța, din iulie 1933, cînd I. Teodorescu-Valahu publică o *Chemare* în presa locală (dar, de remarcat, nu într-un cotidian, ci într-o publicație ocazională) [21]. În anul următor, în prezența liderului național, își desfășoară lucrările primul Congres al organizației constănțene, prilej de realegere a președintelui acesteia, avocatul I. Teodorescu-Valahu, și de constituire a Comitetului județean (vicepreședinte, Selim Abdulachim, secretar general, D. Voicu — ambii avocați) ; totodată, se constituie și un Comitet comunal (al Constanței), condus de P. Nițescu, președinte, C. Serienescu, vicepreședinte ,și V. Botea, secretar general (tustrei avocați) [22]. Pentru impulsionarea activității organizațiilor dobrogene, C. Argetoianu hotărește constituirea unui Comitet regional, la 25 martie 1936, cu sediul la Constanța [23], fiind editat, sporadic, și un organ de presă denumit „Brazda", între 1933—1937. La 30 octombrie 1937, are loc în sala cinematografului „Regal" (azi „Popular") Congresul „Partidului Agrar din Dobrogea", cum denumește presa manifestația la care iau cuvîntul fruntașii organizațiilor celor patru județe dobrogene [24].

Înființarea, în aprilie 1935, a organizației politice cu orientare de dreapta *FRONTUL ROMÂNESC* [25], de către Al. Vaida-Voievod, a găsit un ecou destul de însemnat în județul Constanța. Conducătorul noii organizații va fi, în Dobrogea, dr. Mihai Isăcescu (ginere, ca și fruntașul național-creștin Aurel Butu, al senatorului liberal Costache Oancea), fost — rînd pe rînd — iorghist, național, național-țărănist, țărănist (dr. N. Lupu) ; la tribuna Parlamentului va susține cîteva intervenții (este ales în Camera Deputaților în decembrie 1933, cînd era șeful lupiștilor constănțeni) ce aveau o unică temă — protejarea vieții economice și spirituale naționale în fața cosmopolitismului și avalanșei elementelor alogene [26]. Beneficiind și de un organ propriu de presă (apărea și acesta sporadic), intitulat „Aurora Dobrogei", organizația constănțeană a Frontului Românesc va ține mai multe întruniri publice, atît la Constanța,

[21] „Buletinul presei dobrogene", I, nr. 5—6, 17 iulie 1933, p. 2.

[22] „Dobrogea jună", XXX, nr. 199, 24 octombrie 1934, p. 1.

[23] „Brazda", III, nr. 1, mai 1936, p. 1 ; vezi și „România de la Mare", 6 aprilie 1936, p. 3.

[24] „Curentul", X, nr. 3505, 2 noiembrie 1937, p. 7 (denumirea de *Partid agrar* datează din 6 octombrie 1936).

[25] I. Scurtu, *Viața politică din România. 1918—1944*, Editura Albatros, București, 1982, p. 160.

[26] Între numeroasele interpelări, cea mai cunoscută (și mai întinsă) — și cu ecou în epocă — rămînea cea din 29 noiembrie 1934, „referitoare la marele număr de supuși străini ce au invadat județul Constanța" (Monitorul Oficial. Partea a III-a. *Desbaterile parlamentare*, nr. 5, 3 decembrie 1934, pp. 36—40) ; dr. M. Isăcescu este, totodată, purtător de cuvînt în Camera Deputaților din partea Partidului Țărănesc (dr. N. Lupu) și — apoi — din partea Frontului Românesc ; de pildă, la 24 noiembrie 1936, se pronunță, în numele organizației sale, împotriva guvernării prin decrete-legi, făcînd, totodată, și apologia ideologiei partidului ce-l reprezenta („numerus valahicus") (Monitorul Oficial. Partea a III-a. *Desbaterile parlamentare*, nr. 4, 3 decembrie 1936, pp. 32—37).

cît și la Cernavodă [27] și în localitățile rurale. La o întrunire a Frontului, desfășurată la București, cea mai numeroasă delegație județeană provenea de la Constanța [29], printre fruntașii de aici numărîndu-se, în afară de președintele ei — ales, în mai 1935, prin vot, și președinte al *Societății medicilor sanitari din România* —, avocatul G. Toma, maiorul N. Strat, comerciantul D. Rizescu ; este remarcat că nici o personalitate cunoscută, cu influență, a Constanței nu a aderat la programul și activitatea acestei organizații, recunoscută prin exclusivismul său național. În pregătirea Congresului din 15 septembrie 1935, patru echipe de propagandiști cutreierară satele județului [30], iar propaganda pentru acțiunile și ideile Frontului Românesc regăsindu-se, deseori, în paginile presei locale din 1936—1937, fiind editată, de asemenea, și o broșură de 48 pagini pentru susținerea programului organizației [31].

O prezență organizatorică și propagandistă va avea la Constanța și *PARTIDUL NAȚIONAL-CREȘTIN* (rezultat din fuziunea, la 14 iulie 1935, a *Partidului Național-Agrar* — constituit de Oct. Goga în 1932, cînd pleacă din Partidul Poporului — cu *Liga Apărării Național-Creștine* (A. C. Cuza) [32].

La Constanța, L.A.N.C. a avut un număr extrem de restrîns de aderenți, existenți simbolic, și aceia reuniți datorită inițiativelor avocatului și ziaristului Miltiade Cutava, una dintre cele mai ciudate figuri locale din perioada interbelică [33]. Proprietar și aproape în întregime redactor

---

[27] „Aurora Dobrogei", I, nr. 25, 8 mai 1935, p. 3 ; nr. 19, 12 mai 1935, p. 2 ; nr. 31, 15 mai 1935, p. 1.

[28] Ibid., I, nr. 58, 19 iunie 1935, p. 1.

[29] Ibid., I, nr. 30, 14 mai 1935, p. 5 ; nr. 31, 15 mai 1935, p. 1 (delegația era formată din 115 persoane, care veneau din Constanța, Medgidia, Cernavoda, Săcele, Pantelimonul de jos, Viișoara, Negureni, Independența și Negru Vodă).

[30] „Curentul", VIII, nr. 2724, 4 septembrie 1935, p. 6.

[31] Vezi *Călăuza Frontului Românesc. Legiunea Constanța. Program și conducători*, Tip. „Modernă", Constanța, 1937 /48 pp/ (în cuprinsul ei este inserat un larg istoric al cauzelor care l-au determinat pe dr. M. Isăcescu să părăsească pe național-țărăniști, iar apoi pe țărăniști (dr. N. Lupu).

[32] I. Scurtu, *op. cit.*, pp. 117 ; Gh. T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, passim.

[33] Autointitulîndu-se „atlet al creștinismului", M. E. Cutava își făcea cu următoarele cuvinte reclamă în propriul ziar : „a întrecut pe toți cugetătorii lumei (sic !) prin următorul motto conceput de el și consemnat în strălucitul (sic !) său ziar „Strălucitorul" : „Zadarnice sînt străduințele creștinilor, dacă nu omoară jidanii și nu botează musulmanii (cu aceștia, din motive pe care nu le dezvăluie, vedem că este mai îngăduitor... — n.n.), *rămas celebru în literatură și foarte des pomenit de scriitori și ziariști*" (subl. în text — n.n.) („Strălucitorul", IX, nr. 13 și 14, 26 și 28 octombrie 1928, p. 1). Deși autoritățile se sesizează asupra caracterului publicației de incitator la discriminare rasială, datorită mottoului menționat, în cele din urmă excentricul ziarist este lăsat în pace ; astfel, la 10 ianuarie 1923, Curtea de Apel din Constanța comunică Ministerului justiției că a sesizat Parchetul Tribunalului local să deschidă acțiune publică „în contra autorului Miltiade Cutava pentru delictul 181 C.P. Acest ziar apare din cînd în cînd în Constanța, directorul lui, numitul Miltiade Cutava este un maniac antisemit și toate articolele lui constituie în special atacuri în contra evreilor" (Arhiva Istorică Centrală, *Fond Ministerul justiției, Direcția judiciară*, dos. 6/1923, f. 1) ;

al ziarului „Strălucitorul", el avea să ducă în paginile acestuia o susținută campanie de propagare a doctrinei cuziste, avînd și mandat de organizare a activității L.A.N.C. în întreaga Dobroge [34]. Despre prezența acesteia în județul Constanța, știrile din presă, sînt sporadice ; la 15 octombrie 1927, în Marele Consiliu al Ligii, întrunit la Iași, este ales și M. E. Cutava [35], dar aderența cetățenilor este aproape inexistentă, ceea ce explică și schimbarea conducerii locale în 1933, cînd „un vechi fruntaș cuzist din Galați, de curînd mutat în Constanța" I. M. Marinescu, este însărcinat cu reorganizarea secției constănțene : „Prin această delegație, județul nostru își va recăpăta comitetul (deci, acesta nu mai ființa — n.n.) său de acțiune cuzist" [36] — recunoaștere expresă a precarității influenței cuziste în rîndurile opiniei publice constănțene. În 1934—1935, președinte al secției locale apare avocatul Caton Movilă, iar printre fruntași se numără avocatul Oprea Berceanu, vicepreședinte, Marin Dimitriu, președintele organizației municipale, prof. Doicescu (pictor) [37].

---

este de menționat că, la rîndul ei, Curtea de Apel din Constanța fusese sesizată de către ministrul justiției, J. Th. Florescu, pentru „a da în judecată pe autorul devizei provocatoare la revoltă, din fruntea ziarului" *(loc cit.,* f. 2). În 1935, elucubațiile bolnăvicioase și ilogice ale lui M. E. Cutava sînt publicate de către ideologul nazist A. Rosenberg, la Berlin, sub titlul *Der Kutavissmus.* Stăpînit de un antisemitism primitiv, obsedant, și de un egocentrism maladiv (insera în propria-i gazetă pînă și scrisorile pe care „prea iubita și venerata soție" i le adresa), el avea să devină la Constanța ținta zîmbetelor batjocoritoare pentru insistența cu care impregna ziarul său — atunci cînd apărea — cu preceptele *cutavizmului :* unirea tuturor bisericilor și a doctrinelor lor, desființarea mănăstirilor și prelaților, desființarea moștenirii averilor, introducerea unei moralități bigote în familie, exterminarea evreilor ș.a. ; prin „programul" conceput de o minte hipersensibilizată, bolnăvicioasă, Cutava se arăta încredințat că a găsit remediul universal al unui umanism mult așteptat, al biruinței binelui într-o utopică societate cutavistă, profund exclusivistă și egalitaristă (vezi M. E. Cutava, *Cutavismul,* în „Strălucitorul", XI, nr. 3 și 4, 18 și 24 iunie 1931, p. 1). Insolitul personaj nu se sfia să se autoproclame nu mai puțin decît „erou de legendă" „mare cugetător", creator al unei „opere uriașe", pentru ca un student să scrie, fără sfială — supralicitînd megalomania celui care „și-a cîștigat în istoria lumii renumele de *Savantul"* —, că „ziarul „Strălucitorul" este piatra de hotar care marchează începutul erei de renaștere a omenirei ; iar Miltiade Cutava poartă glorios facla românismului național și după el plini de entuziasm avîntat vin tinerii să se adape din slava lui fermecată !" (S. Cavache, *Savantul,* în „Strălucitorul", XVI, nr. 25 și 26, 1 octombrie 1941, p. 2). Ultimul număr păstrat la Biblioteca Academiei R.S.R. este din 1 octombrie 1941 ; în martie 1942, totuși, un referat al Cenzurei militare arată că ziarul a fost suprimat „pentru atitudinea politică, evident ostilă intereselor țării, prin aprecieri ofensatoare față de puterile Axei" (apud M. E. Ionescu, *Puterea cuvîntului. Propaganda mișcării de rezistență din România (1940—1944),* Editura științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 207).

[34] „Strălucitorul", VI, nr. 2 și 9, decembrie 1925, p. 1.

[35] „Apărarea Națională", V, nr. 12, 20 octombrie 1927, p. 1, (În guvernul pe care L.A.N.C. îl „propune" națiunii, M. E. Cutava este prezumptivul titular al Ministerului Muncii).

[36] Ibid., X, nr. 30, 9 iulie 1933, p. 3.

[37] Ibid., XII, nr. 15, 7 aprilie 1935, p. 2.

Cît privește organizația constănțeană a *Partidului Național-Agrar*, constituirea ei datează din aprilie 1932. În sala de lectură a hotelului „Grand" (azi hotelul „Victoria"), în prezența delegatului lui Oct. Goga, N. Muzicescu, este ales un Comitet de conducere format din foști averescani și argetoianiști — A. Butu, „mare agricultor, fost senator", președinte, Alex. Mavrodin, Alex. Gherghel, Oct. Goruneanu, secretar general — toți trei avocați —, R. Dutescu mare agricultor, pr. I. Grigorescu, vicepreședinți, Șt. Boroș, avocat, casier [38]. În anii ce au urmat, în paginile presei locale, cu deosebire ale „Farului" — oficiosul gogiștilor constănțeni — sunt inserate dese informații cu privire la activitatea acestui partid, ai cărui simpatizanți se arată a fi în creștere [39], dar nu într-atît de suficientă pentru a fi remarcată la Congresul național al partidului, desfășurat în aprilie 1935 [40]. După constituirea, la 14 iulie 1935, a *Partidului Național-Creștin*, fruntașii locali — foștii gogiști — inițiază numeroase campanii propagandistice prin satele județului (susținute cu studenți aflați la odihnă la Carmen Sylva — azi Eforie Sud), trimit la alegerile din Mehedinți, ce au loc la 18 ianuarie, un număr de „20 de luptători" ; la Congresul județean din 23 august 1936, în raportul său, A. Butu arată că județul Constanța este organizat în 17 sectoare și 120 organizații comunale, la care se mai adaugă încă 35 organizații de tineret (lăncierii cu cămășile albastre) — „organizații separate fiecare puse sub conducerea unui tînăr (...) în majoritatea cazurilor intelectualii satelor, studenți, învățători" [41]. De amintit, în acest context, că la Constanța fusese inițiată prima organizație național-creștină studențească, aderenții fiind „în număr de 50, sub conducerea tînărului prof. D. Decu" ; numărul lăncierilor din municipiu se ridica la 170, ei aflîndu-se sub conducerea avocatului Olaru, în timp ce numărul celor din județ, conduși de un avocat, Panaitescu, atingea cifra de 350 ; cît privește numărul intelectualilor, acesta se ridica la 130 ; organizația dispunea și de un *Cerc de studii*, condus de avocatul Al. Gherghel [42].

În anii 1936—1937, fruntașii național-creștinilor constănțeni întreprind turnee de propagandă în localitățile din județ, popularizate în paginile presei locale — în special ale revistei „România de la Mare" —, tipăresc manifeste, o broșură propagandistică (în șase mii exem-

[38] „Țara Noastră", XI, nr. 10, 21 aprilie 1932, p. 2. Avocatul Ștefan Boroș era spre sfîrșitul anilor '30 consulul Germaniei la Constanța, fiind animat, însă, de idei antihitleriste, așa cum consemnează în amintirile sale fostul conducător al Comitetului regional Dobrogea al P.C.R., Victor Dușa (vezi *Amintiri și reflecții (februarie 1938 — 22 iunie 1941)*, f. 59, Mss., în *Depozitul Secției de istorie medie, modernă și contemporană* a M.I.N.A. Constanța, inv. 850).

[39] Vezi relatările din „Farul", I, nr. 19, 1 octombrie 1933, p. 2 ; nr. 23, 5 noiembrie 1936 ; nr. 30, 20 aprilie 1937, p. 2 ș.a.

[40] Dintre județele dobrogene „remarcate" prin prezența aderenților, doar fostul Durostor este menționat („Curentul", VIII, nr. 2580, 9 aprilie 1935, p. 1).

[41] „Țara Noastră", XV, nr. 1.220, 27 august 1936, p. 1.

[42] Ibid. ; vezi și „Dobrogea jună", XXXII, nr. 189, 25 august 1936, p. 1.

plare)[43], astfel încît la Congresul din 28 octombrie 1937, conducerile locală și cea națională (reprezentată prin Stan Ghițescu, secretar general al partidului) să se declare mulțumite de propaganda desfășurată de organizația constănțeană în rîndurile cetățenilor[44].

Organizația teroristă de tip fascist *Garda de Fier*, denumită din 1935 *PARTIDUL „TOTUL PENTRU ȚARĂ"* a „desfășurat, în anii 1934—1936, o intensă activitate pentru crearea unui suport de masă mișcării legionare, atenția principală îndreptînd-o (șefii acesteia — n.n.) spre tineretul liceal și studențesc"[45]. În Dobrogea — respectiv, în județele Tulcea[46] și Constanța[47] — este sesizabil același fenomen, cu observația că acesta nu a căpătat nici un moment un caracter de masă ; dimpotrivă, investigațiile documentare relevă o atitudine cetățenească, de masă, potrivnică ideilor și manifestărilor de dreapta, fasciste, favorabilă unei vieți politice democratice, în cadrul căreia să se promoveze idealurile social-politice ale unui regim burghez parlamentar, antirevizionist, antidictatorial și apărător al independenței și ființei naționale a statului român. De altfel, presa constănțeană avea să se facă pe larg ecoul acestor atitudini democratice ale locuitorilor din această parte a țării, vestejind, de cîte ori se ivea prilejul, acțiunile criminale legionare, blamînd doctrina dictatorială fascistă chiar din momentul în care, prin 1923, se încerca difuziunea ei, via Italia, în rîndurile opiniei publice românești, așa cum s-a relevat deja[48].

---

[43] Este vorba de M. T. Dimitriu, *Catehismul credinciosului luptător național-creștin*, Tip. „Modernă", Constanța, 1937 /58 pp./ (În cuprinsul broșurii se motivează doctrina național-creștină, specificîndu-se că „În județul Constanța — ca și în toată Dobrogea —, masa românească a populațiunei se găsește împestrițată cu tot felul de minorități" ; este inserată și o scrisoare a lui A. C. Cuza, trimisă din Iași, la 15 august 1937, sînt publicate cele 10 porunci ale „luptătorului național-creștin" și diverse cîntece lăncierești) ; același autor mai publică și *Plugușorul românesc creștin*, Ediția a III-a, revăzută, Artele Grafice „Albania", Constanța, 1936 /2 foi/.

[44] „Țara Noastră", XVI, nr. 1495, 5 noiembrie 1937, p. 5. Sediul organizației național-creștine se afla în str. General Cernat nr. 6 bis.

[45] M. Fătu, I. Spălățelu, *Garda de Fier — organizație teroristă de tip fascist*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura politică, București, 1980, p. 129.

[46] Cîteva date privind activitatea de extremă dreaptă (Garda de Fier) în județul Tulcea — și riposta din partea forțelor democratice, antifasciste —, la Gh. Dumitrașcu, *Organizațiile județene Tulcea și Constanța ale Partidului Țărănist Radical*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, M.I.N.A., Constanța, 1983, pp. 301—302.

[47] Despre aceeași activitate, în județul Constanța, în Gh. Dumitrașcu, I. Lungu, *op. cit.*, p. 96 ; Gh. Dumitrașcu, I. Bitoleanu, *Lupta oamenilor muncii împotriva exploatării capitaliste, a dictaturii regale și a pericolului fascist (1938—1940)*, în *Momente din mișcarea comunistă...*, p. 133 ; vezi și A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 338.

[48] Pe larg despre demascarea pericolului fascist și blamarea activității Gărzii de Fier în județul Constanța, așa cum sînt consemnate în paginile presei locale, în St. Lascu, *Mărturii istorice privind contribuția dobrogenilor la rezistența națională antifascistă și antihitleristă*, în Revista muzeelor și monumentelor. Muzee, XXII, nr. 5, 1985, pp. 41—49 ; Idem, *Atitudini antifasciste constănțene*, în Tomis, XX, nr. 8 (186), 1985, p. 11.

Începuturile mișcării fasciste în județul Constanța datează din anul 1933 [49], acțiunile propagandistice fiind susținute de studentul Ion Caratănase (originar din Hîrșova) [50] în satele din plasa Hîrșova — precum Cișla, Dulgherul, Gîrliciu, Sarai, Ciobanu, Ghindărești ; bazat pe aderenții proaspeți recrutați (legionari recrutori veniseră din Galați, Brăila și București), I. Caratănase organizează, o manifestare la Hîrșova, la 14 mai, la care participă și Ion Z. Codreanu. „De aici, această organizație s-a întins în tot județul, ajungînd repede la o dezvoltare destul de mare" [51] conchid în rapoartele lor organele de urmărire ale statului, care, în repetate rînduri, trimit în fața tribunalului elementele legionare, pentru că, „cu ocazia acestor propagande prin județ, diferiți legionari purtînd svastica și uniforma gărzei ultragiază pe jandarmii ce vroiau să-i identifice" [52]. Datorită dezordinilor ce le provoacă în timpul campaniei electorale din noiembrie 1933 [53], a injuriilor aduse pri-

[49] Arhivele Statului Constanța, *Fond Parchetul general al Curții de Apel Constanța*, dos. 4/1934, f. 11—13 ; vezi și G. Chirea, *Începuturile noastre*, în „Biruitorii", I, nr. 5, 8 decembrie 1940, p. 3. Presa constănțeană a blamat, încă de la început, prima manifestare publică a Gărzii de Fier în Dobrogea, la Hîrșova ; astfel, într-un articol, se arăta : „tihna și pacea de atîtea ori seculare s-au văzut adînc turburate mai alaltăieri, cînd au apărut pe ulițile modestului tîrg „gardiștii de fier" ai d-lui Corneliu Zelea Codreanu, tînărul „Mesia" alecărui vise zice-se c-ar fi foarte des vizitate de stafia lui Manciu" ; ca urmare a intervenției jandarmilor, însă, manifestația proiectată este întreruptă : „Curînd, gardiștii de fier plecau din Hîrșova, legănați de zmuciturile autobuzului care-i transporta (...) Așa s-a sfîrșit prima expediție pe pămîntul Dobrogei românești a gardiștilor de fier hipnotizați de isprăvile frumosului Adolf". În continuare, este exprimată totala dezavuare a acțiunilor extremei drepte, din partea opiniei publice românești : „interesează însă faptul în sine. D. Corneliu Zelea Codreanu vine și în Dobrogea, ca să ne învețe *pe noi*, să fim români. Îl asigurăm pe d. Corneliu Codreanu și pe toți prietenii d-sale că noi, locuitorii Dobrogei românești, indiferent de confesiunea noastră și de origine, n-avem nevoie de lecțiunile lor. Sîntem cel puțin tot pe atît de buni români ca și dînșii și pecetea românismului nostru ne este întipărită în *suflet*, sub forma credinței desăvîrșite în destinele Patriei și neamului. Românismul nostru, noi, dobrogenii, l-am dovedit cu prisosință pe vremea războiului — d. Corneliu Z. Codreanu era mititel pe atunci — și-l vom dovedi *țării* oricînd, dar crucea încîrligată a d-sale o refuzăm (...). Noi atît vă spunem : să ne lăsați în pace !" (Al. Demetriad, *Întîmplări din vechiul Carsium*, în „Dacia", XX, nr. 44, 18 mai 1933, p. 1).

[50] *Loc. cit.*, f. 11. A fost conducătorul sadicilor criminali care l-au asasinat, la 16 iulie 1936, pe M. Stelescu, într-un mod bestial care a „zguduit profund opinia publică din România" (M. Fătu, I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 127) : într-un articol din toamna lui 1940, se afirmă că I. Caratănase „e primul legionar din Dobrogea", venit de la Galați, în 1933, în județul Constanța, recunoscîndu-se, totodată, că, în 1931, „Capitala număra doar 27 legionari cu toții" („Biruitorii", I, nr. 5, 8 decembrie 1940, p. 1).

[51] Arhivele Statului Constanța *loc. cit.*, f. 12.

[52] *Loc. cit.*

[53] Cu acest prilej este împușcat mortal — într-o luptă cu gardienii de noapte — studentul (originar tot din Hîrșova) Virgil Teodorescu ; la înmormîntarea sa, în orașul natal, participă mai mulți fruntași legionari, între care C. Z. Codreanu, ing. V. Ionescu, I. Mota, S. Lecca, I. Z. Codreanu („Țara Noastră", XII, nr. 463, 23 noiembrie 1933, p. 4) ; vezi și „Biruitorii", I, nr. 3, 24 noiembrie 1940, pp. 1—4) ; vezi și „Porunca vremii", VI, nr. 885, 12 octombrie 1937, p. 6 (acum, generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul declară : „Din acest moment sînt alături de voi. De acum merg pînă la capăt pe această cale").

mului-ministru, un număr de 18 persoane sînt arestate și trimise spre cercetare Cabinetului II instrucție : „În urmă însă inculpații făcînd apel, Camera de punere sub acuzare a dispus punerea în libertate a tuturor acestor inculpați [54], în afară de Ion Caratănase, care și actualmente e arestat (22 ianuarie 1934 — n.n.) (...). Cu această ocazie, ca încheiere ne exprimăm credința — ține să precizeze în raportul său, prim-procurorul Parchetului tribunalului —, că dacă instanțele de judecată, ar fi mai severe atît la deținerea în prevenție cu ocazia cercetărilor acestor fel de inculpați, cît și în aplicarea pedepselor fără a mai face dintr-o excesivă blîndețe și fără just motiv aplicarea art. 60 C. P., acest fel de delicte dacă nu s-ar stîrpi cu totul, dar în orice caz s-ar mai împuțina" [55]. Timp de trei veri (1934, 1935 și 1936) centrul acțiunilor elementelor legionare locale îl reprezintă tabăra de odihnă (în fapt, instrucție militară și educație legionară) de la Carmen Sylva (Eforie Sud), situată la 500 m de stațiune, spre Farul Tuzla, a cărei activitate, în anumite perioade, era condusă personal de Corneliu Z. Codreanu : „În programul de lucru s-a introdus în anul acesta (1936 — n.n.) exerciții de tragere la țintă cu revolverul, în afară de obișnuitele ședători cu recitări, cîntece sau consfătuiri. Legionarii în tabără au purtat uniforma — cămașă verde, cravată neagră și centură cu diagonală" [56] ; din această tabără, elementele legionare se deplasează în comunele învecinate, cu autobuzul, pentru a-și desfășura activitatea demagogică — inaugurări de construcții, de fîntîni, troițe, etc. ; uneori, riposta forțelor demo-

[54] Între cei arestați erau ing. V. Ionescu (va candida, în decembrie 1937, pe lista Partidului „Totul Pentru Țară", în județul Constanța), Ion Mihail, pr. Chivu Ștefan, I. Caratănase, M. Rizescu, V. Teodorescu (Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.)* ; în decembrie este din nou arestat un lot de legionari, în noaptea de 9 decembrie, între ei aflîndu-se și avocatul N. Șeitan, șeful legionarilor din județ pînă în 1941 („Țara noastră", XII, nr. 480, 14 decembrie 1933, p. 4) ; acesta, în decembrie 1934, „fost conducător al desființatei gărzi de fier, a acționat în judecată pe ministrul de interne, prefectul județului, funcționari ai Poliției pentru că a fost ilegal arestat în noaptea de 9 decembrie 1933", cerînd 1 milion lei despăgubire (Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, dos., f. 80).

[55] *Loc. cit.* f. 13 ; vezi și Gh. Dumitrașcu, *Trei destine istorice și opinia publică constănțeană (I. G. Duca, N. Titulescu, A. Călinescu),* în Tomis, III, nr. 10, 1968, p. 6. Culpabila „îngăduință față de legionari" din partea autorităților, concomitent cu „reprimarea nu numai a mișcării comuniste, dar și a mișcării populare antifasciste, considerată „creație" a comuniștilor" (A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 338), a fost blamată, în epocă, și de către presa munctorească ; astfel, organul central al P.S.D. relata că la sfîrșitul lunii octombrie 1933, „un grup de tovarăși din organizația noastră de la Constanța a fost împiedicat de jandarmi, duminica aceasta, să facă propagandă în satul Canara (azi, Ovidiu), printre lucrătorii de la carierele de piatră de acolo. Manifestele tovarășilor noștri au fost confiscate. În același timp însă un grup de gardiști de fier au colindat județul, îmbrăcați în uniforme hitleriste. Gardiștii s-au dedat și la brutalități. Totuși — precizează relatarea — nu au fost stînjeniți de autorități. *Mai trebuie un exemplu despre felul cum burghezia știe să-și protejeze sculele ?*" (subl. n.) (Lumea Nouă", XXVII, nr. 44, 29 octombrie 1933, p. 4).

[56] Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, dos. 9/1936, f. 101 ; în 1937, tabăra legionară nu și-a mai reînceput activitatea (prevăzută pentru ziua de 15 iulie), la cererea lui C. Z. Codreanu, ca răspuns la măsura guvernului de a suspenda similara tabără de muncă de la Cîmpina (G. Chirea, *op. cit.).*

cratice, antifasciste, cu care sînt întîmpinați de locuitorii satelor, ia forma unor ciocniri fizice directe, mai ales cînd în fruntea sătenilor se aflau tinerii naționali-țărăniști constănțeni (mulți dintre ei, în fapt membrii ai U.T.C., ce activau pentru promovarea idealurilor sociale și politice ale clasei muncitoare, sub paravanul calității de membri ai unui partid burghez) [57]. În anii 1936—1937, elementelor legionare din județ, în fruntea cărora se afla avocatul N. Seitan, li s-au intentat cîteva zeci de procese (66 în perioada 1933—1936), 21 dintre ele soldîndu-se cu condamnări de la 15 zile pînă la 3 ani închisoare ; achitările au fost făcute pentru port ilegal de uniformă (cămășile verzi, centuri sau insigne), înseși organele de stat recunoscînd, însă, că „în ceea ce privește însă mișcarea de dreapta ei sînt (judecătorii — n.n.) mult mai indulgenți și porniți spre blîndețe " [58]. În alegerile parlamentare din decembrie 1937, lista Partidului „Totul pentru țară" a întrunit, la Constanța, pentru Camera Deputaților, un număr de 6 917 voturi, reprezentînd a treia forță politică a momentului — după național-liberali (19 196 voturi și național-țărăniști (12 094) [59].

În timpul dictaturii regale, organele de urmărire ale statului supraveghează îndeaproape pe aderenții desființatei (încă o dată) Gărzi de Fier, operează mai multe arestări în rîndurile acelora care încercau să

---

[57] Despre înfruntări între forțele antifasciste și legionari, vezi St. Lascu, *Mărturii istorice...* p. 46. Sugestiv este relatată în memoriile sale, o întîlnire cu „eroii gardiști", de către un participant activ la luptele antifasciștilor constănțeni, muncitorul cu stagiu de partid din ilegalitate Gh. Dincă : „Îmi amintesc, tot așa, de o încăierare cu legionarii la Eforie, unde ei aveau o tabără mare, puternic organizată, cu legionari veniți din toată țara, lucrînd să construiască acolo o casă a „Gărzii de fier", care, în mod simbolic, trebuia să fie ridicată numai de legionari și numai cu materiale donate de legionari.

Deși știam că Eforie este un adevărat viespar fascist, totuși, într-o duminică, pe traseul Constanța — Mangalia — Negru Vodă n-am ezitat să punem în program și o „întîlnire" cu tineretul din acea localitate, făcînd afișaj și mobilizare din vreme. Știam din capul locului că aici ne vom încăiera în mod inevitabil cu legionarii aflați în tabără, așa încît, în ziua aceea, am luat în autobuz tineri dintre cei mai hotărîți, cei mai mulți muncitori în port, cu rîngi de fier și ciomage, puse la picioare, pentru orice eventualitate.

Și aici, legionarii, după ce au încercat să ne alunge, văzînd că nu ne pot speria și că avem arme bune pentru spinarea lor, n-au cutezat să treacă la încăierare. După ce ne-au privit cum coboram din autobuz liniștiți și hotărîți, siguri pe noi înșine și gata pentru orice ar fi să fie, s-au ținut de o parte, deși erau mai numeroși decît noi, iar după scurt timp s-au făcut nevăzuți, pe cînd noi ne-am continuat nestingheriți treaba pentru care venisem. La aceste confruntări nu au lipsit : Victor Dușa, Mircea Brătucu, Virgil Teodorescu (apreciatul poet de astăzi, originar din Cobadin — n.n.) și alți intelectuali" (Gh. Dincă, *Amintiri*, Mss., pp. 71—72, în *Depozitul...*, inv. 1207).

[58] Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*

[59] „Universul", 54, nr. 353, 23 decembrie 1937, p. 6. Și cu prilejul acestor alegeri parlamentare, în timpul desfășurării campaniei electorale, elementele legionare din județ s-au dedat la acte turbulente, au proferat injurii și amenințări ; datorită manifestărilor huliganilor, la 20 decembrie este arestat, de către jandarmi, legionarul (originar din comuna Băneasa) Bănică Dobre, „reclamat de mai mulți fruntași politici din alte partide, că s-ar deda la ingerințe electorale și amenințări cu moartea" (cîteva zile mai tîrziu, însă, este pus în libertate) („Curentul", X, nr. 3.5555, 22 decembrie 1937, p. 8).

revitalizeze vechile cuiburi sau să creeze altele, confiscă manifeste violent îndreptate împotriva primului-ministru Ar. Călinescu, identifică mai multe cuiburi gardiste, ai căror membri sînt inculpați, în general, la pedepse ușoare, sau chiar achitați [60]. Între 6 septembrie 1940 și 21—23 ianuarie 1941, cînd mișcarea legionară activează iarăși legal — aflîndu-se și la conducerea guvernului, perioadă cînd își arată încă o dată chipul destabilizator și criminal al acțiunilor sale —, organizația din Constanța întreprinde o serie de măsuri care, însă, nu-i pot spori popularitatea și ascendența în rîndul locuitorilor; semnificativ este faptul, din această perspectivă, că fruntașii ei [61] nu au putut organiza — din lipsa unei mase de aderenți — nici o întrunire importantă, așa cum presa vremii consemna pentru alte zone din țară [62]; chiar și atunci cînd, în decembrie 1940, Horia Sima inspectează organizația, singura manifestare mai de amploare a acesteia o va reprezenta o ședință la care participă șefii de cuiburi din județ, urmată de o vizită rapidă, în aceeași zi, în satele din plasa Cogealac, unde se aflau refugiații din Cadrilater, care se confruntau cu mari probleme social-economice — sperîndu-se, deci, a fi mai ușor captați [63].

Ca și în restul țării, elementele legionare s-au dedat, în răstimpul amintit, la acțiuni ilegale, abuzive, la acte de maltratare fizică [64], fără a

[60] Gh. Dumitrașcu, I. Bitoleanu, *op. cit.*; Arhivele Statului Constanța, *op. cit.*, dos. 26/1940—1941, f. 82, 91, 124, 148, 160, 163, 174.

[61] Este vorba de avocatul N. Șeitan, întors, în septembrie 1940, din Germania, „după o lipsă de aproape doi ani" („Curentul", XIII, nr. 4.530, 21 septembrie 1940, p. 4), numit prefect, dar numai pentru cîtva timp, căci este înlocuit de avocatul D. Predescu, datorită faptului, relatează martorul ocular al evenimentelor care a fost V. Dușa, că era un „element ponderat" (V. Dușa, *loc. cit.*, f. 82); de Puiu Traian, primarul orașului Constanța, Eugen Theodorescu, șeful Regionalei a V-a, Nicu Bujin, șeful organizației din oraș, Gh. Stoia, șeful organizației județene („Biruitorii", I, nr. 2, 17 noiembrie 1940, p. 3); în primele zile ale lunii septembrie, ca șef al organizației județene apare D. Predescu (vezi „Răsăritul", II, nr. 92, 16 septembrie 1940, p. 2; „Buna Vestire", Seria a II-a, IV, nr. 10, 19 septembrie 1940, p. 2).

[62] Foarte puținele manifestări publice, consemnate în presa vremii (pentru alte județe sau zone ale țării ele sînt mai numeroase) se referă la vizita de o zi, în decembrie, a lui H. Sima, la ceremonii religioase (Ibid., nr. 9, 18 septembrie 1940, p. 3), la inaugurarea de cantine de către „Ajutorul legionar („Biruitorii", I, nr. 2, 17 noiembrie 1940, p. 3).

[63] Ibid., nr. 7, 25 decembrie 1940, p. 1. Casa verde a legionarilor constănțeni s-a aflat în str. Călărași nr. 22.

[64] Deși în rapoartele-sinteză, întocmite de organele de stat pe baza plîngerilor formulate după înfrîngerea rebeliunii, nu apare nici un caz de omor, totuși, în septembrie 1940, elemente legionare l-au asasinat în plină stradă pe comunistul Ilie (Ștefan) Doncev, cunoscut de asasini pentru activitatea revoluționară desfășurată (V. Dușa, *Amintiri. Din activitatea Regionalei Dobrogea a P.C.R. în timpul celui de-al doilea război mondial*, Mss., f. 4, în *Depozitul Secției...*, inv. 1420). De asemenea, din documentele inserate în volumul *Pe marginea prăpastiei*, apărut în 1941, rezultă bestialitățile comise de elementele legionare din Hîrșova în perioada 13—19 ianuarie: țintuirea mai multor cetățeni la stîlpul infamiei, maltratarea gravă a lor — unul dintre ei, comerciantul Alex. Spieghel din Constanța, încetînd din viață din cauza suferințelor (apud I. Scurtu (coord.), *Istoria României între anii 1918—1944. Culegere de documente*, Editura didactică și pedagogică, București, 1982, pp. 357—358).

avea loc, însă, excese de masă, tocmai datorită lipsei de aderență din partea locuitorilor, a atitudinii acestora funciarmente antifasciste. Rapoartele-sinteză, întocmite ulterior pe baza declarațiilor martorilor, consemnează că este vorba de 3 maltratări în orașul Constanța, de 4 maltratări în localități din județ, de 4 cazuri de însușire abuzivă de bunuri (obiecte casnice, mașină de tricotat, automobile), de 6 vînzări forțate la Constanța și una la Cernavodă, de 3 acaparări ilegale de imobile (inclusiv a unui magazin și a sălii de spectacole „Tranulis"), de 15 sechestrări de persoane în Constanța (toate maltratate) și 17 în județ[65].

După înăbușirea rebeliunii legionare, din 21—23 ianuarie, mai multe elemente din Constanța fug din țară, cu ajutorul hitlerist, iar celor rămase li se intentează procese sau sînt internate în lagăre ; în anii 1941—1943,organele de siguranță ale statului supraveghează îndeaproape pe „cele cîteva elemente care mai trăiesc cu speranța în reînvierea fostului regim (și care) au atitudine mai mult pasivă în ultimul timp, (ele) sînt bine identificate de siguranța locală și ținute sub supraveghere"[66] ; în timpul războiului, atunci cînd sînt depistate încercări de organizare a elementelor legionare rămase în libertate și racolare a unor prozeliți, organele de stat intervin prompt, arestează și trimit în

[65] Între cei sechestrați s-au aflat și cinci cunoscuți constănțeni de origine greacă — bogații comercianți Cristu Frangopol, Andrei Cochino, Iancu Vasiliu, Mihai Cochino și dr. Aristide Caratzali (vechi militant al mișcării socialiste), reținuți cu forța din 25 pînă în 27 noiembrie, într-o vilă la Eforie, cînd au fost readuși acasă prin dispoziția prefectului D. Predescu ; ulterior, au declarat că „li s-a spus că au fost sechestrați pentru a determina prin aceasta guvernul grec a elibera românii macedoneni arestați în Grecia" (Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, f. 100). Această sechestrare a fost blamată în Consiliul de Miniștri de către generalul I. Antonescu *(Pe marginea prăpastiei*, vol. I, București, 1942, p. 191-192). Poliția legionară (condusă de avocatul N. Birzan) înființează, în localul unei școli profesionale din cartierul Anadalchioi, un lagăr, unde sînt internați, prin Decizie ministerială din 18 decembrie 1940, un număr de 26 comuniști (cu fișă la Siguranță) din Constanța și 6 din Tulcea ; de asemenea, este internat și B. Krakner, directorul Băncii Comerciale ; după cîtva timp, din dispoziția prefectului D. Predescu, 17 persoane sînt eliberate (*loc. cit.*., f. 43) (V Dușa, *loc. cit.*, f. 61). (vezi și S. Tavitian, *Mărturii peste timp*, Editura politică, București, 1982, pp. 69, 119).

[66] Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, dos. 49/1942, f. 110. La Constanța, evenimentele din 21—23 ianuarie 1941 nu au luat o turnură tragică, datorită intervenției energice a armatei, respectiv a generalului Hugo Schwabb, comandantul Diviziei 9 Infanterie ; inițial, coloanele de legionari s-au îndreptat spre Piața Ovidiu, unde își aveau sediul Primăria și Prefectura (mutată aici după cutremurul din noiembrie 1940), clădire care era înconjurată de armată ; noul prefect, generalul amintit, i-a arătat fostului prefect legionar D. Predescu Decretul regal de numire a sa „și l-a invitat să părăsească clădirea. Acesta a vociferat ceva, după care a ieșit. Țipetele legionarilor, masați mii în Piața Ovidiu, au încetat și, încet, încet, s-au risipit și s-au dus pe acasă" (V. Dușa, *Amintiri și reflecții...*, f. 87). În urma rebeliunii din ianuarie 1941, „dispărînd din țară capii mișcării legionare din Constanța, Șeitan Nicolae, Puiu Traian, Eugen Teodorescu, Bujin Ion, Dumitru Predescu și alții, organizația județeană Constanța a pierdut legătura cu centrul și a intrat într-o perioadă de inactivitate. La aceasta au contribuit arestările și condamnările ulterioare executate de organele polițienești și justiția militară" (Arhivele Statului Constanța, *loc. cit.*, dos. 48/1942, f. 113).

judecată cîteva zeci de astfel de elemente, instanța condamnîndu-le la numeroși ani de închisoare [67].

Din cele două mari partide burgheze — Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc — s-au desprins de-a lungul anilor, în răstimpul interbelic, mai multe *fracțiuni dizidente*.

La Constanța, o prezență remarcată a avut *PARTIDUL NAȚIONAL-LIBERAL (GH. I. BRĂTIANU)*, înființat în vara anului 1930. Aici s-a desfășurat, la 29 iunie, „prima mare adunare din țară, cu care d-l Gheorghe Brătianu și-a început șirul (...) reuniunilor politice" [68]. Potrivit relatărilor presei, „simpla întrunire care fusese convocată de d. Istrate Micescu, a luat proporțiile" unei adunări la care au participat peste 3 000 de cetățeni veniți din toate județele dobrogene [69]. În cuvîntarea sa, Gh. I. Brătianu face apel la trecutul istoric al Dobrogei și la personalitatea bunicului său, I. C. Brătianu, spre a valida în fața cetățenilor justețea actului său politic : „Am ținut să încep seria întrunirilor noastre în principalele centre ale țării și în orașul Dvs., de care se leagă o amintire care astfel capătă valoarea unui simbol : aici a venit mai bine de-o jumătate de veac, bunicul meu Ion Brătianu", însoțindu-l pe Rege, după ce a revenit Dobrogea la țară ; „astăzi, pe aceleași meleaguri, venim să afirmăm cu neînfrîntă hotărîre voința partidului național liberal, de a sta și acum ca altădată, cu credință și nestrămutat devotament în jurul regelui, icoana vie a statului nostru și chezășia propășirii și a prosperității viitoare. Încă din întîiele ceasuri ale noii domnii, am simțit că eram în tradiția profund monarhică a marilor noștri conducători, nu ridicîndu-mă împotriva vremilor și nevoilor țării, ci rămînînd credincios spiritului ce a așezat în clipele hotărîtoare ale istoriei României moderne pe Ion Brătianu lîngă întemeietorul dinastiei și pe fiul său în sfatul regelui întregitor de neam" [70]. Alături de Gh. I. Brătianu, la această primă întrunire georgistă din țară au mai luat cuvîntul și partizanii locali, în frunte cu Virgil Andronescu și Ioan N. Roman [71].

---

[67] La 31 ianuarie 1942, sînt arestați mai mulți legionari care se întruneau clandestin ; judecați rapid, din cei 23 de acuzați 9 sînt achitați, șeful lor condamnat la 25 ani închisoare, iar restul de la 3 la 15 ani închisoare (*loc. cit.*, f. 136). Alte arestări au avut loc la 12 iunie 1943 (*loc. cit.*, dos. 66/1943, f. 12), după cum, la 5 decembrie 1942, au fost trimiși în lagăr un număr de 27 legionari din Constanța, „ridicați pe baza ordinelor superioare" (*loc. cit.*, dos. 65/1943, f. 209).

[68] „Mișcarea liberală", I, nr. 1, 21 august 1930, p. 4.

[69] „Curentul", III, nr. 875, 1 iulie 1930, p. 4 (din 1928, cunoscutul avocat bucureștean Istrate Micescu prezida organizația dizidentă național-liberală constănțeană, condusă de fostul primar Virgil Andronescu).

[70] „Mișcarea liberală", I, nr. 1, 21 august 1930, p. 4.

[71] Despre acesta, vezi St. Lascu, *Ioan N. Roman (1866—1931)*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1, M.I.N.A., Constanța, 1980, pp. 159—186.

Influența adepților constănțeni ai lui Gh. I. Brătianu — grupați în jurul lui V. Andronescu [72], pentru ca din 1935, după moartea acestuia, șefia să revină lui M. Sturza — va fi sensibil apreciabilă numai în municipiul Constanța [73], în rîndurile comercianților și a micii bur-

[72] Despre acesta, vezi succinte date în A. Rădulescu, S. Lascu, P. Hașotti, *Ghid de oraș. Constanța*, Editura Sport-Turism, București, 1985, pp. 33, 38, 128, 161. Încă din momentul trimiterii la Constanța a lui Vasile P. Sassu, pentru revitalizarea organizației, în 1925, șeful „en titre" al liberalilor constănțeni s-a opus acestuia, sfîrșind prin a crea, în 1928, cînd este exclus din organizație, o disidență pe care o pune sub președinția lui I. Micescu. În 1927, el face să apară un „ziar politic național-liberal", numit „Viitorul Constanței", scris aproape în întregime de bătrînul luptător liberal (și de profesorul Gr. Roșu, directorul efemerei gazete), care milita pentru un „liberalism curat" (vezi manifestul intitulat *Se face ziuă !*, publicat în „Viitorul Constanței", I, nr. 14, 5 decembrie 1927, p. 1). Oficial, I. Micescu este șeful georgiștilor constănțeni pînă în anul 1933, cînd este numit V. Andronescu ; în 1934, din Comitetul executiv local mai făceau parte Paul Dobrescu și I. G. Popa (vicepreședinți), Anton St. Anton, Dem. Abagiu și Gh. Panaitescu (secretari), St. Stănescu (secretar general) („Mișcarea Constanței", I, nr. 17, 18 noiembrie 1934, p. 1).

[73] Deși materialul de față nu își propune o evaluare comparativă a rolului și influenței organizațiilor politice în viața publică constănțeană, totuși, pentru o imagine cît mai fidelă a prezenței lor organizatorice, o prezentare a rezultatelor consultului electoral poate fi utilă. La alegerile din *noiembrie 1919* — P.N.L., 23181 voturi, Liga poporului — 15288, Liberalii dizidenți (I. N. Roman) — 7302, Partidul conservator-progresist — 1114 ; la alegerile din *mai 1920* — Partidul poporului, 52686 voturi, Partidul conservator-progresist (împreună cu o grupare independentă) — 10939, Partidul socialist — 10687, P.N.L. — 9866, Partidul țărănist — 8652, Gruparea națională M. E. Cutava (acesta intitulîndu-se, încă de atunci, „Vulturul Dobrogei"...) 1819, Gruparea Căp. Al. Ștefiea (fost averescan) — 507 ; la alegerile din *mai 1926* — Partidul poporului — 12984 voturi, Blocul opoziției (dominat de țărăniști) — 13524, P.N.L. — 3719, L.A.N.C. — 339, B.M.T. — 294 ; la alegerile din *decembrie 1928* — P.N.Ț. — 24085 voturi, P.N.L. — 6113, Partidul poporului — 1485, Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) — 1304, Liberalii dizidenți (V. Andronescu) — 1376, B.M.Ț. — 335, L.A.N.C. — 167 ; la *alegerile comunale din martie 1930* (la Constanța) — P.N.Ț. — 2257 voturi, P.N.L. — 1824, Liberalii dizidenți (V. Andronescu) — 974 (deci, dacă liberalii ar fi acționat unitar, ar fi înfrînt guvernul), B.M.Ț. — 353 ; la *alegerile din iunie 1931* — Uniunea Națională, 21179 voturi, P.N.Ț. — 8610, Partidul poporului — 1938, P.N.L. (Gh. I. Brătianu) — 4183, B.M.Ț. — 1251, Partidul țărănist (dr. N. Lupu) — 549 ; la *alegerile din iulie 1932* — P.N.Ț. — 17660 voturi, P.N.L. — 10496, P.N.L. (Brătianu) — 5911, Partidul național-agrar — 2707, Partidul poporului — 456, Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) — 1513, P.S.D. — 413 ; la *alegerile din iulie 1927* — P.N.L. — 19898 voturi, P.N.Ț. — 9468, Partidul poporului — 1378, L.A.N.C. — 419, B.M.Ț. — 407 ; la *alegerile din decembrie 1933* — P.N.L. — 21124 de voturi, P.N.Ț. — 7398, Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) — 4007, P.N.L. (Brătianu) — 3133, Uniunea agrară — 1859, Partidul național agrar — 1688, Blocul cetățenesc (dr. Forțu) — 803, L.A.N.C. — 611, Partidul țărănist-radical — 394, P.S.D. — 239, Partidul poporului — 223 ; la *alegerile municipale din aprilie 1937* — P.N.L. — 3783 voturi (respectiv, 11 consilieri), P.N.Ț. — 2318 (7 consilieri), Frontul românesc — 1178, Partidul național-creștin — 598, P.N.L. (Brătianu) — 541 voturi (doar atîtea, căci murind V. Andronescu, se răspîndise și clientela politică tradițională) ; la *alegerile județene*, desfășurate concomitent cu cele municipale — P.N.L. — 15197 voturi, P.N.Ț. — 9588, Frontul românesc — 4970, Partidul național-creștin — 4489, P.N.L. (Brătianu) — 1534, Partidul agrar — 1912 ; în sfîrșit, la *alegerile din decembrie 1937* — P.N.L. — 19196 voturi, P.N.Ț. — 12064, Partidul „Totul pentru țară" — 6917, Partidul național-creștin — 2775, P.N.L. (Brătianu) — 1538, Partidul agrar — 942, Partidul radical-țărănesc — 513, Frontul muncii — 217, Partidul german — 190 voturi.

ghezii ce se simțeau datoare fostului primar Andronescu, care făcuse, în această calitate, eforturi vizibile și notabile de sprijinire a propășirii lor economice. Georgiștii constănțeni își vor împărți județul pe sectoare, vor edita — sporadic — și un organ de presă numit „Mișcarea Constanței" (1934—1935), vor elibera — ca și celelalte organizații — cărți de membri ai partidului [74], dar congresele lor anuale vor fi — așa cum remarca presa locală — „simple întruniri publice" [75]. La 29 iunie 1935, Gh. I. Brătianu mai participă la o întrunire a adepților săi dobrogeni ce a avut loc la Constanța, prilej cu care V. Andronescu spune în discursul său : „să jurăm aci cu toții, că vom merge la orice luptă ne veți chema ca să curățăm buruienile veninoase ce au înăbușit viața socială a țării noastre, înlăturînd cu stigmatizare definitivă pe vînzătorii și traficanții ce au instalat tarabele de jaf și corupție în bisericile cu credințe politice, numite partide" [76]. Deși va desfășura o propagandă susținută [77] ce încorpora, invariabil, ideea necesității reînvierii liberalismului adevărat [78] — pe care o putea realiza în practică doar Gh. I. Brătianu [79] —, Virgil Andronescu nu va izbuti să-și lăr-

[74] Vezi *Partidul Național Liberal de sub președinția D-lui Gheorghe I. Brătianu. Sectorul Mangalia. CARTE DE MEMBRU eliberată D-lui...*, Tip. „Dobrogea jună", Constanța, f.a. /1934/ (16 pp.) (sînt încorporate programul în 10 puncte al partidului și *Cîteva lămuriri* (pp.12—14) date de căp. I. Mladinovici, președintele organizațiilor comunale din plasa Mangalia).

[75] „Dobrogea jună", XXXIII, nr. 68, 6 aprilie 1937, p. 1. Întrucît directorul acestui ziar era și el georgist (pînă în 1936), în coloanele sale vom găsi dese referiri la activitatea organizației județene, concomitent cu o extrem de virulentă campanie anti-sassistă (mai ales între anii 1928—1931).

[76] „Mișcarea Constanței", II, nr. 13—14, 7 iulie 1935, p. 1 (relatarea menționează că 70 la sută din participanți erau din satele dobrogene).

[77] Sub auspiciile *Cercului de studii* al partidului, V. Andronescu publică conferința *Spre reînvierea liberalismului român*, Institutul de Arte Grafice al ziarului „Dobrogea jună", Constanța, 1932 /34 pp./ ; de asemenea, el inserează, în 1935, în coloanele oficiosului „Mișcarea Constanței" fragmente traduse din scrierile unor teoreticieni liberali europeni.

[78] Toate articolele semnate de V. Andronescu, începînd cu anul 1927, sînt străbătute de această idee ; sub titlul *Totuși liberalismul se va restaura*, el scrie, dovedind inapetența la suflul nou ce străbătea în viața politică burgheză din anii '30 : „Grăbiții vremurilor actuale, din care mulți au poposit de curînd în liberalism, abia chiar de și-au liniștit respirația de goana ce dădea să ajungă aici, s-au adunat în jurul tinereței de stegari ai nesocotinței și îndrăznelii" (se referă la o întrunire a tinerilor liberali, din așa-numita „grupare H", la Oradea), concluzionînd că „Liberalismul în numele căruia s-ar voi să se spuie că se guvernează este crucificat" („Mișcarea Constanței", I, nr. 7, 17 august 1934, p. 2).

[79] Ibid., II, nr. 13—14, 7 iulie 1935, p. 1. V. Andronescu consideră că partidul condus de Gh. I. Brătianu este „Născut din necesitatea imperioasă a marcării tranziției liberalismului pe calea realităților vremii ; adunat odată cu nașterea prin chemarea tainică de recunoașterea unui nou potențial al ideilor liberale" ; el recunoaște, deci, necesitatea unei înnoiri doctrinare, considerînd-o, însă, ca un apanaj exclusiv : „Sîntem singurul partid cu legături ascunse și trainice în masa mulțimei, ce ne consideră — crede el — ca unica rezervă a zilelor de mîine" (Ibid., nr. 15, 1 noiembrie 1934, p. 1). Amintitul șef al organizațiilor comunale din plasa Mangalia, scrie în broșura sa propagandistică, despre Gh. I. Brătianu : „El n-a cerut să guverneze. Nu cere, dar poporul îl silește (sic !) să vină, să ia comanda, să se ducă să ceară puterea, ca prin operele sale să dea dovadă că, prin el, Ion I. C. Brătianu nu e dispărut" (vezi *nota* 74).

gească cercul clientelei politice ; mai mult, i se va reproșa în epoca, de către un fost adept, ziaristul Constantin N. Sarry, directorul-proprietar al celui mai răspîndit jurnal din dreapta Dunării, „Dobrogea jună" — că „sporadicile noi achiziții, din punct de vedere politic aproape nule, nu pot nici pe departe compensa faptul că, timp de șase ani, nu s-a înregimentat în rîndurile noastre un singur tînăr — nici unul ! — din cele șase serii pe care le-au revărsat și în Constanța universitățiile și academiile din țară" [80].

Reîntregirea organizației național-liberale constănțene a avut loc la 3 februarie 1938 [81], în cadrul unei „impunătoare și emoționante manifestații publice", ea fiind ușurată „aici la Constanța — declara fostul șef al georgiștilor locali — cu cît nici dvs. și nici noi nu am dus niciodată o luptă dușmănoasă prin defăimări sau calomnii, care să lase urme de neșters" [82].

Dintre dizidenții naționali-țărănești, în județul Constanța își vor crea organizații proprii dr. N. Lupu și Gr. Iunian. *PARTIDUL ȚĂRĂNESC (dr. LUPU)*, înființat în februarie 1927 [83], și-a creat în aceeași lună o organizație constănțeană, fruntașii acesteia — dr. I. Teodorescu, S. Abdulachim, S. Constantinescu și Fr. Sachetti (acesta va reveni, mai apoi, la național-țărăniști) — participînd și la întrunirea din sala bucureșteană Piccadilly, la care dr. I. Teodorescu aduce adeziunea țărăniștilor constănțeni [84]. Constituirea organizației ca atare are loc la 20 februarie, pentru ca la 15 martie să se desfășoare, la Cinema „Arena Grand", o întrunire socotită „a treia izbîndă a partidului țărănesc de la reconstituirea lui sub șefia d-lui dr. Lupu" [85]. În cei șapte ani de existență, organizația lupistă a avut o reală popularitate, în decembrie 1933 fiind ales chiar, la Constanța și un deputat în persoana șefului (din aprilie acel an [86]), dr. M. Isăcescu. În ianuarie 1931, se inaugurase și *Casa Partidului Țărănesc*, prilej cu care fruntașul local V. Bălan rostește un scurt discurs, în care arată că „pentru a cimenta mai bine obligațiile morale față de partidul țărănesc de sub șefia d-lui dr. N. Lupu, împreună cu ceilalți prieteni politici ne-am gîndit să avem o casă unde să ne sfătuim asupra modului cum am putea să arătăm cît mai bine calea de urmat și tot în această casă cu mulți prieteni, să ne crească

[80] „Dobrogea jună", XXXII, nr. 206—207, 19 septembrie 1936, p. 1. La 4 aprilie anul următor, are loc la Constanța o mare întrunire a georgiștilor dobrogeni, unde este prezent și Gh. I. Brătianu, care declară : „Dacă voiți să se strîngă rîndurile tineretului în jurul nostru, și constat cu bucurie prezența sa destul de numeroasă în această sală, dacă voiți să inspirăm încredere alegătorilor și țării, trebuie în primul rînd să arătăm încredere în noi înșine" („Curentul", X, nr. 3.297, 6 aprilie 1937, p. 6).

[81] „Dobrogea jună", XXXV, nr. 27—28, 5 februarie 1938, p. 1.

[82] „Viitorul", XXX, nr. 9.023, 5 februarie 1938, p. 3.

[83] Vezi I. Scurtu, *Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc — dr. Lupu (1927—1934)*, în Revista de istorie, Tom. 29, nr. 5, 1976, p. 697.

[84] „Aurora", VII, nr. 1.588, 21 februarie 1927, p. 2.

[85] Ibid., nr. 1607, 16 martie 1927, p. 1.

[86] „Dacia", XIX, nr. 43, 27 aprilie 1933, p. 1.

puterea pentru a ajunge scopul cel urmărit" [87]. În iunie 1933 are loc și un Congres al organizației județene, onorat de prezența dr. N. Lupu [88], pentru ca la 28 aprilie 1934 să se desfășoare ceremonia — la Constanța, căci la București actul fusese împlinit luna precedentă — a revenirii dr. N. Lupu în sînul P.N.T., respectiv a organizației locale constănțene [89].

Cît privește cealaltă grupare desprinsă de la național-țărăniști, în octombrie 1932, *PARTIDUL RADICAL-ȚĂRĂNESC (GR. IUNIAN)*, ea nu a avut în județul Constanța decît o prezență „palidă" [90], remarcîndu-se sporadic pe plan organizatoric și propagandistic. Intemeierea organizației locale are loc în toamna lui 1933 [91]; este editată ocazional și o gazetă proprie (apare în 2 numere în 1933 și în 3 numere în 1937), „Glia", Gr. Iunian este prezent în două rînduri la Constanța (invitat de forurile culturale, în calitate de conferențiar), dar succesul în rîndurile opiniei publice este minor. Conducerea organizației era asigurată de avocatul Aurel Vulpe (apreciat, totodată, ca un fin intelectual), printre fruntași numărîndu-se Oct. Banciu, Gh. Zoga, Th. Vlădescu, Abdulafit G. Isleam — persoane fără suprafață politică (cu excepția primului). În preajma alegerilor din decembrie 1937, propaganda iunianiștilor constănțeni se intensifică oarecum, dar rezultatele consultului îi plasează tocmai pe locul al șaptelea [92], cu doar 513 voturi, fiind mai bune, însă, decît în 1933 (atunci se obținuseră 394 voturi), dar rămînînd „derizorii" [93].

BETRACHTUNGEN, DIE ORGANISATORISCHE ANWESENHEIT DER BÜRGERLICHEN PARTEIN IM KREIS KONSTANTZA (1918—1938), BETREFFEND (II)

STOICA LASCU

Zusammenfassung

Im zweiten Teil dieses dokumentären Materials beschreibt der Verfasser, zusammengefasst, die organisatorische Anwesenheit der Nationaldemokratischen Partei, der Volkspartei, der Agrarliga und Agrarunion, der Rumänischen Front, der Nationalchristlichen Partei, der Partei „Alles für das Land" (bzw. der rechts gerichteten Bewegung der Eisernen Garde), der Nationalliberalen Partei (Gh. I. Brătianu), der Bauernpartei (Dr. N. Lupu) und der Radikalen Bauernpartei (Gr. Iunian). Als wichtigstes dokumentäres Informationsmittel diente din Zeitpresse bzw. die Zeitschriften der Parteien von Konstantza, die Zentralveröffentlichungen und andere selbstständige Zeitungen —, aufgrund deren einige Aspekte unterstrichen wurden, wie z.B. din Gründungsjahre, Leiter, das Abrollen verschiedener lokaler Kundgebungen, din Beteligungen an nationalen Veranstaltungen, das Abrollen der Kongressarbeiten u.a.

[87] „Ziua", VII, nr. 839, 17 ianuarie 1931, p. 1.
[88] „Dacia", XX, nr. 56, 29 iunie 1933, p. 2.
[89] „Dreptatea", VIII, nr. 984, 1 mai 1934, p. 3.
[90] Gh. Dumitrașcu, *Organizațiile județene Tulcea și Constanța ale Partidului Țărănist Radical*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, M.I.N.A., Constanța, 1983, p. 306.
[91] Vezi „Glia", I, nr. 1, 1 noiembrie 1933, p. 1.
[92] „Universul", 54, nr. 353, 23 decembrie 1937, p. 7.
[93] Gh. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 308.

APRECIERI PRIVIND SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A JUDEȚULUI TULCEA ÎN LUMINA UNUI RAPORT AL PREFECTURII DIN ANUL 1928

STOICA LASCU

Evoluția social-economică și politică a județului ce încorporează cel mai tînăr pămînt al țării — Delta Dunării, a reținut atenția cercetătorilor mai ales prin perioada de pînă la primul război mondial [1], anii interbelici situîndu-se mai puțin în centrul acestor preocupări [2]; ori, materialul arhivistic și de presă poate oferi suficiente și elocvente elemente din care să se închege o imagine convingătoare a anumitor aspecte ale acestei evoluții — nu mai puțin interesante decît ale altor regiuni românești. Izvorul documentar care ne prilejuiește cîteva con-

---

[1] Vezi Gh. Dumitrașcu, *Un document privitor la „Situațiunea județului Tulcea" în anul 1879*, în Peuce", IV (1973—1975), pp. 273—287; P. Zaharia, *Cultura plantelor cerealiere în județul Tulcea în perioada 1892—1900*, în *Ialomița. Materiale de istorie agrară a României, Slobozia*, 1983, pp. 278—285; Idem, *Biblioteca Clubului socialist din Tulcea*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1, M.I.N.A., Constanța, 1980, pp. 202—206; Idem, *100 de ani de presă tulceană, 1879—1979*, Supliment Peuce, Tulcea, 1979, passim; St. Pârâu, P. Zaharia, *Viața țărănimii din județul Tulcea la începutul secolului al XIX-lea, sub aspect istorico-etnografic*, în Peuce, VIII, 1980, pp. 531—546; vezi și Gl. Stan, *Particularități ale organizării administrative și judecătorești a Dobrogei la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Culegere de referate*, D.G.A.S., București, 1974, pp. 219—227; St. Lascu, *Din istoria modernă a României: lărgirea exercitării de către locuitorii județelor Constanța și Tulcea a drepturilor politice constituționale*, în Peuce, IX, 1984, pp. 411—422; V. Dima, A. Munteanu, *Liceul Spiru Haret Tulcea 100 ani (1883—1983)*, Editura Sport-Turism București, 1983, pp. 20—55.

[2] Vezi Gl. Stan, *Tulcea — file de istorie*, în „Delta", VI, nr. 1153, 7 noiembrie 1973, p. 2; nr. 1156, 10 noiembrie, p. 2; nr. 1159, 14 noiembrie, p. 2; nr. 1161, 16 noiembrie, p. 2; nr. 1165, 21 noiembrie, p. 3; St. Pârâu, P. Zaharia, *Viața țăranilor din județul Tulcea în perioada interbelică, sub aspect istorico-etnografic*, în Peuce, VIII, 1980, pp. 547—552; D. Șandru, V. Ciorbea, *Piscicultura în Dobrogea între cele două războaie mondiale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", XX, 1983, pp. 301—309. Val. Postelnicu, *Aspecte ale vieții economice tulcene reflectate în documente de arhivă (1918—*

siderații asupra vieții tulcene interbelice este un *Raport al Prefecturii* înaintat organelor administrative centrale, document ce ne înfățișază o imagine de ansamblu a vieții social-economice tulcene din perspectiva opticii oficialităților locale (este unul dintre puținele asemenea rapoarte păstrate, deși ele se întocmeau lunar); redîndu-l în întregime, tocmai pentru a păstra nuanțele și vederile contemporanilor anului 1928, în contextul social-politic al vremii, îl vom puncta și cu alte diverse materiale documentare din acea perioadă, spre o înțelegere mai exactă, adecvat-istorică, a celor inserate în menționatul document [3].

*

PREFECTURA JUDEȚULUI TULCEA

Serviciul administrației generale.

Nr. 5223 pe luna martie 1928
1928 aprilie 2 Raport lunar

Domnule ministru,

În conformitate cu ordinele, am onoarea a comunica mai jos raportul de informațiuni pe *luna martie 1928*.

În județul nostru, ca și în restul țării, luna martie a fost caracterizată de un timp rece, cu zăpadă, îngheț, cu un cuvînt iarnă în puterea cuvîntului. Din acest motiv activitatea oamenilor a fost cu totul lipsită de interes. Abia după a doua decadă a lunii, vremea s-a mai ameliorat și lumea a putut să înceapă pe alocurea muncile agricole, care azi sînt în plină campanie.

Frigul prelungit, la noi nu a avut nici o influență rea asupra semănăturilor de toamnă [4]. Așa se prezintă, cel puțin, lucrurile pînă la data de 1 aprilie.

1944), în Pontica, XVII, 1984, pp. 199—206; I. Velișcu, *Județul Tulcea în contextul istoriei patriei*, în Anale de istorie, XXII, nr. 4, 1976, pp. 10—15; vezi și Val. Ciorbea, *Activitatea organizațiilor din Dobrogea ale partidelor politice burgheze între anii 1918 și 1921*, în Cercetări istorice, IX—X (1978—1979), pp. 465—478; Idem, *Privire istorică asupra structurii socio-profesionale a populației Dobrogei între anii 1918—1938*, în *Lucrări științifice. Științe sociale*, I.I.S., Constanța, 1981, pp. 67—72; Idem, *Industria Dobrogei între anii 1918—1944*, în *Profesorului Ilie Grămadă. La 70 ani*, Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 1984, pp. 295—311; Gh. Dumitrașcu, *Contribuții la istoria Dobrogei (1932—1938). Organizațiile județene Tulcea și Constanța ale Partidului Țărănist Radical*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, M.I.N.A., Constanța, 1983, pp. 299—310; St. Lascu, *Contribuții la cunoașterea mișcării muncitorești dobrogene. Aspecte ale activității organizațiilor social-democrate în perioada interbelică*, în *Ibidem*, pp. 269—298 (vezi și *notele* 9, 14).

[3] Arhiva Istorică Centrală, *Fond M.A.I., Administrativ*, dos. 503/1928, f. 3—5.

[4] Despre cultivarea cerealelor în județul Tulcea, vezi P. Zaharia, *Cultura plantelor cerealiere în județul Tulcea în perioada 1892—1900*, în *Ialomița...*, pp. 278—285. În perioada interbelică, suprafețele însămînțate au evoluat astfel: în anul 1921 *grîul* a fost cultivat pe 19741 ha (7998 însămînțate în toamna prece-

dentă), de pe care a rezultat o cantitate de 1480 t (262 kg/ha, productivitatea la ha fiind de peste trei ori mai mică decît media națională) ; de remarcat scăderea suprafețelor destinate acestei culturi, care erau de 42273 ha media în perioada 1894—1900, de 47536 ha în perioada 1901—1905, de 32251 ha în perioada 1906—1910 și de 27653 în perioada 1911—1915 ; în perioada 1920—1927, media s-a cifrat la 29738 ha. În anul agricol 1935/1936, grîul a continuat să ocupe suprafețe scăzute, respectiv de 18900 ha, de pe care s-a recoltat 12834 t (media de 680 kg/ha era inferioară celei de 1000 kg/ha în Vechiul Regat). În anul agricol 1936/1937 s-au însămînțat 24151 ha (11019 ha însămînțate toamna). *Secara* a fost cultivată în 1921 pe o suprafață de 16520 ha (8907 ha însămînțate toamna), de pe care s-a obținut o cantitate de 1180 t (150 kg/ha, față de 806 kg/ha, cît a reprezentat media națională) ; anterior, suprafețele însămînțate au evoluat astfel : 7736 ha în perioada 1894—1900, 17722 în perioada 1901—1905, 31407 ha în perioada 1906—1910, 14729 ha în perioada 1911—1915 ; în răstimpul 1920—1927 suprafața medie cu secară scăzuse la numai 2227 ha. În anul agricol 1935//1936 se însămînțaseră 9279 ha, de pe care a rezultat o cantitate de 8348 t (media de 900 kg/ha se apropia de media pe Vechiul Regat — 960 kg/ha). În anul agricol 1936/1937 s-a însămînțat o întindere de aproape 11 000 ha (aproape în totalitate însămînțîndu-se toamna, doar 727 ha fiind de primăvară). *Orzul* a fost cultivat în 1921 pe o întindere de 61515 ha (aproape în exclusivitate se semăna primăvara, doar 250 ha fiind însămînțate toamna), de pe care s-a obținut o cantitate de 3862 t (289 kg/ha, față de 815 kg/ha, cît a fost media pe țară) ; anterior, suprafețele însămînțate cu orz evoluaseră astfel : 68341 ha în perioada 1894—1900, 60664 ha în perioada 1901—1905, 59731 ha în perioada 1906—1910, 66608 ha în perioada 1911—1915, 97269 în perioada 1920—1927. În anul agricol 1935/1936 s-au însămînțat cu orz 92624 ha (locul cinci pe țară, după două județe basarabene, precum și după județele Constanța și Ialomița), de pe care a rezultat o cantitate de 93530 t (1010 kg/ha, față de media de 910 kg din Vechiul Regat). În anul 1937 suprafața destinată orzului a fost de 93448 ha (doar 6 ha se însămînțaseră toamna precedentă). *Ovăzul* a fost însămînțat în 1921 pe o suprafață de 12780 ha, de pe care a rezultat o cantitate de 577 t (230 kg/ha, față de 902 kg/ha media națională) ; anterior suprafețele cu ovăz au fost de 10266 ha în perioada 1894—1900, de 12700 ha în perioada 1901—1905, de 16000 ha în perioada 1906—1910, de 18200 ha în perioada 1911—1915 și de 16160 ha în răstimpul 1920—1927. În anul agricol 1936/1937, suprafața destinată ovăzului ajunsese la 13246 ha, de pe care rezultase o cantitate de 10547 t (790 kg/ha, față de 1010 kg/ha în Vechiul Regat). În anul 1937 se însămînțaseră 11539 ha. Suprafețele cu *porumb* au crescut continuu în anii interbelici, față de perioadele precedente ; astfel, în 1921, el se însămînțase pe o suprafață de 40822 ha, de pe care a rezultat o cantitate de 126543 hl (media la ha fiind de 3,1 hl, față de media națională de 11,4 hl) ; pînă la acea dată, porumbul ocupase întinderi și mai mici — de 20221 ha în perioada 1894—1900, de 25267 ha în perioada 1901—1905, de 29853 ha în perioada 1906—1911, de 33775 ha în perioada 1911—1915, pentru ca după primul război mondial suprafețele să se mărească, ajungînd la 51000 ha în perioada 1920—1927. În anul 1935, porumbul s-a cultivat pe o suprafață de 72569 ha, iar în anul următor pe o întindere de 69932 ha. În sfîrșit, *meiul* a cunoscut o restrîngere continuă a suprafețelor destinate acestei culturi ; în 1921, el a fost cultivat pe o întindere de 4920 ha, rezultînd o producție de 8856 hl (media la ha a fost de numai 1,8 hl, față de 6 hl media națională). În perioadele precedente, suprafețele cultivate cu mei au fost de 6282 ha în perioada 1894—1900, de 4500 ha în perioada 1901—1905, de 4250 ha în perioada 1906—1910, de 2450 ha în perioada 1911—1915, pentru ca în răstimpul 1920—1927 suprafața medie să fie de 3700 ha. În 1937 se însămînțase cu mei o suprafață de 2433 ha (locul al șaselea pe țară) (Cifre reluate sau calculate după Buletinul Agriculturii, vol. II, 1922, nr. 4—6, pp. 106—113 ; Buletinul Informativ al Ministerului agriculturii și domeniilor, VIII, nr. 2 1937, pp. 75—76 ; nr. 12. 1937, pp. 700—701 ; C. Filipescu, *Dobrogea agricolă, în 1878—1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, Cultura națională, București, 1928, pp. 469—490).

Din cauza iernii prelungite, însă, o chestiune care a scăpat chiar celui mai prudent plugar, începuse să se agite : *chestiunea întreținerii vitelor* [5]. Lipsa de nutreț, motivată de lipsa și criza agricolă din anul trecut, pusese lumea pe gînduri și vitele erau amenințate să moară de foame. Pentru acest motiv am intervenit la D-l ministru de agricultură ca să permită pășunatul în pădurile statului, lucru ce s-a aprobat de la 23 martie. Încît, în parte, chestiunea s-a soluționat, spre mulțumirea plugarilor. Este drept că vitele sînt slabe și fără putere deoarece nici pădurile nu au înverzit din cauza frigului, totuși, acolo unde situațiile locale au permis pășunatul în păduri, lucrurile se prezintă mai bine.

Chestiunea lipsei orzului pentru însămînțările de primăvară, care preocupă lumea și care amenință ca ogoarele să rămînă nesemănate, a

[5] Efectivul șeptelului tulcean era următorul — în 1932, cabaline — 44855, bovine — 55179, ovine — 187235, porcine — 27565, caprine — 10357, măgari — 577 (apud P. Penescu, *Mișcarea economică a județului Tulcea*, Tip. „Modernă", Tulcea, 1935, p. 32) ; în anul 1938, cabaline — 40825, bovine — 39147, ovine — 212299, porcine — 21557, caprine — 8563, măgari — 322 (apud Buletinul informativ al Ministerului agriculturii și domeniilor, X, nr. 6—7, 1939, pp. 586, 590) ; în anul 1927, o statistică a *Serviciului sanitar-veterinar* din Tulcea consemna existența a 36301 cabaline, 40298 bovine, 206285 ovine, 29869 porcine (apud Arhivele Statului Tulcea, *Fond Prefectura județului Tulcea*, Serv. administrativ, dos. 396/1928, f. 20—21). De subliniat, în acest context, că, în perioada interbelică, mecanizarea în agricultura tulceană a lipsit aproape complet, animalele constituind principalul mijloc de muncă al sătenilor ; prima „demonstrație de motocultură în județul Tulcea" a avut loc la 25 septembrie 1927 în comuna M. Kogălniceanu. S-a arătat, practic, în ce consta avantajul aratului cu plugul mecanic (4 ha/zi cu 50 kg benzină, la 28 cm adîncime), motorul putîndu-se folosi și pentru tracțiune, la batoze, uleiniță, cherestea, cariere, la seceriș. Autoritățile agricole județene, inițiatoarele experimentului, arătau că „Ținînd seama de greutățile de întreținere a vitelor precum și de natura terenurilor din acest județ care necesită o arătură adîncă pentru a reînnoi stratul de pămînt fertil, singurul mijloc de a ajunge la rezultate bune este numai motocultura" ; în final, s-au efectuat două tranzacții pentru două pluguri și motoare, de către o tovărășie de săteni din comunele Cataloi și M. Kogălniceanu („Progresul Tulcei", III, nr. 15, 2 octombrie 1927, p. 1). (Pentru a realiza mai bine progresele din anii următori în mecanizarea agriculturii tulcene, menționăm că în anul 1947 se aflau în funcțiune, în tot județul, doar 12 tractoare — pe cînd în celălalt județ dobrogean existau un număr de 308 tractoare ; apud Arhivele Statului Tulcea, *Fond Camera de agricultură Tulcea*, dos. 99/1947, f. 36).

[6] Din suprafața totală de 8636 km^2 (al doilea județ, ca întindere, din țară), agricultura ocupa, în 1936, o suprafață de 250000 ha teren arabil (din totalul întinderii județului, Deltei Dunării îi revenea o suprafață de 430000 ha) ; pădurile însumau 82370 ha, islazurile ocupau 38000 ha, viile 6200 ha, livezile 210 ha. Terenurile înglobate în Deltă erau repartizate astfel : terenuri solide — 69000 ha (aici intrau 6000 ha de pășuni și pădure și 8000 de pămînt arabil), lacurile — 85000 ha, gîrlele și brațele Deltei — 81000 ha, stufăriile și plaurul — 195000 ha (Apud P. Penescu, *op. cit.*, p. 5) ; în 1937, terenurile arabile totalizau 240594 ha, cerealele ocupînd o suprafață de 212472 ha (Buletinul Informativ..., VIII, nr. 12, 1937, p. 700).

fost complet și mulțumitor rezolvată [7]. După a doua jumătate a lunii martie, s-a distribuit, prin băncile populare din județ, orz de sămînță de șapte milioane lei sub directa și imediata mea supraveghere. Orz de bună calitate, cu preț convenabil și cu plata la toamnă, cu dobîndă mică.

Tot din cauza secetei trecute, o serie însemnată de localități, unde criza a fost mult mai pronunțată, au fost ajutate și cu porumb de hrană [8]. Operațiunea este în curs, dar se ivesc mereu noi cereri care ar motiva, desigur, mărirea creditului de un milion acordat. În orice caz și această chestiune s-a rezolvat mulțumitor.

Pescarii din județ [9] au avut mult de suferit, căci, pe lîngă nevoile generale care sînt și ale lor proprii, mai sînt chestiuni specifice lor, care

[7] În paginile ziarului local al opoziției național-țărăniste se arată că autoritățile administrative județene au folosit — contrar dispozițiilor legale în vigoare — prilejul împărțirii orzului de sămînță pentru a-și recruta partizani electorali. „Federala Gurile Dunării" din Tulcea a primit 10 milioane lei pentru orz, dar prefectul și directorul acesteia („acești doi ticăloși" — sic !) îl împart doar în comunele cu simpatizanți liberali, în timp ce în localități ca Beștepe, Tulcea, Luncavița, Văcăreni, Jijila, Poșta, Ceamurlia nu se distribuie nimic : „Dispoziția Centralei băncilor populare era ca băncile singure să dea banii pentru orz, fără amestecul prefectului, al primarului și al notarilor. Plugarii trebuiau să se oblige, prin contract, să restituie, la toamnă, aceeași cantitate de orz, sau, în caz de secetă, costul lui în bani. (...) Pentru ce s-a amestecat caraghiosul de prefect unde nu-i fierbea oala ? Pentru ce a căutat să speculeze în interes murdar de partid și sărăcia țăranilor ?" („Țăranul Dobrogean", VIII, nr. 4, 15 aprilie 1928, p. 1) ; în primăvara anului următor, s-a distribuit în județ o cantitate de 250 vagoane orz pentru însămînțare, pe lîngă cel pe care locuitorii îl păstrează din toamna precedentă (Ibidem, IX, nr. 7, 14 aprilie 1929, p. 2).

[8] Aprovizionarea cu hrană a populației tulcene (îndeobște a celei sătești, ce reprezenta marea majoritate — respectiv, în 1936, 163000 de cetățeni, din totalul de 207000 locuitori) a reprezentat o preocupare permanentă a autorităților, în condițiile în care organele agricole județene apreciau, în epocă, faptul că Tulcea este deficitară în ceea ce privește producția de grîu în raport cu cerințele de consum, populația fiind nevoită să se hrănească doar în proporție de 75% cu grîu, restul folosind mămăliga (Apud Arhivele statului Tulcea, *Fond Camera de agricultură*, dos. 6/1932, ff. 48—50). În aprilie 1929, autoritățile județene arătau că „deși înghețul a stînjenit enorm, am izbutit, pînă acum, să împărțim 100 vagoane porumb pentru hrană. Mai sînt de adus 60, pînă la completarea cotei acordate județului nostru. Din primele transporturi, o parte din porumb va fi destinat însămînțării între 15 aprilie — 15 mai. Cum aprovizionarea cu porumb pentru hrană va fi necesară pînă la noua recoltă, nădăjduim să trecem cu mult peste cota de 160 vagoane" (Țăranul Dobrogean, IX, nr. 7, 14 aprilie 1929, p. 1).

[9] Despre problemele pisciculturii dobrogene în perioada interbelică, vezi D. Șandru, V. Ciorbea, *op. cit.* ; Gl. Stan, *Exploatarea pescuitului și consecințele lui asupra vieții pescarilor din județul Tulcea în perioada 1919—1944*, în Peuce, IV, 1973—1975, pp. 295—303. În anul 1935 se aprecia că existau un număr de 4353 pescari-vînători (în general, numărul lor varia între 3000—5000) ; dintre aceștia, 2006 erau lipoveni (46%), 1534 erau ruși (35%), 677 erau români (15,5%), 120 erau bulgari, mai aflîndu-se și 8 sîrbi, 4 turci, 3 greci și 1 italian ; din cei 4933 pescari înregistrați în 1936, aveau scule un număr de 3365, restul de 1688 neavînd uneltele proprii (Apud P. Penescu, *op. cit.*, p. 53).

i-au adus la mare mizerie [10]. Lungimea iernii cum și durata înghețului apelor atît de prelungită, i-a făcut să nu mai poată prinde un pește și cîștiga un ban, timp de cinci luni și mai bine. Iar, cînd după trei înghețuri și tot atîtea desghețuri, și-au pus instrumentele în ape ca să înceapă pescuitul, ca niciodată (se zice că acest lucru este imemorabil), au înghețat apele a patra oară — cam pe 18 martie — și prinzîndu-le sculele în apă (se știe că acestea sînt din sfoară și frînghii), le-au distrus totul, rămînînd literalmente fără mîini și în neputință de a-și mai putea cîștiga multă vreme hrana, cu tot surîsul unor vremi mai bune.

În sensul ajutorării lor, am intervenit la Ad-ția generală a pescăriilor cum și la d-l ministru al agriculturii, ca să scurteze în acest an — în mod excepțional — perioada prohibițiunii pescuitului ce durează de la 15 aprilie și pînă la 15 iunie, spre a se putea și ei înfiripa cît de puțin, dar la care pînă acum nu a venit nici un răspuns. Cît privește partea a doua, pagubele avute din cauza înghețului, propun ca guvernul să le vie în ajutor cu împrumuturi eftine spre a-și reface inventarul sculelor perdute.

Odată cu începerea muncilor agricole, au început și abuzurile greu de controlat, ale funcționarilor agricoli, care, la tot pasul, nemulțumesc lumea, prin aroganță și favoruri interesate, de la agentul agricol și pînă la consilier, care, cu toții, cel puțin la noi, parcă nu au astîmpăr. Orice reclamații, orice intervenții sînt de prisos și toate par că sînt înghițite de arhivele agricole. O singură soluționare nu am putut vedea decît numai atunci cînd personal m-am interesat zile întregi de o comună, controlînd lot cu lot terenurile spre a descoperi diversele favoruri, căci e imposibil de a avea vreo știință de la aceste organe, care parcă și fac din lămuririle ce li se cer și remedierile ce li se pretind, un secret profesional, înadevăr, greu de pătruns, chiar și de cei ce au directa supraveghere a activității acestora [11].

---

[10] La 31 ianuarie 1928, activul deputat național-țărănist N. Georgescu-Tulcea cerea, în Camera deputaților, revenirea la taxele din 1926 pe stuf și papură, taxe care crescuseră în doi ani de 40 de ori — respectiv, în 1926 se plăteau 50 lei pentru întreaga cantitate de stuf pe care o poate tăia un om pe an, în timp ce în 1928 taxele crescuseră la nu mai puțin de 2000 lei : „prin tăierea stufului și papurei, ei aduc folos chiar pescăriilor, fiindcă împiedică putrezirea lui și împotmolirea bălților și gîrlelor. De aceea ne surprinde enormitatea acestor taxe. Parcă am avea în Delta Dunării cine știe cîte fabrici de hîrtie, cărora stuful le-ar fi necesar" („Desbaterile Adunărilor deputaților", nr. 42, 16 martie 1928, *Ședința de marți, 31 ianuarie 1928*, p. 1230). Vezi și „Viața pescarilor", I, nr. 3, 1 februarie 1926, p. 1 ; II, nr. 21, noiembrie 1927, p. 1.

[11] Documentele de arhivă păstrează numeroase plîngeri ale sătenilor față de abuzurile funcționarilor agricoli ; astfel, în 1926, Salomeia Ion Filip, din cătunul Satu Nou, comuna Mihai Bravu, proprietară din 1913 a 2,5 ha, „cu act autentic", se plînge că „în primăvara aceasta văd că un funcționar al domeniilor de sub ordinele D-lui agronom regional Babadag, din ordinul agronomului a intrat de mi-a arat pămîntul meu pe care l-a cultivat și a luat semănătoarea de pe el, lipsindu-mă astfel pe mine de folosința ce legal am dreptul la ea" ; Dumitru N. Tătaru din Somova se plînge, în aprilie 1929, că la moștenirea celor 10 ha ale tatălui său, sora lui a fost favorizată de organele agricole ; văduva

Starea spiritelor, la noi, este foarte mulțumitoare. Pare că o profilaxie socială se operează în țărănime, la care sfaturile, faptele și bunăvoința ce i-am arătat împreună cu toți prietenii noștri, au avut cea mai mare influență. Iar frămîntările politice din luna martie ale partidelor de opoziție, al căror miraj părea că pînă acum îi obseda pe săteni, în ultimul timp nu-i mai interesează în gradul de mai înainte, ba aș putea zice că îi lasă chiar mult indiferenți [12].

Funcționărimea în general, diversele servicii dependinte, poliția, jandarmeria, siguranța etc., își fac cu bunăvoință și inimă datoria. Serviciul tehnic este totdeauna în folositoare activitate, diversele plîngeri isvorînd inerent din anachronizmul prestațiilor de șosele, sînt rezolvate repede și drept, fără ca progresul tehnic să sufere. Spitalele care s-au refăcut după război [13], mulțumesc lumea suferindă, medicii își

---

Elena Hamza, din Balabancea, arată că a fost deposedată ilegal, în martie 1927, de pămîntul ce-l stăpînea de mai mult timp ; în aprilie 1928, invalidul Nicola Dumitru Ivanof, din comuna Principele Mihai (azi N. Bălcescu) reclamă Ministerului agriculturii și domeniilor că organele agricole i-au divizat în două părți pămîntul, dîndu-l în arendă, „iar jumătate la dispoziția organelor agricole care îl speculează cum cred cu cale" etc. (Apud Arhiva istorică centrală, *Fond Reforma agrară 1921*, dos. 11/1927—1928, ff. 296, 424, 436, 544) ; se pare să situații analoage celei relatate în ultimul caz nu se mai creau, după 1928, anul cînd ministerul a luat decizia de desființare a loturilor consilieratului și regiunilor agricole din țară, anulîndu-se decizia din 23 octombrie 1921, prin care au fost create amintitele organe agricole : „una din marile piedici care se puneau veșnic în calea plugarilor săraci cu drepturi la împroprietărire, erau și loturile ce se dădeau special pe seama consilieratelor și regiunilor agricole din județ pentru diversele nevoi nejustificate ale acestora, pe cari le rupeau din pămîntul de cultură ce ar fi trebuit să aparțină celor nevoiași, care, din lipsă de pămînt, dar avînd drepturi, rămîneau de multe ori peritori de foame și fără pămînt" („Progresul Tulcei", III, nr. 26, 3 aprilie 1928, p. 3).

[12] În lunile următoare, același prefect raportează : „Nu am avut nici un eveniment, iar național-țărăniștii au vrăfuit mai puțin lumea ca alte ori. Oamenii nu se mai adună așa de mulți împrejurul lor. Poate din prefăcătorie, sau poate din convingere. În orice caz ei nu au mai fost așa de anturați luna aceasta (aprilie — n.n.), cu toată propaganda lor pentru Alba Iulia" ; „starea spiritelor este bună, oamenii își văd de treburi și, cu rari excepțiuni, parcă au trecut la o perioadă de cumințenii și liniște sufletească" (luna iunie) ; „chestia politică la noi se menține, ca totdeauna la Tulcea, foarte activă. Național-țărăniștii au perdut o bună parte din faima lor de cînd au trecut de la legendă la realitate și de cînd lumea i-a cunoscut mai bine. Indiferența cu care așa-zișii lor partizani privesc azi toate actele politice cu cari țărăniștii se laudă și amenință lumea pașnică, denotă și înțelepciunea din urmă a țăranului cum si slăbirea curentului lor de altădată" (iulie), (Arhiva istorică centrală, (*Fond M.A.I.*, dos. 503/1928, ff. 9, 10, 11).

[13] Cîțiva ani mai tîrziu, în 1934, situația Spitalului din Tulcea ajunsese a fi discutată chiar în Parlament ; astfel, în ședința din 28 iunie a Adunării deputaților, N. Georgescu-Tulcea interpelează Ministerul sănătății pe motiv că nu s-a prevăzut pentru anul respectiv nici o sumă : „actualmente, spitalul nu are nici lingerie pentru bolnavi, nici un fel de medicamente, pe care și le procură (bolnavii) singuri" ; la această interpelare se asociază și deputatul guvernamental I. N. Drăghici, vestejind și el desființarea prevederilor bugetare pentru Spitalul din Tulcea : „consider că acest lucru este o adevărată crimă în contra populației noastre dobrogene" (apud „Desbaterile Adunării deputaților", nr. 9, 12 iulie 1934, *Ședința de joi, 28 iunie 1934*, p. 378).

fac datoria, iar toți ceilalți funcționari sanitari corespund vremurilor. Singura eclipsă sanitară o face numai șeful serviciului sanitar al județului nostru, care nu uită de a confunda slujba cu calitatea de vicepreședinte al partidului național-țărănesc, lucruri ce se cunoaște, cred, de minister.

O chestie vitală la noi este aceea a *locurilor de casă* pentru *însurăței*. Cum, însă, aici intervine iar chestia organelor agricole, desigur că nu putem vedea soluționarea ei decît de la un strașnic ordin, dat peste toate considerentele legale, care impun, înadevăr, răbdare, dar care tind să perpetueze starea de promiscuitate în care trăiesc de ani de zile nenumărate familii noi creeate, la un loc, într-o cameră din casa părintească, cîte trei și patru gineri și nurori cu copiii și nepoții laolaltă și să nege chiar și originea căsătoriei de la noi care prin legătura sfîntă impune, neapărat, eșirea tinerilor din casa părintească și sălășluirea în cămin propriu.

Chestiunea fiind *strîns legată de aceea* a împroprietăririi, care, cum am raportat altădată, *la noi nu s-a făcut deloc* [14], ar urma a se

[14] Vezi Gl. Stan, *Particularități ale aplicării reformei agrare din anul 1921 în jud. Tulcea,* în Peuce, VI, 1977, pp. 303—306. Efectiv, primele împroprietăriri au fost efectuate, în județul Tulcea, de abia în toamna anului 1929 : „În sfîrșit ! „Basmul cu Cocoșul Roșu", adică împroprietărirea în județul Tulcea s-a realizat" ; la Mahmudia, prima comună unde s-a efectuat mult așteptata operațiune, la 27 octombrie 1929, „se adunase lumea din întreaga plasă ca să vadă, cu ochii fiecare, minunea minunilor, ceea ce nu mai nădăjduia nimeni să vadă vreodată : împroprietărirea definitivă" („Țăranul Dobrogean", IX, nr. 19, 3 noiembrie 1929, p. 2). Pe lîngă faptul că a început să se efectueze foarte tîrziu, împroprietărirea a fost însoțită și de numeroase abuzuri și ilegalități ; în 1931, statul a luat măsura de a se trece la revizuirea, în întreaga țară, a tabelelor cu cei îndreptățiți la împroprietărire, după ce se constataseră frecvente ilegalități și o creștere a nemulțumirilor țăranilor : „la noi în județ și chiar în întreaga Dobroge situația este mai puțin periculoasă, întrucît la noi, din pricina liberalilor (sic ! — aceste rînduri apar în oficiosul național-țărănist tulcean ; în fapt, tergiversarea aplicării reformei agrare în județul Tulcea, în lipsa marilor proprietari de pămînt, s-a datorat statului, respectiv Administrației pescăriilor și regiunii inundabile a Dunării și Casei autonome a pădurilor statului, principalii deținători de pămînt expropiat — n.n.), împroprietărirea a fost oprită în loc zece ani și abia acum ne găsim la începutul ei ; așa încît, tulburare mare nu s-ar face la sate, dacă s-ar scoate de pe tablouri cei fără drepturi și ar fi înlocuiți cu cei ce și-au făcut datoria către țară, ei sau părinții și soții lor" (Ibidem, XI, nr. 9, 1 mai 1931, p. 1) ; presa locală aprecia, la sfîrșitul anului 1933, că împroprietărirea este pe cale să se termine în interiorul județului, mai rămînînd, în anul următor, să se realizeze și împroprietărirea în Deltă ; aplicarea reformei agrare în satele Turda, Mihai Bravu și Satul Nou, unde lotul-tip a fost ridicat de la 4 la 5 ha, „a fost sărbătorită cum nu se va uita niciodată. Cheful și petrecerea a durat trei zile, ca-n basme" (Ibidem, XIII, nr. 6, 10 noiembrie 1933, p. 2). Conform unei statistici din 1930, pînă în noiembrie acel an se expropiaseră 432 moșii, totalizînd o suprafață de 121270 ha ; fuseseră admiși definitiv la împroprietărire 17175 locuitori, din care se împroprietăriseră definitiv 2726 locuitori cu o suprafață de 7409 ha ; provizoriu s-au împroprietărit 2113 locuitori cu o suprafață de 3176 ha ; cadastrarea se efectuase pentru suprafața de 70765 ha (apud Arhivele statului Tulcea, *Fond Consilieratul agricol Tulcea, dos.* 4/1930, f. 19).

soluționa odată cu aceasta, dar, este bine, după cum am spus mai sus, ca aceasta să fie soluționată mai înainte, în care sens Direcția cadastrului — direcție ce veșnic este pusă în fața reclamațiunilor celor interesați — să fie obligată a pune chestiunea la punct de curînd, adică chiar luna aceasta.

În județul nostru, ca sfîrșit, dealtfel, pot zice că starea generală este mulțumitoare, lumea este docilă, viața este relativ normală, vremea promite speranțe suficiente și armonia socială domnește latent pe cuprinsul lui.

Prefect de Tulcea,

(ss) TUDOR ECONOMU

BETRACHTUNGEN, DIE SOZIAL-ÖKONOMISCHE LAGE IM KREIS TULCEA, IM LICHTE EINES BERICHTES DER PRÄFEKTUR AUS DEM JAHRE 1928, BETREFFEND

STOICA LASCU

Zusammenfassung

Der Verfasser schildert einen Bericht der Präfektur des Kreises Tulcea, der für den Monat März des Jahres 1928 zusammengefasst wurde, und in dem ein hochgestellter Staatsbeamte des Kreises für die Behörden von Bukarest eine Synthese der Sachlage für den Monat März des oben erwähnten Jahres macht. Um ein einheitliches Bild des Kreises, der Optik der lokalen Behörden gemäss, zu schaffen, wird das Dokument gänzlich wiedergegeben. Für ein genaueres, entsprechend historisches Verständnis der Angaben dieses offiziellen Dokuments, ist dieses durch verschiedene dokumentäre Materialien der Epoche unterstrichen.

DOCUMENTE DE ARHIVĂ ȘI PRESĂ DESPRE REFACEREA ECONOMICĂ A JUDEȚULUI CONSTANȚA (1944—1948).

NICOLINA URSU

În anii imediat următori marii conflagrații mondiale, la fel ca viața economică a întregii țări aflată într-un mare regres, și economia județului Constanța era puternic afectată de caracterul specific al producției de război, ce a cuprins majoritatea întreprinderilor economice, la care se adaugă distrugerile provocate de bombardamente. Mașinile și utilajele aveau un grad înalt de uzură, lipseau piesele de schimb, combustibilul, materiile prime. O parte din întreprinderi își încetaseră activitatea parțial sau total. Pe piață se simțea lipsa produselor de primă necesitate, aprovizionarea reprezentînd o problemă ce se cerea rezolvată de urgență, în condițiile creșterii accelerate a speculei [1]. În august 1944 situația principalelor obiective industriale ale județului se prezenta astfel : șantierul naval Constanța era în mare parte distrus de bombardamente, cala de lansare era arsă, hala mecanică și clădirile erau avariate, unele platforme de depozitare a mărfurilor erau în mare parte blocate și avariate, iar mijloacele de comunicație pe căile de transport nu funcționau [2] ; pagubele provocate de bombardamentele aeriene erau estimate la instalațiile petroliere și rezervoare la peste 300 milioane lei [3]. Într-o situație critică se găseau și atelierele C.F.R., Palas, care lucrau doar parțial, cu mari lipsuri de materiale, mașini și instalații. Fabrica de ambalaje metalice producea la un sfert

---

[1] V. Dușa, *Expunerea asupra situației județului Constanța*, în Depozitul M.I.N.A.C., inv. nr. 1377.

[2] Pentru situația Șantierului naval Constanța pînă în anul 1944 vezi S. Lascu, *Mărturii privind istoricul șantierului naval Constanța (1892—1944)*, în Revista muzeelor și monumentelor Muzee, III, nr. 3, 1981, p. 61—69.

[3] V. Ciorbea, *Evoluția portului Constanța între cele două războaie mondiale*, Comunicări de istorie a Dobrogei, Constanța, 2/1983, p. 235—253 ; I. Stoian, *Județul Constanța în contextul istoriei patriei* în Anale de istorie, XXV, 5/1979, p. 60 ; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Dobrogea, Istoria Românilor dintre Dunăre și Mare*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 367.

din capacitatea anului 1938, iar fabrica de ciment din Cernavodă lucra numai cu un singur cuptor, realizînd mai puțin de o treime din capacitatea normală de producție. Fabrica „Getta", profilată pe producția de război, care pînă la 23 august 1944 lucra cu 260 de muncitori, rămăsese cu 8 funcționari, un maistru și 3 ucenici [4].

În acest context, Regionala Dobrogea a Partidului Comunist Român și-a asumat sarcina organizării politice a maselor și antrenării lor în activitatea economică și politică. La 30 august 1944, organizația județeană P.C.R., prin organul său de presă „Cuget liber", al cărui prim număr apare la această dată, prin apeluri repetate și manifeste chema masele populare constănțene, muncitori, țărani, intelectuali, la lupta activă pentru refacerea și normalizarea vieții economice și sociale a județului [5]. La 4 septembrie 1944 a avut loc ședința de constituire a Comitetului regional P.C.R. Dobrogea, U.T.C. și redacția ziarului regional al P.C.R., la care s-au stabilit și sarcini concrete pentru normalizarea activității la fiecare loc de muncă, antrenînd întreaga organizație de partid și organizațiiile de tineret [6]. S-au reorganizat comitetele sindicale în întreprinderi și instituții, consiliile sindicale și comitetele sătești și pînă în luna ianuarie 1945 în toate cele nouă plăși ale județului funcționau comitete de partid și sindicale [7].

După ocuparea pe cale revoluționară a primăriei municipale, a prefecturii precum și a primăriilor comunale, noul prefect, comunistul Victor Dușa, la indicația consiliului județean al F.N.D. a dat în noaptea de 4 spre 5 noiembrie 1944 circulara nr. 1 prin care anunța că puterea a fost preluată de popor, și ordonanța nr. 1 prin care făcea apel la liniște, la „muncă pentru învingerea greutăților și *refacerea producției industriale*", pentru democratizarea aparatului de stat [8] (fig. 1).

Un rol prioritar în acțiunea de refacere economică a județului l-au avut problemele cu caracter social care se cereau rezolvate în interesul maselor largi : aprovizionarea populației și refacerea mijloacelor de transport și a căilor de comunicație. În acest scop s-a emis o circulară către plasele Medgidia, Cogealac, Negru-Vodă, prin care se cerea urgentarea lucrărilor, refacerea căilor ferate în vederea asigurării transportului de alimente și combustibil pentru populație [9]. S-a trecut la urgenta reparație a locomotivelor, vagoanelor, șinelor de cale ferată,

---

[4] *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, Constanța, 1971, p. 166 ; *Raportul Comitetului Regionalei Dobrogea P.C.R.*, prezentat de secretarul său Nicolae Cioroiu la Conferința din 19—21 august 1945, în „Cuget liber", II, nr. 273, 21 august 1945.

[5] Ibidem, I, nr. 1, 30 august 1944.

[6] V. Dușa, *Însemnări*, în Depozitul M.I.N.A.C. inv. nr. 1370, p. 35.

[7] Gh. Dincă *Amintiri*, în Depozitul M.I.N.A.C., inv. nr. 1417, p. 35.

[8] Vezi Circulara nr. 1 și Ordonanța nr. 1 în Depozitul M.I.N.A.C., inv. nr. 1375.

[9] Arhivele Statului Constanța, *fond Prefectura*, dosar 27/1944, f. 235, dosar 37/1944, f. 207.

acțiune în care s-au distins uteciștii și militarii [10]. S-a organizat un serviciu sistematic de control în gările Constanța, Cobadin, Medgidia, Techirghiol, Negru-Vodă, pentru depistarea contrabandei cu alimente și stăvilirea speculei. Pentru asigurarea unei aprovizionări și distribuirii echitabile a alimentelor și a produselor de primă necesitate, s-a înființat cooperativa de aprovizionare și desfacere „Victoria", în organizarea și activitatea căreia un rol important l-a deținut comunistul Mihai Dumitru [11]. Pentru normalizarea comerțului și creșterea producției lucrătorii din comerț și industrie au luat inițiativa înființării unei organizații comune „Uniunea sindicatelor din comerț și industrie", în luna martie 1945. Printre altele, scopul organizației urmărea „cunoașterea disponibilului de mărfuri și materii prime la producătorii de stat și particulari, repartiția justă a mărfurilor la comercianți, crearea de oficii de aprovizionare pe sindicate, suprimarea speculei și distrugerea bursei negre" [12]. În efortul depus pentru stăvilirea speculei și scumpetei s-au remarcat comitetele cetățenești, membrii Uniunii Patrioților și sindicatele [13].

În ampla muncă depusă pentru reconstrucție, prin numeroase apeluri lansate în organul de presă al P.C.R. pentru Dobrogea, „Cuget liber", se mobilizau muncitorii și comuniștii organizați în comitetele de fabrică pentru punerea în funcțiune a mașinilor, procurarea de materii prime și restabilirea producției. Un rol deosebit l-au avut în fabrici și comisiile de producție, care asigurau legătura dintre muncitori și tehnicieni și stabileau normele de muncă în producție pe baza aplicării muncii în acord [14]. Desigur, că în procesul de refacere economică nu au lipsit greutățile de ordin material, rezistența reacțiunii, sabotajele și refuzul patronilor de a folosi mijloacele lor financiare în scopuri productive cît și orientarea tendențioasă a creditelor Băncii Naționale a României [15].

Sub conducerea comuniștilor, muncitorii din județ s-au angajat imediat după izbînda revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă din august 1944, în bătălia refacerii economice. În perioada următoare, într-un efort uriaș, caracterizat prin dîrzenie și dăruire, prin muncă fără de răgaz, organizată pe echipe și ture prelungite zi și noapte, s-a lucrat pentru repunerea în funcțiune a principalelor întreprinderi. S-a reușit astfel ca începînd cu anul 1945 să se înregistreze creșteri însemnate în economia județului, comparativ

[10] *Raportul de activitate al F.N.D.*, prezentat de secretarul său pentru Dobrogea, Nicolae Cioroiu, la întrunirea publică din 28 ianuarie 1945, în „Cuget liber", II, nr. 115, 1 februarie 1945 și nr. 161, 30 martie 1945.

[11] *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, p. 174 ; C. Tudor, *Mihai Dumitru (1899—1946)*, în Tribuna muncii politice de masă, Constanța, nr. 2/1978, p. 77—81 ; „Scînteia", II, nr. 310, 26 august 1945.

[12] „Cuget liber", II, nr. 157, 25 martie 1945.

[13] Ibidem, II, nr. 115, 1 februarie 1945.

[14] „Scânteia", I, nr. 266, 5 iulie 1945, p. 3.

[15] „Cuget liber", I, nr. 60, 11 noiembrie 1944, nr. 96, 23 decembrie 1944 și II, nr. 107, 19 ianuarie 1945 ; Gh. Dincă, *op. cit.*, p. 45—53.

cu situația în care se găsea la data de 23 August 1944. Cu ocazia sărbătoririi zilei de 1 Mai 1945 s-a făcut un prim bilanț al realizărilor din domeniul industriei. Astfel erau evidențiate realizările de la D.P.M., unde producția a crescut cu 100% ; sindicatul P.C.A. a ridicat producția de peste 10 ori față de anul 1942. La societatea petrolieră „Unirea" descărcarea unei garnituri de cazane se făcea înainte în 48 de ore iar acum în 20—22 de ore. Sindicatul muncitorilor și funcționarilor petroliști a ridicat producția de 9,75 ori la stația de petrol față de anul 1942. Sindicatul C.F.R. Palas a sporit producția cu 40% față de 1944 [16]. Un alt sector de activitate de importanță primordială era șantierul naval Constanța. Aici, la începutul anului 1945 a luat ființă una dintre primele cooperative de după Eliberare, cooperativa „Ancora", din necesitatea de a da de lucru marinarilor civili, care din lipsă de vapoare nu puteau fi îmbarcați [17]. Dividendele capitalului depus nu se împărțeau la acționari și totul era folosit pentru mărirea utilajului cooperativei. Inițial, efectivul cooperativei era redus la 50 de membrii cu un număr minim de utilaje.

Din datele furnizate de filiala Arhivelor statului Constanța putem face o ilustrare mai concretă a activității desfășurate în principalele întreprinderi industriale ale județului în anul 1945. Cifrele referitoare la numărul muncitorilor și la capacitatea de producție au fost extrase din statisticile înaintate forurilor superioare de la București [18].

Felul întreprinderii industriale	Capacitate de producție în 24 de ore	Număr de muncitori
1. Șantierul naval Constanța		755
2. S.A.R. Tomis — ambalaje metalice	2500 buc. bidoane	10
3. S.A.R. Concordia — ambalaje metalice	4000 kg tablă/8 ore	260
4. Steaua Română — oxigen industrial	100 m.c.	3
5. Energia — atelier de reparații		27
6. Argus — fabrica de ulei vegetal	2500 l	11

[16] „Cuget liber", II, nr. 189, 5 mai 1945, nr. 157, 25 martie 1945.

[17] Buletinul Uniunii sindicatelor din porturi și transporturi, IV, 4 aprilie 1948, p. 23—24.

[18] Arhivele statului Constanța, *fond. cit.*, dosar 831/1945, f. 138—139 ; și la fila 72 este prezentată „situația industriilor agricole" din județul Constanța : mori țărănești — 86, prese de ulei și teascuri — 33, topitorii de in — 3, piue — 6, darace de lînă — 42, tăbăcării — 3, țesătorii mecanice — 4, mașini de egrenat bumbac — 3, torcătorii — 3, fabrici de cașcaval — 10, căsării — 36, stîne — 18.

(continuare)

Felul întreprinderii industriale	Capacitate de producție în 24 de ore	Număr de muncitori
7. Dobrogeana — întreprindere de filatură și țesătură	7500 kg in 3500 kg cînepă	153
8. Bella-Gusto — dulciuri	2500 kg	108
9. Jeppy. Veillard — fabrică de șuruburi Cernavodă	180445 șuruburi și piulițe	166
10. Europa Orientală — Fabrica de ciment Cernavodă	270 t	273
11. Fabrica S.A.R. ceramica Medgidia	1250 t plăci și cărămizi	35

Partidul Comunist Român, exponent al maselor populare, care din primele zile ale eliberării s-a angajat în lupta grea a refacerii, a abordat cu seriozitate problemele reformelor democratice și ale redresării economice, într-un ansamblu unitar, individual. La prima conferință liberă a regionalei Dobrogea a P.C.R. din 9—21 august 1945 (fig. 2) s-a făcut o amplă analiză a situației existente și s-au adoptat măsuri pentru normalizarea vieții economice : reluarea activității întreprinderilor la întreaga lor capacitate, refacerea transporturilor maritime și fluviale, îndeplinirea planului în agricultură [19]. În raportul Comitetului Regionalei P.C.R. Dobrogea prezentat la această conferință de către secretarul său, Nicolae Cioroiu, se făcea analiza situației din principalele sectoare de producție. La petrol s-a mărit producția cu 100% față de 1944 ; la societatea Columbia s-a mărit producția cu 32% și s-a reorganizat activitatea la garnituri. La întreprinderea textilă Dobrogeana producția s-a mărit cu 75% [20]. La întreprinderea Metalo-chimice producția s-a ridicat cu 120% în sectoarele în care se lucra [21]. La șantierul naval în mai puțin de un an s-a reorganizat munca pe echipe, în ture și specialiști și s-a mărit producția cu 40%. La D.P.M. portul și platformele au fost degajate permițînd ancorarea la chei a vapoarelor, s-au înlocuit cablurile defecte, s-au repus în funcțiune instalațiile magaziilor lucrîndu-se de multe ori cîte 36 de ore continuu [22]. La divizia I silozuri s-a înregistrat un spor de 1186% ; la uscătorie de 25%, la laborator în perioada 1944—1945 s-au executat 3958 de analize față

[19] V. Dușa, *Însemnări*, în Depozitul M.I.N.A.C., inv. nr. 1369 și 1373.

[20] „Cuget liber" II, nr. 273, 21 august 1945.

[21] „Scânteia", II, nr. 268, 7 iulie 1945.

[22] *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, p. 167.

de 639 în perioada 1942—1945 ; la tracțiune — mișcare un spor de 18 600 ore între 1944—1945 [23].

Un alt aspect legat de sectorul economic îl reprezintă înființarea de economate pe lîngă întreprinderile industriale și comerciale de orice fel, inclusiv ale statului, în scopul : „asigurării puterii de cumpărare a salariilor actuale" [24]. Economatele aveau sarcina să aprovizioneze salariații cu alimente, îmbrăcăminte și alte articole de consum, la prețuri oficiale, în conformitate cu rațiile stabilite de Subsecretariatul de stat al aprovizionării, care era împuternicit să efectueze controlul asupra activității lor. În conformitate cu această lege s-au amenajat pe lîngă întreprinderi grădini de zarzavat, unde muncitori prin muncă voluntară întrețineau culturile, s-au înființat cantine care erau aprovizionate cu alimente prin grija întreprinderilor [25]. Numărul economatelor din municipiu era de 13, cu un efectiv de 42 053 muncitori, iar în județ mai existau două economate urbane la Medgidia și Cernavodă cu un efectiv de 5 416 muncitori [26].

Spre sfîrșitul anului 1945 s-a reluat navigația română pe mare, prin restituirea flotei comerciale și de război române de către U.R.S.S. [27]. Flota românească era în mare parte distrusă și funcționau numai motonava „Transilvania" și „Ardealul". În luna mai 1946 a fost retrocedat și bricul „Mircea". Pentru mărirea capacității de transport a flotei românești a fost proiectată construirea a 10 cargoboturi de mic tonaj în șantiere românești și străine [28].

În procesul național al refacerii economice, anul 1946 reprezintă o etapă importantă și pentru județul Constanța. Debutul său a fost marcat pe plan politic de numirea în funcția de secretar al Regionalei Dobrogea a P.C.R. a tînărului membru al C.C. al P.C.R., tovarășului Nicolae Ceaușescu. În fruntea organizației de partid dobrogene — una

[23] „Cuget liber", II, nr. 273, 21 august 1945.

[24] V. Teodorescu, *Activitatea legislativă a primului guvern revoluționar-democratic* (martie 1945 — octombrie 1946), în Studii și materiale de istorie contemporană vol. III, București, 1978, p. 118 ; „Scânteia", II, 268, 7 iulie 1945.

[25] Gh. Dincă, *op. cit.*, vol. II, p. 53.

[26] Arhivele statului Constanța, *fond. cit.*, dosar 831/1945, f. 8, tabloul economatelor urbane și rurale din județul Constanța este prezentat astfel : 1. șantierul naval — 3320 înscriși ; 2. S.A.R. telefoane — 180 ; 3. salariații instituțiilor bancare — 274 ; 4. Serviciul Maritim Român — 1249 ; 5. uzinele comunale — 420 ; 6. Direcția portului maritim — 3278 ; 7. Economatul unic al salariaților din industria petrolieră — 2728 ; 8. Sindicatul alimentar — 696 ; 9. Economatul salariaților din industrie și comerț — 1509 ; 10. Economatul Dobrogean — 510 ; 11. Economatul C.F.R. — 7916 ; 12. Economatul general al funcționarilor publici — 18116 ; 13. Economatul C.F.R. Palas — 1857 ; 14. Economatul C.F.R. Medgidia — 3846 ; Economatul fabricilor Cernavodă — 1572.

[27] „Scânteia", XVI, nr. 353, 15 octombrie 1945 ; „Cuget liber", II, nr. 349, 30 noiembrie 1945.

[28] Ibidem, III, nr. 409, 9 mai 1946, Arhivele statului Constanța, *loc. cit.*, dosar 95/1945, f. 13.

din cele mai puternice organizații ale P.C.R. —, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a impus prin prezență și exemplu personal, datorită exigențelor deosebite, complexității muncii politico-organizatorice ce se cereau a fi rezolvate [29]. În toată această perioadă, secretarul Regionalei Dobrogea a P.C.R. a păstrat contactul nemijlocit cu realitățile vieții, a fost prezent cele mai multe ore din activitatea sa, în rîndul maselor de oameni ai muncii, implicîndu-se în problematica social-politică circumscrisă luptei pentru adîncirea procesului revoluționar în plină desfășurare, spre a face cunoscute la adevărata lor dimensiune, țelurile politice și luptei comuniștilor, ale forțelor democratice și progresiste din România. În centrul activității secretarului Regionalei Dobrogene a P.C.R. au stat probleme economice ; în cuvîntul rostit în fața muncitorilor din port, din fabrici, de pe ogoare, în întîlnirile cu membrii sindicatului „Dezrobirea" din mai 1946, tovarășul Nicolae Ceaușescu prezenta programul de refacere, de reconstrucție al țării [30].

După publicarea în mai 1946 a Platformei — Program a B.P.D. în care se afirma hotărîrea de a continua și desăvîrși opera de refacere și democratizare a țării începută la 6 Martie 1945, a avut loc la Constanța o mare adunare populară în luna august 1946. Cu acest prilej a fost prezentat maselor populare planul de refacere a județului în perioada care urma și s-au evidențiat realizările de pînă atunci în principale sectoare industriale. La șantierul naval s-a mărit producția cu 172%, la cooperativa „Ancora" s-au realizat timp de un an (1945—1946) lucrări de peste 2 051 339 000 lei, respectiv reparațiuni la nave și lucrări de construcție [31]. Fabrica de ciment Cernavodă își sporește eforturile pentru asigurarea materialelor de construcție deosebit de utile în reconstrucție și depășește nivelul de producție stabilit cu 50%. Același elan constructiv a cuprins și celelalte întreprinderi constănțene : „Dobrogeana", „Tomis", fabrica de ulei „Argus", S.A.R. „Metalochimice" [32].

Datorită spiritului novator al muncitorilor, al eforturilor depuse pentru depășirea greutăților pricinuite de lipsa de materii prime și utilaje, de sabotaje organizate de patroni, treptat, activitatea economică a județului începe să-și reia cursul, fapt subliniat și la plenara de sfîrșit de an a comisiei locale a municipiului Constanța care a arătat că producția pe anul 1946 a sporit cu 56% față de anul 1944 [33]. La jumă-

[29] Gh. Dincă, *op. cit.*, p. 63—74 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 59.

[30] S. Lascu, 1946 — *În Dobrogea, îndemnul înflăcărat al unui tînăr și încercat conducător comunist*, în „Contemporanul", nr. 5 (1942), 26 ianuarie 1984, p. 13 ; „A pledat convingător pentru refacerea orașului și aprovizionarea populației, pentru înfăptuirea unor acțiuni spre binele populației și intereselor superioare ale acestui municipiu" („Cuget liber", III, nr. 283, 23 martie 1946).

[31] Ibidem, III, nr. 454, 31 august 1946.

[32] Arhivele statului Constanța, *loc. cit.*, dosar 831/1945, f. 62—63.

[33] „Cuget liber", IV, nr. 506, 8 ianuarie 1947.

tatea anului 1946 tabloul numeric al industriei județului Constanța, după cum reiese din datele de arhivă, se prezenta astfel [34].

1. Brutării		62
2. Tîmplării		4
3. Tipografii	— Albania	2
	— Lucrătorii asociați	
4. Fabrică de lacuri și vopsele		1
5. Fabrici de ulei		2
6. Mori comerciale în Constanța		2
7. Ateliere tricotaje		3
8. Fabrică de oxigen	— Steaua Română	1
9. Fabrici de ambalaj	— S.A.R. Concordia	2
	— S.A.R. Tomis	
10. Fabrici de ghiață		2
11. Rizerii	— Românească	4
	— Constanța	
	— Roseta	
	— Rangon	
12. Fabrică de dopuri		1
13. Fabrici de rahat	— Dobrogea Orientală	5
	— Hamamdji Zade	
	— Bella Gusta	
	— Horen	
14. Fabrici de biscuiți	— Furnica	3
	— Higeia	
	— Lusitania	
15. Fabrici de conserve de pește		4
16. Fabrici de cretă		4
17. Cuptoare de var		2
18. Cariere de piatră		1
19. Fabrici de culori — pămînt		1
20. Fabrici de săpun	— Le Panda	3
	— Argus	
	— Furnica	
21. Turnătorii, strungării, ateliere mecanice		10

[34] Arhivele statului Constanța, *loc. cit.*, dosar 831/1945, f. 66.

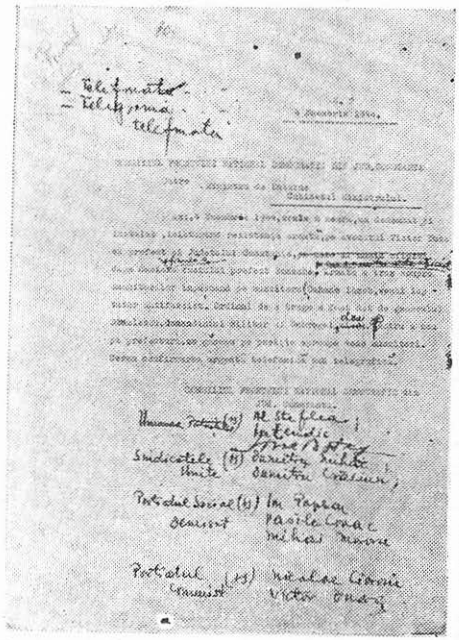


Fig. 1 — Document-telegramă din 4 noiembrie 1944, care anunță ocuparea pe cale revoluționară a primăriei și prefecturii Constanța.

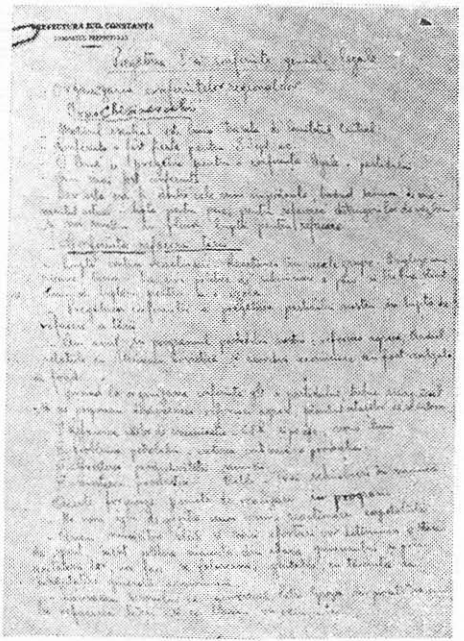


Fig. 2 — Document prezentat la prima conferință liberă a regionalei Dobrogea a P.C.R., din 19—21 august 1945.

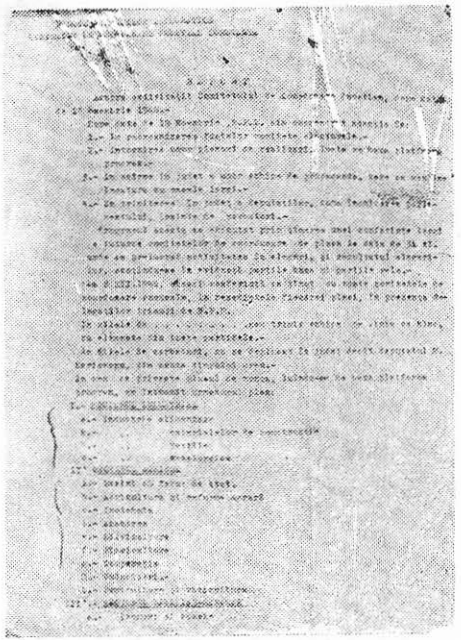


Fig. 3 — Raport asupra situației economice a județului Constanța la sfîrșitul anului 1946.

22. Fabrici de teracotă și cărămizi		7
23. Fabrici de ciment	— Europa Orientală din Cernavodă	1
24. Fabrici de șuruburi	— Japy Vieillard din Cernavodă	1
25. Fabrici de sifoane	— în Constanța și Mangalia	2

După victoria forțelor democratice în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, s-a pus un accent și mai mare pe trecerea la reconstrucția țării. Faptul că de acum țara avea un guvern și un parlament cu un pronunțat caracter muncitoresc-țărănesc s-a resimțit nu numai sub aspectul dirijării economiei de către puterea de stat, dar a produs ample ecouri în conștiința clasei muncitoare, reprezentînd o forță de propulsie moral-politică a uriașei energii a maselor. În întreprinderi au fost constituite echipe de sindicaliști în sarcina cărora revenea controlul economic și coordonarea procesului de producție, supravegherea repartiției materiilor prime și a combustibilului.

Un important detașament al clasei muncitoare constănțene implicat total în lupta pentru refacere economică se găsea în port. Muncitorii de aici acționau pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă, sporirea producției prin prestarea de ore de muncă suplimentare, prin realizarea de inovații pentru găsirea soluțiilor proprii de depășire a situației create de lipsa de materii prime, utilaje și scule ; prin eforturi proprii a fost realizată o instalație completă de încălzire electrică [35], s-a terminat pînă la sfîrșitul lunii ianuarie 1947 reparația la trei vase de mare tonaj [36]. Un rol important în repararea vaselor l-a avut cooperativa „Ancora", care ajunge la un efectiv de 250 de muncitori, angajați, în mișcarea de inovații și competiția de depășire a normelor și utilarea corespunzătoare a atelierelor [37]. La șantierul naval Constanța muncitorii au trecut la planificarea muncii, reușind să sporească producția și să îmbunătățească utilajul existent prin inovații [38]. În luna ianuarie și viața comercială a portului reintră în normal prin reluarea traficului pe cale maritimă [39].

În refacerea economică a județului o atenție deosebită s-a acordat în continuare transporturilor, îndeosebi celor C.F.R. Muncitorii de la atelierele C.F.R. Palas s-au situat în toată această perioadă în primele rînduri, prin munca depusă pentru mărirea producției, prin inovații, prin seriozitate și conștiinciozitate în realizarea sarcinilor. La începutul anului 1947 atelierele C.F.R. lansează lozinca *„Cu fața spre*

[35] „Cuget liber", IV, nr. 509, 25 ianuarie 1947.

[36] Ibidem, IV, nr. 506, 8 ianuarie 1947.

[37] Buletinul Uniunii sindicatelor din porturi și transporturi, 4 aprilie 1948, p. 25 ;

[38] „Cuget liber", IV, nr. 514, 16 februarie 1947 și nr. 510, 31 ianuarie 1947.

[39] Ibidem, IV, 509, 25 ianuarie 1947.

producție", care îndemna la întrecere în vederea sporirii cantitative și calitative a muncii, economisirea de materii prime și combustibil prin inovații [40]. La sfîrșitul anului 1947 la consfătuirea generală a muncitorilor, tehnicienilor și cadrelor de conducere ale atelierelor se adoptă un plan de măsuri care avea ca principale obiective : „întărirea disciplinei în muncă, realizarea planificării producției, o strînsă colaborare între muncitori și tehnicieni" [41]. Urmărind îndeplinirea acestor indicatori se reușește construirea unor noi mijloace productive și ceferiștii constănțeni obțin o creștere a producției cu 15%, unitatea fiind decorată cu „Ordinul muncii" [42].

La „Energia" se realizează un nou cuptor care produce 1250 kg fontă într-o oră, deci de 3 ori mai mult decît vechiul cuptor. Muncitorii și tehnicienii de aici realizează un motor electric propriu, pentru a asigura funcționarea întreprinderii în cazuri de pană electrică [43]. Nevoia de materiale de construcție pentru refacerea județului a determinat găsirea de soluții proprii pentru sporirea producției de ciment la fabrica din Cernavodă cu 50% față de nivelul stabilit [44]. Muncitorii de la societatea „Columbia" au descărcat o garnitură de 656 t în numai 6 ore, muncă care înainte se executa în 14 ore [45].

Munca plină de devotament și patriotism, eforturile maselor muncitoare s-au lovit în această perioadă nu de puține ori de atitudinea dușmănoasă, trădătoare, a unor patroni și directori de întreprinderi ce aparțineau în special capitalului străin, care încercau să saboteze producția prin refuzul de a pune în funcțiune utilajele sau prin sustrageri de materii prime și mărfuri ; exemple pot fi date la fabrica de șuruburi Cernavodă, la întreprinderea textilă Dobrogea, la fabrica de ulei „Argus". Astfel, societatea petrolieră „Concordia", una dintre cele mai mari fabrici de ambajale metalice din țară funcționa în 1947 numai cu 20% din capacitatea totală de producție care era de 10 vagoane, iar din cele 20 de mașini funcționau doar 7 [46]. La fabrica de șuruburi din Cernavodă muncitorii descoperă sabotajul directorului și reușesc să repună în funcțiune mașinile părăsite, asigurînd astfel producția de 232 t de șuruburi, cuie și buloane [47]. Țesătoria „Tomis" s-a dotat cu o uzină proprie electrică pentru a se evita situațiile de pană electrică a orașului care afectau mersul mașinilor. Dar, producția de pînzeturi continuă să fie mică, sub capacitatea de 1800 m/oră [48].

---

[40] Ibidem, IV, nr. 518, 10 martie 1947, și nr. 521, 5 aprilie 1947.

[41] Ibidem, IV, nr. 510, 31 ianuarie 1947.

[42] Ibidem, V, nr. 560, 1 ianuarie 1948 ; „Dobrogea Nouă", I, nr. 8, 13 mai 1948.

[43] „Cuget liber", IV, nr. 516, 25 februarie 1947.

[44] Ibidem, IV, nr. 505, 2 ianuarie 1947.

[45] Ibidem, IV, nr. 555, 13 iulie 1947.

[46] Ibidem, IV, nr. 535, 11 mai 1947 ; nr. 554, 2 iulie 1947 ; nr. 567, 18 august 1947.

[47] Ibidem, IV, nr. 595, 21 noiembrie 1947.

[48] Ibidem, IV, nr. 546, 11 iunie 1947.

Propunerile C.C. al P.C.R. din iunie 1947 privind ameliorarea situației economice și financiare au dat organizațiilor de partid din Dobrogea, linia de orientare în lichidarea carențelor locale. În expunerea prezentată de prefectul Victor Dușa la adunarea populară din parcul liceului Mircea cel Bătrîn, în ziua de 21 iunie 1947 s-au enunțat propunerile P.C.R. în vederea îmbunătățirii situației economice și financiare a județului. Analizîndu-se condițiile concrete de refacere pe plan local s-a prevăzut necesitatea ridicării productivității cu cel puțin 60—70% [49].

După 30 decembrie 1947 procesul de refacere economică se apropia de faza sa finală. Cu ocazia aniversării zilei de 1 Mai 1948 ziarul local „Dobrogea Nouă", în primul său număr de apariție, prezenta bilanțul realizărilor pe perioada 1 Mai 1947 — 1 Mai 1948 la principalele obiective industriale ale județului [50]. În portul Constanța traficul total de mărfuri a ajuns la 2 milioane lei ; s-au exercitat lucrări care depășesc valoarea de 50 milioane lei stabilizați ; s-au refăcut atelierele și clădirea administrativă a șantierului naval ; s-au reconstruit două turnuri de răcire pentru uzina electrică ; s-au construit pentru muncitori pavilioane de locuință în incintă ; s-a reparat draga „Orșova" ; șantierul naval Constanța a realizat în decurs de un an reparații la 82 de vase. În cinstea zilei de 1 Mai șantierul naval a cîștigat locul întîi la întrecerea în muncă. La societatea petrolieră „Unirea" muncitorii reușind să-și repare o parte din utilajele noi, își sporeau producția cu 20%. Atelierele C.F.R. Palas au reușit să repare într-un an 92 locomotive, 3 827 de vagoane și 10 km de cale ferată [52]. Fabrica de ambalaje metalice „Concordia" și-a efectuat planul pe luna mai în 24 de zile, iar muncitorii de la fabrica de ciment Cernavodă au depășit planul pe luna aprilie 1948 cu 360 vagoane [53]. La țesătoria Tomis, prin muncă voluntară au fost puse în funcțiune 30 din cele 41 de războaie de care dispune fabrica [54]. În luna mai 1948 muncitorii de la „Dobrogeana" depășesc cu 50%, reușind să frîneze acțiunile de sabotaj ale directorului [55].

În toată această perioadă organizațiile de partid au desfășurat o activitate intensă prin elaborarea programelor de producție din întreprinderi, supravegherea modului de repartizare a materiilor prime și a combustibilului, au controlat și coordonat procesul de producție, urmărind înlăturarea haosului economic, împletind acțiunea de refacere cu pregătirea condițiilor economice pentru trecerea ulterioară la construcția socialismului.

---

[49] „Cuget liber", IV, nr. 554, 11 iulie 1947.
[50] „Dobrogea Nouă" I, nr. 1, 1 mai 1948.
[51] Ibidem, I, nr. 3, 8 mai 1948.
[52] Ibidem, I, nr. 1, 1 mai 1948.
[53] Ibidem, I, nr. 12, 22 mai 1948.
[54] Ibidem, I, nr. 14, 24 mai 1948.
[55] Ibidem, I, nr. 11, 18 mai 1948.

DOCUMENTS D'ARCHIVE ET LA PRESSE CONCERNANT LE REDRESSEMENT ECONOMIQUE DU DEPARTAMENT DE CONSTANTZA (1944—1945)

NICOLINA URSU

Résumé

L'auteur analyse à base des documents examinés à la filiale de Constantza des Archives d'État et la presse locale la situation critique des principales objectifs économiques de Constantza après le 23 Août 1944, l'activité du P.C.R. en vue de mobiliser et d'organiser toutes les forces democratiques et patriotiques dans l'oeuvre de redressement de l'économie. Les journaux de l'époque enregistrent l'activité du camarade Nicolae Ceaușescu, en sa qualité de membre du C.C. du P.C.R. et de secrétaire du Comité Régional Dobroudja du parti en 1946. Les articles de presse et les documents mentionnent les premiers réalisations économiques des ouvriers sur la direction des communistes, les efforts pour construire une nouvelle époque.



LOUIS ROBERT

(1904—1985)

La 31 mai 1985 s-a stins din viață, în vîrstă de 81 ani, Louis Robert, membru al Institutului Franței, fost profesor de epigrafie și antichități grecești la Collège de France, director de studii la l'Ecole des Hautes Études (IVe section), ofițer al Legiunii de onoare. Dispariția marelui savant însemnează o pierdere ireparabilă nu numai pentru Franța, țara în care s-a născut, a trăit și a lucrat, cît și pentru lumea întreagă, deoarece el a dominat studiile de epigrafie și antichități grecești timp de peste 5 decenii, fiind corifeul necontestat al acestora. Prin el epigrafia și antichitățile grecești au atins o culme atît de înaltă, ce cu greu va mai putea fi egalată ori depășită. Unii învățați contemporani l-au privit ca pe un geniu, o apariție rară nu numai în domeniul antichității, ci și al științei, în general. Pe măsură ce va trece timpul figura și opera lui Louis Robert vor căpăta o și mai mare strălucire.

Opera lăsată de L. Robert este imensă și extrem de valoroasă. Ea a îmbrăcat aspecte diverse ale istoriei, ale instituțiilor, obiceiurilor, credințelor religioase, culturii, artei, geografiei istorice, prosopografiei, onomasticei etc. ale lumii grecești în perioada clasică, elenistică și romană. Sursele sale de bază au fost inscripțiile, dar nu numai acestea, ci și textele literare, monedele, baso-reliefurile și chiar papirușii. Lucrările sale sînt o mină bogată, din care se vor hrăni generații de-a rîndul.

Cele mai numeroase lucrări ale sale privesc Asia Mică, o regiune pe care a îndrăgit-o și a cunoscut-o de aproape cu prilejul numeroaselor călătorii de studiu sau chiar în cercetări arheologice întreprinse împreună cu soția sa Jeanne Robert, mai ales în perioada cînd a fost director al Institutului de arheologie francez de la Istanbul. Dar Asia Mică n-a fost singura zonă de care s-a ocupat Louis Robert, ci întreaga lume greacă. Regiunile pontice și, în special, cele vestpontice, deci și teritoriul României, au reținut frecvent atenția marelui savant, scriind adesea despre ele. Unele studii au fost publicate chiar în reviste românești de specialitate.

Opera lăsată de Louis Robert este și un model de erudiție, originalitate și de metodă. Încă de la preluarea în 1939 a catedrei de la Collège de France, la vîrsta de 35 ani, Louis Robert avea clară în minte metoda de lucru ce trebuia aplicată în studiile de epigrafie și țelurile spre care tindea. Cu prilejul prelegerii inaugurale ținute la 25 aprilie 1939, el făcea nu numai o trecere în revistă a stadiului în care se afla epigrafia, dar trasa și drumul pe care trebuia mers. Pentru a reconstitui imaginea vieții grecești și a înțelege multiplele sale aspecte și evoluția elenismului trebuiau luate în considerare inscripțiile, ca fiind cele

mai bogate în informații, textele literare, papirușii, baso-reliefurile și monedele. Toate acestea trebuiau studiate prin analogie cu alte documente asemănătoare locale sau de mai departe și imaginate în cadrul lor natural, al așezării orașelor sau așezărilor, adică în condiții specifice. Mediul geografic natural a constituit în ochii lui Robert o condiție vitală pentru epigrafie. „Quand nous étudierons l'historie des fêtes grecques, des concours athlétiques et musicaux, ou l'hellénisation des divers régions de l'Asie Mineure, comme sur les inscriptions nous aurons à nous pencher sur les monnaies et les reliefs, à contempler les ruines des villes et des sanctuaires, et les pays même. Le voyageur dans l'Anatolie, même la où il ne trouve pas d'inscriptions ni des monuments, trouve à s'instruire dans la méditation du paysage, l'étude des formes du pays et de ses ressources. C'est en chevauchant pendant des heures à travers les forets silencieuses du Boz Dag, sans rencontrer d'autres êtres que quelques bergers nomades, que l'on comprend l'isolement de telle petite ville carienne, et que l'on s'explique le laconisme de nos documents à son sujet". Acest principiu al condițiilor naturale geografice l-a avut în vedere Robert în realizarea numeroaselor sale lucrări și l-a repetat frecvent și pentru alții. Îmi amintesc cu cîtă curiozitate și atenție a privit Robert condițiile naturale geografice ale cetăților greco-romane din Dobrogea și Delta Dunării cu prilejul primei călătorii făcute în România în 1965 și cînd am avut fericita ocazie să-i fiu însoțitor. În Delta Dunării a cercetat și fotografiat ostroave liniștite pline de păsări, flora, procedeele de pescuit manual, diferitele specii ale peștilor etc. și aceasta nu din simplă curiozitate turistică, ci pentru a-și lămuri unele realități istorice de la noi. Cercetarea mediului geografic la Robert n-a încetat niciodată, în excursia organizată cu prilejul celui de-al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină de la Atena (1982), îmi arăta din autobuzul cu care călătoream cît de interesant este reliefu, munții și pădurile, dintre Attica și Beotia și care explică multe realități istorice.

Tot de la începutul activității sale didactice L. Robert și-a pus și alte probleme de metodă : care sînt mijloacele de lucru în epigrafie, cum să fie alcătuite culegerile de inscripții, modul de restituire a textului inscripțiilor fragmentare, de interpretare și publicare. El constata atunci lipsa unor lucrări de bază, care să-l ajute pe epigrafist în activitatea sa, și anume cele privind vocabularul, formularea, prosopografia și onomastica.

Din 1939, cînd își ținea prelegerea inaugurală la Collège de France și pînă la sfîrșitul vieții, L. Robert n-a încetat să învețe pe alții și să dovedească cu exemplul propriu cum se lucrează în epigrafie.

Pentru Robert epigrafia era o știință istorică, dedicată nu numai descifrării și publicării inscripțiilor, ci și interpretării lor. Epigrafistul este înainte de toate un interpret al inscripțiilor, capabil să recunoască valoarea lor deosebită pentru istoria civilizației, să le utilizeze direct, critic și sigur.

Prospețimea și valoarea documentară a inscripțiilor în comparație cu a altor documente a fost relevată de multe ori de L. Robert. El spunea că, spre deosebire de operele istorice care ne-au fost transmise din antichitate prin intermediul copiștilor și în felul acesta pasibile de modificări și deformări, inscripțiile ne apar exact în forma în care au fost puse în vechime, au fost văzute și citite de antici : „Ainsi l'épigraphie apporte à l'histoire ancienne une fraîcheure toujours renouveléé ; elle lutte contre la sécheresse des discussions sans fin sur des textes malaxés depuis quatre siècles. Elle tranche de vieilles controverses. Elle est l'eau de Jouvence de nos études. Elle maintient toujours grand ouvert le domain de la decouverte et de sa joie. Un perpétuel apport vivifie l'histoire de l'Antiquité dans ses parties les plus variées. Un bulletin qui analyse chaque année les nouvelles découvertes et publications est un vrai kaléidoscope". Într-adevăr, prin publicarea Buletinului epigrafic începînd din 1938 pînă la moartea sa, a adus o contribuție unică la progresul studiilor epigrafice.

Lecturile lui Robert au fost imense, iar rodul lor s-au reflectat nu numai în erudiția fără limite din lucrările sale, dar și în publicarea regulată a acestui Buletin.

Pe Robert îl iritau lucrul prost făcut, teoriile false, erorile și superficialitatea în informare și interpretarea monumentelor, vagul și confuziile. El cerea ca epigrafistul să aibă o pregătire solidă. „Les publications et les interprétations d'inscriptions ne s'improvisent pas. Il faut s'y être préparé de loin par un travail acharné, étendu, qui consiste à lire et à relire, la plume à la main, les inscriptions et les autres documents, les éditions et les commentaires, et à renouveler entre tous ces documents des comparaisons sans cesse répétées et variées. Il faut s'en être rendu le tresor toujours présent à la mémoire". Un text epigrafic nu poate fi înțeles, întregit sau interpretat decît dacă este încadrat în seriii de documente asemănătoare, pe cît posibil din același loc și din aceeași epocă. „Une inscription isolée ne livre qu'une partie de son enseignement ; elle ne prend son vrai sens qu'au sein d'une série ; plus la série est abondante et variée, plus l'inscription devient intéressante". Pentru reconstiuirea textului fragmentar al inscripțiilor el preciza (preluînd unele idei de la Letronne) : „il ne s'agit pas de refaire le document, ce qui est toujours très facile, mais sans aucune utilité ; il faut le rétablir, ce qui est bien différent".

Opera lăsată de Louis Robert este aceea a unui gigant. Este scrisă și într-un stil plăcut, atrăgător, iar cititorul o parcurge cu pasiune. Există în lucrările lui pagini de mare talent literar.

Dar L. Robert n-a lăsat numai o operă și o metodă. El a avut numeroși elevi, atît din țara sa, cît și din lumea întreagă. Pe aceștia i-a îndrumat, arătîndu-le multora o afecțiune aleasă. Retragerea sa de la catedră și moartea n-au rupt șirul elevilor săi, căci „notre travail quotidien nous rend souvent proches par delà la mort", cum zicea el însuși vorbind la Congresul al II-lea de epigrafie de la Paris (1952) de epigrafiștii decedați.

Louis Robert a fost un vir venerabilis et immortalis. Ce ne rămîne de făcut este să-i aprofundăm opera, să i-o facem cunoscută, pentru că ea este indispensabilă muncii noastre. „Cela serait la meilleure récompense d'une vie qui restera toujours une des gloires fondamentales de l'épigraphie et de la science de l'Antiquité".

EMILIAN POPESCU

PRINCIPALELE LUCRĂRI ALE LUI LOUIS ROBERT

1. *Villes d'Asie Mineure. Etudes de géographie antique*, Paris, 1935, IIe ed. 1962 (511 p. + 35 pl.).
2. *Collection Froehner, I. Les inscriptions grecques*, Paris, 1936 (160 p. + 52 pl.).
3. *Etudes anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Paris, 1937 ; IIe éd. 1970 (620 p. + 40 pl.).
4. *Etudes épigraphiques et philologiques*, Paris, 1938 (345 p. + 16 pl.).
5. *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940 (357 p. + 25 pl.).
6. *Le sanctuaire de Sinuri preès de Mylasa, I. Les inscriptions grecques*, Paris, 1945 (120 p. + 15 pl.).
7. *Etudes de numismatique grecque*, Paris, 1951 (245 p. + 8 pl.).
8. *La Carie, histoire et géographie historique avec le recueil des inscriptions antiques*, II. *Le plateau de Tabai et ses environs* (en collaboration avec Jeanne Robert), Paris, 1954 (452 p. + 64 pl.).
9. *Sur les lettres d'un métropolite de Phrygie au Xe siècle. Philologie et réalités*, Paris, 1962 (140 p. + pl.).
10. *La déesse de Castabala (Cilicie)*, Paris, 1964 (104 p. + 30 pl.).
11. *Noms indigens de l'Asie Mineure gréco-romaine*, Ière partie, Paris, 1964 (660 p. + 13 pl.).

12. *Nouvelles inscriptions de Sardes,* Ier fascicule : *Décret hellénistique de Sardes. Dédicaces aux dieux indigènes, Inscriptions de la Synagogue,* Paris, 1964 (61 p. + 11 pl.).
13. *Index commenté des noms de personnes,* in N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine,* Paris, 1964, p. 131—190.
14. *Hellénica. Recueil d'epigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques* vol. I, Paris, 1940 (155 p.) ; vol. II, Paris, 1946 (158 p. + 2 pl.) ; vol. III, Paris, 1946 (175 p. + 18 pl.) ; vol. IV, Paris, 1948 (154 p. + 8 pl.) ; vol. V, Paris, 1948 (132 p. + 14 pl.) ; vol. VI (en collaboration avec Jeanne Robert), Paris, 1948 (137 p. + 26 pl.) ; vol. VII, Paris, 1949 (254 p. + 24 pl.) ; vol. VIII, Paris, 1950 (104 p. + 30 pl.) ; vol. IX (en collaboration avec Jeanne Robert), Paris, 1950 (101 p. + 10 pl.) ; vol. X, Paris, 1955 (313 p. + 47 pl.) ; vol. XI—XII, Paris, 1960 (648 p. + 40 pl.) ; vol. XIII, Paris, 1965 (331 p. + 39 pl.).
15. *Documents de l'Asie Mineure méridionale. Inscriptions, monnaies et géographie,* Genève-Paris, 1966 (124 p. + 16 pl.).
16. *L'épigramme grecque, IV. Les épigrammes satiriques de Lucillius sur les athlètes, parodie et réalités* (Fondation Hardt, Entrétiens sur l'Antiquité classique, tome XIV, Vandoeuvres-Genève, 1969, p. 181—295).
17. *Opera Minora Selecta, epigraphie et antiquités grecques,* Amsterdam, 1969, tome I—III, 1796 p. + 35 pl. ; tome IV, 1974, 403 p.
18. *À travers l'Asie Mineure, poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie, Athènes* — Paris, 1980, 458 p.
19. *Bulletin épigraphique* a apărut în cadrul revistei Revue des Etudes Grecques începînd din anul 1938 pînă în 1985 și a fost redactat de Jeanne et Louis Robert, cu excepția anilor 1939 și 1940, cînd a colaborat și R. Flacelière. El a fost reeditat de Belles Lettres, separat în 8 volume apărute pînă acum și pentru utilizarea lui a fost alcătuit de către colaboratorii Institutului Fernand Courby din Lyon un indice în trei volume : I. *Les mots grecs,* Paris, 1972 ; II. *Les publications,* Paris, 1974 ; III. *Les mots français,* Paris, 1975 ; de curînd toate aceste volume au fost grupate într-unul singur : *Index du Bulletin épigraphique 1966—1973. Mots grecs. Publications. Mots français,* par Jean Marcillet-Jaubert et Anne Marie Vérillac, Paris, 1979.

LISTA PRESCURTĂRILOR

A(A)RMSI	= Academia Română. Memoriile Secției Istorice, București
Acta Arch. Hung.	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
Acta MN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AEM	= Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
Alba Regia	= Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvar (Ungaria)
An Dob	= Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938.
Apulum	= Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
Arch. Ert.	= Archaeologiai Értesitö, Budapest
Arheologija Sofia	= Arheologija, organ na Arh. Institut i Muzej, Sofia
Arheologija SSSR	= Arheologija, svod arheologiceskih istocnikov, Moscova
Banatica	= Banatica, Reșița
BCH	= Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BMC	= H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, London
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice, București
BSA	= Annual of the British School of Athens
BSH(R)	= Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine, București, 1912—1947
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române, București, I—XII, 1904—1947
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum
Crisia	= Crisia, Oradea

DA = Ch. Daremberg — Edmond Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines

Dacia = Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Institutul de Arheologie, București

DID = Din istoria Dobrogei, vol. I (1963), vol. II (1968), vol. III (1971)

EAA = Enciclopedia dell'arte antica classica ed orientale, Roma, 1958—1960

Erd. Múz. = Az Erdélyi Múzeum Egyesület Evkönyve

Historica = Historica, Craiova

Hierasus = Hierasus, Botoșani

IDR = Inscripțiile Daciei Romane (I—III/2)

ISM = Inscripțiile din Scythia Minor

Istros = Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne

Izvestija Institut = Izvestija. Bulletin de la Société Archéologique Bulgare

Izvestija Sofia = Izvestija. Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare, Sofia

Izvestija Varna = Izvestija. Bulletin de la Société Archéologique de Varna

JHS = Journal of Hellenic Studies

J. Sav. = Journal des Savants

Kr. S. = Kratkie Soobsceniia Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Akademii Nauk SSSR, Moskva

Materiale (MCA) = Materiale și cercetări arheologice, București

Mem. Antiq. = Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

MIA = Materiali i issledovaniia po arheologii SSSR, Moskva

NE = Numizmatika i epigraphika, Moskva

OR $^{1-2-3-4}$ = D. Tudor, *Oltenia romană*, București (ed. 1942, 1958, 1968, 1978)

Peuce = Peuce, Tulcea

Pontica = Pontica, Constanța

PZ = Prähistorische Zeitschrift, Leipzig — Berlin

RA = Revue Archéologique, Paris

RCRFA = Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta

RESEE = Revue des études sud-est européennes, București

Rev. Muz. = Revista muzeelor, București

RLIÖ	= Der römische Limes in Österreich
RN	= Revue Numismatique
SA	= Sovetskaja Arheologija, Moskva
Sargetia	= Sargetia. Buletinul Muzeului Județean Hunedoara
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIV(A)	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
SCN	= Studii și cercetări de numismatică, București
St. Cls.	= Studii Calsice, București
SMMIM	= Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București

Tiparul executat sub comanda nr. 683
la I. P. „Filaret" str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, București
Republica Socialistă România